

**ВИПУСК
11/2015**

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

ПРАВО • ЕКОНОМІКА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

НАУКОВО- ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВІСНИК

**ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРАВА
ІМЕНІ КОРОЛЯ ДАНИЛА ГАЛИЦЬКОГО**

11, 2015

Івано-Франківськ
Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького
2015

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2015. – Вип. 11. – 360 с.

Scientific informative herald of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi. – Ivano-Frankivsk: Editorial publishing department of Ivano-Frankivsk university of law named after king Danylo Halytskyi, 2015. – № 11. – 360 p.

Засновано 2007 року

**Засновник: Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького**

**Свідоцтво про державну реєстрацію:
Серія КВ 17191-5961-пр від 23.11.2010 р.**

Журнал «Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького» включений до переліку наукових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора й кандидата юридичних та економічних наук (постанова президії ВАК України від 26.01.2011 р. № 1-05/1).

Мови видання: українська, російська, англійська, польська.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького (протокол № 6 від 29.01.2015 р.).

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори.

Рукописи не рецензуються і не повертаються.

При використанні наукових ідей та матеріалів цього випуску посилання на це видання є обов'язковим.

У журналі досліджуються проблемні питання сучасної української юридичної науки, здійснюється розробка проблем державотворення в Україні, наукових концепцій щодо вдосконалення законодавства, а також висвітлюються актуальні питання у галузі економічних наук, розвитку національного та світового господарства.

In the magazine to research the modern Ukrainian lawyers, conducted a scientific discussion of a state in Ukraine, development of scientific concepts to improve law and highlights current issues in the field of economics, national and world economy.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редколегії:

Луцький А. І. – кандидат юридичних наук, доцент.

Заступники голови редколегії:

Рябошапко Л. І. – доктор юридичних наук, професор;
Щурик М. В. – доктор економічних наук, професор;
Шутак І. Д. – доктор юридичних наук, доцент,
заслужений діяч науки і техніки України;
Мацькевич М. М. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України.

Члени редколегії:

Басиста І. В. – доктор юридичних наук, доцент;
Витвицька О. Д. – доктор економічних наук, професор;
Вовк В. М. – доктор юридичних наук, професор;
Гусарєв С. Д. – доктор юридичних наук, професор;
Гуцуляк Г. Д. – доктор економічних наук, професор;
Данилюк М. О. – доктор економічних наук, професор;
Дзьоба О. Г. – доктор економічних наук, доцент;
Зайчук О. В. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Зварич І. Т. – доктор політичних наук, професор, заслужений економіст України;
Колодій А. М. – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;
Костицький М. В. – доктор юридичних наук, професор акад. НАПрН, член-кор. АПНУ,
заслужений юрист України, экс-суддя Конституційного Суду України;
Пуцентейло П. Р. – доктор економічних наук, доцент;
Раянов Ф. М. – доктор юридичних наук, професор (Російська Федерація);
Фріс П. Л. – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч
науки і техніки України;
Борович О. М. – кандидат економічних наук, доцент;
Жукевич І. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Зварич Р. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Івашків Т. С. – кандидат економічних наук, доцент;
Книш В. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Косьмій М. М. – кандидат юридичних наук, доцент;
Кушакова-Костицька Н. В. – кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;
Легкий В. І. – кандидат економічних наук, доцент;
Луцька Н. І. – кандидат економічних наук, доцент;
Луцький М. І. – кандидат юридичних наук, доцент;
Луцький Р. П. – кандидат юридичних наук, доцент;
Мазур І. М. – кандидат економічних наук, доцент;
Мельник П. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Остафійчук П. Г. – кандидат фізико-математичних наук, доцент;
Острогляд О. В. – кандидат юридичних наук, доцент;
Перович Д. М. – кандидат економічних наук, доцент;
Рижий І. Б. – кандидат економічних наук, доцент.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР

Ілин Л. М. – кандидат історичних наук, доцент.

ЗМІСТ

ПРАВО

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА, СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Костицький М. В.

Соціально-правова дієздатність людини
та соціалізація особистості в умовах глобалізації 12

Шутак І. Д.

Юридична техніка тлумачення норм права.....18

Луцький А. І.

Відображення правової ідеології
у природньо-правових дослідженнях
філософів XVI-XVII ст.....25

Луцький М. І.

Джерела до вивчення правової системи ЗУНР.....32

Онищук І. І., Бойко Г. І.

Логіка юридичного конструювання 38

Андрухів О. І.

Історико-правова характеристика «першої радянізації»
західноукраїнських земель (1939-1941 рр.).....45

Чабаненко М. М.

Загальноправовий та галузевий методи правового регулювання.....52

Войтович Н. П.

Принцип верховенства права
у концепції правової держави Б. Кістяківського 59

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО. СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

Волковецька С. В.

Децентралізація як основний елемент реформування
місцевого самоврядування в Україні 66

Ковбас І. В.

Адміністративно-процесуальна правосуб'єктність громадян 74

Малімон В. І., Шевченко Н. П.

Актуалізація етичних кодексів в контексті модернізації
системи державного управління 79

Ковалик В. В., Стрільчук Л. В.

Реформування органів виконавчої влади в контексті
реалізації адміністративної реформи 86

Кочура О. О. Підстави та суб'єкти звернення до Європейського суду з прав людини.....	91
Кривенчук М. Є. Еутаназія: історико-правовий аспект	97
Дутка Х. І. Окремі аспекти формування та функціонування юстиції ЄС	101
Вінцова Д. С. Принцип економічності оподаткування та його вплив на діяльність податкових органів США.....	107
Вишемирський М. І. Вплив податкового обов'язку на визначення місця податкових пільг в правовому механізмі податку.....	113
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО	
Пацурія Н. Б., Вашуленко О. І. Переговорна процедура державних закупівель: підстави, перспективи та міжнародна практика застосування	121
Коверзнев В. О. Принципи кооперативного права	128
Карпенко О. І. Визначення сторін при наданні Інтернет-послуг	135
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА	
Басиста І. В., Щур Б. В. Процесуальна самостійність слідчого в світлі вимог чинного КПК: проблеми та перспективи	141
Марисюк К. Б. До питання про становлення міжнародного співробітництва у сфері виконання кримінальних покарань (IV міжнародний тюремний конгрес 1890 р.).....	148
Власова Г. П. Співвідношення кримінальних процесуальних проваджень та диференціації кримінальних процесуальних форм.....	153
Король В. В. Законодавче регулювання питання про мову, якою здійснюється кримінальне провадження: шляхи усунення суперечностей	159

Пузирний В. Ф.

Проблеми нормативного врегулювання реалізації права засуджених на звернення до органів державної влади в Україні.....167

Соловій Я. І., Гуцуляк М. Я.

Теоретико-правова регламентація та практика застосування покарання у виді конфіскації майна.....172

Громко В. Я.

Загальні ознаки службової особи як спеціального суб'єкта злочину за кримінальним правом України.....181

Аракелян Р. Ф.

Трансформація вітчизняного доктринального тлумачення медіації як форми відновного правосуддя.....189

Вислоцька Т. Ю.

Таємниця усиновлення (удочеріння) у кримінальному законодавстві окремих іноземних держав.....196

ЕКОНОМІКА**Стельмахук А. М., Смоленюк Р. П., Чайківський І. А.**

Транспортно-логістична система підприємств сільських територій.....203

Щурик М. В.

Малі і середні агрогосподарства: проблеми та перспективи розвитку.....216

Пуцентейло П. Р.

Інформаційне забезпечення аналітичної діяльності в управлінні підприємством.....224

Андрушків Б. М., Погайдак О. Б.

Дистанційна робота та фрілансова діяльність: особливості та відмінності.....233

Войтко С. В., Сапсай К. В.

Дослідження співвідношення максимально можливих і реальних обсягів виробництва електроенергії енергетичними підприємствами України.....238

Пархомець М. К., Уніят Л. М.

Аналіз дохідності основних галузей аграрних підприємств та напрямки її підвищення у західних областях України.....246

Степанюк Г. С.

Особливості функціонування та проблеми управління техногенно небезпечними нафтогазовими підприємствами.....259

Легкий В. І.

Етапи оцінки конкурентоспроможності підприємства
та види стратегій її підвищення.....267

Криховецький І. З.

Теорія управління маркетинговими заходами
на підприємствах туристичної галузі.....274

Пухир С. Т.

Фінансові механізми реалізації державної регіональної політики:
сутність та складові.....280

Луцька Н. І.

Сучасні підходи до вдосконалення системи
фінансування транскордонного співробітництва в Україні.....287

Кравченко В. П., Кравченко Н. В.

Аналіз соціальної політики України
та її ефективність на сучасному етапі.....294

Пилипів Н. І., П'ятничук І. Д.

Формування обліково-інформаційного забезпечення
системи ділового партнерства банків.....299

Остафійчук П. Г., Боркович І. П.

Аналіз сучасних методологічних підходів
статистичного оцінювання взаємозв'язків в економіці.....309

Тимоць М. В.

Економічна ефективність відтворення природних ресурсів.....315

Цюцяк І. Л., Цюцяк А. Л.

Алгоритм розрахунку та порядок облікового відображення
нерозподіленого прибутку (непокритого збитку).....321

Потеряйло І. Ю.

Зарубіжний досвід застосування програмно-цільового методу
бюджетування на сучасному етапі в Україні.....331

Рижий І. Б.

Дослідження ефективності рекламної кампанії.....338

Кулич І. Б.

Вплив валютних коливань на туристичний сектор
економіки України.....345

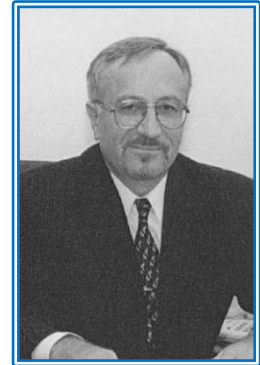
Касіянчук В. Д.

Ефективність переробки топінамбура на продукцію
лікувально-профілактичного призначення.....353

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА,
СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА ТА ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

УДК 340.12

Костицький Михайло Васильович,
*доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
член-кореспондент АПН,
екс-суддя Конституційного Суду,
заслужений юрист України*

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА ДІЄЗДАТНІСТЬ ЛЮДИНИ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЯ
ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розкриваються основні аспекти та історичні особливості процесу соціалізації особистості. Основна увага зосереджується на отриманні людиною соціально-правової дієздатності. Також, акцентується увага на тому, що з поміж усіх факторів, які впливають на процес соціалізації особистості, в сучасних умовах визначальним є глобалізація та процеси, що її супроводжують. До таких суміжних процесів належить розвиток інформаційних технологій, які формують власні критерії класифікації «мислячої людини». Окрема увага приділяється конституційному гарантуванню соціально-правової дієздатності людини в Україні.

Ключові слова: соціалізація особистості, соціально-правова дієздатність, глобалізація, Конституція України, суспільне життя.

Постановка проблеми. Останні десятиліття та друга половина ХХ ст. характеризується інтенсифікацією інтеграційних процесів як на рівні метарегіонів, так і у світі в цілому. Двигуном інтеграції виступає сучасний капіталізм, який впроваджує повсюдно неоліберальну політичну доктрину, геополітичні і політичні програми. Глобалізаційні процеси особливо посилюються протягом першого десятиліття ХХІ ст. і Україна активно в них включилася.

Однією із ключових тенденцій сучасної глобалізації є забезпечення соціально-правової дієздатності особистості, розширення меж соціалізації, і відповідно – формування нових правових, свідомісних норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема соціальної дієздатності особи в умовах глобалізації досить активно розвивається іноземними науковцями, насамперед американцями: Т. Левітгом, К. Оме, Р. Робертсоном, М. Утерсом, членами Римського клубу Е. Ласло, Д. Медоузом, М. Месаровичем та ін.

Для вітчизняної науки ця проблема є відносно новою і відповідно малодослідженою. Окремі аспекти цієї проблеми розкриваються у рамках досліджень

соціальних процесів та економічних відносин. В цьому аспекті вартими уваги є праці Є. Головахи, Ю. І. Золотарьової, І. А. Радзієвського, І. В. Тимків та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є характеристика соціально-правової дієздатності людини в умовах сучасних процесів глобалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. В основі глобалізації лежить економічна інтеграція, розширення ринку товарів до світових масштабів, створення транснаціональних корпорацій, всесвітніх фінансових інституцій (Світовий банк, Міжнародний банк реконструкцій і розвитку), інформаційної мережі – Інтернету та ін.

Сучасна глобалізація характеризується розширенням світових соціальних зв'язків, набуття економічною, політичною, соціальною діяльністю всесвітнього характеру, посиленням контактів і взаємозв'язків між різними частинами світу, різними культурами. Як слушно зауважила І. В. Тимків, процеси глобалізації формують нові структуру, зміст і форму політичних, економічних і культурних відносин, які простягаються через традиційні кордони держав та зв'язують їх суспільства в єдину систему відносин [3].

Глобалізм характеризується політичною уніфікацією, яка полягає у поділі влади, парламентаризмі, політичному плюралізмі, багатопартійності, у пріоритеті прав людини, зростанні ролі міжнародного права. Тобто проявляється тенденція до уніфікації світу, життя за єдиними принципами, пошанування однакових цінностей, дотримання одних і тих же звичаїв і норм поведінки. З другого боку, глобалізація призводить до послаблення національного суверенітету, ревізії таких інститутів і цінностей, як держава, право, громадянське суспільство.

За роки незалежності Україна все більше включається в глобалістські процеси і загальні тенденції цих процесів все більше проявляються в нашій країні. Насамперед це стосується економіки. Однак і соціальна, і політична сфери також частково охоплені цими процесами. Так, на фоні розвалу індустрії, аграрного виробництва, спостерігається відродження духовності, становлення громадянського суспільства, формування плюралізму у суспільному і політичному житті. Докорінні зміни відбулися у правовій сфері. Прийняття Конституції, закріплення примату прав людини, відповідальності держави перед людиною і суспільством є не лише деклараціями, але й набуває реального змісту.

У той же час ускладнюються врегульовані законом можливості і процедура участі народу і окремих громадян у вирішенні суспільних і державних справ. Хоча народ теоретично в доволі різкій формі (ланцюг «Захід-Схід», мітинги, демонстрації, «помаранчева революція», «Революція Гідності») нагадує про себе, однак вирішальну роль в отриманні представницьких мандатів, місць у виконавчій і судовій владі відіграють фінансові та мас-медійні можливості претендента, політичної партії чи блоку.

Незважаючи на революційні потрясіння 2013-2014 років та виборчі кампанії (президентська, парламентська), розрив між передвиборними обіцянками і реальною практикою все ще зростає. Це має різні причини і відповідно різні наслідки. Можна виділити суб'єктивні причини передвиборчого обману (популізм, корупція та ін.), а також об'єктивні причини (складна соціально-економічна та політична ситуація, як в середині країни так і міжнародній арені).

Для нашої країни все більше простежується тенденція, яка вже давно на Заході є повсякденною практикою – концентрація влади в руках кількох політичних груп, які незважаючи на різницю в лозунгах, символах, регіональному походженні, політичній риторичі, при детальному аналізі крізь призму ідеології мало чим різняться. На зміну

«творчій меншості» (за А. Тойнбі), «пасіонаріям» (за Л. М. Гумільовим), дисидентам, політичним в'язням та інтелектуальній еліті до влади приходять прагматичні раціоналісти.

Циклічність форм правління (охлократія – демократія – олігархія – аристократія – автократія – тиранія) про який ще писали Платон і Аристотель, характерний в певній мірі і для нашої історії. Ми вже пройшли і охлократію, і демократію, і олігархію. На нашу думку, останні роки можна охарактеризувати як фазу домінування «аристократії» та зародження в її надрах автократії. «Революція Гідності» дала підстави сподіватися на кардинальну зміну у векторі організації державної влади та переорієнтування політикуму на потреби суспільства. На жаль, про спіхи таких змін не варто говорити, оскільки пройшло не надто багато часу, а з іншого боку – політики самі гальмують процес політичних трансформацій і відмовляються від усталених принципів «правового зловживання владою».

В умовах, що склалися, потрібна теорія та ідеологія, яка б обґрунтувала, чому саме ці політики, а не інші, мають право на владу. Є соціальне замовлення – буде і продукт, буде теорія і ідеологія [1, с. 11]. Основою такої ідеології повинно бути бажання політиків виконувати суспільне замовлення, а відповідно – приймати активну участь у суспільних справах.

Підставою для участі в суспільних справах є досягнення в соціальній дієздатності, яку можна трактувати, як усвідомлення ролі і значення суспільства, держави, соціальних норм, місця людини в соціумі, розуміння свого місця в суспільстві, норм суспільної моралі, традицій, звичаїв, своїх юридичних прав та обов'язків і здатність своїми керувати діями. Соціальна дієздатність передбачає досягнення певного віку, наявність життєвого досвіду, необхідного інтелектуального рівня тощо. У різних цивілізаціях і культурах по-різному визначалась соціальна зрілість. Диференціація на соціальну зрілість і незрілих проводилася за належністю до певних соціальних верств, каст, кланів, племен, володіння власністю, особистою свободою чи рабською залежністю, рівнем достатку, віросповіданням, расою, статтю та ін. У всі часи і у всіх народів обов'язковою умовою набуття соціальної дієздатності було досягнення певного віку. Традиційно, у південних народів, цей вік був нижчий (13-18 років), у північних – вищий (15-21 рік).

Особливістю набуття соціальної дієздатності у наших пращурів були м'які демократичні вимоги (крім вікових), відсутність статевої, майнової, класової дискримінації. Не мали соціальної дієздатності засуджені чи невольники. Та й то, такий стан був тимчасовим, оскільки не було ні постійного рабства, ні постійно ув'язнених.

Зародження в XIX ст. ліберальної політичної доктрини, поширення її спочатку на Заході, а пізніше – по всьому світу, призвело до мінімізації обмежень соціальної дієздатності. Так, в значній кількості країн із «західною» мораллю суспільства обмеження соціальної дієздатності мають місце щодо військовослужбовців, службовців силових структур, осіб, засуджених за вчинені правопорушення.

Україна, прагнучи до інтеграції в Європу, пішла ще далі. Під впливом ліберальних ідей, а іноді – і під впливом чи навіть тиском європейських та міжнародних інституцій обмеження соціальної дієздатності військовослужбовців чи засуджених взагалі знято. В Україні, як і в переважній більшості країн, передбачено чітку підставу для обмеження соціальної дієздатності (ст. 70 Конституції України), тобто щодо осіб, які на підставі рішення суду у зв'язку із хронічною хворобою чи тимчасовим розладом психіки визнані недієздатними. Однак, у грудні 1997 р. Верховна Рада України тричі доповнювала Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 24 вересня 1997 р., визнавши, що реалізація виборчого права (як форми реалізації соціальної дієздатності) призупиняється

для осіб, які були засуджені до позбавлення волі, та тих, хто відбував покарання за вмісно вчинені злочини і щодо яких судимість не була знята чи погашена. Однак, після оскарження цих доповнень до Закону в Конституційному Суді України, останній визнав їх неконституційними (тобто, фактично скасував). На практиці це означало, що понад 200 тисяч засуджених чи тих, хто був заарештований за підозрою у злочині, дістали змогу брати участь у виборах, і не тільки вибирати, але й магі змогу бути обраними, у тому числі до українського парламенту. А оскільки народний обранець не може сидіти в тюрмі без згоди парламенту, то такі люди після їх обрання народними депутатами підлягали негайному звільненню. Так що українці в своєму прагненні не допустити порушень прав людини та забезпечити їх і карним злочинцям випередили навіть Європу.

Однак, тільки ми почали успішно засвоювати уроки Заходу щодо громадянського суспільства, його відкритості, демократії, прав людини, як збоку вчених і політиків на Заході після подій 11 вересня 2001 року пролунали нові міркування і поради, однією із сторін яких є вирішення дилеми «безпека чи права людини». І пересічний громадянин на Заході готовий пожертвувати частиною своїх прав заради безпеки, віддати більше повноважень органам влади, поступитися гласністю та навіть особистою недоторканістю.

При реальній чи мнимій загрозі тероризму те, що ми називаємо соціальною дієздатністю може бути суттєво обмежене і реальна чи майже реальна влада, яка належала народам, може поступово переходити в руки провідних соціальних верств. За це може бути заплачено і відповідну ціну – забезпечення спокою, порядку і безпеки. Власне таку схожу ситуацію ми можемо спостерігати в зоні проведення АТО та на тимчасово-окупованій території України.

Соціальна дієздатність індивіда пов'язана із соціальною зрілістю та соціалізацією людини. Під соціалізацією розуміється сукупність процесів засвоєння і здатність відтворювати індивідом необхідного і достатнього для певного включення в соціум і суспільне життя соціального і культурного досвіду, характерного для конкретного історичного періоду, цивілізації, країни і народу. В умовах сьогодення таким досвідом повинна стати можливість швидко орієнтуватися в складних суспільно-економічних реаліях та реформаторський підхід за несприятливого суспільного резонансу.

Соціалізація передбачає засвоєння взірців поведінки, соціальних ролей, позицій, статусу, оволодіння мовою, соціальними нормами, традиціями, соціальними символами та ін. Соціалізація характеризується взаємодією між індивідом і суспільством, перш за все, взаємодією психологічною.

Успішна соціалізація визначається засвоєнням правил суспільного життя, здатністю блокувати форми, види і способи соціальної поведінки, які в даному суспільстві розцінюються як девіантні, знаходити баланс між креативною (інноваційною) і репродуктивною (традиційною) складовою суспільного життя (підтримання балансу соціальних змін і соціальної стабільності). Первинна соціалізація проходить в батьківській сім'ї, пізніше в дошкільних, шкільних закладах і колективах, професійних і вищих навчальних закладах. Важливою сферою соціалізації в процесі трудової діяльності є соціалізація в групах спільної праці (трудових колективах). Не меншу роль в соціалізації людини відіграють неформальні групи, куди вона включається чи бажає включитися. Тут можна сказати і про «соціалізуючий» вплив «вулиці», груп із асоціальною чи антисоціальною спрямованістю.

У 70-80 роках ХХ століття вченими констатувалися процеси випереджуючої і запізнитої (відсталої) соціалізації. Тоді виникало практичне питання: чи можуть суб'єкти із запізнитою соціалізацією бути соціально дієздатними, нести юридичну відповідальність,

реалізовувати права, обов'язки людини і громадянина. Чи здатна така людина бути представником народу, і як його частина, бути носієм суверенітету і здійснювати владу (ст. 5 Конституції України), приймати участь в управлінні державними справами, вибирати і бути обраними в органи державної влади і місцевого самоуправління, приймати участь у референдумах і інших (формах безпосередньої демократії (ст.ст. 38,70 Конституції України)?

Слушним у цьому плані є дослідження російського науковця В. Цапліна «Странная цивилизация», в якій піднімається питання про те, хто може вважатися соціально дієздатним в постіндустріальну епоху [4]. Автор висловлює міркування, що сьогодні навіть дорослі люди в розвинутих країнах, будучи дорослими «не є мислячими людьми» і не можуть повністю відповідати званню людини розумної; мислення більшості жорстко стереотипне і може уподібнюватись рефлекторній поведінці [4, с. 27].

Неграмотність, обмеженість, конформізм, нікчемність, агресивність, дурість свідчать про низький поріг абстрагованості. А цей поріг безпосередньо зв'язаний із соціальною дієздатністю. Поріг абстрагованості свідчить про рівень розвитку мозку і психіки, а поріг суспільної дієздатності – про можливості людини брати участь в суспільних рішеннях. Якщо поріг абстрагованості нижчий від певної межі, якщо людина не відповідає вищому рівню мислення, – необхідно встановити повну чи часткову межу суспільної дієздатності. А такому «високому» рівню мислення відповідає лише 2-3 % людей. Тобто, ці 2-3 % і є тими, хто формуватиме і здійснюватиме владу на планеті Земля. Цікаво, що ні в кастовій системі, де духовну владу здійснювали брахмани, а світську – кшатрії, ні в поділі людей на філософів-правителів та всіх інших у Платона, немає такого жорсткого механічного підходу до того, хто гідний влади, а хто – ні.

Диференціація людей на «мислячих» і «не мислячих» є дуже проблематичною і навіть небезпечною. Чи можна сказати, що приблизно ті 10 % людей, які характеризуються невротизацією, психопатизацією, акцентуаціями і психічними захворюваннями, є «не мислячими». А як бути з геніями? Адже, за твердженням Ч. Ломброзо, від психічного божевілля до геніальності один крок (чи навпаки) [2]. Чи може і генії є «не мислячими»?

Висновки. Таким чином, у суспільстві має місце домінуючий механістичний чи технократичний підхід до соціальних явищ і процесів, у тому числі і до питання соціальної дієздатності. Цивілізація вступила в інформаційну епоху і спеціалісти з комп'ютерної техніки, математики вже висловлюють і в майбутньому будуть висловлювати все більше претензій на владу, на особливе місце в соціумі. Впродовж історії людство стикалося з такими претензіями то філософів, військових, теологів і юристів, то лихварів чи торгівців... А тепер – соціалістів з інформаційних технологій. Історія відкинула претензії як безпідставні. На щастя, таких амбіцій не заявляли психологи.

Люди відрізняються за своїми психологічними особливостями, характеристиками інтелектуальної, емоційної, волевої сфери, за розвитком свідомості і пізнання, за характером і темпераментом і т. ін. Психіка людини – найскладніша жива, динамічна система, яка набагато складніша ніж досконала електронна машина. Тому спроба диференціювати людей за проявом однієї психологічної особливості (процесу) є нічим іншим, як редуccionізмом, який допустимий у фізиці і математиці, але може бути небезпечним у психології.

На щастя, процедура обмеження чи позбавлення соціальної дієздатності є дуже складною, пов'язаною не лише, з діяльністю експертів психологів і психіатрів, а в першу

чергу – суду. Разом з тим, хоча суд і спирається на дані науки (психології, медицини), однак враховує також на здоровий глузд, традиції, соціальну думку, етику і закон. Саме тому з отриманням широкої можливості участі народу в здійсненні правосуддя: появою інституту присяжних засідателів, гарантій від довільного обмеження прав, у тому числі соціальної дієздатності будуть зростати.

Список використаних джерел

1. Костицький М.В. Проблеми соціальної дієздатності людини у світі, що глобалізується (психологічні і юридичні аспекти) / М.В. Костицький // Актуальні проблеми юридичної психології: тези доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 29-30 вересня 2006 р.). – К., 2006. – С. 9-15.
2. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство / Ч. Ломброзо [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.ru/DPEOPLE/LOMBROZO/genialn.txt>.
3. Тимків І.В. Сучасні аспекти та індикатори соціалізації економіки України в умовах інтенсифікації процесів глобалізації / І.В. Тимків // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2014. – №12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3691>.
4. Цаплин В. Странная цивилизация / В. Цаплин. – М. : Астрель : АСТ, 2006. – 640 с.

Костицкий М. В. Социально-правовая дееспособность человека и социализация личности в условиях глобализации

В статье раскрываются основные аспекты и исторические особенности процесса социализации личности. Основное внимание акцентируется на получении человеком социально-правовой дееспособности. Акцентируется внимание на том, что из числа всех факторов, влияющих на процесс социализации личности, в современных условиях, определяющим является глобализация и процессы, сопровождающие ее. К таким смежным процессам относится развитие информационных технологий, которые формируют собственные критерии классификации «мыслящего человека». Особое внимание уделяется конституционному обеспечению социально-правовой дееспособности человека в Украине.

Ключевые слова: социализация личности, социально-правовая дееспособность, глобализация, Конституция Украины, общественная жизнь.

Kostytskyy M. V. Welfare law capable person and socialization person in conditions of globalization

The article describes the main aspects and historical features of the process of socialization. The main attention is paid to the person receiving the social and legal capacity. Attention is drawn to the fact that out of all the factors affecting the process of socialization, in the present conditions, the determining factor is globalization and the processes that accompany it. These related processes include development of information technologies, which form their own criteria for the classification of «thinking man». Particular attention is given to the constitutional provision of social and legal capacity rights in Ukraine.

Key words: socialization of the individual, social and legal capacity, globalization, the Constitution of Ukraine, the social life.

УДК 340.115

Шутак Ілля Дмитрович,
доктор юридичних наук,
професор кафедри
теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА

Розкрито питання техніко-юридичного інструментарію тлумачення норм права. Висвітлено особливості буквального, розширювального та обмежувального тлумачення залежно від співвідношення між текстуальним вираженням норми права та її дійсним змістом.

Обґрунтовано, що зміст права знаходить своє вираження в нормативно-правових актах, які не завжди правдиво відображають волю законодавця. Низький рівень юридичної техніки, недоліки технічного порядку призводять до проблем, протиріч, викривлення змісту права. В подібних випадках тлумачення – умова пізнання справжнього змісту юридичних приписів.

Ключові слова: юридична техніка, тлумачення норм права, нормативно-правовий акт, правотворчість, правозастосування.

Постановка проблеми. Тлумачення норм права обумовлюється необхідністю правотворчої і правозастосовної діяльності та потребами юридичної науки, що аналізує й узагальнює правові поняття. Ясний, несуперечливий виклад нормативно-правового акта передбачає точне з'ясування сенсу та змісту попередніх, пов'язаних з ним правових приписів.

Підхід, згідно якого тлумаченню мають піддаватись тільки незрозумілі норми права, а зрозумілі ж не вимагають тлумачення є спірним. Адже для того, щоб з'ясувати чи певна норма є зрозумілою, потрібно її розтлумачити. Необхідність тлумачення зумовлена ще й можливими протиріччями між формою і змістом норм права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питань юридичної техніки тлумачення норм права зверталися зарубіжні та українські дослідники, зокрема В. Баранов, Т. Кашаніна, М. Кельман, О. Мурашин, І. Онищук, Д. Паттерсон, В. Толстик та ін. Проте, стан вітчизняного наукового доробку в сфері юридичної техніки суттєво відстає від зростаючих потреб у таких дослідженнях.

Постановка завдання. Мета наукової статті полягає у розкритті питання техніко-юридичного інструментарію тлумачення норм права.

Виклад основного матеріалу дослідження. У повсякденному житті «тлумачити» – означає знаходити точний сенс явища, робити ясним і очевидним те, що здається нечітким, двозначним або заплутаним, встановлювати зв'язки і взаємини між фактами.

Поряд з терміном, узятим з української мови, що позначає розумову операцію з метою встановлення сенсу та змісту якогось явища, процесу, документа, тексту, у тому числі правового, існують інші терміни: «інтерпретація»; «екзегеза»; «герменевтика».

Нормативно-правові акти проектується не лише для юристів, але й для пересічних громадян. Тому їх зміст повинен бути зрозумілий. Процес тлумачення протікає в свідомості людини у формі різних внутрішніх інтелектуально-вольових операцій (з'ясування вимог норм), що знаходять вираження зовні (роз'яснення) у формі інтерпретаційного акта, юридичної поради. З'ясування і роз'яснення норм права – це дві взаємопов'язані сторони процесу тлумачення [7, с. 457].

Право – це специфічне суспільне явище, що має свої закономірності розвитку, форми прояву і реалізації, структуру конструкцій, принципи, способи, типи регулювання та ін. Зазначені особливості водночас вимагають особливої діяльності щодо з'ясування змісту права. Йдеться не тільки про тлумачення спеціальних юридичних термінів, а й про врахування особливостей правового регулювання.

Тлумачення – це типова діяльність юриста, перш за все в романо-германській системі права. Будь-який юрист-професіонал, який працює в законодавчих чи виконавчих органах, часто займається тлумаченням норм права і фактів, які обумовлюють їх застосування [2, с. 468].

Під тлумаченням в широкому сенсі розуміється пізнавальний процес, спрямований на пояснення явищ природи, соціальних явищ, у тому числі норм права.

У більш вузькому сенсі під тлумаченням (інтерпретацією) розуміють пояснення виразів, формул, символів, тобто пояснення знаків природної або штучної мови. Саме в цьому значенні найчастіше термін «тлумачення» вживається і в правознавстві.

За текстом норм права завжди стоїть їх зміст. Тому розшифруванням текстів справа не обмежується. Інтерпретатор звертається також до пізнання змісту правових явищ, що стоять за текстом норми права, волі суб'єкта правотворчості. У повсякденній юридичній практиці юридичні питання часто допускають одну правильну відповідь. Ясність щодо тлумачення норм права породжує глибоке розуміння нормативно-правового акта [10, с. 32].

В юридичній науці існує декілька підходів до розуміння тлумачення: статичний, динамічний і комплексний.

Статичний підхід полягає у тлумаченні букви закону. Той, хто тлумачить, при цьому керується наступним правилом: все право вміщається в писаний закон; завдання юриста полягає в тому, щоб витягти його звідти, слідуючи за волею законодавця. Іншими словами, при тлумаченні шляхом логічного аналізу треба ретельно, постатейно досліджувати тільки текст закону. Можливо, при цьому доведеться підняти опубліковані на момент підготовки закону роботи, матеріали парламентських дебатів. Тобто тут проглядається «фетишизм» закону, що веде до втрати правом динамізму.

Динамічний підхід передбачає тлумачення на підставі духу закону. Він зобов'язує тлумача враховувати соціальні явища, що з'явилися після прийняття закону. Девіз тлумача в даному випадку: «Закон не догма, а інструкція до дії». Мета такого соціологічного підходу – задоволення суспільних потреб. Тут небезпек не менше, ніж у першому випадку, і головна з них – небезпека звернути на шлях політичного аналізу.

Комплексний підхід побудований на одночасному пізнанні в процесі тлумачення і букви, і духу закону. Тут не відкидається облік соціальних реалій, але все ж тлумач повинен опиратися, насамперед, на закони і враховувати дух права в цілому. Саме цей підхід на даному етапі взято на озброєння практично у всіх країнах романо-германської сім'ї права [8, с. 411-412].

Техніко-юридичний інструментарій тлумачення норм права складається з двох частин:

- 1) власне техніка тлумачення норм права: технічні засоби (тексти нормативних документів, наукова література, розмножувальна, комп'ютерна техніка, прилади тощо);
- 2) технологія тлумачення норм права: прийоми, способи, методи, які мають нематеріальний характер і відносяться до вміння (мистецтва) проводити інтерпретаційну роботу.

За своєю питомою вагою технологія тлумачення явно перевищує. У роботі з тлумачення норм права великі не матеріальні, а саме інтелектуальні витрати (знання, уміння, майстерність, досвід).

Тлумачення – це складна інтелектуальна діяльність, котра ведеться за певними правилами. При її здійсненні використовується цілий набір прийомів, способів, методів тлумачення. В українській мові ці терміни часом використовується як синонімічні поняття чи, принаймні, як дуже близькі за змістом. Між ними є різниця. Прийом – окрема розумова операція. Спосіб – сукупність прийомів, однорідних визначень. Метод – сукупність разом узятих способів тлумачення, шлях досягнення мети щодо з'ясування сенсу норм права [2, с. 378].

Знання зазначеного техніко-юридичного інструментарію тлумачення норм права становить професійний багаж юриста.

Тлумачення спрямоване на те, щоб правильно і всебічно дослідити норму права, з'ясувати той зміст, який законодавець вклав у словесне формулювання норми.

Розглянемо найбільш важливі способи тлумачення.

Спосіб тлумачення – це сукупність розумових операцій або спеціальних прийомів з'ясування волі суб'єкта правотворчості, що міститься в нормативно-правовому акті [2, с. 379].

Необхідність тлумачення норм права обумовлена: неясністю норми права; недостатньою її визначеністю; недостатньою точністю тих чи інших слів і висловлювань у нормативно-правовому акті; неповнотою норми, коли законодавець не взяв до уваги деякі сторони суспільних відносин, які він хотів врегулювати; внутрішнім протиріччям самої норми права. Істотною ознакою норм права є їх загальний і абстрактний характер, поширення їх дії на широке коло суб'єктів і ситуацій. Тому виникає необхідність конкретизувати певні змістові елементи норм права, наблизити зміст норм права до конкретних ситуацій.

Тлумачення права – необхідний і важливий елемент процесу правореалізації, зокрема у правозастосуванні. Перш, ніж використати певну окрему норму права, необхідно з'ясувати її реальний зміст, а в деяких випадках і роз'яснити. Тлумачення – це складна і багатоаспектна діяльність різних суб'єктів, яка має інтелектуально-вольовий характер і спрямована на пізнання і пояснення змісту норм права [3, с. 282].

З приводу визначення і змісту тлумачення права в літературі існують різні думки. Одні автори розуміють під цим лише з'ясування, інші думають, що зміст тлумачення норм права складає їх роз'яснення, треті визначають тлумачення як єдність одного та іншого. Переконаливою є третя точка зору, оскільки у першому й другому випадку очевидний односторонній підхід.

Більш глибокий аналіз дозволяє охарактеризувати тлумачення норм права як специфічну діяльність, як особливе соціальне явище, як своєрідний фактор правової культури, момент існування і розвитку права, необхідну умову правового регулювання.

Необхідність тлумачення як процесу має місце і в деяких інших сферах суспільної діяльності, коли текст не може бути доступний, зрозумілий без відповідних операцій щодо інтерпретації термінів, мовних знаків (переклад текстів з однієї мови на іншу, інтерпретація нотних знаків, хімічних формул та ін.).

Особливий характер тлумачення у праві вимагає не тільки специфічних способів і технологій тлумачення, а й відповідного методологічного підходу.

Перш за все потрібно мати на увазі подвійну природу цього явища. Норми права містяться в актах – формальних, письмових джерелах. Із цих позицій тлумачення права відрізняється від тлумачення інших письмових документів. У всіх випадках читання будь-якого тексту зводиться до оволодіння цим текстом, до розуміння змісту, що міститься в ньому, тими, хто його читає. Необхідно мати на увазі, якщо б тлумачення норм права зводилось тільки до розуміння текстів нормативно-правових актів, воно б не мало особливого значення [8, с. 415].

Особливістю права є його дійовий характер. Норми права «живуть», коли виконуються, реалізуються в поведінці людей. Реалізація формального правового імперативу можлива лише у випадку розуміння адресатом його змісту, трансформації у внутрішнє бажання, свідомість індивіда. Не випадково для права характерна презумпція знання закону – припущення, що суб'єкти права, його адресати «знають» (тобто, усвідомлюють, розуміють) зміст правових приписів.

З'ясування змісту правових приписів можливе і поза зв'язком із їх реалізацією. Таким є наукове тлумачення стародавніх джерел права (законів Хаммурапі, «Руської Правди»). Таке з'ясування змісту текстів нормативно-правових актів нічим не відрізняється від розуміння змісту інших письмових джерел. Наприклад, закони XII таблиць. Цю стародавню пам'ятку римського права вивчають і розуміють не за текстом самого акта, а за цитатами й переказами більш пізніх авторів. Таке тлумачення не можна охарактеризувати як специфічну діяльність юристів [8, с. 415].

Суть тлумачення полягає в особливостях самого права як суспільного явища. Ці властивості такі, що викликають необхідність тлумачення. Це – нормативність, загальнообов'язковість, системність, формальна визначеність, державний примус.

Основу права складають норми – правила загального характеру. Причому нормативність права особливого роду, бо це рівний масштаб, який застосовується до фактично нерівних людей. Оскільки закон загальний, а випадок, до якого він застосовується – одиничний, суб'єкти, які його реалізують – індивідуальні, то необхідне тлумачення загальної норми, виявлення того, чи можливе використання її в конкретному випадку і стосовно конкретних суб'єктів.

Залежно від співвідношення між текстуальним вираженням норми права та її дійсним змістом розрізняють тлумачення буквальне, розширювальне та обмежувальне.

Найбільш типовий вид тлумачення, в результаті якого дійсний зміст норми права відповідає буквальному тексту – «букві» закону («дух» і «буква» закону збігаються). Наприклад, ст. 129 Конституції України зазначає, що «Судді при здійсненні правосуддя незалежні та підпорядковуються лише закону...». Зміст і письмовий виклад цієї норми співпадають [4].

Тлумачення норм права спрямоване на з'ясування дійсного змісту норми. Оскільки законодавець свої вимоги формулює за допомогою символів-термінів і словесних конструкцій, виклад його волі може не співпасти з дійсним змістом. Тоді норма тлумачиться широко (розширене тлумачення) або вузько (обмежувальне тлумачення) її

буквального сенсу, але обов'язково відповідно до того, що знайдено в результаті з'ясування істинного змісту норми. Мова йде про обсяг тлумачення. Повний збіг волі законодавця з текстуальним формулюванням закону (адекватне тлумачення), як і їх розбіжність, встановлюється за допомогою всіх способів тлумачення.

Полягає в тому, що зміст норми права ширший, ніж буквальный текст («дух» закону ширший за його «букву»).

Норма права викладена дуже лаконічно, тому для того, щоб правильно зрозуміти її зміст, необхідні додаткові засоби. Наприклад, договір доручення за чинним законодавством (ст. 1000 ЦК України) – це договір, за яким одна сторона (повірений) зобов'язується здійснювати від імені та за рахунок іншої сторони (довірителя) певні юридичні дії [1, с. 810]. Розширювального тлумачення вимагають термін «повірений» і «довіритель», адже не вказано, хто може ними бути. Тлумаченню підлягає термін «певні юридичні дії», тобто дії, передбачені Цивільним Кодексом України, відповідно до правоздатності й дієздатності суб'єктів цього договору. Якщо дається незавершений перелік обставин, умов реалізації норм права, необхідно здійснювати розширювальне тлумачення. Такий перелік, як правило, завершується виразами «і тому подібне», «інші», «в аналогічних випадках».

Звужене (обмежувальне) тлумачення здійснюється у випадку, коли зміст норми права вужчий за її буквальный значення. Наприклад, згідно з ч. 1 ст. 60 Сімейного кодексу України подружжю на праві спільної сумісної власності належить майно, набуте за час шлюбу. Сімейне законодавство встановлює, що кожна річ, набута за час шлюбу, крім речей індивідуального користування, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (ч. 2 ст. 60 СК). Подружжя може проживати, працювати і отримувати майно у різних містах і навіть у різних країнах, управляти майном будь-якої вартості та місцезнаходження. Головним є відповідність дій кожного з подружжя принципу добросовісності й пріоритету сімейних інтересів. Отримане кожним із подружжя майно (незалежно від того, хто саме його отримав) буде визначатися як майно, набуте подружжям під час шлюбу.

Сімейне законодавство не розкриває детально зміст поняття «майно, набуте під час шлюбу». Відсутній у ньому і перелік такого майна. В ч. 1 ст. 61 СК вказано, що об'єктами права спільної сумісної власності подружжя можуть бути будь-які речі, за винятком тих, які виключені з цивільного обороту. Важливо зазначити, що закріплення певного нерухомого, а також окремих видів рухомого майна лише за одним із подружжя не означає, що другий не має на нього права. Процедура реєстрації має формальний характер і не визначає права власності подружжя. Незалежно від реєстрації майна на ім'я одного із них, якщо воно було набуто за час шлюбу, майно вважатиметься спільним на загальних підставах [6, с. 8].

Трапляються випадки, коли члени подружжя, не розриваючи шлюбу, проживають окремо. Чи буде за таких обставин нажите ними майно спільною власністю? В даному випадку норму права необхідно тлумачити звуженим способом (а саме, будь-яке майно, нажите під час шлюбу, є спільною власністю). Наведені вище види тлумачення – результат недосконалості законодавства, прогалин, нечітких формулювань тощо.

Таким чином, в процесі тлумачення норм права встановлюється значення нормативних приписів, їх основна мета і соціальна спрямованість, місце в системі правового регулювання.

Тлумачення не вносить і не може внести поправки, доповнення чи зміни в норми права. Йдеться про дослідження конкретного правового припису. Тож зрозуміло, що орган, який здійснює тлумачення, не може не враховувати як умов, у яких застосовується

правова норма, так і її вплив на суспільну свідомість. Це означає, що в процесі тлумачення, посилаючись на зміни умов виникнення нових потреб соціально-економічного і господарського розвитку, не можна відходити від точного змісту норм права, надавати нормам такого змісту, який би мав зовсім інше значення, ніж той, який вкладений у них законодавцем [8, с. 416].

Тлумачення норм права схоже до правової експертизи, в ході якої відбувається дослідження проектів нормативно-правових актів на предмет їх відповідності актам вищої юридичної сили та техніко-юридичним вимогам. Тут експерт повинен також усвідомити сенс пропонованих норм права, зрозуміти нові юридичні приписи але на відміну від тлумачення, метою якого є правильне, точне і однакове розуміння вже прийнятих нормативних положень, основним завданням правової експертизи є виявлення розбіжностей та помилок, допущених при конструюванні тексту проекту нормативно-правового акта, з тим щоб усунути їх і тим самим «зберегти» суб'єкта тлумачення від труднощів в роз'ясненні норм права, а правозастосовувача – від дій щодо застосування помилкових нормативних приписів [9, с. 256].

На думку І. Онищука, при проведенні моніторингової експертизи необхідний єдиний підхід до розуміння терміна «юридична техніка», оскільки на даний час законодавство України не закріплює офіційного визначення цього поняття, а також видів техніко-юридичних порушень в нормативно-правових актах. Порушення правил юридичної техніки в тексті нормативно-правових актів істотно знижує їх якість, викликає неоднозначність їх тлумачення і перешкоджає реалізації норм права в конкретних відносинах [5, с. 30].

Висновок. Зміст права знаходить своє вираження в нормативно-правових актах, які не завжди правдиво відображають волю законодавця. Низький рівень юридичної техніки, недоліки технічного порядку призводять до проблем, протиріч, викривлення змісту права. В подібних випадках тлумачення – умова пізнання справжнього змісту юридичних приписів.

Таким чином, тлумачення – це складний інтелектуально-вольовий процес, сукупність розумових операцій, що дозволяє усунути неясності та можливі помилки при застосуванні норм права шляхом з'ясування і роз'яснення дійсного змісту норм права.

Список використаних джерел

1. Договірне право України. Особлива частина : навч. посіб. / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін. : за ред. О.В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 1200 с.
2. Кашанина Т.В. Юридическая техника : учебник / Т.В. Кашанина. – 2-е изд., пересмотр. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2011. – 496 с.
3. Кельман М.С. Загальна теорія держави і права : [підручник] / М.С. Кельман, О.Г. Мурашин. – К. : Кондор, 2006. – 477 с.
4. Конституція України від 28.06.1996 р. №254к/96–ВР // Відомості Верховної Ради України. –1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Онищук І.І. Принципи, методи та етапи здійснення моніторингової експертизи нормативно-правових актів / І.І. Онищук // Наше право. – №8, 2014. – С. 25-31.
6. Сімейне право України : підручник / [Л.М. Баранова, В.І. Борисова, І.В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Жилінкової]. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 200 с.
7. Теория государства и права : учебник / под ред. В.К. Бабаева. – М. : Юристь, 2003. – 592 с.

8. Шутак І.Д. Юридична техніка : навчальний посібник для вищих навчальних закладів / І.Д. Шутак, І.І.Онищук. – Івано-Франківськ, 2013. – 496 с.
9. Юридическая техника : [курс лекц.] / под ред. В.М. Баранова, В.А. Толстика. – М. : ДГСК МВД России, 2012. – 384 с.
10. Patterson D. Interpretation in Law / D. Patterson. – New Jersey : Rutgers University. Departments of Law and Philosophy, 2003. – 33 p.

Шутак И. Д. Юридическая техника толкования норм права

Раскрыты вопросы технико-юридического инструментария толкования норм права. Освещены особенности буквального, расширительного и ограничительного толкования в зависимости от соотношения между текстуальным выражением нормы права и ее действительным содержанием.

Обосновано, что содержание права находит свое выражение в нормативно-правовых актах, которые не всегда правдиво отражают волю законодателя. Низкий уровень юридической техники, недостатки технического порядка приводят к проблемам, противоречиям, искажению содержания права. В подобных случаях толкование – условие познания подлинного содержания юридических предписаний.

Ключевые слова: юридическая техника, толкование норм права, нормативно-правовой акт, правотворчество, правоприменение.

Shutak I. D. Legal technique of interpretation of the law

The article discloses technical and legal tools for the interpretation of the precepts of law and highlights features of literal, expansive and restrictive interpretation depending on the ratio between textual expression of the precept of law and its actual content.

The author proves that the essence of law finds its expression in the normative-legal acts, which are not always truly reflect the will of the legislator. The low level of legal technique, the technical shortcomings of the procedure lead to problems, contradictions, distortions of the essence of law. In such cases, the interpretation means the condition under which learning the true essence of legal regulations becomes possible.

Key words: legal technique, interpretation of the precepts of law, normative-legal act, law making, the application of the law.

УДК 340.12

Луцький Андрій Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
ректор Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ У ПРИРОДНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ФІЛОСОФІВ XVI-XVII СТ.

У статті розкриваються основні філософсько-правові погляди мислителів XVI-XVII ст. щодо змісту правової ідеології. Основна увага акцентується на творчості Н. Макіавеллі та Б. Спінози. Запропоновані цими філософами ідеї мали далекосяжні наслідки у процесі державотворення на європейському континенті, а окремі з них відображаються і в сьогоденні. Аналізуються ідеї Н. Макіавеллі, такі, як розвиток соціально-психологічних особливостей громадян у рамках їх підпорядкування правителю та превалювання захисту приватної власності над повагою до життя. Б. Спіноза сформував чітку систему розвитку ідей природного права, яка була домінуючою впродовж наступних століть. Державотворчі погляди цих філософів слід оцінювати як потужний внесок у формування теорії природного права та громадянського суспільства.

Ключові слова: правова ідеологія, філософія права, Н. Макіавеллі, Б. Спіноза, природне право, правовідносини.

Постановка проблеми. Проблеми правової ідеології є актуальними на будь-якому етапі державного і правового будівництва. Кожному етапу розвитку держави і права відповідає певна ідеологія, що характеризується специфічними рисами, притаманними не лише конкретній епосі, а й окремій державі.

Загалом, ідеологією виступає система ідей, поглядів, доктрин, які створюються та обґрунтовуються певною соціальною групою та полягають в сприйнятті навколишньої соціальної діяльності громадянського суспільства і його суб'єктів, держави, її апарату і механізмів [3, с. 6].

Ідеологія виступає певним критерієм, еталоном диференціації соціальних явищ і фактів на правильні і неправильні, істинні і брехливі, слушні і абсурдні. Вона ж (ідеологія) визначає для суспільних верств віру: в провидіння, транценденцію, Бога, «світле майбутнє», соціальний прогрес, соціальну (історичну) долю і ін. За допомогою чи через призму ідеології досягається істина (соціальна або в соціумі) змістом якої виступає оціночна характеристика знання про соціум, суспільство, державу в контексті його співвідношення з предметною сферою з одного боку та із сферою мислення – з іншого.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що ідеологія, в тому числі і правова формувалася історично в контексті розвитку державності та становлення філософсько-правових поглядів. Вивчення поглядів мислителів нового часу, таких як Н. Макіавеллі чи Б. Спінози, дає можливість ґрунтовніше усвідомити зміст природно-правової концепції права, а відповідно і правової ідеології, що сформувалася в її межах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження наукової спадщини Н. Макіавеллі та Б. Спінози стало предметом наукових пошуків численних науковців. По сьогоднішній день ці дослідження не втратили своєї актуальності, оскільки запропоновані філософами правові ідеї активно використовували у правові традиції ХХ ст. та у сучасних суспільно-політичних умовах, окремі, запропоновані ними ідеї набирають популярності. Серед вітчизняних науковців вартими уваги є праці І. А. Дмитрука [1], В. П. Культенка [2], О. О. Маслака [5] та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є критичний аналіз філософсько-правових поглядів Н. Макіавеллі та Б. Спінози, які в рамках розвитку природно-правової концепції сформували власну систему поглядів на право та правову ідеологію, що екстраполюються на правову свідомість сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В філософії права трактовка істини пов'язана із встановленням відповідності знання певному державному і суспільному розвитку, чуттєвим відчуттям суб'єкта (громадянина, члена суспільства), цільовим правовим установкам особи. Критерієм істинності права, закону, діяльності держави, її органів і інституцій виступає ідеологія взагалі та правова ідеологія як підсистема останньої. Ядром правової ідеології при цьому виступає певне коло ідей, які мають забезпечити утримання політичної влади та використання її в особистих, корпоративних, класових, етнічних чи загальнонародних цілях. Ідеологія домінуючої групи чи класу впроваджується чи нав'язується суспільній свідомості значної частини чи більшості народу. І тоді можна говорити про панівну правову ідеологію. Проти свідомості меншості, а в перспективі і значної частини соціуму можуть виникати і розвиватися ідеї (як складові ідеології), які йдуть в розріз чи навіть в антагонізм з домінуючою правовою ідеологією. Ідеї можуть трансформуватися в ідеали (правові, політичні) і тоді мета держави і правового регулювання, образи і уявлення про майбутні державу і право можуть видаватися взірцем досконалості, засобом досягнення всезагальних чи локальних благ, соціумом соціальної гармонії і благоденства і т.п.

Слід підкреслити, що правова ідеологія, як і ідеологія взагалі, є продуктом цивілізації і культури, своєрідним результатом «друкованого» виробництва. І попри те, що правова ідеологія може опановувати широкі верстви населення, які певним чином теж приймають участь у її виробленні, все ж вона (правова ідеологія) твориться вузьким колом людей: вченими, видатними релігійними і політичними діячами. Ідеологія твориться через ідею, яка при її достатньому «проростанні» і розвитку може ставати ідеалами, а пізніше структурою і цілісною ідеологією. Ілюстрацією може послужити ліберальна правова ідеологія, паростки якої ми знаходимо в античній Греції, а відродження та розвиток (на рівні ідей і ідеалів) в Новий час в філософсько-правових трактатах Монтеск'є, Бекона, Гобса, Канта, Гегеля, Бентама, Медісона, Драгоманова та ін.

В юриспруденції головною функцією правової ідеології вважають вплив на формування правової свідомості, правової культури, забезпечення авторитету держави і права та ін. І це, напевно, вірно. Однак, це лише одна сторона завдань (функцій) правової ідеології. Правова ідеологія не може лише цементувати наявну державу і право, забезпечуючи їх стабільність та позитивне сприйняття в правосвідомості народу чи його більшості. Ніщо не зупиняється в своєму розвитку. Так і правова ідеологія перебуває в постійній динаміці. Так, правова ідеологія лібералізму протягом трьох з половиною століть пройшла еволюцію від повного захоплення нею.

Серед відомих мислителів XVI-XVII ст. особливої уваги заслуговують погляди Н. Макіавеллі та Б. Спінози, оскільки запропонована ними ідеологія чітко

екстраполюється на сучасні суспільно-політичні реалії та має конкретні приклади реалізації впродовж XX ст.

Так, Ніколо Макіавеллі був одним із фундаторів філософсько-правової сфери XVI ст. [6, с. 338]. На нашу думку, його ідеї в правовій ідеології актуальні і на сьогодні. Захопленість макіавеллізмом характеризує багатьох видатних вождів народів (переважно, тиранів на кшталт І. В. Сталіна). У контексті нашого дослідження політичне вчення Н. Макіавеллі відображається в:

- 1) акцентуванні корисності передбачати майбутнє за рахунок вивчення історичного досвіду стародавніх держав, їх засобів впливу на громадян та способів дій, що можуть бути використані у сучасних умовах;
- 2) ідеї, що вивчення природи людини, її психології та спонукань (які мало змінюються впродовж історії людства) дозволяє маніпулювати підданими через експлуатацію таких людських рис як честолюбність, підозрілість, незадоволеність та прагнення досягти більшого, ніж ті мають;
- 3) доцільності розраховувати на гірший розвиток суспільно-політичних подій, ніж на успіх.

Аналіз наукової спадщини Н. Макіавеллі спонукає охарактеризувати цю постать як особу, що наводила страх на простих громадян задля контролю над ними правителів. Ми спираємося у цій тезі на те, що мислитель наголошував на моделі стосунків між урядом і підданими на основі страху та любові останніх. Тобто, макіавеллізм зорієнтований не на психологічний вплив на громадян, а на придушення волі населення, яке складається не з громадян, а саме з підданих, права яких нагадують становище рабів.

Дещо парадоксальні критерії підтримки влади (страх та любов підданих) філософ пропонував використовувати, як панацею проти змов і заворушень. При цьому він наголошував на необхідності підтримувати баланс потрібного «дозування» емоційного (психологічного) ставлення суспільства до влади:

- 1) страх не повинен переростати в ненависть;
- 2) любов має базуватися на захопленні та шануванні, а не на презирстві.

Загалом, Н. Макіавеллі у своїй творчості керувався прагненням поставити на користь зміцнення влади правителів соціально-психологічні особливості їх підданих. Можливо, підняття престижу психології як важливої рушійної сили політики є найціннішим у його науковій спадщині. Бо, незалежно на сприйняття чи відторгнення маніпуляційних постулатів, потенціал психологічного забезпечення влади, який так детально представлений у його працях, визнається в сучасному світі беззаперечно.

Особливо цікавим у контексті правової ідеології нам видається ідея Макіавеллі щодо превалювання захисту приватної власності над повагою до життя [4]. Він стверджував, що правителі мають право страчувати підданих, якщо знайдуть для цього прийнятне пояснення і це буде сприйнято більш поблажливо, ніж зазіхання влади на майно населення своєї країни.

Отже, правова ідеологія держави, згідно макіавеллізму, захищає непорушність приватної власності більше, ніж безпеку особистості. Принцип гуманності у відносинах між державою і громадянами при цьому стає далеко не пріоритетним. Між тим, визнаємо, що для авторитарного та деспотичного владарювання такий підхід може бути ефективним через згадане вище залякування та «вимушену любов» до правителя, якого особа може намагатися задобрити для збереження власного життя.

Філософ акцентував увагу на таких благах свободи, як примноження матеріального добробуту через ринкові відносини, де приватні інтереси захищаються особливо ретельно, що, відповідно, сприяє збагаченню держави. Оптимальною формою правління він вважав баланс прагнень та інтересів різних соціальних груп, тобто, змішану форму державотворення.

У своєму найвідомішому творі «Государ» Н. Макіавеллі розглядає правову ідеологію як одиницю політичного впливу та прагне спрямовувати її, переважно, на народні маси. На нашу думку, справа тут не лише у підкоренні останніх, а й розумінні, що прості люди чесніші, мудріші та більш розважливі, ніж їх владарі, у приватних питаннях правовідносин (на відміну від загальних питань).

Важливим моментом концепції влади Н. Макіавеллі було визначення державних воєнізованих формувань як єдиної сили, спроможної підтримати владу та лад у суспільстві. Проаналізувавши його твори, можемо також стверджувати, що одним із основних засобів контролю з боку влади над підданими він вважає релігію, з чим ми повністю погоджуємося. Як він вказував, релігія дозволяє впливати на розум та волю людей, скеровувати їх на досягнення корисних для правителя цілей [4, с. 47].

Особливо цікавою в ідеологічному контексті нам видається думка філософа, що авраамічні релігії спираються на те, що сучасною психологічною термінологією можна охарактеризувати як «духовний та фізичний мазохізм». Ідеї християнської смиренності, самоприниження, презирства до благ Н. Макіавеллі вважав менш прийнятними для міцної держави, ніж античні релігійні уподобання величі духу, храму тіла та прагнень до задоволень і могутності. Ми вважаємо, що це були надзвичайно сміливі для XVI ст. погляди, коли християнсько-релігійна агресія до «внутрішнього ворога» була на піку активності (маємо на увазі масштабні переслідування населення представниками духовенства за «єретичну гріховність», діяльність інквізиції тощо [6, с. 340]).

Відображення епохи особливо простежується в позиції Н. Макіавеллі щодо піднесення державних діячів на привілейований шабель, тобто ставлення до них як до осіб, чий вчинки не мають бути вимірювані загальними нормами моралі та права. Він пропонував брати до уваги лише критерій ефективності діяльності для зміцнення влади та наявності/відсутності позитивних результатів для блага держави. На нашу думку, така позиція є найбільш чесною, оскільки передбачає об'єктивну оцінку правителів та держави як в історичному контексті, так й у поточних реаліях. Це тим більш незвично, чим більшим оксюмороном видають правові ідеї Н. Макіавеллі, які:

- з одного боку, нівелювали будь-які права окремої людини, визнаючи пріоритетність над ними держави та державних інтересів;
- з іншого боку, у кращих традиціях сучасної для філософа епохи Ренесансу спиралися на антропоцентризм та прославляли інтерес до сильної людини та її успіху в діяльності.

Щодо правових ідей Н. Макіавеллі, які найбільш суперечать сучасним гуманістичним засадам, відмітимо наступні:

- він пропонував правителям не дотримуватися обіцянок, якщо вони шкодять їх інтересам та за умов зникнення причин, що спонукали їх дати цю обіцянку;
- для зміцнення і розширення держави прийнятні злочинство, підлість і зрада. У здійсненні подібного виявляється мужність, геройство та широта душі правителя («ціль виправдовує засоби» [4, с. 64]).

Наступну епоху найбільш яскраво представляє, на наш погляд, теоретик природного права, голландський філософ-матеріаліст Бенедикт Спіноза (1632-1677 рр.),

якого Б. Рассел визнав найблагороднішим із великих філософів [6, с. 379]. Проаналізувавши пропоноване ним політико-правове вчення, ми дійшли висновку, що в контексті нашого дослідження його можна представити наступним чином:

- природне право ототожнювалося з «міццю» – здатністю будь-якої частини природи до самозбереження;
- особа – це частина природи, а її прагнення до самозбереження зумовлює всі її духовні та тілесні стани (наприклад, афекти).

Подальше вивчення праць філософа показало, що він багато в чому наслідує Н. Макіавеллі. Зокрема, як і попередник, Б. Спіноза наголошував на доцільності сприйняття підданих як осіб із реальними людськими якостями, а не як їх бажані еталони. У цьому, на наш погляд, особлива цінність правової ідеології під кутом такої точки зору: неідеальним людським створінням пропонуються найвищі правові ідеали. Ці ідеали, у свою чергу, гуртуються на неідеальних людських якостях.

Серед таких якостей Б. Спіноза називав ті, що пов'язані зі збереженням особистої власності:

- 1) егоїзм і корисливість;
- 2) гонитва за наживою, жадібність до грошей;
- 3) користолюбство, тобто мотивація у вчинках лише прагненням до захоплення матеріальних цінностей;
- 4) бачення справедливості у збереженні та примноженні своїх надбань.

На основі таких тверджень мислитель пропонував наступні ідеологічно-правові концепти:

- 1) політика повинна ґрунтуватися на досягненні загального блага лише через забезпечення: а) права на приватну власність; б) можливостей примножувати свій добробут;
- 2) закони мають забезпечуватися через заохочення або покарання підданих, що сприятиме як зростанню законослухняності громадян та їх інтегруванню в суспільство [6, с. 380-381].

Найбільш оптимальною формою державного устрою Б. Спіноза визнавав демократичну республіку, а правову ідеологію розглядав як механізм приборкання небажаних людських пристрастей та як осередок істинного (ідеального) розуму (права). Відповідно, право в цілому є феноменом, спрямованим на суспільне благо.

На думку Б. Спінози, державна влада повинна мати свої межі (табл. 1).

Таблиця 1

Межі державної влади за Б. Спінозою

Держава не може посягати на природні права людини	Держава не повинна вчиняти дій, що	Недоторканим є прагнення до самозбереження
- жити за приписом розуму	- підривають авторитет влади	- ніхто не може перенести на іншого своє право
- вільно міркувати і судити	- викликають обурення підданих	- ніхто не може бути примушений до вчинення собі шкоди

Б. Спіноза стверджував, що між привілейованими верствами суспільства та простолюдинами є лише та різниця, що полягає у вмінні перших більш витончено

маскувати якості, які вони приписують другим: невігластво, агресивність, конфліктність, жорстокість тощо. Маскування це спрямоване на закріплення за панівним класом таких чеснот, яких не має простий народ, тобто обґрунтувати свою вищість.

Отже, правові ідеї державотворення Н. Макиавеллі та Б. Спінози слід оцінювати, як потужний внесок у формування теорії природного права та громадянського суспільства. Обидва науковці, як і низка їх послідовників, спиралися на правову ідеологію, яка ґрунтується на природі людини, її пристрастях і розумі. Саме ці чинники вони вважали рушійними силами політики.

Висновки. Таким чином, антропологічний погляд на правовідносини, який було популяризовано в цей час, вперше привернув увагу до правової ідеї про рівність перед законом всіх людей, незалежно від їх соціального стану та походження. Однак, на той час, це були лише теоретичні тези, які ще багато часу залишалися формалізованими та не відображалися у практиці вирішення правових проблем. Між тим, сама поява таких правових ідей – вельми позитивна. Окремі дослідники навіть вважають, що це було видатне досягнення у площині правової ідеології напередодні Нового часу, оскільки вперше проголошувалися ідеї загальної природної рівності людей. Загалом, тезу про першість ідей правової рівності у XVII ст. слід вважати спірною: ще Сократ та інші мислителі давнини обговорювали проблему природних прав людини («природного права»).

Список використаних джерел

1. Дмитрук І.А. Філософи Середньовіччя / І.А. Дмитрук, Б.Д. Стрикалюк. – Хмельницький : Стасюк Л.С. [вид.], 2013. – 143 с.
2. Культенко В.П. Історико-філософська реконструкція концепції природного права в контексті аналізу перехідних суспільств : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / В.П. Культенко. – К., 2004. – 165 с.
3. Луцький А.І. Правова ідеологія в українській державі і громадянському суспільстві / А.І. Луцький. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2013. – 276 с.
4. Макиавеллі Н. Избранные сочинения / Н. Макиавелли. – М. : Художественная литература, 1982. – 514 с.
5. Маслак О.О. Ідея природного права в західній філософській традиції (соціально-філософський аналіз) : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / О.О. Маслак. – К., 2010. – 197 с.
6. Рассел Б. История западной философии / Рассел Б. – М. : МИФИ, 1991. – 508 с.

Луцкий А. И. Отражение правовой идеологии в естественно-правовых исследованиях философов XVI-XVII вв.

В статье раскрываются основные философско-правовые взгляды мыслителей XVI-XVII вв. по отношению сути правовой идеологии. Основное внимание акцентируется на творчестве Н. Макиавелли и Б. Спинозы. Предложенные этими философами идеи имели далеко идущие последствия в процессе создания государства на европейском континенте, а некоторые из них отражаются и в настоящем. Анализируются идеи Н. Макиавелли, такие, как развитие социально-психологических особенностей граждан в рамках их подчинения правителю и превалирование защиты частной собственности над уважением к жизни. Б. Спиноза сформировал четкую систему развития идей естественного права, которая была доминирующей на протяжении последующих веков.

Государственно взгляды этих философов следует оценивать как мощный вклад в формирование теории естественного права и гражданского общества.

Ключевые слова: правовая идеология, философия права, Н. Макиавелли, Б. Спиноза, естественное право, правоотношения.

Lutskyi A. I. Legal representation ideology in the natural and legal study philosopher XVI-XVII centuries

In the article the basic philosophical and legal views of thinkers XVI-XVII centuries. on the content of legal ideology. The main emphasis is placed on the work of Machiavelli and Spinoza. The proposed these philosophers ideas were far-reaching consequences in the process of state in Europe, and some of them appear and present. Analyzed the idea of Machiavelli, such as the development of social and psychological characteristics of citizens within their submission to the governor and the prevalence of protection of private ownership of respect for life. Spinoza formed a clear system of ideas of natural law, which has been dominant for centuries to come. State building views of these philosophers should be assessed as a powerful contribution to the formation of the theory of natural law and civil society.

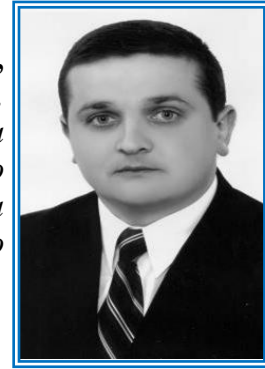
Key words: legal ideology, philosophy of law, Machiavelli, Spinoza, natural law relationship.

УДК 340.12

Луцький Мирослав Іванович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри філософії права
та юридичної психології імені академіка І. М. Луцького
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ДЖЕРЕЛА ДО ВИВЧЕННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ЗУНР

У статті здійснюється класифікація та характеристика основних джерел, що розкривають процес державного становлення та розвитку ЗУНР. Основна увага акцентується на характеристиці нормативно-правової бази. Окремому аналізу піддаються джерела, що відображають конституційне, цивільне, кримінальне законодавство, а також стосунки з УНР. На основі характеристики основних груп джерел визначається рівень законотворчої активності на західноукраїнських землях в період організації національної держави. Визначається вплив українсько-польської війни та процес державотворення та формування законодавчої бази ЗУНР.

Ключові слова: ЗУНР, джерела, нормативно-правові акти, міжнародні акти, українсько-польська війна, Акт злуки.

Постановка проблеми. Процес організації державного будівництва на Західноукраїнських землях особливо активізувався після Першої світової війни. Причин для цього було декілька. По-перше, дуалістична Австро-Угорська імперія, виснажена військовими діями, на кінець 1918 р. виявилася безсилою проти наростаючого національно-визвольного руху слов'янських народів, що входили до її складу. По-друге, ідея національної державності в галицьких українців має достатню традицію і впродовж другої половини XIX ст. сформувалися об'єктивні та суб'єктивні чинники для її практичної реалізації. По-третє, національно-визвольні змагання на Наддніпрянщині, створення Центральної Ради та її державотворча діяльність були прикладом для правової самоорганізації галичан.

Актуальність нашого дослідження зумовлюється необхідністю класифікації та систематизації основних джерел до державного будівництва в ЗУНР. При цьому, основний акцент слід зробити, насамперед, на характеристику нормативно-правової бази, яка була визначальною з точки зору державотворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема аналізу джерельної бази державного будівництва ЗУНР достатньо ґрунтовно досліджена вітчизняними науковцями, зокрема – істориками та правниками. Власне, історики в цьому контексті приклали більше зусиль і досягли кращих результатів. В цьому контексті вартими уваги є дисертаційні дослідження В. Великочия [1] та В. Пилипів [7]. Так, В. Великочий, вперше серед вітчизняних істориків класифікував джерельну базу, що стосувалася державного будівництва ЗУНР, а В. Пилипів проаналізував джерела, що розкривають особливості взаємовідносин урядів УНР та ЗУНР. Особливістю цих праць є те, що у них розглядається

весь масив джерел, що відображають процес становлення та розвитку державності у Галичині, але класифіковані за властивими для істориків принципами.

Характеризуючи наукові праці правників, варто зауважити, що проблема аналізу джерельної бази розглядалася опосередковано багатьма дослідниками даної проблеми. При цьому комплексне дослідження, в якому була би систематизована нормативно-правова база, відсутнє.

Загалом, джерельну базу до історії держави і права ЗУНР вивчали Я. Грицак, Я. Дашкевич, О. Карпенко, В. Книш, В. Кульчицький, П. Кульчицький, М. Литвин, С. Макарчук, М. Мацькевич, Ю. Сливка, Б. Тищик та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є класифікація джерел, що розкривають особливості організації правової системи ЗУНР. Основний акцент у дослідженні здійснюється на визначенні основних напрямків правотворення у Галичині та місця рецепційованих правових норм (насамперед австрійських) у системі права ЗУНР.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок ХХ ст. став одним із ключових етапів у процесі становлення української державності. Більше того, то був час не лише становлення державності в складних соціально-політичних умовах, а й здатності формування власної законодавчої бази, характерними рисами якої була соціальна спрямованість, демократичність та цивілізованість. Уряд ЗУНР в короткотривалий час розробив та прийняв цілий ряд законопроектів, що були покликані регулювати суспільні відносини в основних галузях (насамперед, в системі конституційного, цивільного, кримінального та процесуального права, аграрній, адміністративній та інших сферах).

Закономірно, що в умовах військового стану та за несприятливих міжнародних відносин уряд ЗУНР довгий час використовував законодавство Австро-Угорщини, якщо воно не суперечило принципам української державності. Разом з тим, активно напрацьовувалась власна законодавча база.

Власне, в цьому ракурсі ми спробуємо класифікувати основні джерела права ЗУНР, визначити рівень їх практичної ефективності та впливу на правову систему.

Звернувшись до існуючих наукових досліджень у сфері джерельної бази ЗУНР, можемо акцентувати увагу на запропонованій В. Великочиєм класифікації джерел за їхнім походженням. Він пропонує виокремити 11 видів, а саме: 1) документи вищих органів влади та управління ЗУНР і УНР; 2) документи місцевих органів влади та управління ЗУНР; 3) документи політичних партій, громадських, культурно-освітніх, військових організацій та об'єднань; 4) документи міжнародних організацій, конференцій; 5) твори політичних та державних діячів ЗУНР і УНР; 6) матеріали органів державної влади і управління Австро-Угорщини та Польщі стосовно Східної Галичини у 1918-1923 рр.; 7) періодична преса і неперіодичні видання; 8) спогади безпосередніх учасників та свідків подій; 9) матеріали особистого походження; 10) Кінофотодокументи, твори мистецтва; 11) Наукова, політична та художня література [1, с. 12-13].

Цікаву класифікацію джерел до вивчення правової системи ЗУНР запропонував П. Кульчицький, поставивши в її основу строк дії законодавчих актів. Він пропонує поділити закони на: 1) постійні – що діють без обмеження строку (наприклад, Закон УНР-ади «Про державну прокуратуру»); 2) тимчасові – що діють з обмеженням строку (наприклад, Закон УНР-ади «Про тимчасову організацію судової влади»); 3) надзвичайні – обумовлювались характером військових дій [3, с. 113].

Ми цілковито погоджуємося із запропонованими класифікаціями, однак у процесі наукового аналізу правової основи ЗУНР слід дотримуватися іншого підходу. На нашу думку, джерела до правової системи ЗУНР слід поділити на три основні групи:

- 1) нормативно-правова база сформована українським національним урядом ЗУНР;
- 2) австрійське імперське законодавство;
- 3) норми традиційних прав та звичаїв.

Закономірно, що така класифікація не є уніфікованою, оскільки кожна із запропонованих груп тісно між собою переплітаються, адже у національному законодавстві часто застосовувалися як норми австрійського права так і враховувалися основні підходи звичаєвого права українців. Також, після підписання Акту злуки, доцільного вести мову про проникнення правових норм УНР у правове поле ЗУНР. Власне можна здійснювати і детальний поділ самих правових норм.

Варто зауважити, що керівництво ЗУНР багато уваги приділяло процесуальним нормам, прикладом чого стало прийняття 4 січня 1919 р. «Закону з дня року про спосіб оповіщення законів і розпорядків» [3, с. 112]. У відповідності до цього правового акту, усі закони підлягали публікації у «Віснику законів і розпорядків» за підписом Президента Ради, а розпорядки – за підписом відповідального секретаря. Момент набрання чинності встановлювався або у самому законі, або на восьмий день з дати видання [2, с. 1-2]. Урядові оголошення судів, державних прокуратур, карних установ, адвокатських і нотаріальних палат мали офіційно публікуватися у щоденнику «Республіка» [3, с. 112].

Для більш ґрунтовного аналізу розглянемо кожен із запропонованих груп. Основними законодавчими органами ЗУНР були УНРада і уряд. Закономірно, що основна увага законотворців була зосереджена довкола організації конституційного та адміністративного законодавства. Власне, 13 листопада 1918 р., був прийнятий «Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії» (Тимчасова Конституція), який визначив конституційні засади новоствореної Української держави [4, с. 31]. Цей лаконічний нормативно-правовий акт конституційного характеру складався з п'яти артикулів (статей) («I. – Назва; II. – Границі; III. – Державна суверенність; IV. – Державне заступництво; V. – Герб і прапор») і містив найнеобхідніші положення для початку функціонування держави. I артикул закріпив назву держави – Західноукраїнська Народна Республіка.

Загалом, тимчасова Конституція ЗУНР містила важливі положення про територію, верховенство влади народу, тимчасові (до часу зібрання Установчих зборів) владні повноваження УНРади і Державного Секретаріату, його герб (золотий лев на синьому полі) та державну печатку. За цим законом, виборче право мали всі громадяни незалежно від національності, віросповідання, статі. Водночас, Тимчасовий основний закон було доповнено іншими законодавчими актами.

До групи конституційних актів належать також Закон «Про Виділ Української Ради» від 4 січня 1919 р., яким створювався колегіальний орган влади у складі 9 чоловік на чолі з президентом УНРади; Закон «Про вживання мови у внутрішнім та зовнішнім урядуванні державних властей і урядів, публічних інституцій й державних підприємств на Західній області УНР» від 15 лютого 1919 р., який проголошував українську мову державною, а іншим мовам гарантувалася державна підтримка [8, с. 119]; Закон «Про право громадянства Західної області УНР і правовий статус чужоземців» від 8 квітня 1919 р. визнавав громадянами всіх осіб за їхнім бажанням і власноручною заявою, поданою до 20 травня того ж року та ті, хто на день підписання закону належав до будь-якої міської або селянської общини. В іншому разі вони вважалися чужинцями.

Розкриваючи питання Конституційного законодавства в ЗУНР, потрібно звернути увагу на конституційні ідеї, які особливо помітні у проекті Конституції ЗУНР 1920 р. Станіслава Дністрянського. Проект Конституції ЗУНР Станіслава Дністрянського містив

130 розгорнутих положень, логічно та змістовно об'єднаних у три глави: «Держава і право», «Державна влада» та «Право народів на самовизначення» [6].

Серед норм цивільного права найважливіше значення мали положення Закону «Про земельну реформу», ухваленого УНРадою 14 квітня 1919 р. Закон, зокрема, передбачав: а) збереження принципу приватної власності; б) конфіскацію земель поміщиків, церков, монастирів, різноманітних установ, а також набутих із метою спекуляції та тих, що не обробляли власники своїми силами; в) націоналізовані землі переходили до державного земельного фонду, з якого і мали наділятися земельними ділянками безземельні та малоземельні селяни; г) не мали права на отримання землі засуджені за дезертирство з лав української армії, за злочини проти Української республіки, її збройних сил, а також громадяни інших держав; д) особам, що втратили землю внаслідок націоналізації, передбачалося відшкодування збитків. Без компенсації відбирали землі: а) власників, що воювали проти української держави; б) становили державну власність Австро-Угорщини; в) набуті спекуляцією в роки війни [9].

13 лютого 1919 р. був ухвалений Закон «Про основи шкільництва», який дозволив поряд з державними українськими школами, створювати приватні та національні навчальні заклади. Крім того, планувалося відкриття українського університету.

Наведені вище закони належали до групи національних нормативно-правових актів, які розроблялися урядом ЗУНР. Закономірно, що будучи сформованими у короткі терміни, вони не забезпечували повноцінно правову сферу і не вирішували декларовані ними сфери. Насамперед це стосується земельного законодавства.

Другу групу джерел складають норми австрійського законодавства. Власне, в цьому випадку не варто говорити про рецепцію окремих норм чи положень. В обмежених часових рамках та стані війни керівництво ЗУНР прийняло оптимальне рішення про застосування у практиці австрійського законодавства. Більше того, ця норма була законодавчо закріплена «Законом про адміністрацію ЗУНР», прийнятим 16 листопада 1918 року. Відповідно до нього, австрійське законодавство залишалося чинним у тому випадку, якщо воно не суперечило інтересам і цілям держави. Влучно з цього приводу зауважив П. Кульчицький, що австрійське законодавство – це частина національного законодавства ЗУНР, час продовження дії якого тривав би до прийняття власного законодавства і заповнення ним прогалин в правовому регулюванні [3, с. 112].

Рецепціювання норм австрійського права було зумовлене також відсутністю професійних кадрів у сфері цивільних та кримінальних правовідносин. З іншого боку, австрійське кримінальне та цивільне законодавство, яке сформувалося впродовж XIX ст., попри збереження станових пережитків, відповідало принципам європейської правової свідомості, що сформувалася в умовах освіченого абсолютизму та утвердження концепції національних держав та правових демократичних систем, основою яких були засади християнської етики та моралі [5, с. 36].

Що стосується третьої групи, то у правовому полі ЗУНР закономірно застосовувалися звичаї та традиції. Однак до початку XX ст. вони трансформувалися і основою їхнього змісту стали християнські правові норми. Причиною цього є те, що греко-католицька церква стала провісником національно-культурно і політичного відродження Галичини другої половини XIX – початку XX ст. Особливо чітко прослідкувати застосування звичаєвих правових норм можна у сфері судочинства та практичній реалізації кримінального права. Християнські мораль та етика сприяли правовій лояльності та толерантності навіть в умовах війни з поляками.

Висновки. Таким чином, джерела до вивчення правової системи ЗУНР доцільно класифікувати за типом їх формального походження на ті, що сформувалися національним урядом, ті, що були запозичені з австрійської правової системи, та ті, що містили норми звичаєвого права. Законодавча ініціатива уряду ЗУНР обмежувалася як відсутністю часу та станом війни з Польщею, так і відсутністю належних фахівців. З іншого боку, рецепція норм австрійського права була закономірним явищем. Традиційні звичаєві права та норми трансформувалися у християнські правові норми, що проявилися у моралі та етиці, які застосовувалися у законотворчості національного уряду.

Список використаних джерел

1. Великочий В.С. Історія ЗУНР: джерела до вивчення державного будівництва : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.06 / В.С. Великочий ; Львів. держ. ун-т ім. І.Франка. – Л., 1999. – 20 с.
2. Вісник державних законів і розпорядків Західноукраїнської Народної Республіки. – Вип. 1. – 31 січня 1919. – С. 1-2.
3. Кульчицький П. Законодавство Західноукраїнської народної республіки : проблеми дослідження / П. Кульчицький // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – №56. – С. 111-116.
4. Луцький М.І. Правова характеристика конституційного законодавства в ЗУНР / М.І. Луцький // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – Вип. 27. – Том 1, 2014. – С. 30-33.
5. Луцький М.І. Християнські засади австрійського цивільного та кримінального законодавства як основа правової системи ЗУНР / М.І. Луцький // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2014. – Вип. 10. – С. 32-37.
6. Мацькевич М.М. Конституційне законодавство у ЗУНР: історико-правові аспекти / М.М. Мацькевич // Право України. – 2011. – № 2. – С. 255-261.
7. Пилипів В. І. Джерела з історії взаємовідносин Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки : автореф. дис... канд. іст. наук : 07.00.06 / В. І. Пилипів ; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2003. – 15 с.
8. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772 – 1939 pp.) / Б. Ступарик. – Івано-Франківськ : Плай, 1994. – 143 с.
9. Ухач В.З. Земельне законодавство ЗУНР, УНР та Української держави: порівняльний аналіз / В.З. Ухач // Міжнародні науково-практичні інтернет-конференції за різними юридичними напрямками [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.lex-line.com.ua/?language=us&go=full_article&id=324.

Луцкий М. И. Источники к изучению правовой системы ЗУНР

В статье осуществляется классификация и характеристика основных источников, раскрывающих процесс государственного становления и развития ЗУНР. Основное внимание акцентируется на характеристике нормативно-правовой базы. Отдельному анализу подвергаются источники, отражающие конституционное, гражданское, уголовное законодательство, а также отношения с УНР. На основе характеристики основных групп источников определяется уровень законотворческой активности на западноукраинских землях в период организации национального

государства. Определяется влияние украинского-польской войны и процесс создания государства и формирования законодательной базы ЗУНР.

Ключевые слова: ЗУНР, источники, нормативно-правовые акты, международные акты, украинский-польская война, Акт воссоединения.

Lutskyy M. I. Sources for the study of the legal system ZUNR

In this paper carried out the classification and characterization of the main sources that reveal the process of state formation and development ZUNR. The main emphasis is on the characteristics of the regulatory framework. Individual sources are analyzed, reflecting the constitutional, civil, criminal law, as well as relations with the UPR. Based on the characteristics of the main groups of sources is determined by the level of legislative activity in Western Ukraine in the organization of the nation-state. Determined by the influence of the Ukrainian-Polish war and the process of creation of the state and legislative frameworks ZUNR.

Key words: ZUNR sources, regulations, international acts, Ukrainian-Polish war, act of reunification.

УДК 340.115

Онищук Ігор Ігорович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Бойко Галина Ігорівна,
здобувач кафедри теорії та історії держави і права
факультету підготовки слідчих
Львівського державного університету внутрішніх справ

ЛОГІКА ЮРИДИЧНОГО КОНСТРУЮВАННЯ

Досліджено логічні засади юридичного конструювання та розмежування нормативної і теоретичної конструкції. З'ясовано, що система права складається з неоднакових за змістом й обсягом структурних елементів, які логічно об'єднують, розташовують нормативний матеріал за певною функціональною спрямованістю.

Встановлено, що структура та конструкція будь-якої норми права утворює єдність складових її елементів. Сутність вказаних елементів, їх кількість, розташування, спосіб зв'язку і призначення залежать від виду норм права. Доцільно розрізняти структуру юридичних вихідних (установчих, відправних) норм і норм-правил поведінки.

Ключові слова: юридична конструкція, норма права, позитивізм, деонтична логіка, логіка норм.

Постановка проблеми. Юридичні конструкції, які знаходять закріплення і вираження в нормах права називають нормативними юридичними конструкціями на відміну від теоретичних, застосовуваних правовою наукою як метод пізнання права. Нормативна юридична конструкція знаходить вираз у конструкціях юридичної науки і, навпаки, теоретичні конструкції можуть перетворитися на нормативні. У більшості випадків ті й інші збігаються.

Створення норм права без використання юридичних конструкцій носило б чисто емпіричний, в тій чи іншій мірі стихійний, недостатньо послідовний характер і могло б призвести до прогалин у нормативному матеріалі і хаотичного його побудови. Це природно, бо юридична наука вивчає норми права, а отже, і ті нормативні юридичні конструкції, які так чи інакше закріплені, виражені в нормах права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичні і прикладні аспекти конструювання та структурування правової інформації висвітлено у фундаментальних працях представників як галузевих юридичних наук, так і фахівців з теорії права: О. Беляєва, Г. Борисов, К. Волинка, В. Горшенєв, С. Денисов, І. Шутак та інші. Зокрема логіку норм права вивчали вчені-філософи права, правознавці, логіки: Є. Бентам, Є. Булігін, Г. фон Вригт, О. Ковалевич, Кислов Є. Лисанюк та інші.

Постановка завдання. Мета даної праці полягає у дослідженні логічних засад юридичного конструювання та розмежування нормативної і теоретичної конструкції.

Виклад основного матеріалу дослідження. У відомому сенсі можна говорити про єдину юридичну конструкцію, що використовується в різних цілях, що здійснює різні функції: гносеологічну або нормативну. Історично, мабуть, раніше виникла нормативна конструкція, виражена в нормах права. Виникла вона в силу об'єктивної необхідності у

можливо більш повному врегулюванні правом суспільних відносин, в силу логічного характеру самих норм права [16, с. 4-5].

Як правило, проект являє собою уявну модель, реалізація якої на практиці призводить до створення соціальної конструкції. Тому конструювання – це втілення проекту в соціальну реальність [13, с. 217].

Вчення про норму права та її структуру, види тлумачення поняття суб'єкта права, підстави юридичної відповідальності – ці та багато подібних проблем так званої догми права завдячують своєю детальною розробкою позитивістській юриспруденції. З трактування права як самодостатньої системи, з якої логічно можна вивести все необхідне для теорії і практики, випливає важливий висновок про неприпустимість відмови в правосудді через прогалини або неясності у чинному законодавстві [15, с. 188].

Як зазначив І. Шутак, на даному етапі розвитку правової доктрини оцінка ефективності норм права розглядається як істотний елемент правового моніторингу. За допомогою комплексу послідовних операцій органами влади, науковими інституціями, інститутами громадянського суспільства здійснюється контроль, аналіз, узагальнення, оцінка якості нормативно-правових актів та практики їх застосування, прогнозування напрямів розвитку правового регулювання суспільних відносин [17, с. 18].

Факторами, що впливають на повноту правового регулювання є надмірне державне регулювання та наявність прогалин [10, с. 37].

Розуміння юридичної конструкції як явища високого структурного і одночасно наукознавчого порядку дозволило М. Тарасову вичленувати той аспект нормативності, який раніше взагалі не був зафіксований в науці – норми права є не що інше, як нормативно текстуальний вираз юридичних конструкцій, юридична, а не змістовно-соціальна нормативність яких обумовлюється характером застосування конструкції як моделі розв'язання юридичного завдання [14, с. 26-27].

В ході правозастосовної діяльності елементи юридичної конструкції співставляються з фактичними обставинами. «Прикладаючи» юридичну конструкцію до певних суспільних відносин, правозастосовувач вирішує питання щодо юридичної кваліфікації цих відносин, про вибір норми права, необхідної для їх врегулювання [5, с. 117-118].

Зокрема, Є. Бентам виділяє особливий характер нормативних висловлювань, що описують наявність у кого-небудь якогось права. Вчений розрізняє два способи розуміння права в сенсі дозволу: дозвіл як уповноваження, тобто наділення владою, і дозвіл як право вибору між виконанням певної дії і утриманням від неї, тобто дозвіл як привілей.

Г. фон Вригт розрізняв сильне і слабке розуміння модальності деонтичного «дозволене» і сформулював відповідні аксіоми і правила для нього в рамках стандартної, мінімальної і класичної систем, що складають його первісну концепцію деонтичної логіки. Згідно цієї концепції, деонтичні модальні оператори «обов'язково» і «дозволено» схожі на алетичні модальні оператори «необхідно» і «можливо» [8, с. 135]. Згодом системи деонтичної логіки, побудовані на основі пропозиційної логіки і включають запропоновані їм аксіоми, стали називати вригтівськими, або системами вригтівського типу.

У стандартних системах деонтичної логіки дозвіл синтаксично похідний від зобов'язання і семантично йому відповідає, згідно з принципом «якщо обов'язково, то дозволено» [4, с. 291]. Розмежування між деонтичною логікою, найбільш відомим прикладом якої служать стандартні деонтичні логіки, і логікою норм, полягає в двох ключових моментах, з яких друге є наслідком першого. Перший полягає в онтичному, або деонтологічному, поданні щодо норм. Згідно з ним, «будь-який правильно побудований

вираз систем деонтичної логіки приймається за опис стану справ або опис дії, яким окрім модального статусу, вираженого деонтичним модальним оператором, присвоюється спеціальний онтологічний статус бажаного (бажаного, альтернативного) або виділеного (реального) положення справ і дії. Якщо модальний оператор завжди явно виражений, будучи одним з елементів формальної мови, то онтична презумпція статусу положення справ або дії лежить в основі семантичних формалізмів деонтичної логіки і залишається прихованою за рамками формальної мови» [9, с. 64].

Норма права – вихідний, головний елемент права, основне поняття всієї правової системи. Процес формування і реалізації права, законодавство, всі юридичні поняття і конструкції і навіть теорії у своїй основі прямо або побічно мають норму права [15, с. 369].

У сучасній юридичній літературі під нормою права розуміють загальнообов'язкове формально визначене правило соціально значущої поведінки, встановлене або санкціоноване державою, спрямоване на регулювання суспільних відносин шляхом визначення прав та обов'язків їх учасників і забезпечене можливістю застосування державного примусу [3, с. 114].

За визначенням Р. Ромашова, норма права – це правило поведінки, яке встановлюється або санкціонується компетентними суб'єктами, має загальнозначущий, загальнообов'язковий, формально визначений та представницько-зобов'язальний характер, є специфічною мікросистемою, гарантується (охороняється) державою, врегульовує найважливіші суспільні відносини. Норма права – це первинний елемент права, за допомогою якого відображається і закріплюється найпростіше правило юридично значущої поведінки [12, с. 89].

Норма права – це встановлене або санкціоноване державою загальнообов'язкове правило поведінки, забезпечене можливістю державного примусу, закріплене в офіційних актах держави і регулює взаємовідносини окремих осіб, органів та організацій [1, с. 38].

Норма права й стаття нормативно-правового акта не тотожні, вони можуть як збігатися. Норма права – це правило поведінки, яке складається з гіпотези, диспозиції і санкції, а стаття законодавчого акта – форма вираження державної волі, засіб втілення норми права. Норма права, будучи змістом, по-різному співвідноситься зі статтею нормативно-правового акта, яка виступає в якості її форми. Викладаючи правило поведінки, законодавець може:

- всі три елементи логічної структури норми права включити в одну статтю нормативно-правового акта;
- в одну статтю нормативно-правового акта включити кілька норм права;
- елементи норми права викласти в кількох статтях одного і того ж нормативно-правового акта;
- елементи норми права викласти в кількох статтях різних нормативно-правових актів.

За способами викладу можливі три варіанти співвідношення норми права і статті нормативно-правового акта:

1) прямий спосіб – норма права безпосередньо викладається в статті нормативно-правового акта;

2) відсильний (контрольний) спосіб – стаття нормативно-правового акта, не викладаючи всієї норми права, відсилає до іншої статті цього ж нормативно-правового акта;

3) бланкетний спосіб – стаття відсилає не до конкретної статті, а до цілого виду інших нормативно-правових актів, правил [6, с. 131]. Запропоновані варіанти співвідношення норм права і статей нормативно-правових актів не вичерпують усіх граней проблеми. Справа в тому, що стаття акта правотворчості не є мікрорівнем системи законодавства. Норми права кореспондують в плані співвідношення припису законодавства – нормативне розпорядження. Якщо нормативне розпорядження – це логічно завершене державно-владне веління (встановлення), безпосередньо виражене в тексті нормативно-правового акта (С. Алексєєв), то норми права співвідносяться з нормативними приписами за наступними позиціями:

1) норма права характеризує зміст права (правила поведінки), а нормативне розпорядження – форму його зовнішнього виразу та закріплення;

2) норма права – явище загальне і універсальне для права, а нормативне розпорядження – конкретизована правова вимога (дозвіл, заборона, обмеження, заохочення, рекомендація);

3) норма права – категорія науки, а нормативне розпорядження – юридичне вираження і закріплення правової вимоги, продукт правотворчої діяльності (практики) [2, с. 178].

Далеко не всі нормативні установки природного права є нормами права. Водночас багато норм права (організаційні, організаційно-технічні, процедурні) взагалі не пов'язані або мало пов'язані з природним правом. Володіючи всіма якостями соціальних норм, норми права мають специфічні ознаки, зумовлені їх нерозривним зв'язком із державою. Поєднуючи властивості соціального та державного впливу на поведінку людей, маючи особливу форму вираження і охорони від порушень, норми права набувають виняткових регулюючих можливостей [15, с. 370].

Норми права мають такі особливості: відображають найбільш важливі суспільні відносини, які мають цінність для суспільства, особистості або соціальної групи; являють собою модель регульованих суспільних відносин. Норми права моделюють не тільки правила поведінки, а й стан суспільних відносин, їх особливості, об'єктний і суб'єктний склади [15, с. 371]; відображають і закріплюють типовість соціальних процесів, явищ, зв'язків як наслідок їх повторюваності; мають загальнообов'язковий характер [19, с. 40].

Засоби забезпечення обов'язковості приписів у такому випадку виходять від інших осіб, соціальних груп та організацій. При цьому одним соціальним нормам вони притаманні більшою мірою, іншим – меншою. Норми права, поряд із релігійними, відносять до тих норм, вимоги яких суворо регламентовані, а їх виконання залежить насамперед від сили зовнішнього впливу [15, с. 372].

Не завжди у словесному формулюванні окремої статті можна знайти всі три відомі нам елементи відповідної норми права. Але й тоді, коли норма права і стаття нормативного акта збігаються, структурні елементи норми потрібно виявити логічним шляхом. Неприйняття до уваги цієї обставини призводить до тверджень про двоелементну структуру деяких норм права, коли в одних нібито відсутній один із елементів, але насправді це не так. Кожна норма (регулятивна або охоронна) має всі три елементи. Якщо прямо виявити це складно, завжди можна дійти до цього логічним шляхом [3, с. 118].

Питання про структуру норм-правил поведінки давно привертало увагу правознавців. Так, англійський юрист Г. Блекстоун більше двох століть тому виділяв у складі закону чотири частини: оголошуючу, покаральну, сприяючу і наказову [15, с. 381].

Враховуючи «спеціалізацію» норм права на регулювання окремих видів суспільних відносин, багато авторів виділяють у складі норми права два елементи: в регулятивних нормах – гіпотезу і диспозицію, в охоронних – гіпотезу (або диспозицію) та санкцію. У словесному вираженні найчастіше так і буває.

Не вдаючись до суті численних суперечок з цього питання, слід лише зазначити, що тричленна будова норми права – це її логіко-юридична структура. Відтворюється вона логічним шляхом і являє собою формулу: «Якщо ... то, в іншому випадку ...».

Для відтворення логіко-юридичної структури, крім вимог і правил логіки, необхідні ґрунтовні знання законодавства, юридичної техніки.

За традицією в нормі права виділяють три елементи, які мають назви «гіпотеза», «диспозиція» і «санкція». Таку логіко-юридичну структуру мають норми права, що встановлюють певний шаблон поведінки в певній ситуації, тобто є правилами поведінки.

Частини трьохелементної нормативної конструкції пов'язані, а смисловий зміст кожного з елементів неможливо встановити, зрозуміти поза зв'язком і співвідношенням з іншими елементами. Тому й безпідставно розглядати, наприклад, частини двохелементної кримінально-правової норми, заборони як «гіпотезу і диспозицію» або як «гіпотезу і санкцію». Так, якщо вказівку на міру відповідальності вважати диспозицією, то чому вона має негативний характер і де санкція, яка повинна забезпечувати реалізацію цієї диспозиції? Якщо ж це санкція, то чому одразу після гіпотези повинна вступати в дію санкція за відсутності як самої диспозиції, так і її порушення? Ще менш обґрунтовано вважати елементи норми-заборони диспозицією і санкцією, оскільки гіпотеза є обов'язковим компонентом норми права [19, с. 43].

У двохелементній конструкції норми права слід шукати не гіпотезу, диспозицію чи санкцію, а елемент, що вказує на певні юридично значущі обставини, і елемент, який вказує на ті правові наслідки, які спричиняють дані обставини.

Найцікавіше те, що через відсутність у триланковій конструкції елемента, що вказує на умову дії санкції, він, відповідно, не позначений ніяким терміном. У самостійних же охоронних нормах, викладених, наприклад, в статтях Кримінального кодексу України, цей елемент – умова дії кримінально-правової санкції. Звідси можна зробити висновок, що жодне з позначень елементів триланкової конструкції норми права для нього просто не підходить. Потрібно або просто говорити про умови дії санкції чи вводити якийсь новий термін [11, с. 40].

С. Денисов зауважив, що правлячі еліти в останні століття керують масою населення не стільки з допомогою насильства, скільки з допомогою обману. Засобом обману стають норми конституцій, законів. У них населенню обіцяють якісь права і свободи закріплюються демократичні інститути. Одночасно з цими нормами створюється механізм їх нейтралізації, який перетворює ці норми в «мертві» або «сплячі». Цей механізм включає безліч елементів соціального, економічного, політичного та ідеологічного характеру. Існують правові засоби нейтралізації норм права, до складу яких включаються спеціально створені для цього юридичні конструкції. Росія вже понад століття імітує наявність у себе конституційного ладу. За цей період були вироблені певні стандартні юридичні конструкції, які успішно застосовуються сьогодні для того, щоб норми Конституції РФ і законів залишалися порожніми деклараціями. Нейтралізувати норму права за допомогою юридичних конструкцій можна двома шляхами. По-перше, законодавець відмовляється побудувати юридичну конструкцію, необхідну для ефективної дії норми права. По-друге, можна створити таку юридичну конструкцію, яка буде тільки заважати реалізації норми права [7, с. 222].

Для застережень-відступів у міжнародній нормі використовують такі конструкції, як: «крім випадків», «за винятком». Частина 1 ст. 8 Конвенції УНІДРУА про міжнародний фінансовий лізинг (Оттава, 28 травня 1988 р.) встановлює: «Якщо інше не застережене в цій Конвенції або договорі лізингу, орендодавець звільняється від усякої відповідальності перед орендарем відносно устаткування, крім випадків, коли орендареві заподіяні збитки внаслідок того, що він покладався на досвід і судження орендодавця, і внаслідок втручання останнього у вибір постачальника або специфікацій устаткування» [18, с. 167].

Висновки. Структура та конструкція будь-якої норми права утворює єдність складових її елементів. Однак характер цих елементів, їх кількість, розташування, спосіб зв'язку і призначення залежать від виду норм права. Таким чином, необхідно розрізняти структуру юридичних вихідних (установчих, відправних) норм і норм-правил поведінки.

Основними ознаками системи права є цілісність, єдність і взаємозв'язок юридичних норм, а не їх випадковий набір. Норми права, з яких утворюється система права, взаємно узгоджені та цілеспрямовані. Система права складається з неоднакових за змістом й обсягом структурних елементів, які логічно об'єднують, структурують нормативний матеріал за певною функціональною спрямованістю.

Список використаних джерел

1. Беляева О.М. Теория государства и права в схемах : учеб. пособ. / О.М. Беляева. – М. : Эксмо, 2008. – 93 с.
2. Борисов Г.А. Теория государства и права : учебник / Г.А. Борисов. – Белгород : Изд-во БелГУ, 2007. – 292 с.
3. Волинка К.Г. Теория держави і права: навч. посіб. / К.Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.
4. Вригт Г.Х. фон. Нормы, истина и логика // Г. Х. фон. Вригт. Логико-философские исследования. Избр. труды / пер. с англ. ; под общ. ред. Г.А. Рузавина, В.А. Смирнова. – М., 1986. – 600 с.
5. Горшенев В.М. Нетипичные нормативные предписания в праве / В.М. Горшенев Советское государство и право. – 1978. – №3. – С. 113-118.
6. Григорьева И.В. Теория государства и права : учебное пособие / И.В. Григорьева. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2009. – 304 с.
7. Денисов С.А. Юридические конструкции, используемые для нейтрализации норм права / С.А. Денисов // Юридическая техника, 2013. – №7(ч.2). – С. 222-229.
8. Ковалевич О.С. К вопросу о роли позволений в логике норм и философии права / О.С. Ковалевич, Е.Н. Лисанюк // Логико-философские штудии, 2013. – Том. 10. – (№3). – С. 134-140.
9. Лисанюк Е.Н. О норме в «Нормативных системах» / Е.Н. Лисанюк, К. Альчуррон, Е. Булыгин // Конфликтология. Ежеквартальный научно-практический журнал, 2011. – № 4. – С. 62-74.
10. Методика мониторинга эффективности регионального законодательства и практики правоприменения / М.А. Фатеев, Н.А. Лопашенко, Р.О. Долотов, Е.Н. Иванова, С.Г. Леонов, Т.И. Логашова, О.В. Школина, Т.В. Дудина, В.П. Санатин. – Саратов : Торгово-промышленная палата Саратовской области, 2010. – 71 с.
11. Протасов В.Н. Теория права и государства. Проблемы теории права и государства: Вопросы и ответы / В.Н. Протасов. – М. : Новый Юрист, 1999. – 240 с.

12. Ромашов Р.А. Теория государства и права: навч. посіб. / Р.А. Ромашов, Н.М. Пархоменко, С.М. Легуша; за заг. ред. професора Р.А. Ромашова та старшого наукового співробітника Н.М. Пархоменко. – К. : КНТ, 2007. – 216 с.
13. Сурмин Ю.П. Теория систем и системный анализ : учеб. пособие. – К. : МАУП, 2003. – 368 с.
14. Тарасов Н.Н. Юридические конструкции в праве и научном исследовании (методологические проблемы) / Н.Н. Тарасов // Российский юридический журнал, 2000. – №3. – С. 26-31
15. Теория государства и права: учеб. / под ред. В.К. Бабаева. – М. : Юристъ, 2003. – 595 с.
16. Черданцев А.Ф. Юридические конструкции, их роль в науке и практике / А.Ф. Черданцев // Правоведение. – 1972. – № 3. – С. 12-19.
17. Шутак І.Д. Від оцінки ефективності норм права до техніки правового моніторингу / І.Д. Шутак // Вісник Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 3(36). – С. 18-23.
18. Шутак І.Д. Юридична техніка: теорія правових застережень : [навч. посіб. для вищих навч. закл.] / І.Д. Шутак. – Івано-Франківськ : Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки, 2014. – 260 с.
19. Шутак І.Д., Онищук І.І. Юридична техніка конструювання норми права / І.Д. Шутак, І.І. Онищук // Вісник академії прокуратури України. – 2013. – №2. – С. 39-44.

Онищук И. И., Бойко Г. И. Логика юридического конструирования аннотация

Исследованы теоретические и логические основы юридического конструирования и разграничения нормативной и теоретической конструкции. Выяснено, что система права состоит из неодинаковых по содержанию и объему структурных элементов, которые логически объединяют, располагают нормативный материал по определенной функциональной направленностью.

Установлено, что структура и конструкция любой нормы права образует единство составляющих ее элементов. Сущность указанных элементов, их количество, расположение, способ связи и назначение зависят от вида норм права. Целесообразно различать структуру юридических исходных (учредительных, отправных) норм и норм-правил поведения.

Ключевые слова: юридическая конструкция, норма права, позитивизм, деонтическая логика, логика норм.

Onishchuk I. I., Bojko H. I. Logic of legal constructing annotation

The author has investigated theoretical and logical foundations of legal design, and the distinction between normative and theoretical constructions. The legal system consists of different in content and scope structural elements, which are logically combined and which contain a regulatory material on a specific functional orientation.

The article establishes that the structure and design of any precept of law constitutes the unity of its constituent elements. The essence of these elements, their number, location, method of connection and purpose depend on the type of precepts of law. It is advisable to distinguish the structure of legal source (foundation, base) precepts and regulative rules of conduct.

Key words: legal design, a precept of law, positivism, deontic logic, the logic of precepts.

УДК 340.12

Андрухів Олег Ігорович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ІСТОРИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА «ПЕРШОЇ РАДЯНІЗАЦІЇ» ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ (1939-1941 РР.)

У статті здійснено аналіз правових форм та методів проведення радянської західноукраїнських земель у 1939-1941 роках («перша радянська»). Встановлено, що керівництво СРСР спрямувало насильницьку політику на примусове приєднання західноукраїнських земель до СРСР. Підтвердженням цього є директива № 720 НКВС СРСР «Про організацію роботи у звільнених районах західних областей України і Білорусії» від 15 вересня 1939 р. та наказ № 001124 НКВС СРСР від 21 вересня 1939 р. «Про оперативно-чекістські заходи в Західній Україні», які поклали на оперативні групи НКВС роль «штурмових загонів», що за допомогою переслідування та репресій проти невдоволених та інакомислячих мали забезпечити відповідний плацдарм для створення тимчасових органів влади та НКВС на зайнятих Червоною армією територіях.

Ключові слова: західноукраїнські землі, НКВС, радянська, репресивний характер, правова база, форми та методи.

Постановка проблеми. Питання радянської західноукраїнських земель стало предметом не одного дослідження в історичній площині. Також проводилися дослідження державно-правового статусу даних територій у зазначений період. Однак, нововиявленні архівні документи в період незалежності України дають змогу переоцінити характер радянської як репресивний та злочинний, з порушенням існуючих на той час правових норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історичному та правовому аспекті заслуговують значної уваги праці І. Андрухіва, І. Біласа, В. Макарчука, П. Михайленка, В. Сергійчука, а також праця С. Кондратюк та ін. У них наведено архівні матеріали, спогади очевидців, з'ясовано причини та наслідки радянської, частково дана правова оцінка даного процесу. Однак комплексного історико-правового дослідження з урахуванням нововиявлених архівних документів, що вказують на відкрито репресивний характер радянської, не проведено.

Постановка завдання. Завданням статті є проведення комплексного історико-правового аналізу радянської західноукраїнських земель у 1939-1941 роках, що дасть можливість з'ясувати характер даного процесу та його наслідки для суспільства і правотворчого процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес радянської західноукраїнських земель розпочався у вересні 1939 року з приходом Червоної армії на дані території. Однак організації та плануванню даного процесу передувала низка відомих документів.

Відбувся він за вказівкою Кремля й під контролем військових комісарів, працівників НКВС та радянсько-партійних «спеціалістів», які прибули з Червоною армією. Як і у вирішенні інших внутрішньополітичних питань, радянський уряд покладався переважно на силу. Переконалим свідченням цього є наказ народного комісара НКВС СРСР Л. Берії від 8 вересня 1939 р. № 001064, який вимагав від наркома внутрішніх справ УРСР І. Серова та наркома Білоруської РСР Л. Цанава створити дев'ять оперативно-чекістських груп із досвідчених співробітників НКВС та Прикордонних військ НКВС для виконання відповідальних оперативних завдань на цих територіях.

На виконання наказу НКВС УРСР створив п'ять груп на базі КВО в складі 50–70 оперативників, кожна з яких отримувала для підтримки по одному батальйону (300 бійців) особового складу Прикордонних військ, а також чотири групи у Києві, кожна з яких поділялася на територіальні підгрупи (по 7–12 оперативників кожна) [1, с. 134].

Функціональні обов'язки опергруп визначались у директиві № 720 НКВС СРСР «Про організацію роботи у звільнених районах західних областей України і Білорусії» від 15 вересня 1939 року, у якій зазначалося: «...Працівники НКВС всю свою роботу повинні проводити в тісному контакті з військовим командуванням і під керівництвом тимчасових управлінь. При виконанні спеціальних завдань із забезпечення порядку, присіканні підривної роботи і придушенні контрреволюції опергрупи НКВС у міру просування військових частин повинні створити на зайнятій території у всіх значних міських пунктах апарат НКВС за рахунок виділення із складу основної опергрупи НКВС невеликих груп (їх чисельність мала визначатись залежно від важливості конкретного пункту) із загоном червоноармійців-прикордонників. Створені опергрупи працівників мали стати ядром майбутніх органів НКВС.

Опергрупи НКВС повинні провести наступні заходи:

1. Негайно захопити всі пункти зв'язку: телеграф, телефон, радіостанції і радіовузли, пошту, поставивши на чолі органів зв'язку надійних людей.

2. Негайно захопити приміщення державних і приватних банків, казначейств, усіх сховищ державних і приватних цінностей та взяти на облік усі цінності, забезпечивши їх зберігання.

3. Надати допомогу політвідділам армії і прикомандированим до них працівникам у негайному захопленні типографій, редакцій газет, складів паперу, налагодженні видавництва газет.

4. Негайно захопити всі державні архіви, у першу чергу – архіви жандармерії і філіалів 2-го відділу генштабу (експозитур, пляцувок – органів розвідки).

5. Арештувати найбільш реакційних представників державних адміністрацій (керівників місцевої поліції, жандармерії, прикордонної охорони і філіалів 2-го відділу генштабу, воєвод та їх помічників), керівників контрреволюційних партій, ...керівників та активних учасників білогвардійських емігрантських монархічних організацій...

6. Захопити тюрми, перевірити увесь склад ув'язнених. Усіх арештованих за революційну та іншу антидержавну діяльність звільнити, використовуючи цей захід для... проведення політроботи серед населення. Організувати нову тюремну адміністрацію з надійних людей на чолі з одним із співробітників НКВС, забезпечити суворий режим утримання арештованих.

7. Одночасно з проведенням цих заходів розвернути слідство за справами ув'язнених, членів контрреволюційних організацій з метою викриття підпільних контрреволюційних організацій, груп і осіб, що мали на меті здійснення диверсій, терору, повстань і контрреволюційних саботажів. Осіб, обвинувачених у процесі слідства в

організації політичних ексцесів і відкритих контрреволюційних виступів, арештовувати негайно...

8. Вжити заходів для виявлення й арешту агентів – провокаторів жандармерії, політичної поліції і філіалів 2-го відділу генштабу, використовуючи для цього вилучені архіви.

9. Забезпечити чітку організацію охорони громадського порядку. Організувати надійну охорону електричних станцій, водопроводів, продовольчих складів, елеваторів і сховищ пального. Організувати боротьбу з грабунками, бандитизмом, спекуляцією; роботу з протипожежної охорони, призначивши начальником пожежних команд відповідальних людей.

10. Провести реєстрацію і вилучення в усього цивільного населення вогнепальної зброї (нарізного), вибухових речовин і радіопередавачів...» [6, с. 163].

У наказі НКВС СРСР № 001124 «Про оперативно-чекістські заходи в Західній Україні» від 21 вересня 1939 року Л. Берія уже вимагав від свого заступника Меркулова та наркома НКВС УРСР І. Сєрова «негайно приступити до формування оперативних груп НКВС, дотримуючись існуючого адміністративного поділу, не розпорошуючи сили по другорядних населених пунктах». Для забезпечення оперативних заходів на допомогу опергрупам було спрямовано мотострілецький полк внутрішніх військ НКВС (1 батальйон до Тернополя і два – до Львова), а також додатково 420 оперативних працівників. «Оперативні групи, – зазначалося в наказі, – повинні розгорнути свою роботу у відповідності з директивою № 720 і стати основним ядром майбутнього апарату НКВС» [8, арк. 192].

На західноукраїнські землі було перенесено діючу в СРСР та УРСР структурну побудову обласних управлінь НКВС та РСМ. Їх «правовою» основою стали таємна директива № 720 НКВС СРСР «Про організацію роботи у звільнених районах західних областей України і Білорусії» [6, с. 163] та наказ № 001124 НКВС СРСР «Про оперативно-чекістські заходи в Західній Україні» [8, арк. 192]. Офіційне ж формування органів НКВС та РСМ відбулося на основі наказів НКВС СРСР від 6 листопада 1939 р. «Про організацію органів НКВС Західної України» та «Про організацію територіальної і залізничної міліції Західної України та укомплектування її кадрами». На НКВС покладалося «забезпечення революційного порядку і державної безпеки; охорони громадської (соціалістичної) власності; запис актів громадського стану (запис народжень, смертей, шлюбів, розлучень); охорона кордонів». При НКВС СРСР створювалась Особлива нарада, якій надавалося право в адміністративному порядку здійснювати виселення, заслання та ув'язнення у виправно-трудових таборах на термін до п'яти років, а також виселення за межі СРСР [6, с. 204-205].

Основну роботу з організації тимчасових органів влади проводили політвідділи військових частин Українського фронту спільно з прибулими радянсько-партійними працівниками.

Сам процес «приєднання» західноукраїнських земель теж був досить специфічним. Так, у міжвоєнний (1918-1939 рр.) період право націй на самовизначення визнавалося більшістю суб'єктів міжнародного права лише в тому випадку, якщо це не суперечило їхнім власним національним інтересам [5, с. 98]. Однак у СРСР був апробований своєрідний метод реалізації права на «самовизначення» шляхом проведення виборів представницьких органів, які в односторонньому порядку зверталися з проханням «захистити» західноукраїнські землі та прийняти до складу УРСР і СРСР. Хоча в СРСР відома і така форма реалізації права на самовизначення, як референдум у формі

плебісциту, що практично застосовувалося тільки одного разу – 1991 р. Можна припустити, що якби восени 1939 р. місцевому населенню дали можливість реалізувати своє право на самовизначення у формі референдуму і поставили питання про суверенну форму державності, то результат голосування міг би бути не таким передбачуваним й однозначним, як це відбулося на виборах Народних Зборів Західної України 22 жовтня 1939 року.

Незважаючи на демократичне, на перший погляд, Положення про вибори... (право голосу мали всі особи, які досягли 18 років; один депутат обирався від 5 тис. виборців), самі вибори проходили зі значними порушеннями. Перш за все, органи НКВС ретельно перевіряли біографії майбутніх кандидатів, щоб до списку «блоку комуністів і безпартійних» не потрапили «ворожі елементи». Крім того, у передвиборній кампанії брало участь понад 10 тис. приїжджих з радянської України агітаторів, з яких 7 350 осіб безпосередньо працювали у виборних комісіях [3, с. 8]. По-третє, на висунення і реєстрацію кандидатів відводилося лише чотири дні, а до бюлетеня, крім рідкісних випадків, вносилися лише одна кандидатура.

Передбачаючи, що не все населення підтримає ідею «возз'єднання» Західної України з СРСР, радянське керівництво санкціонувало арешти серед свідомої частини як української, так і польської інтелігенції, здійснюючи психологічний тиск на решту жителів краю з метою його «правильного» вибору.

У день виборів в окремих селах селянам «допомагали» голосувати червоноармійці, які погрозами, а іноді й шляхом фізичного примусу заставляли селян йти на виборчі дільниці.

1 листопада 1939 року позачергова п'ята сесія Верховної Ради СРСР прийняла Закон «Про включення Західної України до складу СРСР з возз'єднанням її з Українською РСР», а 13 листопада це рішення формально закріпила позачергова третя сесія ВР УРСР, ухваливши Закон «Про прийняття Західної України до складу УРСР».

Отже, упродовж майже двох місяців кремлівський уряд юридично закріплював анексовані ним терени Західної України, подавши їх для світової громадськості у вигляді «історичного возз'єднання» та «народного волевиявлення». 4 жовтня 1939 року ЦК КП(б)У ухвалило рішення «Про затвердження уповноважених з питань організаційно-партійної роботи в областях Західної України» [2, с. 197]. А 27 листопада 1939 року ЦК КП(б)У затвердив склади бюро обласних партійних комітетів і облвиконкомів західних областей [7, с. 54]. Працівники керівних органів не обиралися, а призначалися ЦК.

Поряд з партійним, відбувалося й творення замість тимчасових органів самоврядування постійних у формі рад. Спершу кремлівське керівництво провело в західних областях 24 березня 1940 року вибори до Верховної Ради СРСР та УРСР і лише 15 грудня того ж року – до місцевих рад хоча як адміністративні одиниці вони діяли від 20 січня 1940 року на основі Указу Президії Верховної Ради УРСР, згідно з яким ліквідовувалися повіти й волості та створювалися райони.

Особливість кадрової політики нової влади полягала в тому, що під час призначення на посаду до уваги брався не стільки освітній рівень, як особиста «відданість пролетарській революції» та «знання» основ марксизму-ленінізму, історії компартії, які в поєднанні з «професійним досвідом» і були важливим чинником для тогочасного номенклатурника, сформованого командно-адміністративною більшовицькою системою. Крім того, усі кадри перебували в полоні постійного страху, оскільки стали свідками наймасовіших репресій 1937–1938 років.

Поряд із формуванням нової політичної системи в західних областях здійснювалися кардинальні соціально-економічні реформи, які мали на меті повністю інтегрувати приєднані території в загальноукраїнський господарський комплекс. Ці «соціалістичні перетворення» здійснювалися у двох напрямках: перший – у промисловості й сільському господарстві вони були пов'язані з націоналізацією фабрик, заводів, банків, транспорту, конфіскацією угідь великих землевласників, у тому числі церкви й монастирів, а другий – з морально-психологічним і соціально-політичним аспектами радянзації краю. Про ці трансформації в радянській історіографії написано чимало, і варто відзначити, що вони були масштабними як щодо створення нових підприємств, розвитку дрібнотоварного й сільськогосподарського виробництва, збільшення кількості робочих місць, так і капіталовкладень.

Одним з важливих заходів стала грошова реформа від 8 грудня 1939 року, відповідно до якої з 21 грудня 1939 року злоті на рахунках і вкладах обмінювалися на рублі по курсу 1:1, але не більше 300 злотих. Для порівняння, у той час зарплату 300 рублів у місяць отримувала прибиральниця в апараті ЦК ВКП(б) [12]. Зміна режиму проявилася і в паспортизації населення (від 20 грудня 1939 р.), що надалі полегшить роботу каральних органів з виявлення «ворожих елементів». Відбулася примусова колективізація в селі (весна 1940 р.).

«Підкріпившись» землями та отримавши запевнення Гітлера щодо незацікавленості Німеччини в Бессарабії (пункт 3 таємного протоколу), капітуляція Франції та звернення з дружніми пропозиціями Великобританії дали можливість керівництву СРСР продовжити політику «взаємодопомоги». Наступним її кроком стало приєднання Північної Буковини та Бессарабії.

Практика радянзації північнобуковинського регіону суттєво відрізнялася від інших західноукраїнських земель. Зокрема, не було здійснено акту самовизначення у тій чи іншій його формі (Народних зборів, виборів органів влади тощо), оскільки світова спільнота зосередила увагу на війні Німеччини з Францією. Хоча, була сформована «повноважна делегація буковинців», від якої на VII сесії Верховної Ради СРСР виступив робітник Михальчук Н. С. з проханням «включити територію Північної Буковини до складу УРСР» [4, с. 65].

В обстановці міжнародної ізоляції 27 червня 1940 року королівський Сенат Румунії незначною більшістю голосів – 16 «за» та 11 «проти» – ухвалив рішення про передачу Бессарабії та Північної Буковини СРСР [10, с. 12–13].

Відповідно до рішення ЦК ВКП (б) від 2 липня 1940 року шляхом призначення посадовців утворилися повітові виконавчі і комітети КП(б) [11, с. 33]. А вибори до рад робітничих і селянських депутатів відбулися лише на початку 1941 року.

Цесія Північної Буковини остаточно завершена 2 серпня 1940 року, коли Верховна Рада СРСР прийняла Закон «Про включення північної частини Буковини і Хотинського, Акерманського та Ізмаїльського повітів Бессарабії до складу УРСР». Решта території Бессарабії відійшла до складу Молдавської РСР. А 7 серпня за приєднання до УРСР земель були створені дві області: Чернівецька та Акерманська (Ізмаїльська) області. 15 серпня 1940 року Президія Верховної Ради СРСР видала укази «Про націоналізацію землі на території північної частини Буковини» і «Про націоналізацію банків, промислових і торгових підприємств, залізничного і водного транспорту та засобів зв'язку північної частини Буковини», що стало законодавчою основою для репресивного насадження радянського режиму на даних територіях. Загалом якщо на західноукраїнських землях

велася боротьба з усім польським через українізацію, то у цьому регіоні румунізацію мала витіснити русифікація [9, с. 85].

Отже, не про «братів слов'ян» піклувався Кремль, а про нові території. А пропагандистські заяви про «возз'єднання» лише надавали «законних» мотивів агресії проти Польщі й Румунії, надаючи «справедливого» характеру окупації західноукраїнських земель.

Висновки. Прикриваючись реалізацією міжнародного принципу «права на взаємодопомогу», керівництво СРСР, насамперед, переймалося тим, щоб на території Західної України не утворилася державна формація, що призведе до втрати сировинного придатку і створюватиме небезпеку для стабільності держави, оскільки може потягнути за собою «самореалізацію» великої України.

Радянська влада нівелювала міжнародний принцип – «право на самовизначення», який реалізувався не шляхом проведення референдуму у формі плебісциту, а через обрання представницького органу – Народних зборів, які в односторонньому порядку звернуться з проханням прийняти дані території до складу УРСР. А у випадку приєднання Північної Буковини та Південної Бессарабії принцип «на самовизначення» взагалі нехтувався.

Радянізація краю здійснювалася здебільшого командно-адміністративними засобами, що суперечило усталеному за попередніх політичних режимів укладу життя, звичаям, традиціям і тим самим спричиняло невдоволення значної частини населення радянським режимом. Тимчасові органи влади масово створювалися шляхом призначення на посади завчасно до проведення виборів усіх рівнів. На керівні посади призначалися здебільшого теж представники немісцевого населення, що позбавляло новоприйнятих «західників» брати участь у владному процесі. Тотальний контроль, примусові заходи, сувора централізація породжували активний і пасивний спротив, а це, у свою чергу, – переслідування та репресії проти невдоволених та інакомислячих, основну роль у яких відігравали органи НКВС та РСМ.

Список використаних джерел

1. Веденєєв Д.В. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1925–1945 / Д. Веденєєв, Г. Биструхін. – К. : Генеза, 2006. – 407 с.
2. Головка М.Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939–1945 рр. : монографія / М. Головка. – К. : Олан, 2004. – 704 с.
3. Кондратюк С. Народні Збори Західної України / С. Кондратюк // Право України. – 1999. – № 10. – С. 8–12.
4. Курило В.М. Історична зумовленість возз'єднання Північної Буковини з Українською РСР / В.М. Курило // Український історичний журнал. – 1983. – № 9. – С. 55–66.
5. Макарчук В.С. Державно-територіальний статус західноукраїнських земель у період Другої світової війни (1939–1945 рр.) : історико-правове дослідження / В.С. Макарчук – К. : Атіка, 2007. – 368 с.
6. Михайленко П.П. Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. Михайленко, Я. Кондратьєв. – К. : Генеза, 1997. – Т. 2. – 412 с.
7. Нариси історії Івано-Франківської обласної партійної організації / [Гарець В.Й., Корольов П.А., Кучеров М.К. та ін.] ; редкол. П.Д. Сардачук та ін. – Ужгород : Карпати, 1979. – 312 с.

8. Об оперативно-чекистских мероприятиях по Западной Украине : Приказ НКВД СССР № 001124 от 21 сентября 1939 г., ГДАМВСУ, ф. 45, оп. 1, спр. 50.
9. Політична історія України. XX ст. : у 6 т. / [редкол. І.Ф. Курас (голова) та ін.]. – К. : Генеза, 2002–2003. – Т. 4. – 584 с.
10. Сайфуліна Ю.В. Встановлення і розбудова радянського державного режиму в Північній Буковині в 1940–1947 рр. : історико-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. / Ю.В. Сайфуліна. – Львів, 2009. – 20 с.
11. Сергійчук В.І. Український здви́г : Прикарпаття. 1939–1955 / В.І. Сергійчук – К. : Українська Видавнича Спілка, 2005. – 540 с.
12. Филиппов С.Г. Деятельность органов ВКП(б) в Западных областях Украины и Белоруссии в 1939–1941 гг. [Электронный ресурс] / С.Г. Филиппов. – Режим доступа : <http://www.memo.ru/history/polacy/filipp1.htm>.

Андрухив А. И. Историко-правовая характеристика «первой советизации» западноукраинских земель (1939-1941 гг.)

В статье осуществлен анализ правовых форм и методов проведения советизации западноукраинских земель в 1939-1941 годах («первая советизация»). Установлено, что руководство СССР сасредоточило насильственную политику на принудительное присоединение западноукраинских земель к СССР. Подтверждением этого является директива № 720 НКВД СССР «Об организации работы в освобожденных районах западных областей Украины и Белоруссии» от 15 сентября 1939 и приказ № 001124 НКВД СССР от 21 сентября 1939 «Об оперативно-чекистских мероприятиях в Западной Украине», которые возлагали на оперативные группы НКВД роль «штормовых отрядов», что с помощью преследования и репрессий против недовольных и инакомыслящих должны были обеспечить соответствующий плацдарм для создания временных органов власти и НКВД на занятых Красной армией территориях.

Ключевые слова: *западноукраинские земли, НКВД, советизация, репрессивный характер, правовая база, формы и методы.*

Andruhiv O. I. Historical and legal description of the «first Sovietization» of Western Ukraine (1939-1941)

The article presents the analysis of the legal forms and methods of the Sovietization of Western Ukraine in 1939-1941 (the «first Sovietization»). The author establishes that the Soviet leadership focused its violent policy on forced annexation of Western Ukraine to the USSR. The fact is confirmed by directive №720 the NKVD «On the organization of work in the liberated areas of the western regions of Ukraine and Belarus» on September 15, 1939 and order № 001124 the NKVD on September 21, 1939 «On operative-KGB activities in Western Ukraine», which are assigned to operational group of the NKVD as a «storm squads» that through persecution and repression against the dissidents and the disaffected were in charge of providing the appropriate base for the creation of temporary authorities and the NKVD in the occupied by the Red Army territories.

Key words: *western lands, the NKVD, Sovietization, repressive, legal framework, forms and methods.*

УДК 340.115 + 349.42

Чабаненко Микола Миколайович,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЗАГАЛЬНОПРАВОВИЙ ТА ГАЛУЗЕВИЙ МЕТОДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті висвітлюються питання співвідношення загальноправового та галузевого методів правового регулювання. Визначені поняття, зміст та ознаки цих методів. Співвідношення загальноправового та галузевого методів правового регулювання подається в якості їх генетичного зв'язку, в якому галузевий метод правового регулювання постає в якості трансформації загального методу правового регулювання під впливом особливостей відповідного галузевого предмета правового регулювання. В якості основних ознак галузевого методу правового регулювання визначені характер правового становища суб'єктів, порядок встановлення їх прав і обов'язків, специфіка юридичних фактів, специфіка санкцій та відповідальності.

Ключові слова: система права, галузь права, метод правового регулювання, загальноправовий метод правового регулювання, галузевий метод правового регулювання, спосіб правового регулювання.

Постановка проблеми. Розгляд системоутворюючих категорій галузі права неможливий без характеристики методів правового регулювання. Адже метод правового регулювання має відносно самостійний зміст, який ні в якому разі не можна не враховувати при виборі найбільш надійних і ефективних засобів нормативного впливу на суспільні відносини [22, с. 113]. Розгляду потребують основні загальнотеоретичні положення щодо методів правового регулювання суспільних відносин, і зокрема – питання щодо співвідношення загальноправового та галузевого методів правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метод правового регулювання досліджувався головним чином при розгляді проблеми розмежування галузей права починаючи з 40-х років ХХ століття. Однак остаточно місце і роль методу правового регулювання і дотепер чітко не визначені як у роботах із загальної теорії права, так і в юридичних галузевих наукових працях. Так, низка вчених обґрунтовано розглядає метод правового регулювання не тільки як галузеве явище, а і як явище, що притаманне праву в цілому. Метод правового регулювання, на думку О. М Вітченка, необхідно розглядати у двох аспектах: по-перше – як загальний метод, що властивий системі права, який вбирає всі правові особливості цієї системи; по-друге – як галузевий метод правового регулювання [5, с. 7]. В. М. Горшенєв також вважає за необхідне умовно визначити два названих аспекти, два змісти категорії методу правового регулювання [9, с. 400]. Загальний і галузевий методи правового регулювання розрізняють і такі відомі вчені, як

Р. З. Лівшиць, М. І. Матузов, В. С. Нерсисянц, О. С. Пашков, А. Б. Пешков, В. Д. Сорокін, Г. К. Толстой, Л. С. Явич, В. Ф. Яковлев та ін.

Постановка завдання. Метою статті є вирішення питання співвідношення загальноправового та галузевого методів правового регулювання в контексті дослідження методів як системоутворюючої категорії галузі аграрного права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Слід звернути увагу на висловлену В.Д. Сорокіним думку про «єдиний» предмет і метод права. Він робить з безсумнівного для нього факту існування єдиного предмета правового регулювання принциповий висновок про те, що особливості методу правового регулювання треба шукати не на рівні галузі права, а в основі системи права – на рівні правової норми. Саме тут об'єктивно закладена загальна універсальність методу правового регулювання, що потім поширюється на всю систему права. Ось чому метод правового регулювання слід розглядати не як ознаку, властиву виключно галузі, тобто лише одному рівню структури, а як властивість усієї системи права в цілому [19, с. 39].

З огляду на викладене, першою ознакою загального методу правового регулювання є його закріпленість, опосередкованість у правовій нормі. На цю ознаку загального методу правового регулювання звертає увагу низка вчених-юристів [14, с. 42; 16, с. 131; 28, с. 7].

Чимало дослідників методу правового регулювання вірно зазначають, що ще однією його ознакою є множинність прийомів, способів правового регулювання, закріплених у правовій нормі [2, с. 45; 4, с. 48; 26, с. 89]. На нашу думку, ця множинність способів для загального методу правового регулювання виражається винятково в тріаді – вказівка, заборона, дозвіл, що діють як система.

Йдучи за В. М. Горшеневим, можна сказати, що метод правового регулювання є одним з найважливіших компонентів у системі різноманітних способів впливу на волю членів суспільства, він лежить над фактичними суспільними відносинами і впливає на встановлення напрямку меж і цілей вольових актів суб'єктів даних відносин. Тобто під методом правового регулювання він розуміє своєрідний спосіб впливу на суспільні відносини з метою їхнього врегулювання, що виражається у встановленні за допомогою норми права певного (можливого і належного) стану волі суб'єктів у їхній взаємодії один з одним, а також щодо бажаних результатів їхньої поведінки [9, с. 401].

Упродовж останніх десятиліть робилися спроби характеризувати загальний метод правового регулювання ширше, вирізняючи при цьому його специфічні ознаки [5, с. 8; 14, с. 42]. Однак більшість із таких виокремлених ознак властиві також і праву як специфічній соціально-регулятивній системі. Одні автори зазначали, що правовим способом, методам властиві всі характерні риси права в цілому [14, с. 43], інші – необгрунтовано ототожнювали право і його методи [8, с. 83; 10, с. 51]. Цілком правильно наголошуючи на необхідності розмежування зазначених категорій, О.М. Вітченко зазначає, що правовий метод характеризує правове регулювання як результативний бік механізму правового регулювання [6, с. 53]. Гадаємо, загальний і галузевий методи правового регулювання доцільно досліджувати на стадіях їх формування та існування у відповідних формах правових норм, тобто на стадіях від зародження правового механізму до реального застосування правових норм. Бажаний, кращий для держави результат за допомогою методу правового регулювання фіксується в правових нормах лише у вигляді словесної моделі. Який буде цей результат в дійсності коли законодавець використовує метод правового регулювання, невідомо.

Переходячи до характеристики галузевого методу правового регулювання суспільних відносин слід звернути увагу на те, що в сучасний період домінуючою

залишається точка зору, згідно з якою предмет є головним, матеріальним критерієм розмежування норм права за галузями, оскільки він має об'єктивний зміст, зумовлений характером суспільних відносин, і не залежить від волі законодавця, а метод додатковим, юридичним критерієм, бо впливає з предмета [3, с. 354; 24, с. 55]. Проте способи правового регулювання самі по собі, взяті абстрактно, незалежно від предмета, на який вони спрямовані, не можуть бути підставою для поділу права на галузі. Те саме стосується і «незалежності» предмета галузі права [4, с. 48]. Як підкреслює С. Полєніна, саме специфіка і предмета, і методу дає змогу назвати певну сукупність норм галуззю права. Постійно триває процес «відбруньковування» нових галузей права в міру подальшої спеціалізації предмета і методу [15, с. 31].

Нестандартний підхід до ролі методу правового регулювання при розмежуванні галузей права запропонував А.А. Ушаков. Він вважає, що предмет регулювання за своїм характером ширший за метод. А відтак, предмет має бути підґрунтям інституту права як найдрібнішої систематичної правової одиниці порівняно з галуззю права, в основі якої лежить метод регулювання [23, с. 57]. А.А. Ушаков, таким чином, стає на позицію «першості» методу правового регулювання: «Як окремі історичні епохи відрізняються одна від одної не тим, що робиться в ту чи іншу історичну епоху, а тим, як робиться, так і окремі галузеві систематичні одиниці відрізняються одна від одної не тим, що регулюють, а як регулюють» [23, с. 59]. Виходячи з висловленої в 50-х роках минулого століття думки С.С. Алексєєва, згідно з якою в методі правового регулювання знаходять свій вияв найважливіші юридичні закономірності тієї чи іншої галузі права, що зумовлюють саму можливість використання норм цієї галузі у виконанні цілей і завдань, які ставить і очікує від неї панівний клас, з того, що саме метод правового регулювання робить галузь права тим, чим вона є [1, с. 31-33], А.А. Ушаков робить висновок, аналогічний сучасним висновкам С.С. Алексєєва, а саме: критерієм для розмежування між галузями є метод правового регулювання, а не предмет правового регулювання [23, с. 59-60].

Звідси формування методу правового регулювання як способу впливу на суспільні відносини з метою їхнього врегулювання зумовлено предметом правового регулювання, політичним і економічним становищем в державі, розвитком демократії в суспільстві, рівнем правової свідомості і культури, а також волею держави.

Поступово правова наука схиляється до висновку про те, що кожна галузь права має свій специфічний метод правового регулювання [21, с. 329; 16, с. 122; 18, с. 107; 12, с. 434]. А звідси кожна галузь права, будучи елементом єдиної системи права і перебуваючи у сфері дії єдиного методу, має потребу в специфічному співвідношенні всіх його складових частин, тобто в такому співвідношенні, яке могло б з максимальною ефективністю і пристосованістю впливати на елементи її предмета [19, с. 40]. На наш погляд, галузевий метод правового регулювання необхідно охарактеризувати не однією, нехай навіть суттєвою, рисою, а їхньою сукупністю. Підстави дійти такого висновку дають висловлені окремими науковцями з цього питання точки зору, що містяться в юридичній літературі [4, с. 44; 17, с. 14; 18, с. 107].

Таким чином, постає питання: які ж суттєві, специфічні ознаки, що знаходять своє відображення в галузевому методі правового регулювання як складові елементи такого методу, слід розглядати?

Більшість представників теорії права вважають, що в галузевому методі правового регулювання передусім повинна знайти своє відображення специфіка загального становища суб'єктів галузі права [3, с. 134; 27, с. 81; 13, с. 11; 18, с. 105]. Звертає на себе увагу те, що в наукових роботах становище суб'єктів розкривається через своєрідність

загальновизнаних прав і обов'язків типових суб'єктів відповідних правовідносин. Отже, метод правового регулювання зумовлений не лише загальним становищем суб'єктів галузі права, а й таким елементом правовідносин, як його зміст (права і обов'язки суб'єктів).

Дійсно, права і обов'язки суб'єктів закріплюються в диспозиції норми. Для чіткої фіксації галузевого методу диспозиція правової норми враховується при визначенні співвідношення трьох основних та інших прийомів правового регулювання (диспозитивне й імперативне регулювання і т. д.) конкретної галузі права. Специфічне становище суб'єктів – одна з цілей галузевого методу, за допомогою якої це становище досягається. Разом з тим, ставити в один ряд мету і засоби досягнення цієї мети, на наш погляд, не можна.

С.С. Алексєєв свого часу виокремлював чотири основні елементи галузевого методу: а) характер загального юридичного становища суб'єкта; б) характер підстав виникнення, зміни і припинення правовідносин; в) характер способів формування змісту прав і обов'язків суб'єктів; г) характер юридичних заходів впливу (санкцій) [3, с. 134]. У сучасних же роботах він зауважує, що метод правового регулювання насичений різноманітними правовими засобами, в тому числі він виражає ступінь твердості юридичного регулювання, наявність відомих обмежень або пільг, допустимий рівень активності суб'єктів, грані їхньої правової самостійності [2, с. 375].

Потребує аналізу висловлена О. І. Процевським думка, згідно з якою метод правового регулювання розкривається тільки в характері норм, що визначають співвідношення волі суб'єктів та їхнє правове становище в правовідносинах [18, с. 105]. Він не вважає за необхідне включати у властивості галузевого методу правового регулювання специфіку відповідальності в конкретній галузі. Вчений обґрунтовує свою позицію тим, що метод правового регулювання розкривається через характер норм права, а не через форми їхнього забезпечення. Автор вважає, що досягнення виконання норм права виходить за рамки методу, хоча він і становить одну з форм правового впливу на свідомість і волю людей. Тобто метод правового регулювання закладений у диспозиції норми права, а не в її санкції [18, с. 106].

На наш погляд, метод правового регулювання не повинен бути обмежений рамками якогось одного етапу правового регулювання. Як уже зазначалося, вплив на волю суб'єктів впливає вся норма права, а не диспозиція, гіпотеза або санкція, взяті окремо [25, с. 26].

Отже, до основних ознак галузевого методу правового регулювання слід віднести такі: (1) характер загального правового становища суб'єктів галузі права. Тобто сполучення імперативного і диспозитивного способів регулювання при визначенні такого становища; (2) порядок встановлення прав і обов'язків суб'єктів (співвідношення централізованого і децентралізованого правового регулювання, специфіка рівнів правового регулювання суспільних відносин, що входять до предмета конкретної галузі права); (3) специфіка підстав виникнення, зміни і припинення суспільних відносин, що входять до предмета даної галузі права. Для її розкриття необхідно дослідити специфіку гіпотез відповідних норм галузей права, де фіксуються такі підстави, тобто відповідні юридичні факти; (4) специфіка відповідальності за правопорушення за нормами даної галузі права, точніше, специфіка санкцій, закріплених у нормах цієї галузі права [13, с. 11; 7, с. 345; 11, с. 251].

Висновки. Загальний метод правового регулювання – це об'єктивно необхідна, така, що пронизує всі елементи системи права, закріплена виключно в правовій нормі (усіх її компонентах), система способів правового регулювання (дозвіл, вказівка,

заборона) суспільних відносин з метою встановлення бажаного для держави стану волі суб'єктів у їх взаємодії один з одним, а також результатів їхньої поведінки. Для розглядуваного загального методу характерне використання системи саме трьох способів правового регулювання (своєрідної тріади) – вказівки (позитивного зобов'язання), заборони і дозволу. Галузевий метод правового регулювання – це особлива, неповторна трансформація загального методу правового регулювання, полягає в специфічному комплексі основних і додаткових способів правового регулювання, що існують тільки в системі конкретних галузевих правових норм, і першочергово взаємозумовлених, нерозривно пов'язаних з відповідною групою суспільних відносин – предметом правового регулювання, має відображати такі розпізнавальні юридичні властивості галузі права: сполучення імперативного і диспозитивного способів правового регулювання при визначенні правового становища суб'єктів, порядок формування прав і обов'язків суб'єктів, особливості підстав виникнення, зміни і припинення відповідних суспільних відносин, особливості санкцій, закріплених у нормах даної галузі права.

Список використаних джерел

1. Алексеев С.С. Об основных этапах и тенденциях развития советского гражданского права / С.С. Алексеев // Межвузовское совещание «40 лет Советского государства и права и развитие правовой науки»: тез. докл. / Ленинград. гос. ун-т. – Л., 1957. – С. 31-33.
2. Алексеев С.С. Право : Азбука : Теория : Философия : Опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М. : Статут, 1999. – 712 с.
3. Алексеев С.С. Проблемы теории права : курс лекций : в 2 т. – Т.1 : Основные вопросы общей теории социалистического права / С.С. Алексеев. – Свердловск, 1972. – 396 с.
4. Братусь С.Н. Соотношение системы права и системы законодательства / С.Н. Братусь // Система советского законодательства / под ред. И.С. Самощенко. – М. : Юрид. лит., 1980. – С. 35–60.
5. Витченко А.М. Метод правового регулирования социалистических общественных отношений : автореф. дис... канд. юрид. наук / Саратов. юрид. ин-т. ; А.М. Витченко. – Саратов, 1969. – 20 с.
6. Витченко А.М. Правовой метод как сочетание объективного и субъективного в правовом регулировании / А.М. Витченко // Вопросы теории государства и права: межвуз. науч. сб. / Саратов. юрид. ин-т. – Саратов, 1974. – Вып. 3. – С. 52–66.
7. Вопленко Н.Н. Система права // Общая теория права : курс лекций. – Нижний Новгород : Изд-во Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. – С. 339-353
8. Генкин Д.М. К вопросу о системе советского социалистического права / Д.М. Генкин // Сов. государство и право. – 1956. – № 9. – С. 81–89.
9. Горшенев В.М. Понятие метода правового регулирования и его разновидности / В.М. Горшенев // Учен. тр. Свердл. юрид. ин-та. – 1966. – Вып. 5. – С. 388-415.
10. Дагель П.С. Диалектика правового регулирования общественных отношений / П.С. Дагель // Правоведение. – 1971. – № 1. – С. 51-59.
11. Лазарев В.В. Теория государства и права : учеб. для вузов. / В.В. Лазарев, С.В. Липень. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Спарк, 2000. – 511 с.
12. Нерсисянц В.С. Общая теория права и государства : учеб. для вузов / В.С. Нерсисянц. – М. : Норма : Инфра-М, 1999. – 552 с.

13. Нургалиева Е.Н. Метод правового регулирования общественно-трудовых отношений : автореф. дис... канд. юрид. наук / Ленинград. гос. ун-т / Е.Н. Нургалиева. – Л., 1979. – 16 с.
14. Пешков А.Б. Метод правового регулирования как способ воздействия на поведение людей / А.Б. Пешков // Актуальные проблемы советского права. – Иркутск, 1973. – Вып. 6. – С. 36-45.
15. Поленина С.В. Система права и система законодательства в современных условиях / С.В. Поленина // Правоведение. – 1987. – № 5. – С. 29-37.
16. Полупанов М.И. К вопросу о методе права социального обеспечения / М.И. Полупанов // Труды ВЮЗИ. – М., 1978. – Т. 62. – С. 120-138.
17. Полупанов М.И. Теоретические проблемы общей части науки советского права социального обеспечения : автореф. дис... канд. юрид. наук / Моск. гос. ун-т / М.И. Полупанов. – М., 1969. – 27 с.
18. Процевский А.И. Метод правового регулирования трудовых отношений / А.И. Процевский. – М. : Юрид. лит., 1972. – 288 с.
19. Сорокин В.Д. Правовое регулирование : предмет, метод, процесс / В.Д. Сорокин // Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 34-45.
20. Теория государства и права : курс лекций / М.И. Байтин, Ф.А. Григорьев, И.М. Зайцев и др. / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юрист, 1999. – 672 с.
21. Теория государства и права : учеб. для юрид. спец. вузов / А.М. Айзенберг, А.М. Васильев, Г.С. Котляревский и др. / Под ред. А.М. Васильева. – М. : Юрид. лит., 1977. – 472 с.
22. Толстой Ю.К. Метод правового регулирования и его исследователи / Ю.К. Толстой // Правоведение. – 1973. – № 6. – С. 112-119.
23. Ушаков А.А. К вопросу о системе советского права / А.А. Ушаков // Учен. зап. Перм. гос. ун-та. – Пермь, 1959. – Т. 14, кн. 4, ч. 1. – С. 45-75.
24. Хутыз М.Х. Энциклопедия права: учеб. пособ / М.Х. Хутыз, П.Н. Сергейко. – М. : Былина, 1995. – 158 с.
25. Чабаненко М.М. Методи правового регулювання аграрних відносин : монографія / М.М. Чабаненко. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2010. – 172 с.
26. Явич Л.С. Проблемы правового регулирования советских общественных отношений: монография / Л.С. Явич. – М.: Гос. юрид. изд-во, 1961. – 172 с.
27. Яковлев В.Ф. Сущность и основные черты гражданско-правового метода регулирования общественных отношений / В.Ф. Яковлев // Правоведение. – 1972. – № 6. – С. 81-90.
28. Яковлев В.Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений : автореф. дис... д-ра юрид. наук. / В.Ф. Яковлев. – Свердловск, 1972. – 39 с.

**Чабаненко Н. Н. Общеправовой и отраслевой методы
правового регулирования**

В статье освещаются вопросы соотношения общеправового и отраслевого методов правового регулирования. Определены понятия, содержание и признаки этих методов. Соотношение общеправового и отраслевого методов правового регулирования подается в качестве их генетической связи, в которой отраслевой метод правового

регулювання предстає в якості трансформації загального методу правового регулювання під впливом особливостей відповідного отраслевого предмета правового регулювання. В якості основних ознак отраслевого методу правового регулювання визначені характер правового положення суб'єктів, порядок встановлення їх прав і обов'язків, специфіка юридических фактів, специфіка санкцій і відповідальності.

Ключевые слова: система права, отрасль права, метод правового регулювання, общеправовой метод правового регулювання, отраслевой метод правового регулювання, способ правового регулювання.

**Chabanenko M. M. General-law and branchwise methods
of the legal regulation**

The article reveals the issues of general-law and branchwise methods of legal regulation. The definitions, the essence and features of these methods are determined. The correlation of general-law and branchwise methods of legal regulation are given as their genetic connection, in which the branchwise method of the legal regulation appears to be a transformation of the general method of the legal regulation, being influenced by the features of the corresponding branchwise subject of the legal regulation. The following basic features of branchwise method of the legal regulation are ascertained: the nature of legal position of subjects; the order of establishing their rights and duties; the specifics of juridical facts; the specifics of sanctions and responsibility.

Key words: system of law, branch of law, method of legal regulation, general-law method of legal regulation, branchwise method of legal regulation, a way of legal regulation.

УДК 340.12

Войтович Наталія Павлівна,
аспірант Львівського державного університету
внутрішніх справ

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ Б. КІСТЯКІВСЬКОГО

Стаття присвячена проблемі верховенства права у концепції правової держави Богдана Кістяківського. Досліджено вплив зазначеної концепції на формування підходів до розуміння верховенства права в сучасній юридичній науці. Доведено, що Б. Кістяківський, обґрутовуючи верховенство права як основоположний принцип правової держави, мав на увазі передусім верховенство природного права, його домінування над органами та посадовими особами державної влади. Проаналізовано адміністративне судочинство, як вагомий фактор забезпечення дії верховенства права у правовій державі. Здійснено порівняння поглядів Б. Кістяківського, Г. Радбуха та Г. Кельзена щодо однорідності права та держави, як двох виразів одного суспільного явища – правового порядку.

Ключові слова: Богдан Кістяківський, правова держава, верховенство права, адміністративне судочинство.

Постановка проблеми. Ст. 8 Конституції України задекларувала, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Цей принцип передбачає, що право має вищу юридичну силу, ніж інші соціальні норми, і кожен орган держави повинен йому підпорядковуватися. Однак це лише поверхнєве розуміння зазначеного принципу, а вчені усього світу протягом десятиліть (вперше його вжив у ХІХ ст. англійський правознавець А. Дайсі) намагаються у своїх працях більш глибоко розкрити його зміст. В авторській концепції правової держави Б. Кістяківського (1868-1920 рр.) принципу верховенства права надано визначальне місце в системі її ознак.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. П. Рабінович під верховенством права розуміє взаємообумовлене існування і взаємоузгоджену реалізацію основоположних прав та обов'язків людини, а також прав і обов'язків людських спільнот, об'єднань і усього суспільства [13, с. 44]. В. Авер'янов вважав, що принцип верховенства права варто розуміти як принцип функціонування держави, який повинен забезпечувати підпорядкування всіх без винятку державних інститутів реалізації та захисту прав людини, а також пріоритетність цих прав перед усіма без винятку цінностями демократичної, соціальної та правової держави [1, с. 267]. Отже, дефініції верховенства права провідних українських науковців ставлять його у пряму залежність від прав людини.

Американський правознавець Б. Таманага запропонував згрупувати всі концепції верховенства права у дві основні групи: формальні та матеріальні. Формальні концепції

пов'язані зі способом, яким було запроваджено закон, на характері його положень та їх темпоральних властивостях. До формальних концепцій він відніс: концепцію правління на основі закону, концепцію формальної законності, а також концепцію демократії та формальної законності. Прихильники ж матеріальних концепцій визнають існування формальної сторони верховенства права, однак намагаються розширити його зміст за рахунок певних змістовних елементів, провідне місце серед яких посідають права людини. Зокрема, до матеріальних концепцій належать: концепція індивідуальних прав, концепція права на гідність і правосуддя, а також концепція держави загального добробуту [14, с. 106-107].

Постановка завдання. Метою даної статті є з'ясування поняття, змісту та значення принципу верховенства права в концепції правової держави Б. Кістяківського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Надаючи вагомого значення принципу верховенства права у своїй концепції правової держави, Б. Кістяківський називав його також «суверенітетом права» та «пануванням права». На його думку, основним принципом правової держави є те, що вона базується на праві, а тому в ній повинно діяти безумовне верховенство права. Більше того, він був переконаним, що ті успіхи ідеї правової держави, яких вона досягнула вже станом на початок XX ст., свідчать про те, що цей результат буде неодмінно отримано у майбутньому [6, с. 611]. Обстоюючи принцип верховенства права, український правознавець мав на увазі, передусім, природне право. Воно повинно підноситися над політичними та правовими відносинами в якості етичного взірця, слугуючи критерієм, який дозволив би судити про цінність того чи іншого суспільного інституту. Правова держава в концепції Б. Кістяківського виступає державою, що відповідає вимогам справедливого природного права [11, с. 93].

Загалом Б. Кістяківський сформулював авторську синтетичну (плюралістичну) теорію права, в якій пропонував розуміти право як багатоаспектне явище. Він розглянув найбільш поширені в його час концепції праворозуміння: державно-організаційну (право як сукупність примусових норм держави); соціологічну (право як сукупність правовідносин, в яких реалізуються правові норми); психологічну (право як психічне переживання права і обов'язку, наділене імперативно-атрибутивним змістом); нормативну (право як сукупність норм про належне, що визначають зовнішні стосунки людей між собою) [7].

Визнавши самостійну цінність кожного із цих підходів, Б. Кістяківський звернув увагу на те, що, крім тих «теоретичних понять», існують ще два «технічні поняття» права: юридико-догматичне та юридико-політичне. У юридико-догматичному розумінні право становить систему правил, що вказують на зафіксовані в юридичних нормах шляхи вирішення всіх зіткнень інтересів або уявлень про право і не право. Юридико-політичне поняття права, за Б. Кістяківським, визначалося як система правил, що допомагають знаходити правові норми для задоволення нових потреб і нових уявлень про право і не право [4, с. 192-193].

Всі правові явища Б. Кістяківський пропонував розглядати як реально існуючі факти суспільної дійсності, а під поняттям права розуміти систему юридичних норм і правовідносин. Своїм завданням він вважав подолання однобічності, притаманної кожній концепції права розуміння його часу, створивши нову синтетичну теорію, позбавлену відповідних недоліків. У юридичній науці були необхідними «нові синтетичні форми, які б об'єднали ці поняття в новий вид пізнавальних єдностей». Тому український правознавець наголошував на потребі нових методологічних розробок, результати яких дозволили б побудувати цілісне знання право, що розкрило би всі його сторони в їхній

єдності [6, с. 328, 333].

З огляду на таку постановку завдання, Б. Кістяківський намагався віднайти спільну основу, яка могла б консолідувати розрізненні підходи до розуміння права. Цією основою він визначив беззаперечність такого факту, що право складається з юридичних норм. Норма права, на його переконання, була результатом інтелектуальної діяльності людини, вираженим у висловлюванні про те, яка поведінка є суспільно необхідною, і як не варто себе поводити. Основною ознакою правовою норми Б. Кістяківський вважав загальність, яка характеризувалась ним у двох аспектах: юридична норма є загальним правилом, як потрібно діяти в конкретних життєвих ситуаціях; юридична норма є правилом поведінки, встановленим не для однієї людини, а для всіх або для великої групи осіб, від яких вимагається однаковий тип поведінки [11, с. 91].

Так Б. Кістяківський прийшов до висновку, що правова норма як висловлювання загального положення, як і встановлення загальної повинності є, безперечно, чисто раціональним продуктом [6, с. 358]. Проте право не вичерпується в його концепції системою юридичних норм, а становить також життєве явище, оскільки праву необхідно перетворюватися в життя для того, щоб бути істинним правом. У цьому моменті відбувається поєднання та раціонального й ірраціонального аспектів права. Систему юридичних норм Б. Кістяківський назвав об'єктивним правом, а сукупність суспільних відносин – суб'єктивним правом. Суб'єктивне право існує в житті під виглядом незчисленної кількості правовідносин, становлячи протилежність логічним, конкретним та індивідуальним юридичним поняттям, оскільки кожне таке поняття формується шляхом абстрагування [11, с. 91-92].

Підтримуючи ідею верховенства права, Б. Кістяківський аналізував співвідношення природного права та закону, що виражалось у взаємодії об'єктивного права держави та суб'єктивних прав особи. На його переконання, саме законодавство повинно було себе обмежувати, тобто не посягати на невід'ємні права та свободи громадян. Ці права та свободи повинні були фіксуватися в Конституції та інших юридичних актах і в жодному разі не могли порушуватися державою. Таким чином, природне право у концепції Б. Кістяківського виступало як ідеалом, так і реальною частиною законодавства правової держави. При наявності колізій між природним і позитивним правом він пропонував приводити закони до вимог справедливості, як системи імперативних і незмінних цінностей [5, с. 95].

У Б. Кістяківського не було сумніву в тому, що держава та право виникли незалежно одне від одного. Проте поступово держава взяла на себе функцію турботи про право, згодом монополізувавши судочинство та повноваження визначати те, що є правом, а що ні. Отож держава трансформувалася з охоронця права в його творця. Правотворча монополія держави була доведена до максимуму в абсолютних монархіях [6, с. 594]. Однак, підкорившись державі, право, за Б. Кістяківським, не стало її слухняним знаряддям, а поступово здобуло панування (верховенство) над нею [7, с. 93].

У свою чергу, державі для здійснення своїх завдань було зручно опиратися на право. З одного боку, держава завдяки праву настільки зміцніла, що може в будь-який момент відмовитися від нього, а з іншого боку – право наділене властивостями зв'язувати та зобов'язувати того, хто до нього звертається. Надаючи державі опору, право водночас змушувало державу керуватися його приписами та неухильно їх дотримуватися. Тому воно щоразу розширяло своє верховенство над державою. Як наслідок, право перебудовувало державу та перетворювало її у правове явище або ж творіння права [6, с. 594-595].

Разом з тим, Б. Кістяківський застерігав, що творінням права слід вважати тільки правову державу. Натомість інші історичні типи держав черпали свою суть не в праві, а в інших суспільних явищах. Більше того, навіть переважна кількість тогочасних держав були засновані позаправовими причинами – війнами, революціями, спадкуванням трону тощо. Проте новий державний устрій таких держав отримував своє вираження у правових нормах, зафіксованих у їхніх конституціях [6, с. 595].

Як зазначав Г. Єллінек, перетворення державної влади із фактичної в юридичну завжди зумовлювалося тим, що виникало всезагальне переконання у нормативному характері цього фактичного елементу – переконання в тому, що все повинно бути так, як і є [3, с. 341]. Таким чином, за Б. Кістяківським, правова держава в силу своєї природи, перетворюючи свої відносини у правові, поступово та всебічно проникається правом і перетворюється в суто правове явище.

Б. Кістяківський звернув увагу на те, що навіть у тогочасних конституційних державах не виключалася можливість втілення неправових явищ у державну організацію та суспільне життя – війн, революцій, переворотів тощо. Керівники політичних сил часто використовували ці неправові засоби замість того, щоб вирішувати конфлікти конституційним шляхом. Однак український правознавець відзначив і таку закономірність, що з кожним десятиліттям значення юридичних засобів вирішення конфліктів зростало. Прикладом такої закономірності він вважав набуття Норвегією державної незалежності у 1905 р. виключно правовим шляхом [6, с. 596]. З 1814 р. Норвегія зі Швецією становили єдину державу на чолі зі шведським королем. Однак у 1905 р. на підставі Карлстадської угоди після десятиліття переговорів унія між цими державами була розірвана з ініціативи норвезької сторони [2, с. 226].

Б. Кістяківський вважав, що наступить час, коли всі внутрішні та зовнішні конфлікти держав будуть вирішуватися виключно юридичним шляхом – на основі діючих конституційних або ж міжнародно-правових норм. В такому разі, на його переконання, повинні зникнути позаправові та насильницькі засоби вирішення державних і міжнародних питань – війни, революції, перевороти та ін. [6, с. 596]. З огляду на ці сподівання, які, на жаль, до цих пір не є цілковито реалізованими, можемо стверджувати, що Б. Кістяківський вимагав досягнення верховенства права не тільки у внутрішньодержавному житті, але й у міжнародних відносинах.

Б. Кістяківський відзначав, що «в нормальній діяльності сучасних держав щораз сильніше виявляється зростання і розширення верховенства права». Він переконував, що провідниками верховенства права в суспільному житті є законодавчі органи, а особливо народне представництво. Один із основних конституційних принципів вимагає, щоб питання, яке хоча б одного разу було вирішеним законодавчою владою, підлягає і в подальшому регулюванню виключно з її боку. Відтак, сфера правового регулювання в системі суспільних відносин поступово розширюється [6, с. 597]. Ця думка співзвучна із М. Палієнком, на переконання якого всі нові прояви суспільного життя в правовій державі повинні були регулюватися юридичними нормами [12, с. 310].

Особливо важливим моментом становлення правової держави є підпорядкування праву устрою та діяльності усіх органів влади. Судові органи, на думку Б. Кістяківського, стали правовими організаціями вже в часи абсолютних монархій, які використовували їх для своїх цілей. Натомість, конституційна держава лише усувала ті відступи від правових принципів у судоустрої, які допускала абсолютна монархія. Завдяки цьому обширна сфера державної діяльності, що виражається в різних формах судочинства, опиняється зв'язаною юридичними нормами. Перебудова на правових засадах і підпорядкування юридичним

нормам зумовлені вже самим переходом до конституційної організації держави, тобто прийняттям Конституції та утворенням народного представництва [6, с. 597].

Новим і спеціальним завданням правової держави у концепції Б. Кістяківського є суворе підпорядкування всієї урядової діяльності визначеним юридичним нормам. Особливості управлінської діяльності, її значна самостійність, зумовлюють утворення особливих публічно-правових форм та механізмів її підпорядкування праву. Кожна конституційна держава повинна була пройти певні стадії розвитку, щоб виробити ці форми та механізми, а тому стати цілком правовою [6, с. 598]. Отож, у концепції правової держави Б. Кістяківського принцип верховенства права мав особливе значення у сфері публічного управління та реалізації виконавчої влади.

Для підпорядкування усієї управлінської діяльності в конституційній державі правовим нормам необхідний контроль за нею з боку законодавчих і судових органів. Б. Кістяківський заявляв, що діяльність міністерств «виявляється цілком зв'язаною при належно організованій міністерській відповідальності». На його переконання, така відповідальність може бути реальною лише в парламентській державі. Вона є гарантією дотримання юридичних норм, а також середньою та низовою ланками адміністративного апарату.

У правовій державі найбільш доцільно покласти цю функцію на спеціалізовану систему адміністративних судів. Практика того часу довела, що відокремлена адміністративна юстиція є більш ефективною, ніж вирішення публічно-правових спорів у загальних судах. Б. Кістяківський висловив сподівання, що в майбутніх правових державах адміністративна юстиція буде розвиватися та стане «могутнім знаряддям для надання усієї управлінській діяльності виключно правового характеру» [6, с. 600].

Вперше самостійна система адміністративної юстиції була сформована у Франції. Її було започатковано створенням у 1799 р. Державної ради як вищого органу адміністративного судочинства. У 1800 р. були утворені ради префектур, як нижчі інстанції. У другій половині XIX ст. у більшості країн Західної Європи (Німеччині, Іспанії, Італії, Голландії, Бельгії та ін.) були засновані адміністративні суди. Як правило, вони формувалися за французьким зразком, однак у Німеччині ці органи судочинства мали власні особливості. Зокрема, в Пруссії першою інстанцією були повітові управи, що склалися з колегії суддів і керівника повіту, другою інстанцією – окружні управи (колегія суддів і керівник окружної комісії), а третьою – Вищий адміністративний суд, до складу якого входили голова та радники [8, с. 10-11]. Система адміністративних судів в Україні була утворена лише у 2006 р.

Внаслідок стійкого судового контролю діяльність органів державного управління щоразу сильніше зв'язується юридичними нормами. Вільна від правового регулювання сфера публічно-управлінських відносин поступово звужується та зникає. Навіть до її правового регулювання органам державної влади необхідно дотримуватися принципу доцільності їхньої діяльності, який повинен виводитися із тих правових норм, що регулюють інші сфери державного управління. Тому нові правові норми, що заповнюють вакуум законодавства, часто виробляються шляхом практики та звичаю [6, с. 601]. Хоча наявність у сучасній правовій системі України адміністративно-правових звичаїв є рідкісним явищем, їх існування та потреба в них загалом не викликають сумніву у професійних колах правознавців [9, с. 31-32].

Завдяки адміністративній юстиції у правовій державі навіть поняття доцільності в управлінській діяльності отримує новий юридичний зміст. У виконавчій владі правової держави немає і не повинно бути власних цілей та інтересів, які б не співпадали з

інтересами всієї держави. Цілі й інтереси всіх органів влади правової держави завжди визначаються правовим порядком. Тому Б. Кістяківський прийшов до висновку, що у правовій державі доцільним є тільки те, що відповідає меті, котру переслідує право [6, с. 601].

У правовій державі право та держава тісно переплітаються, взаємно доповнюючи одне одного, зумовлюючи та створюючи. Тому Б. Кістяківський прийшов до висновку, що держава та право не є окремими незалежними явищами, а становлять зв'язані вирази однієї системи явищ [6, с. 611]. Аналогічні припущення до нього висловлювали Г. Крабе, Г. Кельзен і Г. Радбук. Зокрема, Г. Кельзен (1881–1973 рр.) доводив тотожність держави та права крізь призму того, що держава є правовим порядком: «держава, чийми істотними складовими є державне населення, державна територія й державна влада визначається як правовий порядок – відносно централізований, обмежений часовою та просторовою сферами чинності, суверенний чи безпосередньо підпорядкований міжнародному праву й загалом дієвий правопорядок» [5, с. 314].

Б. Кістяківський порівнював розвиток учень про співвідношення держави і права з еволюцією поглядів природознавців на співвідношення матерії та сили. Спочатку теоретики права та держави вважали, що держава та право є двома різними початками, які то об'єднуються, то роз'єднуються. Потім вони прийшли до висновку, що право не може існувати без держави, а держава завжди є носієм права. І зрештою, правознавці початку ХХ ст. визнали, що держава та право – це дві сторони одного й того ж складного явища, і саме право є основою, з якої складається держава [6, с. 612].

Висновки. Таким чином, принцип верховенства права займає чільне місце в концепції правової держави Б. Кістяківського, оскільки він вимагає підзаконності та обмеженості правом державної влади. Декларуючи необхідність принципу верховенства права, український правознавець мав на увазі, передусім, природне право, якому повинно було відповідати об'єктивне право держави. Верховенство права потребувало його визнання не тільки державою, але й усіма її громадянами та політичними силами, які повинні були відмовитися від силових методів боротьби за владу та дотримуватися виключно правових методів політичного процесу.

Список використаних джерел

1. Авер'янов В.Б. Проблеми забезпечення верховенства права у сфері виконавчої влади / В.Б. Авер'янов // Українське право. – 2006. – № 1. – С. 265-269.
2. Гелле К. Історія Норвегії / К. Гелле, С. Дюрвік, Р. Даніельсен, Е. Говланд, Т. Грьонлі ; пер. з норв. Н. Іваничук, І. Сабор, М. Красавіна. – Львів : Літопис, 2001. – 336 с.
3. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Г. Еллинек; вст. ст. И.Ю. Козлихина. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 752 с.
4. Історія вчень про державу і право / за ред. Г.Г. Демиденка, О.В. Петришина. – Х. : Право, 2009. – 256 с.
5. Кельзен Г. Чисте правознавство. 3 дод. (Проблема справедливості) / Г. Кельзен; пер. з нім. О. Мокровольського. – К. : Юніверс, 2004. – 469 с.
6. Кистяковский Б.А. Социальные науки и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права / Б.А. Кистяковский. – М. : Изд. М. С. Сабашниковых, 1916. – 704 с.
7. Кистяковский Б. Реальность объективного права / Б. Кистяковский // Кистяковский Б. Избранное : в. 2 ч. Ч. 1. – М. : РОССПЭН, 2010. – С. 255–327.

8. Кузьменко О.В. Адміністративна юстиція в Україні / О.В. Кузьменко. – К. : Атіка, 2007. – 156 с.
9. Курило В.І. Про систему джерел адміністративного права України / В.І. Курило // Юридичний вісник. – 2009. – № 2 (11). – С. 30-33.
10. Львов С.А. Плюралистическая теория права Б.А. Кистяковского (1868-1920) / С.А. Львов // Вестник Ленинградского университета. Сер. экономика, философия, право. – Ленинград 1983. – № 11 (Вып. 2). – С. 90-94.
11. Львов С.А. Теория правового государства Б. А. Кистяковского (критический анализ) / С.А. Львов // Известия высших учебных заведений. Правоведение. – Ленинград, 1983. – № 5 (сентябрь-октябрь). – С. 92-96.
12. Палієнко Н.І. Учення о существе права и правовой связанности государства / Н.І. Палієнко. – Харьков : Тип. М. Зильберберг, 1908. – 351 с.
13. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави / П.М. Рабінович. – Львів : Край, 2008. – 224 с.
14. Таманага Б. Верховенство права: історія, політика, теорія / Б. Таманага ; пер. з англ. А. Іщенко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2007. – 208 с.

Войтович Н. П. Принцип верховенства права в концепции правового государства Б. Кистяковского

Статья посвящена проблеме верховенства права в концепции правового государства Богдана Кистяковского. Исследовано влияние указанной концепции на формирование подходов к пониманию верховенства права в современной юридической науке. Доказано, что Б.Кистяковский, обосновывая верховенство права как основополагающий принцип правового государства, имел в виду прежде всего верховенство естественного права, его доминирование над органами и должностными лицами государственной власти. Проанализировано административное судопроизводство как весомый фактор обеспечения действия верховенства права в правовом государстве. Сравнено взгляды Б. Кистяковского, Г. Радбуха и Г. Кельзена по поводу однородности права и государства как двух выражений одного общественного явления – правового порядка.

Ключевые слова: Богдан Кистяковский, правовое государство, верховенство права, административное судопроизводство.

Voytovych N. P. The rule of law in the concept of the rule of law B. Kistyakovsky

The article devoted to the problem of rule of law in the concept of the legal state of Bohdan Kistyakivsky. The influence of this conception on the formation of understanding of the rule of law in modern jurisprudence is researched. B. Kistyakovsky's, who arguing rule of law as a fundamental principle of legal state, meant first rule of natural law, its dominance over by officials and public authorities. Administrative proceedings as an important factor in ensuring of the rule of law in a legal state is analyzed. B. Kistyakivsky's, H. Radbuh's and H. Kelzen's views about on uniformity of law and state as two expressions of the same social phenomenon – legal order are compared.

Key words: Bohdan Kistyakivsky, legal state, rule of law, administrative proceedings.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС,
ФІНАНСОВЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО.
СУДОУСТРІЙ, ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

УДК 342.41

Волковецька Світлана Василівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри соціальних комунікацій та права

Івано-Франківського національного технічного університету
нафти і газу

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ОСНОВНИЙ ЕЛЕМЕНТ РЕФОРМУВАННЯ
МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті аналізується розвиток українського законодавства з питань місцевого самоврядування. Подана оцінка пропозицій Кабінету Міністрів України з цього питання, пропонується використання історичних традицій в Україні, щодо самоорганізації територіальних громад. Основна увага акцентується на конституційному процесі та на місці у ньому органів місцевого самоврядування. Аналізується іноземний досвід у плані реформування системи самоврядування. Ключовим елементом у рамках реформування системи місцевого самоврядування визначається децентралізація. Окрема увага звертається на доцільності громадського обговорення заходів по реформуванні Конституції та системи місцевого самоврядування.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, конституційний процес, реформа, територіальна громада, децентралізація, Конституція України.*

Постановка проблеми. Незважаючи на наявність в Конституції України спеціального розділу [5, с. 42-46] та окремого Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» [8], ідея місцевого самоврядування у європейському розумінні цього слова в Україні ще не реалізована. Натомість, потреба втілення цієї ідеї на сьогодні виявилася нагальною. До цього спонукає необхідність втілення принципу демократії, що передбачає право кожного громадянина брати участь в управлінні територією та регіональні проблеми, які особливо гостро проявилися у зв'язку з конфліктом на Донбасі. Тому аналіз відповідних наукових праць у цьому напрямі, а також підготовка пропозицій є актуальним завданням.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали публікації Я. Жаліло, М. Костицького, В. Рубцова нормативно-правові акти у сфері державного управління, рішення Конституційного Суду України, законодавчі акти тощо.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є оцінка стану та обґрунтування рекомендацій щодо проведення реформ місцевого самоврядування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні потреба реформування місцевого самоврядування в Україні практично ні в кого не викликає сумнівів. З цією думкою погоджується і політики, і громадські діячі, і експерти, як вітчизняні, так і зарубіжні. Більше того, ними підкреслюється нагальність вирішення цієї проблеми, враховуючи військовий конфлікт на Донбасі.

При цьому простежується два основних підходи, які є суттєво різними за своїм змістом та можливими наслідками.

Перший підхід передбачає надання широких прав регіонам. Він тісно пов'язаний з поняттям федералізації, де Україна розглядається, як сукупність регіонів з дуже широкими повноваженнями. Тобто влада значною мірою переноситься зі столиці в обласні центри. Все решта залишається, як було. Тобто, ідеться про утворення «удільних князівств» [1, с. 42].

На цьому підході до реформування місцевого самоврядування особливо наполягали політичні сили (партія регіонів, комуністи та ін.), які потім виявили свою антиукраїнську сутність. Мав місце тиск зі сторони Російської Федерації, як на офіційному рівні, так і через своїх агентів впливу в Україні. РФ запропонувала реформувати централізовану державну структуру України у федерацію, щоб покращити збалансованість її територіальної цілісності та розширити права меншин у регіонах. Навіть МЗС України змушений був дати свій коментар: «Як не дивно, федералізація, що йде врозріз із самою структурою України, як унітарної держави, і становить пряму загрозу існуванню України як суверенної і незалежної держави, – це те, що сама Росія не спромоглася втілити в життя».

Багато фахівців на експертному рівні неодноразово доводили, що вимоги федералізації є наразі неприйнятними для України [6].

По-перше, справжні (наприклад, європейські) федеративні держави (а не імперії на зразок Росії) – це держави, що утворювалися шляхом об'єднання окремих державних утворень, тобто різних суб'єктів федерації. І тут досвід ФРН і США є найбільш показовим. Натомість, Україна сформувалася, як унітарна держава.

По-друге, спроба надати більшу автономію регіонам України (а саме – нинішнім областям) може призвести до розвалу країни. Адже прихильники федералізації насамперед, вимагають прямих виборів керівників регіонів і політичних повноважень для регіональної влади. Варто нагадати власний досвід, коли у 1994 році керівники регіонів, які очолювали представницьку та виконавчу владу в областях та районах України, обиралися всіма виборцями своїх регіонів. Від цієї практики прийшлося відмовитися, щоб забезпечити керованість державою. Є і інші аргументи, які засвідчують, що цей підхід до реформи місцевого самоврядування є згубний для національних інтересів України і її територіальної цілісності, в усякому разі – на найближчий період (5 – 8 років) його навіть не варто і розглядати [4].

По-третє, пропонується федералізація, на нашу думку, не вирішить проблему громадян України, які прагнуть побудови демократичної та ефективної держави. Єдина центральна влада, по суті, переміститься в обласні центри, але так і не дістанеться громадам, людям, які живуть в селах і містах.

Натомість, є другий підхід, який повністю узгоджується з Європейською хартією місцевого самоврядування. Зазначимо, що місцеве самоврядування – це право та спроможність місцевої громади здійснювати регулювання й керування істотною часткою суспільних справ, які належать до їхньої компетенції згідно законодавства, в своїх інтересах. Це право здійснюється радами або іншими структурами, обраними громадою

таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи [10, с. 51].

Саме тому досвід таких країн, як Польща, показує, що спочатку має бути проведена реформа місцевого самоврядування (тобто зміцнені громади), і лише через якийсь час можна реформувати регіони, подумати про зміни меж областей, враховуючи їх історичні традиції і т. п.

Варто усвідомити всім, що саме в децентралізації, тобто в посиленні повноважень і влади і громади і полягає інтерес кожного громадянина. Тоді більшість питань суспільного життя вирішуватимуться в безпосередній близькості до кожної окремої особи. Кожен громадянин в цьому разі зможе прямо брати участь у вирішенні багатьох питань.

Зміни до законодавства щодо місцевого самоврядування в Україні повинні бути спрямовані на розширення можливостей місцевих громад, найперше – на зміцнення їх матеріальної основи. Мала б бути розширена база оподаткування та переглянуті нормативи розміру податків, які наповнюють місцеві бюджети. Законами потрібно забезпечити ситуацію, в якій від територіальних громад залежатиме наповнення місцевих бюджетів, а отже ефективність їх роботи. У цьому разі голови та депутати місцевих громад, обрані тими самими громадами, будуть намагатися виправдати довіру виборців та використати ці можливості працювати для громади, вирішуючи місцеві проблеми. В той же час треба посилити правову освіту місцевих громад для того, щоб вони усвідомлювали власну відповідальність і можливості вирішувати власні потреби та з розумінням ставилися до відповідних кроків та ініціатив обраних ними представників та надавали їм підтримку, без якої не може бути ефективною місцева влада. В той же час громада повинна контролювати їх діяльність, яка буде прозорою і вона (громада) матиме для такого контролю всі можливості.

Міжнародна практика демонструє достатню захищеність і функціональність органів місцевого самоврядування. Інститут місцевого самоврядування довів свою ефективність у всіх західних демократіях. Законодавчою базою для його функціонування є ціла низка міжнародних документів: «Європейська хартія місцевого самоврядування», «Європейська хартія участі молоді в муніципальному та регіональному житті», документи, ухвалені Конгресом місцевих та регіональних влад Ради Європи, Декларація «Про статус жінок у місцевому самоврядуванні» Міжнародного союзу органів місцевого самоврядування тощо.

В Україні законодавче регулювання діяльності органів місцевого самоврядування перебуває на початковій стадії, не дивлячись на те, що одразу після проголошення незалежності України це питання обговорювалося в контексті підготовки Конституції України. Однією з перших (1991-1992 рр.) була робоча група під керівництвом М. Костицького, в яку входили юристи В. Кампо, М. Мацькевич та ін. Вони дійшли висновку про доцільність використання в Україні французької моделі державного управління (в тому числі і стосовно місцевого самоврядування).

Конституція, прийнята в 1996 році (як і зміни до неї, прийняті в 2004 році) передбачає наявність місцевого самоврядування. Але, як відомо, ці важливі документи в частині самоврядування залишилися декларативними, бо не були підкріплені відповідними повноваженнями та ресурсною базою.

У 2003-2004 рр. цю тему порушив Президент Л. Кучма під час підготовки змін до Конституції України. Про конституційну реформу домовилися в 2004 р. Реально перший її етап набрав чинності з 2006 р. Після цього мав пройти другий етап, який і припускав ліквідацію районних адміністрацій, а також зміну функцій обласних. Вони повинні були

перетворитися на префектури – не розпорядчі органи Президента України, а спостережні. Другий етап конституційної реформи, який передбачав децентралізацію, не був втілений в життя через політичну кризу 2007 р.

Зауважимо, що у 2007 р. було розпущено парламент, відбулися нові вибори до Верховної Ради України. Тому на деякий час тема децентралізації відійшла на другий план. Однак після загострення ситуації на Сході України це питання стало одним із принципів для збереження єдності держави.

Не треба забувати також, що децентралізація – це, по суті, певне ослаблення влади. Згадаємо історію Сполучених Штатів Америки, які звільнилися від колонізації Великої Британії завдяки саме місцевому самоуправлінню, результатом чого стало набуття незалежності США. Це має бути певним уроком для України у вирішенні конфлікту із сепаратистами на Сході України.

Отже, доходимо висновку про необхідність оптимального балансу між повноваженнями центральної влади і місцевого самоврядування з точки зору їх ефективного функціонування. Можна погодитися з тим, що децентралізація державного (публічного) керування є складним комплексним поняттям. У загальному розумінні можна вести мову про те, що децентралізація в правовій демократичній державі являє собою передачу певного обсягу власних повноважень компетентними суб'єктами управлінського впливу іншим структурним одиницям, які наділені необхідними правами, обов'язками та ресурсами. Кінцевою метою такого перерозподілу управлінських функцій є можливість прийняття різних оптимальних управлінських рішень на державному, регіональному та місцевому рівнях» [7, с. 28].

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. було схвалено концепцію на реалізацію реформи місцевого самоврядування на основі пропозицій щодо змін до Конституції України, підготовлених Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України [9].

Запропоновані зміни передбачають:

- передачу функцій виконавчої влади від місцевих адміністрацій виконавчим органам рад відповідного рівня;
- розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування за принципом субсидіарності й наділення саме громад максимально широким колом повноважень;
- чітке забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування необхідними фінансовими ресурсами, у тому числі через їхню участь у загальнодержавних податках;
- ліквідацію державних адміністрацій і створення, натомість, державних представництв з контрольно-наглядовими та координаційними, а не виконавчими функціями.

У ст. 118 (розд. VI) зазначено: «Виконавчу владу в областях і районах, місті Києві та у Севастополі здійснюють голови державних представництв» (фактично префектів). У цій статті також пропонується наділити Президента України повноваженнями призначати та звільняти голів державних представництв. Оскільки основною їхньою функцією є нагляд за дотриманням закону в регіонах, логічним є їхня підзвітність Президентові як гаранту Конституції України. Натомість, для забезпечення балансу влад передбачена відповідальність і підконтрольність голів державних представництв Кабінету Міністрів України. Водночас це питання є доволі дискусійним, очевидно, остаточне його вирішення

залежить від того, як визначаться законодавці щодо розподілу функцій у трикутнику «Верховна Рада – Кабінет Міністрів – Президент».

Серед інших є пропозиції про наділення правом призначення і звільнення голів як Кабінетом Міністрів, так і Президентом. На нашу думку, цього робити не слід. Маємо певний досвід протистояння президента і уряду в часи президентства В. Ющенка, а також певні негативи в узгодженнях призначень в системі виконавчої влади на даний час. Наслідком реалізації такої пропозиції може бути розбалансування влади та її неефективність, що особливо загрозливо тепер, в час воєнного конфлікту. При цьому ігнорується право і обов'язок всенародно обраного президента, як гаранта Конституції.

У ст. 119 (розд. VI) визначені повноваження голів районних та обласних державних представництв. Передбачено такі сфери повноважень – координація роботи територіальних і центральних органів виконавчої влади, нагляд за відповідністю актів органів місцевого самоврядування Конституції та законам України та координація роботи усіх органів влади на місцях в умовах надзвичайного та воєнного стану. Передбачено, що «рішення голів державних представництв, що суперечать Конституції та законам України, можуть бути відповідно до закону скасовані Кабінетом Міністрів України».

Зафіксовано, що призначення місцевих виборів має відбуватися автоматично при виникненні правових підстав – питання не носить політичного характеру (ст. 141, розд. XI).

Питання «утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна меж районів і міст, віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування і перейменування населених пунктів і районів» віднесено до повноважень Кабінету Міністрів (ст. 116, п. 2.1).

Стаття 142 (розд. XI) визначає матеріальні та фінансові основи місцевого самоврядування, у якій закріплено право місцевого самоврядування на частку загальнонаціональних податків.

Принциповим є момент чіткої фіксації норми, що «обсяг фінансових ресурсів органів місцевого самоврядування відповідає повноваженням, передбаченим Конституцією та законами». Також закріплено, що «витрати органів місцевого самоврядування, що виникли внаслідок рішень органів державної влади, компенсуються державою».

У ст. 143 (розд. XI) визначено розмежування власних і делегованих повноважень органів місцевого самоврядування. При цьому пропонується не деталізувати в Конституції повноваження, залишивши визначення вичерпного їх переліку на рівні відповідного закону. Зафіксовано, що «держава фінансує здійснення цих (делегованих) повноважень у повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України або шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, передає органам місцевого самоврядування відповідні об'єкти державної власності».

З попередньої статті вилучено, що «органи місцевого самоврядування з питань здійснення ними повноважень органів виконавчої влади підконтрольні відповідним органам виконавчої влади». Тепер органи місцевого самоврядування будуть відповідальними тільки перед законом (ст. 144: «Рішення органів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції і законам України в порядку і строки, визначені законом, зупиняються головами відповідних державних представництв з одночасним зверненням до суду»).

На рівень громад (базовий рівень) пропонується передати такі питання: місцевий економічний розвиток; розвиток та утримання місцевої інфраструктури; планування розвитку територій громад; питання забудови територій; благоустрій; соціальна допомога; швидка медична допомога; первинна медицина; дошкільна, середня та позашкільна освіта; муніципальна міліція, яку планують створити; пасажирські перевезення; весь спектр житлово-комунальних послуг; культура, фізична культура та спорт.

На рівень району планують передати повноваження з утримання об'єктів спільної власності територіальних громад району, транспортної інфраструктури районного значення, забезпечення надання вторинної медичної допомоги, виховання та навчання дітей у школах-інтернатах загального профілю.

На регіональний рівень – транспортну інфраструктуру регіонального значення; спеціалізовану охорону здоров'я; спеціалізовану середню освіту; розвиток культури, спорту, туризму, утримання об'єктів спільної власності. Важлива функція, яку передадуть регіонам, – повноцінне планування регіонального розвитку, з тим щоб кожна громада мала можливість брати участь у цьому процесі.

Передбачається, що прийняття відповідних змін до Конституції України забезпечить правову основу для схвалення ряду законодавчих актів, необхідних для реалізації реформи місцевого самоврядування. Серед законопроектів, які вже готуються, – нова редакція закону «Про місцеве самоврядування в Україні», закон «Про місцеві державні представництва», зміни до бюджетного кодексу, зміни до ряду законодавчих актів, які визначають розподіл повноважень між виконавчими органами влади та органами місцевого самоврядування, а також їх розподіл між органами місцевого самоврядування різного рівня.

Як і будь-яка реформа в державі, реформа місцевого самоврядування має ще один аспект – її сприйняття широкою громадськістю, від чого залежить її результативність. У наших попередніх публікаціях [2, с. 56] підкреслювалося, що зміни в законодавстві (в тому числі й конституційні), юридично закріплювалися на основі практики їх застосування, а не навпаки, як це робиться у нас. Власне це стало одною із причин порушення Конституції та законодавства України до сьогоднішнього часу. Йдеться про те, щоб суспільство було готове до сприйняття реформ і відповідних юридичних норм. У попередніх наших публікаціях [2, с. 56] наголошувалося на необхідності посилення правової освіти населення та інформаційного забезпечення реформ, що є їх складовою частиною.

Однак цього, на нашу думку, замало. Ми пропонуємо в питанні реформ місцевого самоврядування використати давні українські традиції самоорганізації громад. Однією з таких давніх традицій є діяльність «Просвіти», як успішного національно-політичного проекту. Майже в кожному галицькому селі та в містах за австрійських часів і пізніше працювали осередки «Просвіти», які об'єднували найбільш свідому та активну частину тодішнього українського суспільства. Є серйозні спроби відновити цю традицію і в наш час. Так, Івано-Франківською обласною радою була затверджена регіональна цільова програма «Просвіта: XXI століття» на 2013-2017 роки. Програмою передбачається, окрім іншого створення в кожному населеному пункті області просвітянських осередків, які мали б бути ядром самоорганізації громади. Згідно з відповідною концепцією відродження «Просвіти» такі осередки мали б включати найбільш активних і авторитетних громадян в місті чи в селі: міського, сільського голову, працівників освіти(директора школи, вчителів), священників (без різниці в конфесії), активістів.

Такий актив громадськості допомагав би обраним на місцях органам влади здійснювати їхні повноваження і реалізувати конституційне право кожного громадянина в управлінні територією. Відомо, що без активної підтримки громади міські, сільські голови значно слабші в досягненні результатів.

Висновки. Таким чином, за результатами проведеного нами аналізу можна зробити такі висновки:

1) реформа місцевого самоврядування, як одна із основних реформ, бачаться у формі децентралізації, що в нашому розумінні означає передачу значної частини повноважень з центру до громад, а не до регіональних центрів.

2) запропоновані Кабінетом Міністрів України зміни до організації місцевого самоврядування повинні стати предметом широкого обговорення в різних колах суспільства на предмет їх ефективності та сприйняття громадськістю. Не можна допустити розбалансованості влад, елементів некерованості державою в цілому, що є особливо загрозливо в час воєнного конфлікту.

3) використання історичних українських традицій самоорганізації громад, зокрема традиції «Просвіти» може стати суттєвим чинником успішної реалізації реформи місцевого самоврядування в Україні.

Список використаних джерел

1. Волковецька С.В. До питання конституційної реформи в Україні / С.В. Волковецька // Соціальні комунікації в інформаційному суспільстві (Матеріали Всеукраїнської наукової конференції 16-17 травня 2013 р.). – Івано-Франківськ : Вид-во МІСТО НВ, 2013. – С. 41-46.
2. Волковецька С.В. Потреба безперервної правової освіти в Україні / С.В. Волковецька // Вища освіта в Україні: теоретичний та науково-практичний часопис. – 28. – №4. – С. 56.
3. Європейська хартія про місцеве самоврядування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_036.
4. Конституційний договір між Верховною Радою і Президентом України від 08.06.1995, 1к/95 // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1995, N 18, ст.133 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1к/95-вр>.
5. Конституція України: чинне законодав. зі змін. та допов. станом на 21 червня 2013 р. (офіц. текст). – Київ : Вид. дім «ПАЛІВОДА А. В.», 2013. – 64 с.
6. Круглий стілу «Перспективи економічної реінтеграції країни : повноваження, ресурси, відповідальність», 23 квітня 2014 р. Національний інститут стратегічних досліджень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1514/>.
7. Махина С. Сущность и системные характеристики политико-правовой категории «децентрализация» в современном демократическом государстве / С. Махина // Государство и право. – 2006. – № 7. – С. 27–30.
8. Про місцеве самоврядування : Закон України №280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1997. – № 24. – Ст. 170 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/>.
9. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2014 р. № 333-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podil.kievcity.gov.ua/content/proekt->

zakonu-ukrainy-pro-vnesennya-zmin-do-konstytucii-ukrainy-shchodo-decentralizacii-vlady.html.

10. Шаповал В.М. Перспективи розвитку науки конституційного права в Україні / В.М. Шаповал // Право України. –1996. – №9. – С. 49-52.

Волковецкая С. В. Децентрализация как основной элемент реформирования местного самоуправления в Украине

В статье анализируется развитие украинского законодательства о местном самоуправлении. Представленная оценка предложений Кабинета Министров Украины по этому вопросу, предлагается использование исторических традиций в Украине, по самоорганизации общин. Основное внимание акцентируется на конституционном процессе и месте органов местного самоуправления в этом процессе. Анализируется зарубежный опыт в плане реформирования системы самоуправления. Ключевым элементом в рамках реформирования системы местного самоуправления определяется децентрализация. Особое внимание обращается на целесообразности общественного обсуждения мер по реформированию Конституции и системы местного самоуправления.

Ключевые слова: *местное самоуправление, конституционный процесс, реформа, территориальная община, децентрализация, Конституция Украины.*

Volkovetska S. V. Decentralization as the main element of local government reform in Ukraine

The article analyzes the development of the Ukrainian legislation on local government. Evaluation of proposals has been presented by the Cabinet of Ministers of Ukraine on this issue. The use of historical traditions according to the self-organization of communities in Ukraine has been suggested. The main focus is placed on the constitutional process and the place of local governments in the process. The article analyzes foreign experience in reforming the system self-government. Decentralization is defined as a key element in the reform of local government. Particular attention is drawn to the advisability of public discussion about measures of the Constitution reform and the system of local government.

Key words: *local government, the constitutional process, reform, territorial community, decentralization, the Constitution of Ukraine.*

УДК 342.9.03

Ковбас Ігор Васильович,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного, адміністративного
та фінансового права юридичного факультету
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ГРОМАДЯН

У статті розкривається адміністративна процесуальна правосуб'єктність фізичної особи, оскільки вона є основним суб'єктом будь-яких правовідносин і жодне завдання соціального розвитку не може бути здійснене, якщо не будуть створені умови для самореалізації особистісного потенціалу людини. Проаналізовано основні підходи до визначення поняття «правосуб'єктність» у теорії права та адміністративному праві. Визначено ряд наукових підходів до визначення змісту «адміністративна процесуальна правосуб'єктність». Акцентується увага на елементах складу адміністративно-процесуального статусу громадянина: а) адміністративно-процесуальні права; б) адміністративно-процесуальну правоздатність; в) адміністративно-процесуальну дієздатність; г) адміністративно-процесуальні свободи; д) адміністративно-процесуальні обов'язки; е) адміністративно-процесуальні законні інтереси.

Ключові слова: суб'єкт адміністративно-процесуального права, адміністративно-процесуальна правосуб'єктність, адміністративно-процесуальна правоздатність, адміністративно-процесуальна дієздатність.

Постановка проблеми. Конституція України проголошує право особи на судовий захист прав і свобод, в тому числі право на оскарження до суду незаконних дій і рішень органів державної влади і місцевого самоврядування, а також їх посадових осіб. Для цього держава застосовує різноманітні засоби правового захисту суб'єктивних прав і свобод людини і громадянина. Особливо відповідальна роль в цій діяльності належить суду (ст.ст. 44, 124 Конституції України). Залежно від характеру порушень захист може здійснюватись у порядку конституційного, цивільного, господарського, кримінального або адміністративного судочинства. Можливість особистого звернення до суду залежить від наявності в особи, що звертається, адміністративної процесуальної правоздатності та дієздатності, які складають адміністративну процесуальну правосуб'єктність. Адміністративно-процесуальна правосуб'єктність фізичних осіб пройшла довгий шлях розвитку, проте своєї актуальності вона не втратила і на сьогодні, що й обумовило вибір теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження даної проблематики внесли представники науки адміністративного права, зокрема: В. Авер'янов, С. Архіпов, О. Бандурка, М. Вітрук, Т. Гуржій, І. Дітчук, О. Кузьменко, В. Колпаков, К. Лебедев, Т. Мацелик, А. Міцкевич, В. Перепелюк, М. Тищенко, Ц. Ямпольська, та інші науковці.

Постановка завдання. Метою даної наукової статті є розкриття адміністративної процесуальної правосуб'єктності як невід'ємної характеристики суб'єкта адміністративного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У загальній теорії права суб'єктом права визнається учасник суспільних відносин, наділений правами і обов'язками та володіє двома статусами: соціальним (участь в суспільних відносинах в якості відособленого, здатного виробляти та здійснювати єдину волю персоніфікованого суб'єкта) і юридичним (визнання правовими нормами його здатності бути носієм прав і обов'язків, брати участь у правовідносинах). Категорія «правосуб'єктність» має загальноправове значення та використовується практично в усіх галузях права.

Це пояснюється тим, що зазначене поняття має широке змістовне навантаження. Воно окреслює коло осіб, які можуть визнаватися суб'єктами права; гарантує набуття та захист принаймні мінімально необхідних для визнання відповідного правового статусу комплексу прав; зумовлює «юридичну долю» суб'єкта тощо.

Як зазначає Т. О. Мацелик, наділення осіб правосуб'єктністю являє собою перший крок у процесі впровадження юридичних норм у соціальне життя, де реалізація норм права визначає коло осіб, які можуть бути носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Іншими словами, для володіння правами та обов'язками особою необхідно бути певною мірою юридично здатною брати участь у правовідносинах. Безумовність юридичного змісту правосуб'єктності у цьому контексті проявляється через категорію здатності, можливості бути носієм прав і обов'язків, набувати їх, користуватися ними і виконувати їх. Здатність, як невід'ємна частина правосуб'єктності, наділяє характерними рисами соціальні властивості суб'єктів права, наприклад, їх волездатність і ступінь гарантованих (закріплених) законом можливостей (обов'язків) [4, с. 90].

Крім того, категорія «правосуб'єктність», незважаючи на своє цивільно-правове походження, має значною мірою універсальний характер. Її врахування при вивченні проблематики різних галузей права практично завжди дозволяє отримати корисні теоретичні та практичні висновки. Адміністративний процес, у тому числі й неюрисдикційний, характеризується різноманітністю суб'єктів. Як сторони (суб'єкти) в неюрисдикційних провадженнях адміністративного процесу виступають юридичні і фізичні особи: органи (особи), наділені публічно-владними повноваженнями, у тому числі місцевого самоврядування; адміністрація підприємств, установ, організацій; політичні партії й органи суспільної (громадської) самодіяльності; громадські об'єднання і просто громадяни, а також іноземні громадяни й особи без громадянства тощо [1, с. 131].

Дослідження адміністративної процесуальної правосуб'єктності дозволило визначити її зміст як сукупність адміністративної процесуальної правоздатності, адміністративної процесуальної дієздатності та визначених законом процесуальних прав та обов'язків. І. І. Діткевич визначає адміністративну процесуальну правосуб'єктність як специфічну особливість учасників адміністративного процесу, що визначає їх можливість бути носіями прав та обов'язків і можливість вступати в адміністративні процесуальні правовідносини [1, с. 135]. Переходячи до встановлення сутності адміністративної процесуальної правосуб'єктності, доцільно проаналізувати точки зору з цієї проблеми представників науки адміністративного права та інших вчених. Поряд з цим, заслуговують на увагу висновки М. М. Тищенко, науковець вважає можливим застосування в адміністративному процесі висновків науки цивільного процесу щодо характеристики суб'єктів процесу. Так, основним критерієм поділу учасників на групи є спеціальна мета їхнього вступу в процес – для захисту своїх прав чи прав інших осіб. За одностайною позицією теоретиків юридичного процесу, організатори (лідуючі суб'єкти) процесу завжди забезпечують реалізацію «чужого інтересу», тобто інтересу суб'єктів основних реалізовуваних відносин. Через це, наголошував В. М. Горшенев, первісні суб'єкти

процесу поділяються на організаторів (лідуючих суб'єктів) та учасників процесу. Відмінності правового статусу цих груп суб'єктів полягають у, наявності чи відсутності владних повноважень [5, с. 159].

Враховуючи охарактеризовану позицію науковців, доцільно об'єднати вищезазначені суб'єкти в такі групи: 1) громадяни; 2) об'єднання громадян та їх органи, а також органи самоорганізації населення, які мають адміністративно-процесуальну правосуб'єктність; 3) органи, наділені публічно-владними повноваженнями та структурні частини їхнього апарату; 4) особи, наділені публічно-владними повноваженнями (службові та посадові особи, які наділені адміністративно-процесуальними правами й обов'язками); 5) інші учасники адміністративно-процесуальних правовідносин.

Основним суб'єктом будь-яких правовідносин є фізична особа, оскільки жодне завдання соціального розвитку не може бути здійснене, якщо не будуть створені умови для самореалізації особистісного потенціалу людини. До категорії фізичних осіб належать громадяни, іноземні громадяни та особи без громадянства. Громадяни мають загальну адміністративно-процесуальну правосуб'єктність, яка породжує в усіх інших суб'єктів адміністративного процесу обов'язок гарантувати реалізацію їхніх прав. До елементів складу адміністративно-процесуального статусу громадянина М. М. Тищенко відносить: а) адміністративно-процесуальні права; б) адміністративно-процесуальну правоздатність; в) адміністративно-процесуальну дієздатність; г) адміністративно-процесуальні свободи; д) адміністративно-процесуальні обов'язки; е) адміністративно-процесуальні законні інтереси [6, с. 31].

Адміністративно-процесуальна правоздатність, як правило, пов'язана з реалізацією процесуальних прав громадян у конкретних правовідносинах. М. М. Тищенко та В. Г. Перепелюк виділяють загальну та спеціальну адміністративно-процесуальну правоздатність громадян. При цьому, загальна адміністративно-процесуальна правоздатність являє собою здатність усіх громадян мати загальні процесуальні права і нести загальні процесуальні обов'язки. Спеціальна адміністративно-процесуальна правоздатність – це здатність мати специфічні комплекси прав і обов'язків, зумовлені специфічним положенням окремих груп громадян [3, с. 92].

О. В. Кузьменко та Т. О. Гуржій визначають адміністративно-процесуальну дієздатність як здатність особисто здійснювати свої адміністративні процесуальні права й обов'язки, у тому числі доручати ведення справи представникові [2, с. 117]. Натомість В. Г. Перепелюк зазначає, що адміністративно-процесуальна дієздатність – це опосередкована нормами адміністративно-процесуального права здатність громадян реалізовувати, виконувати і набувати своїми діями права й обов'язки адміністративно-процесуального характеру при здійсненні адміністративно-процесуальної діяльності по конкретних адміністративних справах [4, с. 168]. М. М. Тищенко виділяє категорії повної та часткової дієздатності громадянина. Адміністративно-процесуальна дієздатність громадян може бути обмежена у зв'язку з такими факторами, як позбавлення громадянина волі, визнання громадянина недієздатним [6, с. 31-74].

В. Г. Перепелюк адміністративно-процесуальні права поділяє на такі групи: а) права, пов'язані з можливістю провадження адміністративного процесу з ініціативи громадянина (право на подання заяви); б) права, пов'язані з інформованістю громадянина про причини і мету залучення його до адміністративного провадження, у тому числі ознайомлення з матеріалами справи; в) права, що дозволяють громадянину впливати на хід і результати адміністративного провадження (права давати пояснення, представляти

докази, заявляти клопотання і. т. н.); г) права, пов'язані з можливістю оскарження громадянином процесуальних і завершальних рішень лідируючих суб'єктів.

Залежно від можливості особистого здійснення громадянином адміністративно-процесуальних прав, вищезазначений науковець виділяє: а) права, реалізовані громадянином самостійно; б) права, реалізацію яких відповідно до закону громадянин делегує іншим особам (наприклад, представникам).

Адміністративно-процесуальні обов'язки – це встановлювана державою, органами місцевого самоврядування, а у визначених законодавством випадках – і іншими суб'єктами, міра необхідної, належної поведінки громадян в інтересах держави, суспільства й особистих інтересів громадян.

Адміністративно-процесуальні законні інтереси мають наступні властивості: виникають у зв'язку із адміністративно-процесуальною діяльністю; не порушують при цьому законні інтереси інших суб'єктів процесу; пов'язані у відповідних випадках із конкретними процесуальними обов'язками лідируючих суб'єктів.

В. Г. Перепелюк виділяє два рівні законних інтересів громадян. У якості загального законного інтересу громадянина виступає досягнення юридично значимого результату. Персоніфікованими законними інтересами є інтерес громадянина у встановленні конкретних фактів, що доводять обґрунтованість його позиції. Тому, як зауважив В. Г. Перепелюк, адміністративно-процесуальні законні інтереси – це дозволені прагнення громадянина до певної користі в межах його суб'єктивних адміністративно-процесуальних прав, обов'язків, свобод, а також процесуальних обов'язків інших суб'єктів процесу і процесуальної регламентації його ходу [4, с. 169-170]. Здійснення прав і законних інтересів громадян певною мірою залежить від якості кадрів апарату органів державної влади, їх загальної та професійної підготовки, моральних якостей, політичної зрілості. Для цього слід вживати наступні заходи: 1) підвищення ділової кваліфікації, рівня компетентності кадрового складу в усіх його ланках; 2) рішуча боротьба службовими зловживаннями, крадіжками, хабарництвом, корупцією у різних її формах.

Необхідність вирішення цих питань, а також потреба взагалі підняти рівень правового регулювання управлінської діяльності, більш чітко регулювати права й обов'язки управлінських кадрів, у тому числі стосовно їхньої діяльності щодо задоволення потреб громадян, додержання їх прав і свобод.

Висновки. Таким чином, адміністративна процесуальна правосуб'єктність закріплює правовий стан учасника адміністративного процесу і визначає його можливість користатися наданими законом процесуальними правами та обов'язками та законними інтересами. Адміністративну процесуальну правосуб'єктність можна визначити як специфічну особливість учасників адміністративного процесу, що визначає їх можливість бути носіями прав та обов'язків і можливість вступати в адміністративні процесуальні правовідносини. Адміністративна процесуальна правосуб'єктність також закріплює коло осіб, які можуть бути суб'єктами прав та обов'язків, конкретизуючи тим самим коло правовідносин, що виникає на основі адміністративної процесуальної правосуб'єктності. Наявність адміністративної процесуальної правосуб'єктності дає змогу учасникам адміністративного процесу використовувати процесуальні права та обов'язки, закріплені в законодавстві, для досягнення тих цілей, що стоять перед ними при вступі в процес.

Список використаних джерел

1. Діткевич І.І. Поняття «адміністративна процесуальна правосуб'єктність» : проблеми дефініції / І.І. Діткевич // Право і безпека. – 2010. – № 4 (36). – С. 131-

137.

2. Кузьменко О.В, Гуржій Т.О. Адміністративне процесуальне право України / О.В. Кузьменко, Т.О. Гуржій. – К. : Атіка, 2008. – 416 с.
3. Мацелик Т.О. Адміністративна правосуб'єктність як онтологічна здатність особи бути суб'єктом адміністративного права / Т.О. Мацелик // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2011. – В. 628. – С. 90-94.
4. Перепелюк В.Г. Адміністративний процес. Загальна частина : навчальний посібник. 2-ге видання, змінене і доповнене / В.Г. Перепелюк. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 368 с.
5. Теория юридического процесса / [В.М. Горшенев и др.]; под. ред. В.М. Горшенева. – Х. : Вища школа, 1985. – 192 с.
6. Тищенко Н.М. Гражданин в административном процессе / Н.М. Тищенко. – Харьков : Право, 1998. – 192 с.

Ковбас И. В. Административно-процессуальная правосубъектность граждан

В статье раскрывается административная процессуальная правосубъектность физического лица, поскольку оно является основным субъектом любых правоотношений и ни одна задача социального развития не может быть осуществлена, если не будут созданы условия для самореализации личностного потенциала человека. Проанализированы основные подходы к определению понятия «правосубъектность» в теории права и административном праве. Определен ряд научных подходов к определению содержания «административная процессуальная правосубъектность». Акцентируется внимание на элементах состава административно-процессуального статуса гражданина: а) административно-процессуальные права; б) административно-процессуальная правоспособность; в) административно-процессуальная дееспособность; г) административно-процессуальные свободы; д) административно-процессуальные обязанности; е) административно-процессуальные законные интересы.

Ключевые слова: субъект административно-процессуального права, административно-процессуальная правосубъектность, административно-процессуальная правоспособность, административно-процессуальная дееспособность.

Kovbas I. V. Administrative Procedure personality of citizens

The article deals with the administrative procedural legal personality of an individual because it is the central subject of any legal relationship and not a single problem of social development can be achieved if conditions for personal self-realization of human potential are not created. The article analyzes the main approaches to the definition of «legal personality» in the theory of law and administrative law. It also defines a number of scientific approaches to determining the content of «the administrative procedural legal personality» and focuses on the elements of the administrative and procedural status of a citizen: a) administrative and procedural law; b) administrative and legal standing; c) administrative and procedural capacity; g) administrative and procedural freedom; e) administrative and procedural duties; e) administrative and procedural legitimate interests.

Key words: the subject of administrative and procedural law, administrative and procedural legal personality, administrative and legal standing, administrative and procedural capacity.

УДК 342.9+351

Малімон Віталій Іванович,
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри державного управління
та місцевого самоврядування
Івано-Франківського національного технічного
університету нафти і газу

Шевченко Наталія Павлівна,
слухач магістратури державної служби
Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу

АКТУАЛІЗАЦІЯ ЕТИЧНИХ КОДЕКСІВ В КОНТЕКСТІ МОДЕРНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

У статті досліджується актуальна проблема нормативно-правового регулювання державної служби, оцінка стану морально-етичних настанов сучасних державних службовців в Україні, правові основи етичних засад в Україні та закордоном, впровадження результатів досліджень європейського досвіду публічного врядування у сфері етики. Наводяться приклади практичного застосування етичних кодексів службовців в деяких виконавчих органах місцевого самоврядування України.

Пропонується прийняття загального Кодексу етики державних службовців, закріплення його на законодавчому рівні та забезпечення контролю за впровадженням, реалізацією і дотриманням у системі державного управління, який відповідатиме положенням Міжнародного кодексу поведінки державних посадових осіб та Модельного кодексу поведінки державних службовців держав-членів Ради Європи.

Ключові слова: етика державного службовця, етичні кодекси, етичні засади, конфлікт інтересів, правила поведінки, модернізація системи державного управління.

Постановка проблеми. Характерною тенденцією сучасного суспільного життя є процеси проектування та затвердження ціннісно-нормативних документів – етичних кодексів. Стрімка реабілітація нормативності, розпочата наприкінці ХХ ст., пов'язана із процесами інституалізації критеріїв моральної оцінки, сьогодні набуває характеру особливої етичної кодифікації. Тому тема актуалізації етичних кодексів в контексті модернізації системи державного управління в процесі реформування державної служби в Україні нині постає досить актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійна етика державних службовців України стала об'єктом уваги вітчизняних науковців і практиків, які в зростанні ролі гуманітарного, морально-етичного чинника вбачають основну закономірність демократичного розвитку суспільства: В. Б. Авер'янов, В. Д. Бакуменко, Б. А. Гаєвський, В. Д. Горбатенко, С. Д. Дубенко, В. Л. Коваленко, В. М. Князєв, В. І. Луговий, В. К. Майборода, В. А. Малахов, І. Ф. Надольний, Н. Р. Нижник, О. Ю. Оболенський, Є. В. Ромат, В. П. Тронь, В. В. Цвєтков та ін.

Проблема професійно-етичного кодексу державного службовця досить детально розроблялася західними науковцями: У. М. Брюс, П. Доубелем, Д. Лей, Д. Плантом, Р. Чандлером та іншими. На пострадянському просторі теоретичний аналіз кодексів у державному управлінні здійснювали В. І. Бакштановський, Д. У. Васильєв, С. В. Васильєв, П. Ю. Дробішев, О. В. Конєв, С. І. Малишев, М. І. Рудакевич, В. У. Квіток та інші. Однак треба зауважити, що проблема створення етичної інфраструктури державної служби в Україні є недостатньо розробленою та малодослідженою.

Постановка завдання. Мета статті – здійснити аналіз українських та зарубіжних нормативно-правових актів, які визначають етичні норми діяльності державних службовців.

Виклад основного матеріалу дослідження. Потужні трансформаційні процеси, що відбуваються не тільки в правовій організації суспільного життя, а й у науковому світі, не могли не позначитися на сучасному світогляді громадян, державних службовців, політичних діячів, на виявленні потреби щодо переосмислення соціальної ролі держави в бік її гуманізації. Перегляд завдань та функцій державної влади з такої позиції вимагає приділення особливої уваги соціально-гуманітарній складовій державної служби як невід’ємного фактора стабільного існування кожної країни. У цих умовах виникає питання «соціалізації» державної влади, відновлення довіри до неї громадян, встановлення престижу та авторитету державної служби. Орієнтація влади на потреби суспільства означає наближення держави до громадян та зумовлює необхідність визначення носіїв соціальних функцій влади. У цьому контексті мобілізуючою та злагодженою рушійною силою повинна стати державна служба в європейському вимірі [13, с. 3].

Сутність і зміст професії державних службовців розкривають дві головні характеристики: 1) система цінностей, які ця професійна група відстоює й утверджує в суспільстві; 2) спеціальні знання й уміння, а також якості характеру, якими володіють тільки представники певної професії. «Вирішальним для успіху всіх державних установ, їх інструментів є професійний та етичний рівень державних службовців», – наголошує професор О. Люхтерхандт, – даючи експертну оцінку Концепції адміністративної реформи в Україні. «Усе залежить від їх готовності та здатності уявляти себе на службі «не володарями», а слугами і розпорядниками загальних громадянських та державних інтересів і відповідним чином підпорядковувати їм свої приватні інтереси і потреби» [1, с. 5].

Тому сьогодні на шляху модернізації державного управління надзвичайно актуальними є процеси проектування та затвердження ціннісно-нормативних документів – етичних кодексів. Стрімка реабілітація нормативності, розпочата наприкінці ХХ ст., пов’язана із процесами інституалізації критеріїв моральної оцінки, сьогодні набуває характеру особливої етичної кодифікації.

Етичні кодекси – це форма публічного проголошення правил і стандартів поведінки, яких очікує від службовця колектив, громадянин, суспільство. Ними регулюють моральне середовище при виконанні професійних обов’язків, надаючи або обмежуючи можливість ініціативи та забезпечують відкритість і прозорість діяльності державного службовця [4, с. 10].

На зміну традиційній кодифікації норм та принципів постала нова логіка нормативності з притаманною їй інституційно-організаційною регуляцією людської поведінки. Сучасний етап соціокультурного розвитку виводить на арену такий варіант «моральної юрисдикції», котрий визначається мотивами відповідальності, справедливості,

довіри, чесності та відкритості настанов цілепокладаючої людської діяльності. Такі вимоги стають основоположними для різноманітних етичних документів як національного, так і міжнародного характеру.

Яскравим прикладом етичного кодексу міжнародного характеру є Рекомендація № R (2000) 10 Комітету Міністрів державам-членам Ради Європи щодо кодексів поведінки державних службовців, прийнята Комітетом міністрів на 106 сесії 11 травня 2000 року у м. Страсбурзі, Франція [11]. Модельний Кодекс поведінки державних службовців Ради Європи, який втілений в додатку до Рекомендації, визначає міжнародні стандарти честі та поведінки для службовців і перспективу у цій сфері. Це нормування повинно здійснюватися на основі національних кодексів поведінки державних службовців, розроблених відповідно до запропонованого документа. Зміст Модельного Кодексу відобразив досвід регулювання поведінки державних службовців країн розвиненої демократії. Його прийняття сприяло розробці національних кодексів, створенню спеціальних державних інституцій з проблем етики, впровадженню етичної освіти тощо.

В контексті плюральності пріоритетів та ціннісних настанов, відсутності об'єднуючих морально-етичних ідей соціальної дійсності, етичні кодекси постають в якості ефективно діючих соціально-імперативних програм нормативно-належного як на національному, так і на міжнародному рівні. Активний процес творення сучасних моделей етичної кодифікації, що розпочався у світі в середині XX ст., сьогодні є нормою суспільної практики і в Україні [14, с. 3].

Концепція адаптації інституту державної служби України до стандартів Європейського Союзу, закріплена Указом Президента України від 20.02.2006 р. № 140/2006 [8], визначила необхідність нормативного врегулювання вимог професійної етики державних службовців. І сьогодні, з огляду на стратегічне завдання України щодо здійснення системних перетворень, реальних (внутрішніх) передумов для вступу до Євросоюзу, наближення державної служби до загальноприйнятих засад для країн-членів ЄС набуває особливо актуального значення.

Правову основу етичних засад поведінки публічних службовців в Україні становить положення статті 5 Закону України «Про державну службу» [5]. Проте, питання етичних засад потребує подальшого правового врегулювання, виходячи з інших положень Закону України «Про державну службу», зокрема статті 14 «Особливості дисциплінарної відповідальності державних службовців» та 17 «Присяга державних службовців». Обидві статті пов'язані з дисциплінарною відповідальністю державних службовців. Присяга державних службовців передбачає обов'язки не тільки юридичного змісту «суворо дотримуватися Конституції та законів України, сприяти втіленню їх у життя», «охороняти права, свободи і законні інтереси громадян», але і морального змісту – «вірно служити народові України», «з гідністю нести високе звання державного службовця, сумлінно виконувати свої обов'язки». Порушення присяги тягне за собою припинення державної служби, що передбачено пунктом 6 частини першої статті 30 цього Закону. Разом з тим, складаючи присягу, державний службовець покладає на себе не тільки службові зобов'язання, але й моральну відповідальність за їх виконання. Практично такі ж зобов'язання передбачаються для службовців органів місцевого самоврядування.

Порушення, невиконання чи неналежне виконання службових завдань і недотримання етичних засад публічної служби не тільки дискредитує публічну владу, але і створює умови для корупції і зловживань, порушує права і свободи громадян. Напевно,

саме цей момент зумовив необхідність викладу окремих етичних норм в Законі України «Про засади запобігання і протидії корупції» [6].

Спеціальним правовим актом регламентації службової етики державних службовців стали Загальні правила поведінки державних службовців, затверджені Наказом Головного управління державної служби України від 04.08.2010 р. № 214 [7], які розширюють принципи державної служби. Вперше у Загальних правилах передбачено принцип політичної неупередженості у діяльності державних службовців, що вимагає від державного службовця виконувати свої посадові обов'язки чесно, неупереджено, не надавати будь-яких переваг та не виявляти прихильності до окремих фізичних і юридичних осіб, політичних партій. Серед вимог до поведінки державного службовця є дотримання високої культури спілкування, недопущення дій і вчинків, які можуть зашкодити інтересам державної служби.

У цілому, прийняття Загальних правил поведінки державного службовця слід оцінити позитивно, адже вони стали спробою врегулювання етичних засад державної служби. Положення, які містять Загальні правила, здебільшого обґрунтовані і спрямовані на підвищення авторитету державного службовця в суспільстві. Проте, на жаль, вони не забезпечені належними правовими засобами впливу на державних службовців. Закон України «Про державну службу» 1993 року не передбачив обов'язку державного службовця дотримуватися вимог, закріплених у Загальних правилах поведінки державного службовця. Відсутність же прямих заходів відповідальності за порушення правил поведінки державного службовця не забезпечує їх належного виконання, а правова культура державних службовців і сумлінність у виконанні службових повноважень ще не досягли такого високого рівня, аби обмежитися добровільністю їх дотримання. Тому, на нашу думку, доцільно закріпити морально-етичні засади державної служби у законодавчому акті (можливо, у загальному законі про державну службу), що підвищить ступінь їх обов'язковості для державного службовця. Це ж саме стосується і службовців органів місцевого самоврядування.

У контексті модернізації системи державного управління України цікавим та доцільним міг би стати досвід врегулювання етичних засад публічної служби в Естонії. Закон Естонії «Про публічну службу», закріпивши обов'язок керуватися етичним кодексом, подав його у додатку до Закону [10, с. 86]. Етичний кодекс публічної служби становить систему норм, які визначають поведінку публічних службовців і забезпечують засади високої службової культури публічного службовця. Наприклад, у цьому Кодексі знайшли закріплення такі норми, як: використання публічної влади тільки в суспільних інтересах, здійснення публічної влади на підставі закону; супроводження здійснення публічної влади відповідальністю, недопущення створення навіть змодельованої ситуації, що може поставити під сумнів неупередженість і об'єктивність розгляду справ і т.п. Кодекс окреслив етичні засади службової поведінки особи, порушення яких можна розцінювати, як підставу для застосування заходів дисциплінарної відповідальності, перелік і спосіб застосування яких містить Розділ 3 «Дисциплінарна відповідальність чиновника» у цьому ж Законі «Про публічну службу».

В зарубіжній практиці зустрічаються і інші підходи щодо формалізації правил поведінки публічних службовців. Наприклад, у Великобританії, де, як відомо, не існує закону про цивільну службу, нормативні положення про цивільну службу визначені Наказами Ради Цивільної Служби (незалежного аполітичного органу, що контролює призначення на посади вищих цивільних службовців). І вагому роль для функціонування цивільної служби в Великій Британії має Кодекс поведінки цивільного службовця, який

визначає обов'язки цивільного службовця перед громадянами та органом призначення [10, с. 86].

У США правила етики публічних службовців взагалі мають статус довідника (довідників для різних міністерств), що включає в себе витяги з різних законів (зокрема, про конфлікт інтересів), адміністративних указів та нормативних актів міністерств [10, с. 86].

Також у законодавстві більшості розвинених країн велика увага приділяється такій проблемі, як «конфлікт інтересів». Питання конфлікту інтересів є надзвичайно важливим і для України. У суспільстві не повинно бути жодних сумнів у доброчесності публічної служби. Відтак, мають попереджатися та виключатися від впливу на прийняття рішення приватні інтереси службовця (на протигагу публічному інтересу). Тобто, усі ситуації, пов'язані з можливими бізнес-інтересами службовця чи близьких йому осіб, та інші потенційні конфлікти повинні вирішуватися відкрито та без загрози заподіяння шкоди суспільству.

Надання етичним нормам правового характеру та закріплення заходів відповідальності за їх порушення повинно спонукати до сумлінного виконання службових завдань. При цьому, на нашу думку, правила поведінки публічного службовця мають стати складовою частиною закону (законів) про публічну (державну та муніципальну) службу як в розвинених демократичних країнах Європи.

Тому на сьогодні надзвичайним актуальним в Україні є розробка та впровадження в дію єдиного Етичного кодексу для осіб, які уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

І для того, щоб кодекс був актуальним та ефективним, він повинен містити такі реалістичні цілі:

- 1) стимулювання високих стандартів поведінки;
- 2) посилення довіри до державних службовців з боку громадян;
- 3) допомога у прийнятті управлінських рішень.

Щоб кодекс був реалістичним, він повинен містити п'ять елементів, зокрема:

- мету;
- перелік позитивних цінностей, на які потрібно орієнтуватися;
- понятійні стандарти того що «можна» і чого «не можна»;
- реальні санкції;
- систему процедурних гарантій.

Кодекс поведінки має заповнювати прогалину між абстрактними приписами законодавства, які є загальними принципами поведінки, та конкретними рекомендаціями та правилами поведінки в повсякденно виникаючих ситуаціях. Він має зменшувати ступінь невпевненості та давати поради відносно того, куди має звертатись працівник, коли така складна ситуація виникає.

Кодекс етики повинен ще більше передбачати конкретні моделі поведінки державного службовця в ситуації, що може призвести до корупційних проявів (конфлікт інтересів, подарунки, пропозиції щодо надання певних благ, наприклад, квитки на спортивні змагання, вечеря в ресторані тощо), та регламентуватиме правила поведінки державних службовців в цих ситуаціях. Це дозволить досягти важливої мети, а саме – поведінка особи стає передбачуваною для громадськості. В свою чергу, усі дії чиновника будуть чітко формалізовані та обмежені рамками закону. Відхилення від стандартів, передбачених Кодексом, вважатиметься правопорушенням.

Проте навіть найкращий кодекс – це лише відправний пункт постійної роботи з поліпшення етичного клімату у відомствах і установах.

Висновки. Підсумовуючи, необхідно звернути увагу, що основи морально-етичних засад професійної діяльності державних службовців діють в окремо створених законах, наказах, правилах поведінки, що не сприяє комплексному врегулюванню питань формування єдиного стандарту поведінки державного службовця в умовах модернізації системи державного управління України до вимог європейських стандартів. Саме тому виникає питання прийняття загального Кодексу етики державних службовців, закріплення його на законодавчому рівні та забезпечення контролю за впровадженням, реалізацією і дотриманням у системі державного управління. Такий Кодекс повинен відповідати положенням Міжнародного кодексу поведінки державних посадових осіб та Модельного кодексу поведінки державних службовців держав-членів Ради Європи.

Список використаних джерел

1. Люхтерхандт О. Експертний висновок щодо проекту «Концепція реформи адміністративного права України» / О. Люхтерхандт // Адміністративна реформа в Україні : Документи і матеріали // Укр. правов. часоп. – 1999. – Вип. 4. – С. 92–106.
2. Методичні рекомендації щодо підготовки модельного кодексу етики і професійної поведінки посадових осіб місцевого самоврядування. – К. : Київ ЦНТЕІ, 2011. – 100 с.
3. Морально-етичні засади розвитку державної служби України : європейський та вітчизняний досвід : наук. розробка / С.М. Серьогін, О.В. Антонова, І.В. Хожило [та ін.]; за ред. С.М. Серьогіна. – К. : НАДУ, 2008. – 48 с.
4. Панфілова Т.О. Етика державного управління : методичні рекомендації / Т.О. Панфілова. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 44 с.
5. Про державну службу : Закон України від 16.12.1993 № 3723-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>.
6. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 07.04.2011 № 3206-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>.
7. Про затвердження Загальних правил поведінки державного службовця : Наказ Головного управління державної служби від 04.08.2010 № 214 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1089-10>.
8. Про Концепцію адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу : Указ Президента України від 05.03.2004 № 278/2004 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/278/2004>.
9. Про правила етичної поведінки : Закон України від 17.05.2012 № 4722-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4722-17>.
10. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за ред. В.П. Тимощука, А.М. Школика. – К. : Конус-Ю, 2007. – 735 с.
11. Рекомендація № R (2000) 10 Комітету міністрів Ради Європи щодо Модельного кодексу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://crimecor.rada.gov.ua/komzloch/control/uk/publish/article;jsessionid=C75D14A4396DDB62F4F196E8FD76B58E?art_id=48082&cat_id=46352.

12. Рудакевич М.І. Професійна етика державних службовців : теорія і практика формування в умовах демократизації державного управління : моногр. / М.І. Рудакевич. – Тернопіль : Вид-во АСТОН, 2007. – 400 с.
13. Створення організаційно-правових засад кадрової ротації як одного із дієвих елементів підготовки кадрів та попередження можливих корупційних проявів у державних органах : наук. розробка / С.М. Серьогін, О.В. Антонова, І.В. Шпекторенко [та ін.]; за ред. С.М. Серьогіна. – К. : НАДУ, 2009. – 60 с.
14. Чумак А.Л. Етичні кодекси в контексті соціокультурної динаміки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.07 «Етика» / Чумак Анна Леонідівна ; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 12 с.

Малимон В. И., Шевченко Н. П. Актуализация этических кодексов в контексте модернизации системы государственного управления

В статье исследуется актуальная проблема нормативно-правового регулирования государственной службы, оценка состояния морально-этических установок современных государственных служащих в Украине, правовые основы этических принципов в Украине и за рубежом, внедрение результатов исследований европейского опыта публичного управления в сфере этики. Приводятся примеры практического применения этических кодексов служащих в некоторых исполнительных органах местного самоуправления Украины.

Предлагается принятия общего Кодекса этики государственных служащих, закрепления его на законодательном уровне и обеспечения контроля за внедрением, реализацией и соблюдением в системе государственного управления, соответствующий положениям Международного кодекса поведения государственных должностных лиц и Модельного кодекса поведения государственных служащих государств-членов Совета Европы.

Ключевые слова: *этика государственного служащего, этические кодексы, этические принципы, конфликт интересов, правила поведения, модернизация системы государственного управления.*

Malimon V. I., Shevchenko N. P. Updating codes of ethics in the context of the modernization of public administration

This article examines the urgent problem of legal regulation of public service, assessment of ethical guidelines for civil servants in modern Ukraine, the legal framework of ethical principles in Ukraine and abroad, implementation of research results of European experience in public governance of ethics. Examples of practical application of ethics codes for executive officers in some local governments of Ukraine are given.

The adoption of general ethics for civil servants is proposed, as well as fixing it in legislation and monitoring the implementation, compliance and observance in public administration, which is in accordance with the provisions of the International Code of Conduct for Public Officials and Model Code of Conduct for Public Officials of the Council of Europe.

Key words: *civil servant ethics, code of ethics, ethical principles, conflicts of interest, rules, modernization of public administration.*

УДК 342.55

Стрільчук Лариса Василівна,
завідувач економічного відділення
Заліщицького аграрного коледжу
імені Євгена Храпливого

Ковалик Володимир Васильович,
кандидат історичних наук,
викладач Заліщицького аграрного коледжу
імені Євгена Храпливого,
адвокат

РЕФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

У статті розкриваються основні аспекти реалізації адміністративної реформи в Україні. Основний акцент здійснюється на втілення на практиці ідей децентралізації влади, які ключовим завданням мають розширення повноважень органів виконавчої влади на місцях. Аналізуються останні урядові та громадські проекти відносно децентралізації влади в Україні та співвідношення запропонованих ідей з положеннями чинної Конституції України. Наводяться окремі авторські думки відносно реалізації конституційних змін в контексті адміністративної реформи та впровадження ідей децентралізації влади.

Ключові слова: адміністративна реформа, децентралізація, виконавчі органи влади, Конституція, правова система, суспільний розвиток.

Постановка проблеми. Сучасний етап державотворення в Україні об'єктивно обумовлений потребами рішучого подолання кризових явищ в економічній та соціальній сферах суспільного розвитку, які, однак, набули ознак системного характеру. Сьогодні вихід нашого суспільства із системної кризи небезпідставно пов'язують із радикальною зміною системи державного управління, що потребує проведення широкомасштабної адміністративної реформи.

Власне проблема адміністративного реформування для України не нова, і бере свій початок з середини 1990-х років. Хоча процес реформування адміністративного устрою триває з 1991 року, коли почалася зміна радянської адміністративної системи. Особливістю цієї реформи є те, що вона безпосередньо прив'язана до вимог часу та політичної кон'юнктури, а остання у нашій країні не характеризується стабільністю.

Наукова актуальність нашого дослідження пов'язана із необхідністю комплексного дослідження особливостей проведення адміністративної реформи в Україні, насамперед розвиток ідей децентралізації та місця в цьому процесі місцевих органів виконавчої влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема адміністративного реформування в Україні є надзвичайно актуальною у науковому середовищі. Разом з тим, малодослідженими залишаються питання реалізації ідей децентралізації влади та зміни повноважень виконавчих органів влади на місцях.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці Л. В. Волошенюка, О. Лісничука, А. Матвієнка, Л. Птащенка, О. Сушка, В. Тимощука та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення місця ідей децентралізації в процесі адміністративного реформування та відповідну зміну повноважень органів виконавчої влади на місцях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Революція Гідності сформувала умови та обставини для реформування сфери місцевого самоврядування та децентралізації влади, що виступають ключовим критерієм політичної та економічної стабільності країни. Революційні події продемонстрували усі прогалини у адміністративному устрої країни, які мали вкрай негативні наслідки – поширення ідей сепаратизму, як умови розширення автономних прав окремих регіонів країни. Відтак, реформа місцевого самоврядування – запорука політичної стабільності в Україні [4].

При розкритті змісту адміністративної реформи в Україні, місця в цьому процесі ідей децентралізації та повноважень і статусу місцевих органів виконавчої влади, варто розкрити основний понятійний апарат. Так, при характеристиці змісту поняття адміністративна реформа, ми погоджуємося з твердженням, що в сучасних реаліях – це комплекс політико-правових заходів, які полягають у структурних, функціональних та державно-службових перетвореннях, насамперед у сфері виконавчої влади, з метою перетворення її з владно-репресивного механізму на організацію, що служить суспільству, і створення на цій основі ефективної системи державного управління [1, с. 4]. Л. В. Волошенюк вважає, що адміністративна реформа – це вид політико-правової реформи, яка здійснюється у сфері виконавчої влади і стосується як її організаційної структури, функцій, кадрового забезпечення, так і взаємовідносин з органами місцевого самоврядування [2].

При розкритті поняття децентралізації та місцевих органів виконавчої влади, доцільно погодитися з твердженням А. Матвієнка, про те, що історично за умов самоврядування джерело регулятивного впливу на суспільні відносини децентралізоване і знаходиться у самій соціальній спільноті, де відбуваються процеси самоврядування [7]. Відповідно до цього місцеве самоврядування визначається як децентралізована форма управління. Децентралізація характеризує процес трансформації механізму реалізації владних повноважень у системі державного управління, яка складається з керуючої підсистеми (суб'єкти управління) й керованої підсистеми (об'єкти управління) та взаємодії суб'єктів та об'єктів управління [7].

Вітчизняні реалії полягають у тому, що за роки незалежності України, поки не вдалося побудувати функціональну та несуперечливу систему виконавчої влади, яка була б покликана здійснювати державно-управлінські функції та надавати якісні управлінські послуги громадянам [2]. Часто, саме нездатність місцевих органів виконавчої влади виконувати свої повноваження, стають причиною соціальних невдоволень та критики громадськості у їх бік. Причин такої ситуації багато, причому, вони як суб'єктивного так і об'єктивного характеру. Однією із об'єктивних причин неспроможності органів виконавчої влади задовольняти потреби громади, є непродуманий та жорсткий контроль з боку вищих державних установ, які блокують вирішення цілого ряду питань на місцях.

Основним механізмом у процесі реформування органів виконавчої влади є адміністративна реформа, декларування початку якої відбулося в останні десятиліття ХХ ст. з того часу пройшло 15 років і жодних практичних і дієвих кроків у цьому напрямку не було здійснено. Бажання реформувати адміністративну систему загалом і виконавчу владу на місцях, зокрема, було швидше гучними передвиборчими гаслами

політиків, ніж реальними правовими механізмами. Варто також зауважити, що у процесі проведення адміністративної реформи в Україні ключовими є власне правовий та економічний аспекти.

Більше того, ключовим у процесі організації адміністративної реформи має стати проведення заходів покликаних перетворити органи виконавчої влади з владно-репресивного механізму на організацію, що служить суспільству, і створення на цій основі ефективної системи державного управління [2].

Характеризуючи значення правового аспекту, необхідно акцентувати увагу на цілому комплексі проблем пов'язаних із кардинальними змінами як у Конституції країни так і цілому ряді нормативних актів державного та місцевого значення. Революція Гідності, створила ще один прецедент у рамках адміністративної реформи – потреба децентралізації влади, як основного механізму розвитку місцевого самоврядування.

У процесі адміністративного реформування основну увагу на нашу думку, слід звернути саме на виконавчі органи влади на місцях, на територіальні громади. Останні, на думку О. Лісничука та О. Сушка, перебувають у зародковому стані, а слабкість їхнього ресурсу не дає підстав сподіватися на реальну децентралізацію [6].

Основний зміст децентралізації, на думку її автора В. Гройсмана, полягає у встановлення трьохступеневої системи адміністративно-територіального устрою у вигляді регіонів, районів та громад. Ключовим у цьому плані є створення громад, під якими розуміється утворена в порядку, визначеному законом, адміністративно-територіальна одиниця, яка включає один або декілька населених пунктів (село, селище, місто), а також прилеглі до них території [3]. Така система повинна замінити ст. 133 Конституції України, у якій адміністративно-територіальний устрій країни формують «Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села» [5, с. 61].

Введення категорії громад веде за собою кардинальні зміни в системі органів місцевої виконавчої влади. У проекті децентралізації, планується внести зміни до ст. 140 Конституції, замінивши її зміст формулюванням «місцеве самоврядування є правом і спроможністю жителів громад в межах Конституції і законів України самостійно вирішувати питання місцевого значення в інтересах місцевого населення як безпосередньо так і через органи місцевого самоврядування» [3].

Позитивним фактором у рамках такого реформування є впровадження принципу субсидіарності при розмежуванні повноважень в системі місцевого самоврядування. У змінах до ст. 143 Конституції пропонується надати органам місцевого самоврядування окремих повноважень органів виконавчої влади [3]. Головним контролюючим органом на місцях, а одночасно посередником між центральними та місцевими органами виконавчої влади повинні стати так звані «голови державних представництв» [3].

Що стосується економічної складової у процесі адміністративного реформування, то слід звернути увагу на дослідження Л. А. Птащенко, яка зауважує, що головним є ефективне використання ресурсного потенціалу економіки з застосуванням не лише ринкових механізмів і стимулів, а й кваліфікованого державного управління [8]. Основним аргументом при цьому повинно стати те, що в епоху глобалізаційних процесів та інформаційних технологій суспільно-економічний розвиток держави орієнтований на інноваційні пріоритети, гуманістичні принципи і залежить не стільки від наявних економічних ресурсів, скільки від ефективної системи управління ними. враховуючи це, особливої актуальності для України набуває питання раціонального та високопрофесійного адміністрування, ефективної організації владної вертикалі, практичної реалізації державних соціальних програм та збалансування міжбюджетних

відносин, що можливо досягти лише шляхом реалізації відповідних реформістських заходів [8].

Реформування органів виконавчої влади є ключовим аспектом в рамках реалізації адміністративної реформи в Україні, що реалізовується за принципом децентралізації влади. Об'єктивні реалії суспільно-політичного розвитку нашої країни вимагають створення ефективних та кваліфікованих органів виконавчої влади, як на місцях так і загалом в державі, що повинно стати визначальним фактором піднесення рівня економічного розвитку та політичної стабільності.

Висновки. Визначаючи роль ідей децентралізації в контексті реформування адміністративної системи та зміни повноважень органів виконавчої влади на місцях, можна прийти до наступних висновків:

1. Причиною кризи у сфері адміністративного устрою та повноважень органів виконавчої влади на місцях, є спроба керівництва країни, концентрувати всю повноту влади. Така традиція сформувалася з часу здобуття незалежності і передбачала формування міцної вертикалі влади без опори на суспільні інститути.

2. У сучасних умовах, децентралізація розуміється як деконцентрація влади, або делегування регіонам частини владних повноважень у сфері управління ресурсним, кадровим та економічним потенціалом. Однак такі повноваження, не завжди будуть сприяти розвитку регіонів. Зважаючи на традицію владних еліт, на місцях можуть сформуватися чи утвердитися існуючі політичні клани.

3. Фактором стимулювання адміністративної реформи на засадах децентралізації може бути включення України до міжнародних регіональних проектів, насамперед Європейських, а також залучення представників суспільства до участі в політичних процес на виконавчому рівні.

Список використаних джерел

1. Адміністративна реформа – історія, очікування та перспективи / упоряд. В.П. Тимошук. – К. : Факт, 2002. – 100 с.
2. Волошенюк Л.В. Модернізація публічної влади України в контексті президентської програми економічних реформ / Л.В. Волошенюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2012-01\(7\)/12vlpvper.pdf](http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2012-01(7)/12vlpvper.pdf).
3. Гройсман В. Концепція реформи місцевого самоврядування та проект змін до Конституції України (щодо децентралізації влади) / В Гройсман [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minregion.gov.ua/attachments/content-attachments/2919/240414.pdf>.
4. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування: виклики перед Україною [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.volynnews.com/news/party/detsentralizatsiia-ta-reforma-mistsevoho-samovriaduvannia-vyklyky-pered-ukrayinoiu/>.
5. Конституція України: чинне законодавство станом на 15 вересня 2014 р. : (Відповідає офіц. текстові). – К. : Алтера, 2014. – 96 с.
6. Лісничук О., Сушко О. Децентралізація : ідея завтрашнього дня? / О. Лісничук, О. Сушко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fes.kiev.ua/Dokument/suschko-ua.pdf>.
7. Матвієнко А. Місцеве самоврядування як ключовий суб'єкт децентралізації влади / А. Матвієнко // Віче. – №10, травень 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/959/>.

8. Птащенко Л.О. Реалізація адміністративної реформи в Україні на засадах гуманістичної демократії / Л.О. Птащенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2011-1/doc/2/02.pdf>.

Ковалик В. В., Стрильчук Л. В. Реформирование органов исполнительной власти в контексте реализации административной реформы

В статье раскрываются основные аспекты реализации административной реформы в Украине. Основной акцент осуществляется на воплощение на практике идей децентрализации власти, ключевой задачей имеют расширение полномочий органов исполнительной власти на местах. Анализируются последние правительственные и общественные проекты относительно децентрализации власти в Украине и соотношение предложенных идей с положениями действующей Конституции Украины. Приводятся отдельные авторские мысли относительно реализации конституционных изменений в контексте административной реформы и внедрения идей децентрализации власти.

Ключевые слова: административная реформа, децентрализация, исполнительные органы власти, Конституция, правовая система, общественное развитие.

Kovalyk V. V., Strilchuk L. V. Reform of executive power in the context of administrative reform

The article describes the main aspects of the implementation of administrative reform in Ukraine. The main emphasis is done on the put into practice the ideas of decentralization of power, the key has the extension of powers of the executive branch on the ground. Analyzes recent government and public projects on decentralization of power in Ukraine and the ratio of the proposed ideas with the provisions of the current Constitution. Provides individual author thoughts on the implementation of the constitutional amendments in the context of administrative reform and the introduction of ideas of decentralization of power.

Key words: administrative reform, decentralization, executive authorities, the Constitution, the legal system, social development.

УДК 341.6

Кочура Олена Олексіївна,
здобувач кафедри загальноправових дисциплін
Харківського національного університету
внутрішніх справ

ПІДСТАВИ ТА СУБ'ЄКТИ ЗВЕРНЕННЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Стаття присвячена висвітленню особливостей звернення до Європейського суду з прав людини. Проаналізовано підстави звернення до Європейського суду з прав людини та визначено його суб'єктів. Характеризується процес ратифікації Україною ряду міжнародних актів, які дають можливість громадянам країни звертатися до Європейського суду з прав людини. Здійснюється авторський аналіз положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, особливо розділ другий, який закріплює правовий статус цієї міжнародної правозахисної інституції. Окрема увага приділяється праву на індивідуальну заяву до Європейського суду з прав людини та визначення основних груп осіб, які наділені цим правом.

Ключові слова: права і свободи, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, суб'єкти звернення.

Постановка проблеми. Захист прав і свобод людини становить прерогативу не лише національних держав, але й також певних міжнародних інституцій. Україна, як і переважна більшість держав у своєму законодавстві, закріплює право на звернення кожного за захистом своїх прав і свобод до таких інституцій – як до відповідних міжнародних судових установ, так і до відповідних органів міжнародних організацій, членами або учасниками яких вона виступає. Так, відповідно до ч. ч. 1, 4 ст. 55 Конституції України, кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [2]. Ратифікація 17 липня 1997 року Верховною Радою України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції створила передумови для практичної реалізації вищезазначеного права шляхом звернення до міжнародної судової установи європейської регіональної системи захисту прав і свобод – Європейського суду з прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній юридичній літературі питанню правового статусу Європейського суду з прав людини приділяють значну увагу. Зокрема, В. Капустинський, досліджуючи вплив діяльності Європейського суду з прав людини на дотримання державами стандартів захисту прав людини, М. Буроменський, аналізуючи порядок звернення до цієї міжнародної правозахисної установи, О. Дашковська та Т. Заворотченко, розглядаючи міжнародно-правові гарантії прав і

свобод людини та громадянина в Україні, М. Мазур та С. Тагієв, досліджуючи проблемні питання тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Європейським судом з прав людини та інші.

Однак оскільки практика функціонування Європейського суду з прав людини та велика кількість звернень до нього свідчать про ефективність його діяльності та рішень, то необхідність дослідження особливостей звернення до цієї міжнародної правозахисної інституції не викликає сумніву. У зв'язку з цим метою нашого дослідження є визначення підстав та суб'єктів звернення до Європейського суду з прав людини.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є вивчення особливостей звернення до Європейського суду з прав людини та визначення його суб'єктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як ми вже зазначали вище, громадяни України мають право звертатися за захистом своїх порушених прав і свобод до міжнародних судових установ та до правозахисних органів міжнародних організацій, зокрема, до Європейського суду з прав людини. Станом на 31 грудня 2013 року на розгляді в цій міжнародній правозахисній інституції перебувало загалом 102 750 справ проти держав-сторін Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. З них 13 700 справ проти України, що складає 13,3 % від загальної кількості справ. Таким чином, у порівнянні з іншими державами Україна перебуває на четвертому місці після Росії, Туреччини та Італії за кількістю справ, які перебувають на розгляді Європейського суду з прав людини [6].

Але мати можливість захистити себе у міжнародній судовій інстанції і вміти цю можливість ефективно використовувати – це різні речі. Адже сьогодні до Європейського суду з прав людини з величезної кількості заяв, що надходять від громадян України, досить велика частина визнається судом неприйнятними та вилучається із списку справ вже на першому етапі розгляду. Так, у 2013 році Європейським судом було розглянуто 151 справу проти України. За результатами розгляду справ Суд постановив 43 ухвали про припинення провадження у справах у зв'язку з неприйнятністю скарг або у зв'язку з тим, що після представлення Урядом відповідних позицій щодо скарг заявників останні перестали підтримувати свої заяви [3].

Такі статистичні дані є свідченням того, що далеко не кожний громадянин України знає в яких випадках можна і слід звертатися до Європейського суду з прав людини за захистом своїх прав та яким є порядок такого звернення. Саме тому питання щодо визначення підстав та суб'єктів звернення до Суду є актуальним не лише з теоретичної, а й з практичної точки зору. Адже, від його знання залежить, чи будуть захищені права конкретного заявника і чи не виявиться прагнення захистити свої права та свободи від протиправних дій держави марним.

Для того, щоб дослідити підстави та суб'єктів звернення до Європейського суду з прав людини, проаналізуємо положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, розділ другий якої закріплює правовий статус цієї міжнародної правозахисної інституції та протоколів до неї.

Юрисдикція Європейського суду з прав людини, відповідно до ч. 1 ст. 32 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, подані йому на розгляд відповідно до ст.ст. 33, 34, 46 і 47. Таким чином, під юрисдикцію Європейського суду з прав людини підпадає юридична оцінка виконання державами своїх зобов'язань за Конвенцією і протоколами до неї у випадках, коли Суд розглядає заяви, визнані прийнятними у відповідності до Конвенції.

Враховуючи це, заява до Європейського суду з прав людини може бути подана лише у відношенні дії чи бездіяльності держави (в особі її органів і посадових осіб, які зобов'язані забезпечити дотримання норм Конвенції), а не по відношенню до будь-яких фізичних чи юридичних осіб, які, можливо, з точки зору заявника, не дотримувались положень Конвенції. Таким чином, відповідачем у Європейському суді з прав людини може бути лише держава-учасник Конвенції, яка звинувачується в порушенні норм самої Конвенції і (чи) тих протоколів до неї, в яких дана держава бере участь.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод передбачає дві категорії заяв, які можуть бути подані до Європейського суду з прав людини:

- міждержавні справи;
- індивідуальні заяви.

У першому випадку заява подається в порядку ст. 33 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а у другому Суд розглядає індивідуальні заяви на підставі ст. 34 Конвенції.

Відповідно до ст. 33 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, будь-яка Висока Договірна Сторона може передати на розгляд Суду питання про будь-яке порушення положень Конвенції та протоколів до неї, яке допущене, на її думку, іншою Високою Договірною Стороною. Таким чином, одним з суб'єктів звернення до Європейського суду з прав людини є держава-учасниця Конвенції. Це означає, що будь-яка держава-учасниця Конвенції може виступити ініціатором захисту прав людини в будь-якій іншій державі-учасниці Конвенції [1].

Конвенція не обмежує коло суб'єктів, на захист яких може бути подана така заява, тобто це може бути будь-який суб'єкт. Конвенція також не містить виключень з кола держав-учасниць, у відношенні яких може бути подана така заява. Тому мова може йти про порушення будь-якого права чи свободи, передбачених Конвенцією чи протоколами до неї в будь-якій державі-учасниці Конвенції. Крім того, Конвенція не забороняє звертатися до Суду різними державам одночасно чи з ідентичними заявами про порушення її положень.

Також відповідно до ст. 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод Суд може приймати заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного однією з Високих Договірних Сторін порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї. Високі Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати жодним чином ефективному здійсненню цього права.

Таким чином, у контексті ст. 34 Конвенції поняття «індивідуальна заява» визначається як право будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного порушення прав, викладених у Конвенції або протоколах до неї, та котрі перебували під юрисдикцією даної сторони в момент вірогідного порушення, на звернення до Європейського суду з прав людини за умов дотримання умов прийнятності, передбачених Конвенцією.

Правом на індивідуальну заяву до Європейського суду з прав людини наділені наступні категорії осіб:

- 1) будь-яка особа незалежно від громадянства, місця проживання, громадянського стану, або правоздатності. Тобто, якщо з заявою до Суду бажає звернутися фізична особа, то це може бути будь-який індивід, який законно чи незаконно знаходиться під юрисдикцією України, не тільки громадяни.

Таким чином, зазначає М. В. Буроменський, до уваги беруться два критерії два критерії: просторовий і за колом осіб [1].

Просторовий критерій пов'язаний з нормою ст.1 Конвенції: «Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції». Вживання виразу «під юрисдикцією» держави-учасниці Конвенції має тут принципове значення, оскільки визначає, що держава зобов'язана застосовувати норми Конвенції не лише в межах своєї території.

За колом осіб заявником може бути не лише громадянин тієї держави, в якій сталося порушення, але і будь-який іноземець (у тому числі й громадянин тієї держави, яка не є учасницею Конвенції) або особа без громадянства, що опинилася під юрисдикцією держави-учасниці Конвенції, незалежно від того, проживає ця особа в державі постійно чи знаходиться тимчасово. Це може бути й будь-яка особа, що незаконно опинилася на території держави, в тому числі затримана при незаконному перетині кордону. Конвенція не містить обмежень відносно дієздатності особи, яка звертається до Суду. Тому звертатися в порядку ст. 34 Конвенції можуть неповнолітні, а також обмежено дієздатні і недієздатні особи (справи А. проти Сполученого Королівства, Zehentner проти Австрії та ін.);

2) будь-яка неурядова організація у широкому розумінні цього слова, тобто за винятком тих організацій, що здійснюють урядові повноваження. Це можуть бути громадські формування, що утворили чи не утворили юридичну особу, а також юридичні особи, що займаються господарською діяльністю. Зокрема, до Суду можуть звертатися юридичні особи, оскільки деякі з проголошених у Конвенції прав і свобод можуть бути реалізовані не тільки фізичними особами, але і юридичними. Зокрема, у зв'язку із захистом прав за ст. 10 Конвенції (свобода вираження поглядів) визнається право на звернення до Суду засобів масової інформації.

Термін «урядова організація», на відміну від «неурядової організації», як зазначає Європейський суд з прав людини у § 26 Рішення Суду у справі «Україна-Тюмень – проти України», поширюється на юридичних осіб, які беруть участь у здійсненні владних повноважень чи виконують публічну функцію під контролем Уряду (рішення у справі «Радіо Франс та інші проти Франції»). Вирішуючи питання, чи належить певна юридична особа до однієї з вищезазначених категорій, Суд бере до уваги її юридичний статус, характер діяльності, контекст здійснення такої діяльності та ступінь незалежності особи від публічної влади [4];

3) група приватних осіб, тобто неформальна асоціація, що об'єднує, здебільшого тимчасово, певну кількість осіб. Конвенція не містить вказівок стосовно таких критеріїв, однак практика Суду свідчить про те, що це не може бути будь-яка група. Можливість групи звертатися за захистом до Суду пов'язана з ідентичним і одночасним порушенням прав осіб, які її складають. Зокрема, мова не може йти про групу, що виникла внаслідок чи після того, як при різних обставинах і в різний час були порушені права різних осіб, навіть якщо такі порушення виглядають однаковими.

В практиці Суду групою були визнані, наприклад, в одному випадку подружжя, а в другому – члени неурядової організації, які зверталися від свого власного імені, в третьому – учасники демонстрації. В деяких випадках Суд може за власною ініціативою об'єднати декілька схожих скарг в одну справу. Наприклад, у справі «Шмауцер, Умфлауфт, Градингер, Прамшталлер, Палаоро, Пфармайер проти Австрії» скарги заявників, ніяк між собою не пов'язаних, надходили до Комісії більше ніж року – з

березня 1989 р. по червень 1990 р. Скарги було об'єднано в одну справу, а рішення було оголошено 23 жовтня 1995 року [5, с. 34–38].

Висновки. Враховуючи вищесказане, можна зазначити, що підставою звернення зі скаргою до Європейського суду з прав людини є порушення державою-учасницею Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод норм самої Конвенції і (чи) тих протоколів до неї, в яких дана держава бере участь. Суб'єктами звернення з заявою до Європейського суду з прав людини виступають держава-учасниця Конвенції та протоколів до неї (відповідно до Конвенції – Висока Договірна Сторона), фізична особа, неурядова організація або група осіб, які вважають себе потерпілими від допущеного порушення передбачених Конвенцією та протоколами до неї прав.

Список використаних джерел

1. Буроменський М.В. Звернення до Європейського суду з прав людини (Практика суду і особливості українського законодавства) / М.В. Буроменський. – Х., 2000. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.khpg.org/index.php?id=1080677442>.
2. Конституція України : від 28 червня 1996 р. із змінами, внесеними згідно з Законами України № 2222-IV від 08.12.2004 ; № 2952-VI від 01.02.2011 ; № 586-VII від 19.09.2013 ; № 742-VII від 21.02.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2011 році : Щорічний звіт Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини. – 7 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : minjust.gov.ua/file/34708.pdf.
4. Рішення ЄСПЛ у справі «Україна-Тюмень – проти України» від 22 листопада 2007 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/974_595.
5. Справа Шмауцер, Умлауфт, Градингер, Прамшталлер, Палаоро, Пфармайер проти Австрії // Практика Європейського суду з прав людини. – Вип. 2. – Львів : Кальварія. – С. 34–38.
6. Щорічний звіт про результати діяльності Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minjust.gov.ua/file/34905.

Кочура А. А. Основания и субъекты обращение в Европейский суд по правам человека

Статья посвящена рассмотрению особенностей обращения в Европейский суд по правам человека. Проанализированы основания обращения в Европейский суд по правам человека и определены его субъекты. Характеризуется процесс ратификации Украиной ряда международных актов, которые дают возможность гражданам страны обращаться в Европейский суд по правам человека. Осуществляется авторский анализ положения Конвенции о защите прав человека и основных свобод, особенно раздел второй, который закрепляет правовой статус этой международной правозащитной институции. Особое внимание уделяется праву на индивидуальную жалобу в Европейский суд по правам человека и определения основных групп лиц, которые наделены этим правом.

Ключевые слова: права и свободы, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, Европейский суд по правам человека, субъекты обращения.

Kochura O. O. Grounds and subjects appeal to European Court of Human Rights

The article considers the features of the application to the European Court of Human Rights. Analyzed the base application to the European Court of Human Rights and defines its subjects. Characterized by the process of Ukraine's ratification of a number of international instruments that enable citizens to appeal to the European Court of Human Rights. Author's analysis is carried out of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, especially the second section, which establishes the legal status of the international human rights institutions. Particular attention is given to the right of individual petition to the European Court of Human Rights and the definition of the main groups of people who are endowed with this right.

Key words: human rights and freedoms, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the European Court of Human Rights, the subjects of treatment.

УДК 342.7

Кривенчук Марія Євгенівна,
здобувач кафедри конституційного права
та порівняльного правознавства
юридичного факультету
Ужгородського Національного університету

ЕУТАНАЗІЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

У статті досліджується неоднозначне і складне явище – еутаназія, аналізується історія поглядів щодо права на життя та ряд нормативних джерел з цього питання, а також практика застосування еутаназії в зарубіжних країнах. Розглядається теза про те, чи може еутаназія вважатися одною з правомочностей права на життя.

Викладена позиція щодо наслідків легалізації еутаназії, а також запропоновано гуманну альтернативу еутаназії. Зокрема, хоспіси та інші форми паліативної медицини.

Ключові слова: право на життя, еутаназія, легалізація, Нідерланди, Стародавній світ, Середньовіччя.

Постановка проблеми. Одним з результатів демократичного розвитку стала можливість проголошення на конституційному рівні держав ідеї вищої цінності людини, її прав і свобод, включаючи і право на життя. Однак протягом історії і в сучасній добі існує цілий ряд факторів, що несуть загрозу праву людини на життя як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти права людини на життя досліджувалися у працях М. Вітрука, О. Горової, А. Дайсі, В. Кравченка, А. Колодія, Х. Крамера, С. Крега, М. Малєїної, П. Михайлова, А. Олійника, Р. Пруссара, П. Рабіновича, В. Скобелкіна, А. Соловйова, І. Сабо, Ю. Тодики, Д. Харіссона та ін. Питання еутаназії були висвітлені в роботах Н.Н. Бакуліна, О.В. Капінус, Е.К. Фомічева та ін.

Постановка завдання. Метою цього дослідження є здійснення історичного і правового аналізу ідеї еутаназії в контексті гарантованого нормативними актами права на життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до статті 3 Загальної декларації прав людини, кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність, [12]. У статті 27 Конституції України також зазначено, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини [3].

Україна ратифікувала ряд міжнародних документів, які визнають право людини на життя як найвищу цінність. Норми, спрямовані на охорону життя, містяться не лише в Основному Законі України, а і в інших законодавчих актах. Відповідно до ст. 281 Цивільного кодексу України, фізична особа не може бути позбавлена життя. Забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя [8]. Згідно зі ст. 52 Основ законодавства України про охорону здоров'я медичним працівникам забороняється здійснення еутаназії – навмисного прискорення смерті або умиртвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань [6].

Право на життя є фундаментальним, природним, невід'ємним та невідчужуваним. У випадку смерті людини всі інші права втрачають свій сенс і значення. Гарантування права людини на життя обумовлює обов'язок держави захищати його від будь-яких протиправних посягань. Якщо людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, то держава не є уповноважена здійснювати еутаназію. Еутаназія не може розглядатися як одна з правомочностей права на життя. Це лише фактична можливість розпорядження власним життям, а не суб'єктивне право на самогубство, що зобов'язує державу його асистувати.

Ставлення до умисного прискорення смерті хворого (навіть з метою припинення його страждань) ніколи не було однозначним.

У Стародавньому світі напрямок політики, права, наукової думки, літературно-мистецького пошуку визначала релігія. Природне та невід'ємне право на життя нею не визнавалося та ігнорувалося. Цінність людини визначали лише у зв'язку з силою чи майном яким вона володіла, чи статусом, яким наділяло її суспільство [7, с. 56]. Існував звичай позбавляти життя слабких, калік, хворих і літніх людей, які були не потрібні. У Стародавній Греції немовлят з травмами і дефектами залишали на пагорбах вмирати. Також заохочувалося самогубство людей, які досягли 60 років. Платон у своїй праці «Держава» писав, що медицина покликана дбати лише про здорових тілом і душею; не слід перешкоджати смерті фізично слабких. Проти еутаназії, виступав Гіппократ. У своїй «Клятві», він казав: «...Я не дам нікому смертельного засобу і не покажу шляху до здійснення подібного задуму» [2].

Згодом християнство, а потім і доктрина про права людини висунули фундаментальну тезу про повагу до життя людини, як головної цінності [7, с. 56]. Саме у Середньовіччі, де християнство формувало свідомість людей та культуру, була побудована система загальнолюдських, моральних цінностей, які ґрунтуються на пошані до Бога Творця та Його сотворіння – людини, життя якої є дар Божий. Відомий теолог і святий Фома Аквінський зазначав: «...Перехід з цього життя на краще залежить не від волі людського свавілля, а від волі Божої. І не дозволено людині вбивати себе». Св. Аврелій Августин говорив про безсмертя людської душі та Суд Божий. Він засуджував акт самогубства. Заповідь «Не вбий» поширюється і на акти суїциду [2].

Ідея еутаназії, крім Стародавнього світу, активно поширювалася до початку Другої світової війни в ряді європейських країн, у Сполучених Штатах Америки. Відомою була євгенічна програма німецьких націонал-соціалістів «Акція Тіргартенштрассе 4», яка полягала в стерилізації та фізичному знищенні людей з психічними розладами, розумово відсталих, з спадковими захворюваннями. Згодом до цього переліку, були включені непрацездатні особи (інваліди, а також, ті що хворіли понад 5 років). Спочатку знищувалися тільки діти до трьох років, потім усі вікові групи [1].

Примусова еутаназія та інші злочини були засуджені на Нюрнберзькому процесі, який проходив з 9 грудня 1946 по 20 серпня 1947 року.

Першими у сфері легалізації активної еутаназії після націонал-соціалістичної Німеччини стали Нідерланди. У 1973 році голландський суд засудив лікаря, який вбив свою матір, до тижня тюремного ув'язнення. Цей випадок став прецедентом для визнання Верховним судом країни в 1984 році добровільної еутаназії прийнятною [5]. Восени 2000 року у Нідерландах був прийнятий закон про легалізацію еутаназії, який досить легко пройшов у нижній палаті парламенту [4].

Вже у 1991 році оприлюднені дані першого офіційного урядового вивчення практики еутаназії в Нідерландах (т. зв. Remmelink звіт). Там вказано, що у 1990 році в цій

країні померли з допомогою еутаназії 8681 особа. З них 400 смертей через забезпечення лікарями пацієнтів засобами для самогубства, 2300 осіб вбито лікарями за заявою самих пацієнтів, 1040 випадків вбивств лікарями пацієнтів без їх відома і згоди, 4941 смертей через застосування лікарями смертельної дози морфіну без згоди пацієнта [9].

Один з дослідників еутаназії у Голландії доктор Херберт Хендін зауважив, що те, до чого вдавались лише у виключних випадках, перетворилося у звичний підхід до невиліковних захворювань. В Голландії перейшли від еутаназії для невиліковно хворих до еутаназії для хронічно хворих, від еутаназії при фізичних захворюваннях до еутаназії при психічних розладах, від добровільної – до примусової. Як приклад, доктор Херберт Хендін розповідав історію про лікаря, що виправданий за вбивство монахині шляхом еутаназії. Вона просила не застосовувати до неї еутаназію через її релігійні переконання, однак лікар вважав, що вона занадто багато страждає [11].

У 1990 році в Австралії у штаті Вікторія були прийняті доповнення до Закону 1988 року з питань призначення особливого агента, який вирішував би доцільність припинення підтримки життя хворого [4].

В Американському штаті Індіана діє так званий прижиттєвий заповіт, в якому пацієнт офіційно підтверджує своє бажання, щоб при визначених умовах йому не підтримували життя штучними засобами. У двох інших регіонах США, згідно з рішеннями апеляційних судів Другого Округу (Нью-Йорк) і Дев'ятого Округу (Каліфорнія, Орегон), лікар може призначати пацієнтові, але самостійно не давати препарати, що викликають смерть [4].

У 2009 році еутаназію легалізували в Люксембурзі. У лютому 2014 року у Бельгії прийнятий закон який дозволяє еутаназію неповнолітнім. Ця країна стала другою в світі після Нідерландів, в якій легалізували дитячу еутаназію. Раніше еутаназія для неповнолітніх активно застосовувалася в націонал-соціалістичній Німеччині. У Нідерландах прийнятий у 2002 році закон дозволяє застосовувати еутаназію дітям старше 12 років [10].

Що стосується препаратів, які найбільш поширено використовуються при еутаназії, то до них відносяться групи барбітурових снодійних, які в летальній дозі (2-10 г) викликають грубе гальмування мозкових функцій, а потім параліч дихального центру. В одному із звітів про дію Орегонського закону говориться про випадок, коли вмирання пацієнта затягнулося на 20 хвилин, тоді як в інших пацієнтів летальний кінець спостерігався переважно протягом 5 хвилин. Рвота, яка виникла у іншого пацієнта, призвела до зниження летальної концентрації препарату в крові та продовжила процес помирання на 48 годин.

Висновки. Таким чином, у сучасних умовах розвитку медицини можна і необхідно змінити ставлення до невиліковно хворих, адже вони залишаються членами суспільства та мають рівні права і свободи, і передусім – право на життя. Прискорення смерті людини є порушенням права людини на життя.

Список використаних джерел

1. Акция Тиргартенштрассе 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://feldgrau.info/other/5831-aktsiya-tirgartenshtrasse-4>.
2. История эвтаназии [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://euthanasia.at.ua/blog/istorija_ehvtanazii/2010-10-06-1.
3. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верхов. Ради України 28 червня 1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show>

- / 254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80.
4. Лебеденко Л.В. Евтаназія: вбивство чи шлях до порятунку?/ Л.В. Лебенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/14_ENXXI_2009/Pravo/45897.doc.htm.
 5. Мірошніченко О.А. Евтаназія та право людини на життя у міжнародному та національному праві / О.А. Мірошніченко // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 459-464. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2012_3_81.pdf.
 6. Основи законодавства України про охорону здоров'я: закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/print1389941235785310>.
 7. Сэнт-Роз. Ж. Право и жизнь / Ж. Сэнт-Роз // Вестник Московского университета. – 2003. – № 6. – С. 56.
 8. Цивільний кодекс України : за станом на 04 березня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15/print1389941235785310>.
 9. Euthanasia Results in the Netherlands – Number of Cases in 1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.euthanasia.com/hollchart.html>.
 10. Netherlands legalizes mercy killing // BBC News Service (Europe) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/1736990.stm>.
 11. United States Senate Committee on the Judiciary. Testimony of Mr. Wesley Smith [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/en/documents/udhr>.
 12. Universal Declaration of Human Rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/en/documents/udhr>.

Кривенчук М. Е. Эвтаназия: историко-правовой аспект

В статье исследуется неоднозначное и сложное явление – эвтаназия, анализируется история взглядов на права на жизнь и ряд нормативных источников по этому вопросу, а также практика применения эвтаназии в зарубежных странах. Рассматривается тезис о том, может ли эвтаназия считаться одним из правомочий права на жизнь.

Изложенная позиция последствий легализации эвтаназии, а также предложено гуманную альтернативу эвтаназии. В частности, хосписы и другие формы паллиативной медицины.

Ключевые слова: право на жизнь, эвтаназию, легализация, Нидерланды, Древний мир, Средневековье.

Kryvenchuk M. E. Euthanasia: historical and legal aspects

The article examines the ambiguous and complex phenomenon of euthanasia, analyzes the history of ideas on the right to life and normative acts on the subject, the practice of euthanasia in foreign countries. The article considers the powers of the right to life.

Described position about the effects of legalization of euthanasia and suggests a humane alternative of euthanasia. In particular, hospices and other forms of palliative medicine.

Key words: right to life, euthanasia, legalization, Netherlands, the Ancient time, the Middle Ages.

УДК 341.1

Дутка Христина Ігорівна,
здобувач кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЮСТИЦІЇ ЄС

У статті висвітлені історичні передумови формування та особливості функціонування європейської юстиції, охарактеризовано місце та роль Євроюсту у правовій організації ЄС. З'ясовано, що інституційну основу юстиційної діяльності було закладено створенням Європейського Союзу, в структурі якого було передбачено ряд установ із відповідною компетенцією. Обґрунтовано, що розробка єдиної стратегії розвитку вітчизняної системи юстиції має здійснюватися не тільки в контексті європейського юстиційного досвіду, але й з обов'язковим врахуванням та максимальним збереженням власних правових традицій та нагальних потреб суспільного розвитку.

Ключові слова: Європейський Союз, Євроюст, захист прав, над національність, юстиція.

Постановка проблеми. Події 2013-2014 років остаточно утвердили пріоритетність євроінтеграційного розвитку України, наслідком чого стало підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом. Основним підґрунтям для цього стали як геополітичні, економічні, так і політичні чинники. Необхідність обрання європейського вектору розвитку висвітлена у контексті основних стратегій та програм національного розвитку на найближчі роки. Зокрема, ці питання висвітлені у Національній стратегії у сфері прав людини, Державній стратегії регіонального розвитку.

Багато хто з представників політики та сучасної української науки дотримуються думки, що розгортання соціально-економічних перетворень в Україні, стрімке зростання відкритості економіки та посилення конкурентної боротьби на національному та міжнародних ринках створили умови, за яких формування в Україні як однієї з найбільших держав Європи сучасного громадянського суспільства та конкурентоспроможної динамічної економіки європейського зразка – практично єдиний шлях збереження національної політичної та суспільної ідентичності та єдності [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вищевказана ситуація викликала підвищений науковий інтерес до проблематики міждержавних і міжрегіональних відносин європейських країн, дослідження ключових проблем міжрегіонального, транскордонного співробітництва в якісно нових умовах поглиблення європейських інтеграційних процесів, зокрема, у сфері юстиції.

Наукове осмислення юстиції, зокрема, окремих аспектів її інституційної структури та функціонування на міжрегіональному й міжнародному рівні здійснюється такими сучасними вченими, як: Т. М. Баєва, А. М. Волеводз, О. С. Гусарева, Л. Н. Гусєва,

Е. І. Дамірчієв, О. О. Клімова, Р. П. Коблєв, Н. О. Міронов, Л. І. Пахолока, О. В. Северина, Л. М. Соколова, а також іншими представниками різних галузей правових знань.

Разом з тим, аналіз публікацій, представлених у вітчизняному правознавстві, дає підстави стверджувати, що на даний час відсутні ґрунтовні дослідження формування та діяльності міжнародної системи юстиції, особливостей взаємодії міжнародних юстиційних інституцій, зокрема, європейських, з відповідними національними органами юстиції тощо. Така ситуація обумовлює необхідність додаткових наукових пошуків у зазначених напрямках.

Постановка завдання. За таких обставин, основною метою статті є висвітлення особливостей формування та функціонування європейських органів юстиції.

Досягненню зазначеної мети сприятиме вирішення таких завдань, як: дослідження історичних особливостей та передумов формування окремих юстиційних інституцій європейського рівня; здійснення функціональної характеристики Євроюсту; висвітлення місця та ролі Євроюсту у правовій організації Європейського Союзу.

Для проведення зазначеного наукового дослідження основними методами наукового пізнання обрано герменевтичний (для проведення аналізу та інтерпретації основних положень текстів міжнародних правових документів), історичний (з метою виявлення історичних закономірностей та умов формування міжнародних органів юстиції), функціональний (для висвітлення основних напрямів діяльності Євроюсту) та метод системного аналізу (за допомогою якого можливо виявити структурні зв'язки між окремими елементами європейської правозахисної системи).

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування європейської системи юстиції бере свій початок з часів підписання Договору про Європейський Союз. Укладення даного документу було обумовлено низкою потреб європейської спільноти, серед яких основними стали такі, як підвищення ефективності функціонування та демократичності основних правових інститутів, зміцнення та зближення національних економічних систем, формування єдиного внутрішнього ринку та єдиної валюти, забезпечення належного рівня безпеки громадян із одночасним наданням їм можливості вільного пересування, формування єдиної оборонної політики та створення єдиного простору свободи, безпеки та правосуддя.

Як слушно зауважив С. В. Сулимський, західноєвропейська інтеграція, яка налічує понад півстоліття своєї історії, – це складне соціально-економічне та політично-правове явище, засноване на об'єктивному процесі інтернаціоналізації господарського життя, що перейшло після другої світової війни на якісно новий етап і потребувало відповідного юридично-інституційного оформлення [8].

Трансформація юстиції Європейського Союзу відбувалася під впливом змін національних правових систем, обумовлених вимогами, що поставали перед європейським суспільством.

На початку свого існування ЄС використовував договірну форму міжнародно-правового співробітництва у сфері юстиції. Це були договори, оформлені та визнані державами в межах Ради Європи, а саме: Європейська конвенція про взаємну правову допомогу у кримінальних справах (1959) [3], Європейська конвенція про видачу правопорушників (1957 р) [4], Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків (1971) [5], Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах (1972) [6] та деякі інші. Нормами зазначених договорів регулювалися, зокрема, питання взаємного визнання та виконання вироків та рішень

іноземних судів, що було наочною віхою у розвитку міжнародного судового співробітництва.

Разом з тим, розвиток міжнародних взаємин, створення транснаціональних корпорацій невідворотно викликали за собою зростання рівня міжнародної злочинності. За таких обставин, виникла необхідність формування окремих інститутів визнання та виконання судових вироків. Іншими словами, постала потреба у формуванні інституційної основи юстиційної діяльності, яка фактично здійснювалася в масштабах європейського континенту. Визначним кроком на цьому шляху стало підписання Договору про Європейський Союз (Маастрихський договір, 1992 р.), у тексті якого були закріплені основні положення щодо співробітництва з кримінальних справ, а також питання вироблення та реалізації зовнішньої та безпекової політики і співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ [2]. Пізніше, у 1997 році, Амстердамський договір про зміни Договору про Європейський союз, договорів, що затверджували європейські співтовариства та пов'язаних з ним актів конкретизував основні положення щодо підвищення впливу та ролі ЄС в таких напрямках, як захист спільних цінностей, фундаментальних інтересів європейських народів, посилення безпеки Союзу в усіх аспектах, розвиток та консолідація демократії, повага прав людини та фундаментальних свобод, підтримка міжнародного співробітництва, а також збереження миру та посилення міжнародної безпеки. Значних змін зазнала і організаційно-управлінська структура спільної зовнішньої політики та політики безпеки. НАТО продовжує розглядатися державами-членами ЄС, як основа військової системи Європи [11].

Лісабонський договір (2007 р.), у свою чергу, додатково закріпив взаємне визнання вироків та судових рішень у якості основного принципу, на підставі якого здійснюється судове співробітництво з кримінальних справ на території держав-членів ЄС. Реалізація цього принципу була можлива за умови створення відповідних механізмів. Прообразом подібного механізму слугувала система обміну магістратами по зв'язку, на підставі функціонування якої було підписано декілька міжнародних договорів з метою обміну посадовими особами, що давало можливість удосконалити співробітництво шляхом встановлення прямих зв'язків між компетентними міністерствами та судовими органами (1996 р). Це, у свою чергу, забезпечувало спрощення порядку обміну оперативною інформацією та інформацією щодо відповідних правових систем держав-учасниць ЄС без додаткового внесення змін у національне законодавство [9].

Через два роки започаткування Європейської судової мережі дозволило об'єднати зазначені «національні контакти» в єдину систему, яка б забезпечувала двостороннє судове співробітництво та уніфікувала порядок збирання та обміну інформаційними даними. Ця система дозволила оптимізувати процес надання зацікавленим судовим та правоохоронним органам реальної та оновленої правової інформації щодо законодавства держав-учасниць [1].

Проте, лише інформаційного забезпечення для ефективної міжнародної діяльності у сфері судочинства було не достатньо. Тому у 1999 році було прийнято Рішення ЄС щодо створення особливої організації з метою посилення боротьби проти тяжких форм організованої злочинності – Євроюсту. Фактично, Євроюст став наднаціональним органом, який об'єднав професійних суддів, прокурорів – представників кожної держави – члена ЄС. Такий крок дозволив підняти рівень юстиційної діяльності та захисту прав людини в цілому на якісно вищий рівень. Зокрема, пункт 46 рішення ЄС в Тампері від 15-16.10.1999 р. закріпив, що «Для посилення боротьби проти тяжких форм організованої злочинності Європейська рада погодилася створити орган (Євроюст), що складається з

національних прокурорів, магістратів, або поліцейських офіцерів аналогічної компетенції, відокремлених від держав-учасниць згідно з їх правовою системою. Євроюст має своїм завданням забезпечувати належну координацію національних органів переслідування і підтримувати кримінальні розслідування з тяжких злочинів, особливо ґрунтуючись на аналізі Європолу, а також тісно співпрацювати з Європейською судовою мережею, зокрема, для того, щоб спростити виконання судових доручень. Європейська рада просить Раду прийняти відповідний правовий акт до кінця 2001 р.» [10].

На даний час Євроюст надає допомогу національним органам у справах, пов'язаних, зокрема, з обігом наркотиків, відмивання грошей, тероризмом, торгівлею людьми та ін. Безперечно, можна констатувати, що Євроюст успішно реалізовує свій потенціал як міжнародна правозастосовна інституція, яка, окрім практичної юстиційної діяльності, фактично виробляє міжнародну політику у цій сфері, впливаючи та окремі напрями розвитку національних органів юстиції. Враховуючи той факт, що в межах ЄС функціонує більше 25 національних правових систем, на Євроюст покладається важлива роль щодо координації роботи правоохоронних органів з метою підвищення ефективності їх діяльності у боротьбі із транснаціональною злочинністю, забезпеченні належного рівня захисту прав громадян. Крім того, Євроюст несе відповідальність за будь-який збиток, заподіяний приватним особам його діями щодо несанкціонованої або неправильної обробки даних. Скарги про притягнення Євроюсту до відповідальності подаються до суду держави-члена за місцем його знаходження.

Правові основи співробітництва з інститутами, організаціями та органами ЄС містяться у ст. 26 Рішення про Євроюст, якою передбачено, що основними його партнерами є: Європейська поліцейська організація – Європол (Europol), Європейське бюро по боротьбі з шахрайством (OLAF), Європейське агентство з управління оперативним співробітництвом на зовнішніх кордонах держав-членів Євросоюзу (FRONTEX), Рада Європейського союзу, Європейська судова мережа. Він також може укладати угоди про співробітництво з неурядовими організаціями, державами і міжнародними організаціями або органами щодо обміну інформацією та персональними даними [10]. Таким чином, Євроюст сьогодні співпрацює з 24 країнами, серед яких і Україна.

Особливе місце в правозахисній організації ЄС займає Європол, який бере участь у стратегічних і координаційних нарадах Євроюсту. Вони зобов'язані інформувати один одного про участь у спільних слідчих групах. У структурі Європолу функціонують унікальні за своєю суттю оперативні служби за такими напрямками, як: підтримка операцій правоохоронних органів, створення єдиної інформаційної мережі, аналіз правозастосовної практики.

Також слід відзначити і співробітництво Євроюсту з третіми країнами, зокрема, такими як Швейцарія, Норвегія, Ісландія, США та ін. Їх відносини будуються на принципі взаємності, відповідно до якого обмін інформацією не повинен носити виключно односторонній характер.

Загалом, норми рішень про Євроюст, практика його співробітництва з третіми країнами представляють для України серйозний науковий та практичний інтерес, що обумовлюється значний рівнем транснаціональної злочинності. А тому, на наш погляд, одним з перспективних кроків у напрямку європейського розвитку України має стати підписання та ратифікація договору про співробітництво між нашою державою та Євроюстом.

Висновки. Підсумовуючи наведене вище, слід зробити наступні узагальнення. Зокрема, основними чинниками, що обумовили формування юстиції ЄС стала потреба європейської спільноти у підвищенні ефективності захисту та забезпеченні основних прав людини, формування єдиної оборонної політики та створення єдиного простору свободи, безпеки та правосуддя з метою попередження та нівелювання наслідків зростаючого рівня транснаціональної злочинності.

Інституційну основу юстиційної діяльності було закладено створенням Європейського Союзу, в структурі якого було передбачено ряд установ із відповідною компетенцією. Останнім щаблем у цьому напрямку стало започаткування європейського агентства, що співпрацює з судовими та поліцейськими органами країн-членів ЄС – Євроюсту. Дана інституція займає одне з провідних місць у правозахисній організації ЄС та має безпосередній вплив на процес вироблення міжнародної політики у сфері юстиції, одночасно обумовлюючи основні напрями розвитку національних органів юстиції.

За таких умов, розробка єдиної стратегії розвитку вітчизняної системи юстиції має здійснюватися не тільки в контексті європейського юстиційного досвіду, але й з обов'язковим врахуванням та максимальним збереженням власних правових традицій та нагальних потреб суспільного розвитку, що дозволить виважено та обачливо визначати можливі наслідки інтеграції національної юстиції у правозахисну систему Європи.

Список використаних джерел

1. Волеводз А.Г. Европейская судебная сеть / А.Г. Волеводз // Международное уголовное право и международная юстиция. – 2012. – № 1. – С. 7-11.
2. Договір про Європейський Союз від 07.02.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_029.
3. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_036.
4. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13.12.1957 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_033.
5. Європейська конвенція про міжнародну дійсність кримінальних вироків від 28.05.1970 р. № ETS-70 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_341.
6. Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах (ETS №73) від 15.05.1972р. № ETS №73 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_008.
7. Жаліло Я.А. Євроінтеграційні перспективи України : від декларацій – до дій / Я.А. Жаліло // Стратегічні пріоритети. – К., 2009. – № 3(12). – С. 129-135
8. Сулимский С.В. Международно-правовые проблемы развития институциональной системы Европейского Союза после Амстердамского договора: диссерт. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / С.В. Сулимский. – Москва, 2003. – 185 с.
9. Joint Action of 22 April 1996 adopted by the Council on the basis of Article K.3 of the Treaty on European Union, concerning a framework for the exchange of liaison magistrates to improve judicial cooperation between the Member States of the European Union (96/277/JHA) // Official Journal of the European Communities, 1996. – Vol. 39. – L. 105. – P. 1-2.
10. Presidency conclusions. Tampere European Council. 15 and 16 October 1999.

- [Electronic resource]. URL: http://europa.eu.int/council/off/conclu/oct99/oct99_en.htm.
11. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.eurotreaties.com/amsterdamtreaty.pdf>.

Дутка Х. І. Отдельные аспекты формирования и функционирования юстиции ЕС

В статье рассмотрены исторические предпосылки формирования и особенности функционирования европейской юстиции, охарактеризованы место и роль Евроюста в правовой организации ЕС. Выяснено, что институциональную основу юстиционной деятельности было заложено созданием Европейского Союза, в структуре которого было предусмотрено ряд учреждений с соответствующей компетенцией. Обосновано, что разработка единой стратегии развития отечественной системы юстиции должно осуществляться не только в контексте европейского юстиционного опыта, но и с обязательным учетом и максимальным сохранением собственных правовых традиций и насущных потребностей общественного развития.

Ключевые слова: Европейский Союз, Евроюст, защита прав, наднациональность, юстиция.

Dutka H. I. Some aspects of formation and functioning of justice of the EU

The article outlines the historical background of the formation and details of European Justice described the place and role of Eurojust in the law of the EU. Found that the institutional framework Justicia activity was established by the European Union, the structure of which was provided by a number of institutions with relevant expertise. It is proved that the development of a common strategy of development of the domestic system of justice should be carried out not only in the context of the European justicing experience, but with the mandatory accounting and maximum preservation of their own legal traditions and the actual needs of social development.

Key words: Eurojust, European Union, justice, supranationalism, the protection of the rights.

УДК 347.73

Вінцова Дар'я Сергіївна,
здобувач кафедри фінансового права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ПРИНЦИП ЕКОНОМІЧНОСТІ ОПОДАТКУВАННЯ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ США

У статті розглядається принцип економічності оподаткування та його вплив на діяльність податкових органів. Автор аналізує систему податкового контролю у Сполучених Штатах Америки, її структуру, функціональні повноваження контролюючих податкових органів на різних рівнях. Розкриваються спеціальні джерела інформації, які здійснюють вплив на ефективне здійснення контрольних функцій податкових органів США. Також досліджується історія реформування системи податкових органів Сполучених Штатів Америки. Автор приходить до висновку, що структура та функціональні особливості накладають значний відбиток і на діяльність контролюючих органів, яка в більшості випадків супроводжується потребою досягнення цілей фінансової достатності та забезпеченням принципу економічності оподаткування.

Ключові слова: принципи оподаткування, принцип економічності оподаткування, податкові органи, система податкових органів США, податковий контроль, повноваження податкових органів.

Постановка проблеми. Для переважної більшості розвинених держав світу характерним є покладення функції податкового контролю на спеціальні органи – податкові (контролюючі) служби. Останні, в свою чергу, найчастіше входять до складу Міністерства фінансів відповідної держави. Така побудова системи контролюючих органів в повній мірі відображає їх завдання – контроль за належним функціонуванням публічних грошових фондів. У Російській Федерації таким органом є Федеральна податкова служба, у Франції – Головне податкове управління, у Швейцарії – Федеральна податкова адміністрація, в США – Служба внутрішніх доходів.

В той же час, в деяких країнах, системи контролюючих органів функціонують за відсутності відомства з чисто податковою компетенцією. До таких держав можна віднести Фінляндію, Швецію, Німеччину тощо.

В Україні на сьогодні контролюючі органи в сфері оподаткування представлені досить великою кількістю владних суб'єктів. Центральне місце в цій системі посідають контролюючі органи. На сучасному етапі державотворення вказані органи не входять до складу Міністерства фінансів України. Поряд з цим, не можна заперечувати їх тісний взаємозв'язок та тотожність глибинного функціонального підґрунтя. З огляду на викладене вище, доцільним є вивчення досвіду зарубіжних країн щодо структурної побудови, правового статусу та інших особливостей контролюючих органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали праці Г. Алієва, П. Т. Геппі, Л. М. Долі, І. М. Корнієнка, В. А. Красницького, Л. В. Попової та ін.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття основних принципів економічності оподаткування та його впливу на діяльність податкових органів США.

Виклад основного матеріалу дослідження. Податковий контроль у США можна охарактеризувати досить складною організацією. На практиці це зумовлено, насамперед, федеративним устроєм держави. Аналіз податкової системи США дозволяє констатувати про наявність трьох рівнів такого контролю. На першому рівні контрольні функції реалізуються Службою внутрішніх доходів США. Така служба є спеціально створеною податковою інспекцією, яка здійснює контроль за дотриманням податкового законодавства та збиранням федеральних податків.

Другий рівень контролюючих органів складають податкові служби відповідних штатів. На такі служби покладено обов'язок щодо здійснення контролю за сплатою податків та зборів, які діють у окремих штатах.

Для третього рівня податкового контролю характерною є активна діяльність місцевих податкових органів, які здійснюють контроль за сплатою податків, що запроваджуються місцевими органами влади. Слід зазначити, що в основу поділу контролюючих органів США покладено, перш за все, територіальний принцип.

Для наведеної терційної побудови системи контролюючих органів США характерною особливістю є їх тісна взаємодія. Таку взаємодію, як приклад, можна охарактеризувати регулярним проведенням зустрічей представників Служби внутрішніх доходів, податкових служб штатів та місцевих податкових органів. Підсумками таких зустрічей, як правило, є узгоджені рекомендації щодо методичної взаємодії перелічених органів, які б давали змогу підвищити ефективну діяльність таких органів на всіх рівнях (див. детальніше дослідження Ю. О. Соловійової [6]).

Історія створення Служби внутрішніх доходів США починається з 1862 року. Саме в цей час Конгресом США було запроваджено Відомство комісара з внутрішніх доходів з метою збирання коштів для фінансування громадянської війни 1861 року. І лише понад 100 років після цього створене відомство було перейменовано в Службу внутрішніх доходів [5, с. 37]. До складу цього контролюючого органу входить близько 120 тис. осіб. Структуру Служби внутрішніх доходів США, складають: центральний апарат, 7 регіональних і 58 окружних податкових управлінь. Поряд із контрольною функцією на центральний апарат Служби внутрішніх доходів покладено і здійснення регулятивної функції. Вона тісно пов'язана з функцією контролю, та виражається в тому, що центральний апарат Служби внутрішніх доходів наділений правом приймати відповідні інструкції, методичні рекомендації щодо застосування федерального податкового законодавства. Контрольна функція центрального апарату розкривається також і в тому, що він слідкує за правильністю застосування Податкового кодексу, а також представляє інтереси США в податкових спорах з платниками податків [5, с. 37].

На окружні та регіональні управління Служби внутрішніх доходів США покладено контроль за:

- 1) правильністю заповнення податкових декларацій;
- 2) стягненням заборгованості щодо податків;
- 3) своєчасністю надходження податків;
- 4) утриманням штрафів з платників податків;
- 5) поверненням платникові податків сум, що були переплачені.

В основу побудови структури податкових управлінь Служби внутрішніх доходів США покладено функціональний принцип. Можна виділити наступні структурні підрозділи, які функціонують в межах розглянутих управлінь: служби та відділи. На

наш погляд, найбільшу цікавість складають структурні підрозділи, діяльність яких безпосередньо пов'язана зі здійсненням контрольних повноважень. Так, перевірку податкових декларацій, які надходять до відповідних управлінь, здійснює Служба перевірки податкових декларацій. У випадку неналежного (невчасного та/або неповного) виконання платником податків свого обов'язку, стягнення несплачених чи недоплачених податків проводиться Службою стягнення податків.

Зацікавленість також викликає діяльність Служби кримінального розслідування, на яку покладено розслідування правопорушень, пов'язаних із податковим законодавством. При цьому працівники вказаної служби мають право без попереднього судового розслідування накладати арешти на активи будь-якого платника податків, якщо, на їхню думку, відбувся факт ухилення від сплати податків. Такий підхід дозволяє у стислі строки реагувати на порушення податкового законодавства та невідкладно вживати заходів щодо забезпечення виконання податкового обов'язку. Не залишаються без уваги контролюючих органів і організації, звільнені від сплати податків. Контроль за названими організаціями покладено на Службу пенсійних програм та некомерційних організацій.

Поряд зі службами в структурі податкових управлінь Служби внутрішніх доходів США діють відповідні відділи. Серед них можна виділити: Відділ обслуговування платників податків та Міжнародний відділ. Діяльність першого спрямована на всебічну допомогу платникам податків, яка виражається в роз'ясненнях податкового законодавства, виданні довідкових матеріалів, організації спеціальних освітніх програм. Міжнародний відділ, в свою чергу, здійснює контроль за дотриманням податкового законодавства з боку іноземних компаній США, компаній з місцезнаходженням резидентів США за кордоном та питаннями подвійного оподаткування [2].

Контролюючі органи США фактично починають здійснювати контроль за платниками податків (фізичними особами) з дворічного віку. Саме в цьому віці, відповідно до податкового законодавства США, особі надається номер соціального страхування. Поряд з цим, по досягненню відповідного віку, кожен платник податків зобов'язаний щороку направляти до Служби внутрішніх доходів декларацію про свій сукупний дохід. Така складова податкової звітності зі сторони платників податків-фізичних осіб, одночасно поєднана з обов'язком всіх підприємств, установ, організацій тощо, звітувати до Служби внутрішніх доходів про виплачені таким особам кошти у вигляді заробітної плати, дивідендів, гонорарів, відсотків на внески тощо.

Особливою формою отримання фінансової інформації про платників податків, яка притаманна контролюючим органам США, є запити Служби внутрішніх доходів до відповідних кредитних бюро. Діяльність останніх пов'язана зі збиранням й аналізом даних, що характеризують фінансове становище окремих осіб. Варто зазначити, що в більшості випадків такі кредитні бюро є приватними підприємствами, які здійснюють свою діяльність в межах законодавства США (у тому числі і щодо збереження таємниці щодо персональних даних конкретної особи) [1].

Інформація, яка надходить в межах наведеного співробітництва, в подальшому, обробляється в інформаційних центрах Служби внутрішніх доходів. Надалі така інформація за запитами працівників Служби внутрішніх доходів може бути передана до інших структурних підрозділів в окремих штатах. Як вже зазначалося, особливе місце при роботі з вказаною інформацією займає забезпечення збереження її конфіденційності. Так, з 120 тис. службовців Служби внутрішніх доходів США доступ до окремих складових зазначеної інформації має близько 50 тис. осіб.

Комп'ютерні центри Служби внутрішніх доходів США забезпечують практично стовідсоткове виконання контрольних функцій щодо платників податків, зокрема, проведення податкових перевірок.

Перевірка податкових декларацій фізичних осіб провадиться контролюючими органами в два етапи. Перший етап передбачає комп'ютерне оброблення отриманих декларацій за допомогою спеціального програмного забезпечення, за допомогою якого звіряються дані, отримані від платників податків, з даними, що надійшли від підприємств, установ, організацій. При наявності розбіжностей або помилок в опрацьовуваній інформації програмне забезпечення самостійно визначає які декларації потребують додаткової перевірки.

Особливий вплив на ефективне здійснення контрольних функцій податкових органів США має положення про те, що законодавча та судова влада мають змогу легально використовувати так звані «спеціальні джерела інформації» [3]. До таких джерел, податковим законодавством США відноситься надання відомостей чи оперативне сприяння добровільними помічниками контролюючих органів. В той же час, такі помічники отримують від Служби кримінального розслідування до 15 % від донорахованої суми [2]. Наведений обмін інформацією між контролюючими органами та їх добровільними «помічниками» забезпечує досягнення максимальної вигоди, як для держави (контролюючого органу), так і для такого «помічника». Держава поповнює власні грошові фонди на суму податкового донарахування, а особа, яка надає інформацію, отримує відповідну матеріальну винагороду. Варто зазначити, що без отримання інформації із спеціального джерела контролюючі органи могли і не дізнатися про порушення податкового законодавства.

Здійснення перевірок Службою внутрішніх доходів США беззаперечно тісно пов'язано з реалізацією її контрольних повноважень. На відміну від діяльності вітчизняних органів доходів і зборів, контролюючі органи США, при здійсненні ними перевірок платників податків, повинні суворо дотримуватися спеціальних докладних інструкцій, у яких визначено поетапний порядок їх проведення. Разом з тим потрібно зазначити, що у США постійно проводиться робота щодо розширення повноважень контролюючих органів. У зв'язку з цим з метою забезпечення балансу між публічними та приватними інтересами в податковій сфері, в США було прийнято «Біль про права платників податків» [8]. Такий позитивний досвід може бути застосований і відносно Української податкової системи, яка безперечно також потребує більш чіткого окреслення компетенції владного суб'єкта податкових правовідносин та окреслення прав та обов'язків платників податків.

Контрольні повноваження податкових органів неможливо розглядати у їх відриві від такої складової контролю, як вирішення податкових спорів. Розглядаючи вказане питання щодо США, потрібно виходити з двох основних передумов. В першу чергу це стосується того, що в США презюмується правильність всіх інструктивних матеріалів з оподатковування. Це означає, що такі нормативні документи є правильними до того моменту, поки їх помилковість не буде встановлено у судовому порядку. По-друге, поряд з вказаною презумпцією щодо владного суб'єкта, діє і відома для українського податкового законодавства презумпція правомірності рішень платника податків. В США зміст вказаної презумпції розкривається через твердження, що платник податків завжди правий і тільки рішення суду може це змінити [7, с. 82].

В цілому, ми підтримуємо думку Ю. О. Соловйової, яка зазначає, що за сучасних умов у США склався загальнонаціональний інформаційний комплекс, у межах якого

здійснюється безперервний моніторинг кредитно-фінансового стану та грошових операцій практично всього населення країни, на базі якого створено великий центр щодо збирання, зберігання та оброблення фінансової інформації [6, с. 99].

В Україні на сьогодні також розпочато проведення такого напряму роботи. Досить значного розвитку отримує застосування сучасних інформаційних технологій (електронна звітність, автоматизація відшкодування окремих податків, використання цифрового підпису тощо). В той же час, необхідно зазначити, що для населення США є характерним практично стовідсоткове використання безготівкових розрахунків. Це означає, що практично всі фінансові операції піддаються моніторингу контролюючими органами. В свою чергу, наведена особливість дозволяє в повній мірі реалізовувати і функції контролю податковими органами.

Слід зауважити, що вивчення питання організаційної діяльності контролюючих органів у сфері оподаткування в різних країнах світу дозволяє в певній мірі наголошувати на необхідності реформування вітчизняної податкової системи саме у частині функціонування таких органів. У будь-якому випадку, структура та функціональні особливості накладають значний відбиток і на діяльність контролюючих органів, яка в більшості випадків супроводжується потребою досягнення цілей фіскальної достатності та забезпеченням принципу економічності оподаткування.

Варто зазначити, що за останні 10-15 років модернізації діяльності податкової служби США відбувалася двічі. Причому, в кожному з випадків застосовувалися різні концепції та підходи щодо реформування. В результаті такого реформування контролюючі органи США першочергово вживають заходів щодо поліпшення обслуговування платників податків. Разом з тим, в США на сьогодні дуже актуальним є питання щодо зниження витрат та підвищення збирання податків за мінімальних вкладів з боку держави. Фактично мова ведеться про пошук балансу між зібраними податками та витратами на їх акумуляцію) [4].

Висновки. Таким чином, збирання податків та контрольні повноваження податкових органів, не є першочерговим моментом реформування податкової системи США. Діяльність контролюючих органів США, в першу чергу, спрямована на підвищення рівня обслуговування платників податків. Як результат такої діяльності, передбачається більша лояльність платників податків до контролюючих органів, а отже – і збільшення надходжень до бюджетів різних рівнів. Останнім часом аналогічного підходу дотримуються і органи доходів і зборів України.

Список використаних джерел

1. Алиев Г.Х. Налоговый контроль и оценка его эффективности на современном этапе / Г.Х. Алиев. – Махачкала : ИД Наука плюс, 2006. – 108 с.
2. Гепа П.Т. Основы податкового права : навч. посіб. / П.Т. Гепа, Л.М. Доля. – К. : Знання, КОО, 1998. – 237 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/pidrychnuku/podatkovе-pravo/457-gega/7516--6-----61-----html>.
3. Корниенко И.М. Налоговое регулирование и контроль в современной России : дис. ... канд. экон. наук : 08.00.10 / И.М. Корниенко. – СПб., 2000. – 215 с.
4. Красницкий В.А. Налоговый контроль в системе налогового администрирования / В.А. Красницкий. – М. : Финансы и статистика, 2008. – 168 с.
5. Попова Л.В. Налоговые системы зарубежных стран : учеб.-метод. пособ. / Л.В. Попова, И.А. Дрожжина, Б.Г. Маслов. – М. : Дело и Сервис, 2008. – 368 с.

6. Соловйова Ю.О. Деякі питання організації податкового контролю у країнах світу / Ю.О. Соловйова // *Економіка и право*. – 2009. – № 3 (25). – С. 97–101.
7. Яковенко О.О. Адміністративно-правові засади реалізації контролю у сфері оподаткування як функції управління : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / Олександр Олександрович Яковенко. – К., 2007. – 208 с.
8. The Taxpayer Bill of Rights [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hoffmanassociates.ca/tax%20payers%20bill%20of%20rights.htm>.

Винцова Д. С. Принцип экономичности налогообложения и его влияние на деятельность налоговых органов США

В статье рассматривается принцип экономичности налогообложения и его влияние на деятельность налоговых органов. Автор анализирует систему налогового контроля в Соединенных Штатах Америки, ее структуру, функциональные полномочия контролирующих налоговых органов на разных уровнях. Раскрываются специальные источники информации, которые оказывают влияние на эффективное осуществление контрольных функций налоговых органов США. Также исследуется история реформирования системы налоговых органов Соединенных Штатов Америки. Автор приходит к выводу, что структура и функциональные особенности накладывают значительный отпечаток и на деятельность контролирующих органов, которая в большинстве случаев сопровождается необходимостью достижения целей фискальной достаточности и обеспечением принципа экономичности налогообложения.

Ключевые слова: *принципы налогообложения, принцип экономичности налогообложения, налоговые органы, система налоговых органов США, налоговый контроль, полномочия налоговых органов.*

Vintsova D. S. Principle of economy of taxation and its impact on the US tax authorities

The article deals with the principle of economy of taxation and its impact on the tax authorities. The author analyzes the system of tax control in the United States, its structure, functional regulatory powers of the tax authorities at different levels. Reveals the special sources of information that have an impact on the effective implementation of control functions the US tax authorities. Also explores the history of reform of the tax authorities of the United States of America. The author concludes that the structure and functional characteristics impose a significant imprint on the activities of regulatory bodies, which in most cases is accompanied by the need to achieve the objectives of fiscal sufficiency and ensure the principle of economy of taxation.

Key words: *principles of taxation, the principle of economy of taxation, the tax authorities, the system of tax authorities United States, tax control, the powers of the tax authorities.*

УДК 347.73

Вишемирський Максим Ігорович,
здобувач Національного університету
державної податкової служби України

ВПЛИВ ПОДАТКОВОГО ОБОВ'ЯЗКУ НА ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПОДАТКОВИХ ПІЛЬГ В ПРАВОВОМУ МЕХАНІЗМІ ПОДАТКУ

Стаття присвячена розгляду питання про вплив податкового обов'язку на визначення місця податкових пільг в правовому механізмі податку. Автор розглядає підходи до визначення структури правового механізму податку та місця в ньому податкових пільг. Також автором аналізуються статичні та динамічні елементи правового механізму податку. Автор приходить до висновку, що головним змістом, який утворюється правовим механізмом податку, є податковий обов'язок платника податку. Пропонується розглядати податковий обов'язок в аспекті його змісту та форми, при чому зміст вказує на те, що саме становиться конкретним вираженням податкового обов'язку, а форма дозволяє з'ясувати, яким чином податковий обов'язок має бути виконано в аспекті процедурних вимог.

Ключові слова: *податковий обов'язок, податкові пільги, правовий механізм податку, елементи правового механізму податку, структура правового механізму податку.*

Постановка проблеми. В основному, місце податкових пільг у правовому механізмі податкового платежу визначається як наслідок розподілу останнього на три відносно відокремлені групи: 1) основних елементів податку; 2) додаткових елементів податку; 3) факультативних елементів податку. При цьому, всебічний аналіз головного функціонального призначення та особливостей правового регулювання податкових пільг дозволяє віднести податкові пільги саме до факультативних елементів юридичної конструкції податку. Тим самим визначається зовнішня форма податкових пільг як податкового елементу. У зв'язку з цим, роль податкових пільг потребує додаткового наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика податкового обов'язку та податкових пільг висвітлювалася у працях таких вітчизняних та іноземних науковців, як Д. А. Кобильник, І. І. Кучеров, М. П. Кучерявенко та ін. Однак системного дослідження у науці податкового права так і не було здійснено.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття впливу податкового обов'язку на визначення місця податкових пільг в правовому механізмі податку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поряд з наведеними вище групами податкових пільг у правовому механізмі податкового платежу можна знайти й інші шляхи які стосуються як визначення структури податкового механізму в цілому, так і місця в ньому податкових пільг зокрема. Так, доволі оригінальною є альтернативна класифікація податкових елементів, яку пропонує І. І. Кучеров на підставі виокремлення статичних та

динамічних складових податку. На його думку, можна умовно виділити як ті елементи, з яких власне складено податок (статичні елементи податку), так і елементи, що визначають його функціонування (динамічні елементи податку) [2, с. 237]. При цьому, до основи даного поділу автором закладено системний підхід, який передбачає розгляд правового механізму податку як єдиної системи із відповідним виокремленням в ній статичних та динамічних елементів.

Суттєво, що податкові пільги і при такому, неklasичному, поділі правового механізму податку виявляють власну своєрідність порівняно до загальних факультативних елементів юридичної конструкції податку (тобто такими факультативними елементами, які є загальними і спільними щодо більш ніж одного податку: наприклад, порядок заліку та повернення переплаченого податку, засоби забезпечення сплати податку, порядок примусового стягнення недоплати; порядок заліку і повернення зайве стягнутого податку, порядок стягнення сум податкових санкцій). Зокрема, за виробленням І. І. Кучеровим підходом, податкові пільги (які хоч прямо і не виділені автором в аналізованій класифікації, але їх місце у ній цілком зрозуміле) мають відноситись до складу статичних елементів податку, тоді як загальні факультативні елементи – до групи динамічних елементів.

Такий висновок стосовно належності податкових пільг в наведеній класифікації саме до статичних елементів правового механізму податку виступає з самого обґрунтування та викладення ознак групи статичних податкових елементів. Зокрема, І. І. Кучеров зазначає, що саме ці елементи формують матеріальний початок податку, оскільки визначають, хто, з чого і скільки повинен сплатити до бюджету в рамках виконання відповідного податкового обов'язку. Із цих елементів в цілому ... і складається правове тіло податку [2, с. 237]. Отже податкові пільги, які уточнюють коло платників податків, виводячи певні їх категорії з-під оподаткування, зменшують податкову базу, як вираховане вираження об'єкта податку, або дозволяють застосовувати знижену податкову ставку безпосередньо стосуються «правового тіла податку». При цьому, податкові пільги напряду визначають зміст і обсяг реалізації головного податкового обов'язку платника податку – суму грошових коштів, які даний платник повинен перерахувати у відповідний бюджет.

На базі визначених вище головних рис та характеристик елементів статичної групи податкового механізму І. І. Кучеров пропонує наступний їх видовий перелік. Він зазначає, що до статичних елементів податку за вказаною вище підставою слід віднести такі елементи, як суб'єкт і об'єкт податку, податкову базу, масштаб податку, податковий період і податкову ставку [2, с. 237]. В цілому такий склад групи статичних елементів правового механізму податку має залишатися відкритим. Окрім самих податкових пільг до цієї групи можуть входити й інші елементи (наприклад, предмет податку), які здатні визначати податок.

Доповнення статичних елементів правового механізму податку здійснюється за допомогою його динамічних елементів. З цього приводу І. І. Кучеров зауважив, що динамічні елементи податку, об'єднуючись і з його статичними елементами, активізують всю юридичну конструкцію податку. ... Із сукупності цих елементів складається процедура виконання податкового обов'язку, яким фактично і визначається функціонування податку [2, с. 237].

Отже, призначення такої групи елементів податкового механізму полягає у закріпленні порядку реалізації податкового обов'язку платників податку. Реалізація ж

податкового обов'язку при цьому розглядається як головна мета існування цілісної конструкції податку.

Надалі І. І. Кучеров наводить орієнтовний склад групи динамічних елементів правового механізму податку. Він зазначає, що у якості динамічних елементів податку можна розглядати такі елементи, як порядок обчислення податку, порядок сплати податку, порядок заліку та повернення надмірно сплаченого або надмірно стягнутого податку. Особливе місце відводиться також елементам, що складають механізм податково-правового примусу, до числа яких відносяться порядок забезпечення сплати податку і порядок застосування податкових санкцій за несплату податку [2, с. 237]. Вважаємо, що сюди слід віднести і порядок застосування податкових пільг. Він конкретизовано виділяється в українському податковому законодавстві на рівні з самими податковими пільгами, які закріплені у п. 7.2 ст. 7 Податкового кодексу України [5] у переліку елементів податку, якими може доповнюватися податковий механізм (тобто факультативними елементами).

Разом з тим, не заперечуючи саму можливість існування класифікації елементів правового механізму податку на статичні та динамічні, потрібно констатувати принципову відмінність такого поділу. Справа в тому, що за загальнонауковими уявленнями будь-яке явище має власний зміст та форму. При цьому те, що відноситься до змісту, уособлює в собі рухливі, динамічні складові розглядуваного явища, тоді як форма – це відносна нерухома, статична структура такого явища.

Екстраполюючи вище наведене на правовий механізм податку та його елементи, слід зауважити, що головним змістом, у даному випадку, виступає податковий обов'язок платника податку. Такий податковий обов'язок і його основний елемент (сплата суми податку) є наслідком статичних елементів податку. Однак, внаслідок того, що вони визначають зміст податкового обов'язку платника податку, таким «статичним» елементом насправді стає притаманна рухливість та динамізм.

Отже, саме ці «статичні» елементи податку є рушійною силою зобов'язаних суб'єктів податкових правовідносин (визначаючи обов'язок платників до активних дій). Крім того, саме за допомогою періодичного корегування даних елементів публічні територіальні суб'єкти забезпечують відповідність між податковими правовідносинами та, реально існуючими економічними відносинами у суспільстві, що дозволяє забезпечувати дотримання головних принципів оподаткування. Наочним прикладом цього є податкові пільги, які, варіюючи податковий тиск на платників, втілюють засади соціальної справедливості оподаткування. В свою чергу, дана можливість варіювання податкового тиску утворюється за допомогою рухливості і придатності податкових пільг до їх зміни та корегування в разі потреби.

Натомість, раніше виведені «динамічні» елементи податкового механізму стосуються, перш за все, правової форми, порядку виконання платником свого основного податкового обов'язку. Оскільки ж форма є статичним утворенням, то їй відповідні на перший погляд «динамічні» податкові елементи набувають рис усталеності та незмінності. Так, наприклад, порядок сплати податку або порядок складання податкової звітності може залишатися незмінним при різних податкових режимах, при зміні податкової бази, податкових ставок тощо.

Саме тому у Податковому кодексі України розділ з питань складання податкової звітності та податкового адміністрування віднесений до загальної, а не особливої частини. Те ж саме стосується й закріплення у Податковому кодексі України відповідальності і порядку накладення санкцій за порушення податкового законодавства, тобто відповідне

правове регулювання здійснено спільно для різних податкових режимів. Отже, природня статичність, що притаманна формі, дозволяє робити узагальнення пов'язаних з нею елементів податку, фактично розповсюджуючи останні у незмінному вигляді на більшість правових конструкцій податкових платежів.

Податковий обов'язок може не тільки допомагати класифікувати правовий механізм податку на статичні і динамічні складові елементи але й виступати в якості самостійного критерію класифікації елементів податку. Саме на цю важливу обставину звертає увагу Д. А. Кобильник при дослідженні природи податкових пільг і визначенні їх ланки у правовому механізмі податку.

При цьому, Д. А. Кобильник, в цілому сприймаючи запропоноване М. П. Кучерявенком розмежування елементів правового механізму податку на обов'язкові та факультативні із наявністю відповідних підгруп обов'язкових елементів у вигляді основних та додаткових, акцентує увагу стосовно самого критерію такої класифікації. Нагадаємо, що М. П. Кучерявенко для цієї мети вирішив використовувати значення та вплив тих чи інших елементів податкового механізму на визначеність останнього і сам зміст податкового платежу [3, с. 150; 4, с. 141]. Однак, Д. А. Кобильник зауважив, що при розмежуванні правового механізму податку на групи основних і додаткових елементів необхідно використовувати більш значні й суттєві ознаки [1, с. 61]. Надалі в обґрунтування своєї думки він намагається послідовно викласти свої міркування щодо таких ознак.

Так, Д. А. Кобильник позначає, що можна поділити всі елементи податкового механізму на основні – елементи, які визначатимуть розмір податкового обов'язку у вузькому значенні, та додаткові. Останні, деталізуватимуть особливості визначення суми податку, що підлягає сплаті, строки сплати податку і суттєво не впливатимуть на розмір податкового обов'язку [1, с. 61]. У даному викладенні своєї тези науковець спробував провести певну межу між підгрупами обов'язкових елементів податку. При цьому, підставою віднесення елементів до підгрупи основних стає їх пряма участь у формуванні головного податкового обов'язку платників податку, яким є сплата суми податку до бюджету.

Варто зазначити, що з іншими двома складовими елементами податкового обов'язку (здійсненням податкового обліку та поданням податкової звітності) пов'язується не тільки тріада «суб'єкт-об'єкт-ставка» як основні елементи податкового механізму, а й інші елементи. Наприклад, реалізація обов'язку з подання податкової звітності відбувається завдяки закріпленню відповідного допоміжного елемента правової конструкції податку, яким є порядок подання звітності про обчислення і сплату податку (при цьому однією з особливостей даного елемента податку є те, що його фактична правореалізація зі створенням відповідного податкового правовідношення щодо податкової звітності буде відбуватись навіть при відсутності у платника податку самого об'єкту оподаткування). Саме тому при виділенні основних елементів податкового механізму із застосуванням критерію податкового обов'язку слід конкретизувати основний елемент податкового обов'язку – сплату суми податкового платежу.

У свою чергу, додаткові елементи правового механізму податку виконують допоміжну, своєрідну сервісну функцію у цьому процесі і лише опосередковано впливають на розмір податкового платежу. Втім, доки з представленого ще не до кінця визначено чіткість щодо межі між різними видами податкових елементів.

Таку чіткість Д. А. Кобильник визначає обґрунтуванням того, що за рахунок основних елементів правового механізму податку будуть визначатися зміст і розмір

податкового обов'язку, тоді як додаткові елементи визначатимуть порядок та особливості його обчислення і сплати [1, с. 61]. Дійсно, за відсутності закріплення того, хто є платником податку, з чого останній сплачується та в якому розмірі, головний податковий обов'язок стає як практично, так й теоретично безпідставним, невраховуваним і нездійсненним, а сам податковий обов'язок у широкому розумінні втратить будь-який сенс. Додаткові ж елементи податку тут покликані сприяти, організовувати і підтримувати реалізацію сплати податкового платежу. Причому одночасно на додаткові елементи податку покладається і завдання по забезпеченню втілення таких складових загального податкового обов'язку, як здійснення податкового обліку та звітування про обчислення і сплату податку.

Іншими словами, подібно до поділу елементів податкового механізму на статичні та динамічні, в концепції Д. А. Кобильника податковий обов'язок розглядається в аспекті його змісту та форми (проте, як було вказано, податковий обов'язок в цій концепції внутрішньої будови податку враховується виключно як самостійний критерій). Зміст вказує на те, що саме становиться конкретним вираженням такого обов'язку, а форма дозволяє з'ясувати, яким чином податковий обов'язок має бути виконано, яка саме процедура має бути застосована платником задля належного виконання основних вимог, що перед ним ставляться податковим законодавством.

За такої концепції, фактично, сама дієвість податкового обов'язку, його сутність стають критерієм для віднесення елементів податкового механізму до однієї чи іншої групи. При цьому, вже не потрібно розглядати податковий обов'язок через умовну призму статичності та динаміки, як це зробив І. І. Кучеров: податковий обов'язок відтепер позначається самостійною та повноцінною основою класифікації складових елементів податку. Отже, концепцію Д. А. Кобильника щодо класифікації елементів правового механізму податку можна визначити як внутрішньо змістовну (таку, що диференціює елементи за роллю у податковому обов'язку).

Водночас, Д. А. Кобильником зроблено логічне продовження позиції М. П. Кучерявенка щодо підстав поділу податкових елементів. Для цього достатньо лише цілком природно пов'язати між собою сутність правової конструкції податку (на деталізацію якої і вказував М. П. Кучерявенко при позначенні критерію класифікації елементів податку) і сам податковий обов'язок. Дійсно, саме у конкретизації останнього в остаточному підрахунку і полягає основний внутрішній зміст правової конструкції всіх податкових платежів. В свою чергу, завдяки встановленим механізмам реалізації податкового обов'язку втілюються у життя всі головні функції (фіскальна, регулятивна та контрольна) як окремого податку, так і оподаткування в цілому. Цим повністю виправдовується та обґрунтовується пряме використання податкового обов'язку в якості підстави розмежування обов'язкових елементів податку на основні та додаткові.

Здавалося б, у такій структурі податкового механізму місце податкових пільг має визначатись безпомилково – у групі факультативних елементів податку, адже пільги не віднесені законодавцем до числа обов'язкових. Однак, всупереч цьому, Д. А. Кобильник несподівано включає податкові пільги у коло обов'язкових елементів податку, причому у підгрупу основних елементів. Він зауважив про необхідність відносити податкові пільги до основних елементів правового механізму податку [1, с. 62]. Обґрунтовуючи особливе місце податкових пільг, Д. А. Кобильник вказує, що не можна уявити практично жодного податку, у якому б розмір податкового платежу не був би обов'язково скоректований відповідно до певних пільгових режимів і лише після цього остаточно визначена сума, що підлягає внесенню до головних централізованих фондів грошових коштів [1, с. 62].

Саме тому Д. А. Кобильник пропонує по-іншому розцінювати призначення основних елементів податку. На його думку, не можна обмежувати формування ними податкового обов'язку. Коли визначається система основних елементів правового механізму, треба виходити щодо визначення суми податку, яка підлягає сплаті [1, с. 61-62]. Саме через таке зміщення акценту у ролі основних елементів правового механізму податку податкові пільги підіймаються на один рівень з платниками податку («у яких виникає обов'язок по сплаті»), об'єктом оподаткування («за наявності якого виникає обов'язок по сплаті») та податковою ставкою («за допомогою якої визначається сума коштів, яка має надійти до бюджету у вигляді податкових відрахувань»).

Разом з тим, важко погодитись із наведеною думкою Д. А. Кобильника як щодо призначення основних обов'язкових елементів податку, так і щодо необхідності віднесення до них податкових пільг – з буквальних та змістовних міркувань. По-перше, існує відома формальна причина для цього: в законодавчих положеннях, які визначають обов'язкові до закріплення елементи податку при його встановленні, податкові пільги відсутні. Навпаки, законодавцем прямо підкреслюється, що податкові пільги та порядок їх застосування лише «можуть передбачатися» під час встановлення податкового платежу [5], тобто вони є необов'язковими елементами податку.

По-друге, за своєю сутністю на основні обов'язкові елементи податку покладається два головних завдання, які умовно можна назвати зовнішнім та внутрішнім. Коли йдеться про зовнішнє завдання основних елементів податку, то мається на увазі формування ними серцевини правової конструкції податкового платежу (про це власне говорив М. П. Кучерявенко, позначаючи роль основних елементів податку [3, с. 150]), довкола якої вибудовуються всі інші елементи податку. В свою чергу, внутрішнє завдання основних податкових елементів полягає у первісній конкретизації головного податкового обов'язку платників податків (як це спочатку пояснював Д. А. Кобильник [1, с. 61]), що позначено у самому змісті кожного з трьох основних елементів податку: його суб'єкта, об'єкта і ставки.

Висновки. Таким чином, необхідно враховувати, що публічно-правова природа податкових відносин зумовлює використання в них імперативного методу правового регулювання. Отже головними засадами всього податково-правового регулювання є його чіткість і однозначність, що має не допускати будь-яких подвійних трактувань. У широкому розумінні стосуватися це має не лише конкретних обов'язків та прав суб'єктів оподаткування, але й цілей, завдань та призначення окремих його складових і механізмів (в тому числі основних елементів податку).

Як логічний наслідок цього, конкретне призначення основних елементів правового механізму податку має бути сформовано виразно та чітко. Вимога такої чіткості передбачає саме позитивне закріплення головного податкового обов'язку, а не звільнення від його виконання (до чого може призводити застосування податкових пільг). При цьому, імперативно має бути конкретизовано хто (які особи), на якій підставі (внаслідок чого) та в якій пропорції (в якій мірі) несе головний податковий обов'язок. Подальша ж деталізація такого обов'язку щодо сплати коштів у бюджет (зокрема, допомога в остаточному розрахунку розміру податку й безпосереднє арифметичне визначення суми, що має бути сплачена), передбачення окремих податкових звільнень, а також визначення інших складових загального податкового обов'язку – це завдання вже додаткових та факультативних елементів податку, а не його основних елементів.

Крім цього, на користь висловленої нами думки вказує також і та обставина, що у визначенні остаточної суми податку, яка надходить до бюджету, так чи інакше приймає

участь переважна більшість елементів податкового механізму. І якщо саме за цією підставою формувати перелік основних елементів, то він стане безсистемно розширеним та хаотично збільшеним.

Наприклад, за цією логікою можна було б цілком віднести до основних елементів і базу оподаткування як конкретні вартісні, фізичні або інші характеристики певного об'єкта оподаткування, до яких застосовується податкова ставка і які використовується для визначення розміру податку [5]. Недаремно І. І. Кучеров з приводу податкової бази пише, що від визначеності податкової бази фактично залежить можливість вирахування податку [2, с. 313]. Аналогічно і такий потенційно можливий елемент податкового механізму, як бюджетне відшкодування, безпосередньо впливає на внесення суми податку у бюджет. Проте, насправді і база оподаткування, і бюджетне відшкодування в жодному разі не відносяться до основних елементів податку, будучи відповідно його додатковою та факультативною складовою.

Аналогічним чином вирішується також питання про місце податкових пільг в правовому механізмі податку. Податкові пільги, не відповідаючи ні формальному (вони не є обов'язковими до закріплення за законодавством), ні змістовному критеріям (вони не складають основу податку і не визначають головний податковий обов'язок) основних податкових елементів, мають бути віднесені до групи факультативних складових податкового платежу.

Одночасно слід зазначити не лише про протилежність податкових пільг головному податковому обов'язку, а й про пряме їх протиріччя як центральній функції податкового платежу, – фіскальній і наповненню бюджету, так і самій природі податку. Останній, розглядаючись як безумовний платіж до бюджету, при включенні до числа основних елементів своєї конструкції податкових пільг втратить свою безумовність у широкому розумінні, коли податкові пільги будуть формально розглядатися як умова несплати податку.

Список використаних джерел

1. Кобильник Д.А. Правове регулювання пільг при оподаткуванні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Д.А. Кобильник. – Х., 2002. – 206 с.
2. Кучеров И.И. Теория налогов и сборов : монография / И.И. Кучеров. – М. : ЗАО «ЮрИнфоР», 2009. – 473 с.
3. Кучерявенко М.П. Податкове право України : підручник / М.П. Кучерявенко. – Х. : Право, 2012. – 528 с.
4. Кучерявенко Н.П. Курс налогового права : в 6 т. Т. III. Учение о налоге / М.П. Кучерявенко. – Х. : Легас; Право, 2005. – 599 с.
5. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010р. № 2755-VI // Голос України від 04.12.2010. – 2010. – № 229-230.

Вышемирский М. И. Влияние налогового долга на определение налоговых льгот в правовом механизме налога

Статья посвящена рассмотрению вопроса о влиянии налогового долга на определение налоговых льгот в правовом механизме налога. Автор рассматривает подходы к определению структуры правового механизма налога и места в нем налоговых льгот. Также автором анализируются статические и динамические элементы правового механизма налога. Автор приходит к выводу, что главным содержанием, которое образуется правовым механизмом налога, является налоговая обязанность

налогоплательщика. Предлагается рассматривать налоговую обязанность в аспекте ее содержания и формы, причем содержание указывает на то, что именно становится конкретным выражением налоговой обязанности, а форма позволяет выяснить, каким образом налоговая обязанность должна быть выполнена в аспекте процедурных требований.

Ключевые слова: налоговая обязанность, налоговые льготы, правовой механизм налога, элементы правового механизма налога, структура правового механизма налога.

Vyshemirsky M. I. Effect of tax debt for certain tax benefits in the legal mechanism of tax

The article considers the question of the effect of the tax debt for certain tax benefits in the legal mechanism of tax. The author examines the approaches to the determination of the structure of the tax and legal mechanism in place it tax benefits. The author also analyzes the static and dynamic elements of the legal framework of the tax. The author concludes that the main content, which formed the legal mechanism of tax is the tax liability of the taxpayer. It is proposed to consider the tax obligation in terms of its content and form, the content indicates that it becomes a concrete expression of the tax obligations, and the form, you can check how the tax liability must be done in terms of procedural requirements.

Key words: tax liability, tax credits, tax legal framework, the elements of the legal mechanism of the tax structure of the legal mechanism of tax.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС.
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 351.82.073.53-028.75

Вашуленко Ольга Ігорівна,
студентка IV курсу
юридичного факультету
КНУ ім. Тараса Шевченка

Пацурія Ніно Бондовна,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри господарського права
юридичного факультету
КНУ ім. Тараса Шевченка

**ПЕРЕГОВОРНА ПРОЦЕДУРА ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ: ПІДСТАВИ,
ПЕРСПЕКТИВИ ТА МІЖНАРОДНА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ**

У статті досліджуються нормативно-правові підстави застосування переговорної процедури державних закупівель та проблемні аспекти її реалізації. Також, проведено порівняльний аналіз здійснення державних закупівель в одного учасника відповідно до законодавства іноземних держав.

Ключові слова. *Переговорна процедура державних закупівель, закупівля в одного учасника, процедура закупівлі товарів у суб'єктів природних монополій, особливі економічні чи соціальні обставини, Типовий закон ЮНСІТРАЛ.*

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 39 Закону України від 10.04.2014 р. №1197-VII «Про здійснення державних закупівель» (далі – Закон) переговорна процедура закупівлі – це процедура, яка використовується замовником як виняток і відповідно до якої замовник укладає договір про закупівлю з учасником після проведення переговорів з одним або кількома учасниками.

Згідно з пояснювальною запискою до законопроекту від 26.03.2014 р. прийняття нового Закону було викликано потребою знизити рівень корупції у сфері здійснення державних закупівель, забезпечити раціональне використання бюджетних коштів, адаптувати процедури закупівлі в одного учасника відповідно до практики застосування подібної процедури в Європейському союзі.

Вказана процедура була вперше закріплена новою редакцією закону, проте не було внесено істотних змін у її здійснення. Так, законодавцем було замінено термін «закупівля в одного учасника» на «переговорна процедура закупівлі», скорочено терміни її застосування. Перелік виняткових випадків хоч і зазнав деяких модифікацій, однак, не отримав достатнього обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти, пов'язані з дослідженням процедури закупівлі в одного учасника, розглядалися такими вченими як І. В. Влялько, О. О. Критенко, А. О. Олефір, Я. В. Петруненко, О. Л. Юдіцький. Зокрема, О. О. Критенко пропонує прийняти низку нормативно-правових актів спрямованих на врегулювання закупівель товарів, робіт і послуг, які було виключено з-під дії закону про здійснення

державних закупівель [2, с. 9]. О. Л. Юдіцький наголошує на необхідності обмеження переліку випадків, за яких можливе застосування процедури закупівлі в одного учасника [16, с. 13].

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження нормативно-правових підстав застосування переговорної процедури державних закупівель, здійснення порівняльного аналізу положень Закону від 10.04.2014 р. №1197-VII та Закону від 01.06.2010 р. №2289-VI, висвітлення проблемних аспектів у даній галузі, а також дослідження міжнародної практики проведення процедури закупівлі в одного учасника.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законом виключено можливість застосування переговорної процедури закупівлі у разі:

1) закупівлі послуг з виконання науково-дослідних, науково-технічних та дослідно-конструкторських робіт, що пройшли конкурсний відбір у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку (п.1 ч.2 ст.39 Закону від 01.06.2010 р.).

2) закупівлі товарів на товарних біржах (п.6 ч.2 ст. 39 Закону від 01.06.2010 р.);

Виключення даного пункту вважаємо доцільним, оскільки відсутній чіткий перелік біржових товарів, придбання яких планувалося здійснювати через товарну біржу, а також через недостатнє законодавче врегулювання функціонування товарних бірж та порядку здійснення біржових операцій. Слід зазначити, що було розроблено проект Закону про внесення змін до Закону України «Про товарну біржу» та деяких інших законодавчих актів України, де передбачалося можливість придбання вугілля через товарну біржу, однак проект було відкликано 12.12.2012 р.;

3) закупівлі товарів у випадку припинення господарської діяльності, зокрема внаслідок банкрутства, за домовленістю з кредиторами (п. 7 ч. 2 ст. 39 Закону від 01.06.2010 р.);

4) неможливості проведення процедури електронного реверсивного аукціону через ряд визначених законом підстав (п. 9 ч. 2 ст. 39 Закону від 01.06.2010 р.). Скасування даного пункту зумовлене тим фактом, що власне процедура здійснення державних закупівель шляхом проведення електронного реверсивного аукціону виключена як така, що суперечить вимогам Директив ЄС, а натомість введено положення, що дозволяє використовувати електронні засоби під час застосування будь-яких без виключення процедур закупівель.

Варто зазначити, що за результатами моніторингу 2012-2013 рр. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, як орган державного контролю у сфері державних закупівель, не виявило жодного випадку застосування процедури закупівлі в одного учасника відповідно до п. 7 та п. 9 ч. 2 ст. 39 Закону від 01.06.2010 р.

Відповідно до ст. 39 Закону переговорна процедура закупівлі застосовується як виняток у разі:

1) закупівлі творів мистецтва або закупівлі, пов'язаної із захистом прав інтелектуальної власності, або укладення договору про закупівлю з переможцем архітектурного чи мистецького конкурсу;

Деякі науковці зазначають про необґрунтованість законодавчого закріплення даної норми. Так, на думку О. Л. Юдіцького даний пункт потрібно виключити [15, с. 268].

2) відсутності конкуренції (у тому числі з технічних причин) на відповідному ринку, внаслідок чого договір про закупівлю може бути укладено лише з одним постачальником, за відсутності при цьому альтернативи;

Відповідно до ч. 4 ст. 2 Закону особливості здійснення процедур закупівлі у суб'єктів природних монополій, сфери діяльності яких визначені ст. 5 Закону України від

20.04.2000 р. №1682-III «Про природні монополії», встановлюються окремими законами. Оскільки спеціальне законодавство відсутнє, то процедура закупівлі здійснюється у порядку передбаченому Законом від 10.04.2014 р. Дещо нелогічною є норма ч. 4 ст. 2 Закону, адже залишається чинним Закон України від 24.05.2012 р. №4851-VI «Про особливості здійснення закупівель в окремих сферах господарської діяльності». Прийняття ряду законів щодо здійснення державних закупівель у кожного окремо суб'єкта природної монополії призведе до множинності законодавства та зумовить виникнення нових проблем у його застосуванні.

У 2013 році за процедурою закупівлі в одного учасника було проведено 41% торгів, які виправдовувалися відсутністю конкурентного товару або конкурентного виробника. Після прийняття нового Закону процедура залишається складною у застосуванні та займає багато часу. Кожного разу необхідно заповнювати форму обґрунтування застосування процедури відповідно до Інструкції, затвердженої Наказом Мінекономіки. Тому, вважаємо доцільним розробити та прийняти не спеціальне законодавство, а окрему процедуру державних закупівель у суб'єктів природних монополій.

3) нагальної потреби у здійсненні закупівлі у зв'язку з виникненням особливих економічних чи соціальних обставин, які унеможливають дотримання замовниками строків для проведення процедур конкурсних торгів, а саме пов'язаних з негайною ліквідацією наслідків надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, з особливим періодом, якщо замовником виступає Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, а також наданням у встановленому порядку Україною гуманітарної допомоги іншим державам;

Даний пункт є досить проблематичним. Законодавчо не визначено терміну «особливі економічні чи соціальні обставини». Відповідно до роз'яснення Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 22.02.2012 р. – перелік економічних та соціальних обставин, зазначених у п. 3 ч. 2 ст. 39 Закону, які обумовлюють виникнення у замовника нагальної потреби у здійсненні закупівлі, не є вичерпним [12]. Тобто, по суті, будь-які товари можна придбати в обхід конкурентного законодавства за даним пунктом, що суперечить самому змісту ч. 2 ст. 39 Закону як переліку виключних випадків. Також, постає питання про види документів, їх форму та зміст, які виступатимуть обґрунтуванням застосування даної процедури.

Можливість державної закупівлі товарів в особливий період шляхом проведення переговорної процедури закріплено Законом України від 06.05.2014 р. №1234-VIII «Про внесення зміни до статті 39 Закону України «Про здійснення державних закупівель» у зв'язку з Указом Президента України від 17.03.2014 р. № 303/2014 «Про часткову мобілізацію», а також згідно з ч. 4 ст. 3 Закону України від 21.10.1993 р. № 3543-XII «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» де зазначено, що зміст мобілізації становить переведення національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, а також адміністративно-територіальних одиниць України на роботу в умовах особливого періоду. Тобто, умови зазначені у п. 3 ст. 39 Закону і справді не охоплюють всіх особливих обставин.

Міністерство оборони України інформаційним листом від 13.08.2014 р. щодо надання методологічної допомоги стосовно порядку закупівлі озброєння та військової

техніки зазначив, що у порядку передбаченому ст. 39 Закону здійснюється закупівля такого державного оборонного замовлення, що не становить державної таємниці [1].

4) якщо замовником було двічі відмінено процедуру закупівлі через відсутність достатньої кількості учасників;

5) потреби здійснити додаткову закупівлю в того самого постачальника з метою уніфікації, стандартизації або забезпечення сумісності з наявними товарами, технологіями, роботами чи послугами, якщо заміна попереднього постачальника (виконавця робіт, надавача послуг) може призвести до несумісності або виникнення проблем технічного характеру, пов'язаних з експлуатацією та обслуговуванням;

6) необхідності проведення додаткових будівельних робіт, не зазначених у початковому проекті, але які стали через непередбачувані обставини необхідними для виконання проекту за сукупності таких умов: договір буде укладено з попереднім виконавцем цих робіт, такі роботи технічно чи економічно пов'язані з головним (первинним) договором; загальна вартість додаткових робіт не перевищує 50 відсотків вартості головного (первинного) договору;

7) закупівлі юридичних послуг, пов'язаних із захистом прав та інтересів України, в тому числі з метою захисту національної безпеки і оборони, під час врегулювання спорів, розгляду у закордонних юрисдикційних органах справ за участю іноземного суб'єкта та України на підставі рішення Кабінету Міністрів України або Ради національної безпеки і оборони України.

Здійснення державних закупівель в одного учасника застосовується у багатьох країнах. У той же час, законодавством деяких держав, зокрема Грузії (Закон від 20.04.2005 р. «Про державні закупівлі»), Чехії (Закон від 01.04.2012 р. «Про державні замовлення та закупівлі»), використання даної процедури не передбачається взагалі.

Здебільшого, закони про державні закупівлі у Центральній і Східній Європі, країнах СНД ґрунтуються на Типовому законі ЮНСІТРАЛ від 15.06.1994 р. «Про закупівлю товарів, робіт, послуг». Наприклад, у таких державах як Азербайджан, Албанія, Афганістан, Гамбія, Казахстан, Кенія, Киргизстан, Монголія, Польща, Молдова, Румунія, Словаччина [3]. 01.07.2011 р. Комісією ООН був прийнятий Типовий закон «Про публічні закупівлі», який замінив закон від 1994 року. П'я ч. 1 ст. 27 даного Типового Закону відносить закупівлю в одного учасника до одного із методів здійснення державних закупівель, а ч. 5 ст. 30 визначає можливі підстави для застосування даної процедури:

1) об'єкт закупівлі наявний тільки у конкретного постачальника або підрядника; конкретний постачальник чи підрядник володіє виключними правами відносно об'єкта закупівель і не існує ніякої альтернативи чи заміни, а через це використання будь-якого іншого методу є неможливим;

2) внаслідок надзвичайної ситуації виникає термінова необхідність в об'єкті закупівель, а через відсутність часу використання іншого методу буде нераціональним;

3) організація, що здійснює закупівлі, закупивши товари, обладнання, технологію або послуги у будь-якого постачальника або підрядника, встановлює, що у того ж постачальника або підрядника повинні бути зроблені додаткові закупівлі з міркувань стандартизації або через необхідність забезпечення сумісності з наявними товарами, обладнанням, технологією або послугами;

4) використання будь-якого іншого методу закупівель неможливе через необхідність забезпечення захисту інтересів державної безпеки;

5) закупівлі у конкретного постачальника або підрядника необхідні для здійснення соціально-економічної політики даної держави за умови, що закупівлі в жодного іншого постачальника або підрядника не можуть сприяти здійсненню цієї політики.

Підстави проведення процедури державних закупівель в одного учасника у ст. 21 Закону Азербайджану від 27.12.2001 р. «Про державні закупівлі» відповідають пунктам а-с ч. 5 ст. 30 Типового закону ЮНІСТРАЛ від 2011 р., а у п. 21.1.2. ст. 21 зазначається можливість проведення даної процедури у випадку виникнення невідкладного попиту на товари (роботи, послуги). Стаття 32 Закону Республіки Казахстан від 21.07.2007 р. «Про державні закупівлі» зазначає наступні підстави проведення державних закупівель в одного учасника:

1) якщо в юридичній організації, державному підприємстві (де п'ятдесят і більше процентів акцій належать державі), що закупили товари, роботи, послуги у будь-якого постачальника, виникає необхідність проведення закупівель у того ж постачальника з міркувань стандартизації або через необхідність забезпечення сумісності з наявними товарами, обладнанням, технологією або послугами;

2) визнання (не відповідно до законів Республіки Казахстан) державних закупівель проведених шляхом конкурсу такими що не відбулися;

3) необхідність закупівлі товарів щоденної і (або) щотижневої необхідності на період до підбиття підсумків державних закупівель методом конкурсу або аукціону;

4) вжиті організатором державних закупівель заходи не призвели до укладення договору про державні закупівлі;

5) визнання (не відповідно до законів Республіки Казахстан) державних закупівель проведених шляхом аукціону такими що не відбулися.

Також, аналогічні підстави передбачені ст. 56 Закону Республіки Литви від 22.12.2005 р. «Про публічні закупівлі» та ст. 63 Закону Латвії від 06.04.2006 р. «Про публічні закупівлі» для проведення процедури переговорів без оголошення повідомлення про укладання договору. У Законі Латвії також передбачається можливість застосування даної процедури у випадках придбання товарів, робіт, послуг на товарній біржі та у випадку припинення господарської діяльності, зокрема внаслідок банкрутства.

Висновки. Отже, переговорна процедура державних закупівель в Україні залишається проблемною та викликає гостру критику з міркувань її непрозорості, завищеності, складності. З урахуванням вимог Директив ЄС та міжнародної практики застосування даної процедури перелік виключних випадків був змінений. Однак, деякі підстави були виключені необґрунтовано. Так, через відсутність можливості забезпечення проведення державних закупівель шляхом електронного реверсивного аукціону було виключено цілу главу і відповідний пункт із ст. 39 Закону. Також, якщо застосувати розширене тлумачення до п. 3 ч. 2 ст. 39 Закону, то виникає можливість обходу конкурентних способів закупівель для придбання будь-яких товарів. Доцільним також є спрощення проведення державних закупівель у суб'єктів природних монополій, а у перспективі – розробка спеціальної процедури.

Список використаних джерел

1. Інформаційний лист Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 13.08.2014 N 3302-05/28041-03 Щодо надання методологічної допомоги стосовно порядку закупівлі озброєння та військової техніки [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ua-tenders.com/legislation/explanations/246479/>.

2. Критенко О.О. Розвиток механізмів державного управління системою державних закупівель в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з державного управління : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління» / О.О. Критенко. – М., 2014. – 20 с.

3. Міжнародний документ від 25.05.2007 р. Прийняття законодавства на основі Типових законів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_h17.

4. Про державні закупівлі : Закон Грузії від 20.04.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.railway.ge/files/kanonmdebloba/rus/1_rus.pdf.

5. Про публічні закупівлі : Закон Латвії від 25.04.2006 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://latvia.news-city.info/docs/sistemsw/dok_iegesz/index.htm.

6. Про публічні закупівлі : Закон Республіки Азербайджан від 27.12.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tender.gov.az/new/?inc=19>.

7. Про державні закупівлі (із змінами і доповненнями станом на 03.07.2014 р.) : Закон Республіки Казахстан від 21.07.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.zakon.kz/141138-zakon-respubliki-kazakhstan-ot-21.html>.

8. Про публічні закупівлі : Закон Республіки Литви від 22.12.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mvd.riga.lv/uploads/documents/176.Publiko_iepirkumu%20ikums_rus.pdf.

9. Про здійснення державних закупівель : Закон України від 10.04.2014 р. №1197-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1197-18>

10. Про здійснення державних закупівель : Закон України від 01.06.2010 р. №2289-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2289-17>

11. Про державні замовлення та закупівлі : Закон Чехії від 01.04.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.czechlegislation.com/ru/137-2006-sb>

12. Роз'яснення Міністерства економічного розвитку і торгівлі №3302-04/6576-12 від 22.02.2012р. Щодо застосування законодавства у сфері державних закупівель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://accept.org.ua/index.php/ua/?option=com_content&view=article&id=354:-21-22-2010-&catid=50:2010-12-11-10-24-57&Itemid=185

13. Типовий закон ЮНСІТРАЛ від 01.07.2011 р. «Про публічні закупівлі» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uncitral.org/uncitral/ru/uncitral_texts/procurement_infrastructure/2011Model.html

14. Типовий закон ЮНСІТРАЛ від 15.06.1994 р. «Про закупівлю товарів, робіт, послуг» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.uncitral.org/uncitral/ru/uncitral_texts/procurement_infrastructure/1994Model.html.

15. Юдіцький О.Л. Особливості правового регулювання процедур державних закупівель / О.Л. Юдіцький // Часопис Київського університету права. – 2012. – №3. – С. 264-269.

16. Юдіцький О.Л. Правове регулювання закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право ; господарсько-процесуальне право» / О.Л. Юдіцький. – К., 2013. – 18 с.

Пацурия Н. Б., Вашуленко О. И. Переговорная процедура государственных закупок: основания, перспективы и международная практика применения

В статье исследуются нормативно-правовые основания применения переговорной процедуры государственных закупок и проблемные аспекты ее реализации. Также,

проведен сравнительный анализ осуществления государственных закупок у одного участника в соответствии с законодательством иностранных государств.

Ключевые слова: *переговорная процедура государственных закупок, закупка у одного участника, процедура закупки товаров у субъектов естественных монополий, особые экономические или социальные обстоятельства, Типовой закон ЮНСИТРАЛ.*

Patsuryya N. B., Vashulenko O. I. Negotiating public procurement procedure: basis, perspectives and international practice

This article deals with some issues concerning the norm-setting and legal grounds of negotiating the procurement procedure and problematic aspects of its implementation. Also, a comparative analysis of public procurement in one participant in accordance with the laws of foreign countries was conducted.

Key words: *negotiating procedure of public procurement, public procurement in one participant, purchase goods in natural monopolies, special economic or social circumstances, UNCITRAL Model Law.*

УДК 346.7

Коверзнев Вадим Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри правового регулювання
економіки Чернігівського національного
технологічного університету

ПРИНЦИПИ КООПЕРАТИВНОГО ПРАВА

Автором статті доведено, що принципами кооперативного права є комплекс загальних положень, які визначають порядок утворення, мету діяльності кооперативних організацій та способи її досягнення, основні засади внутрішньокооперативних відносин і відносин у суспільному житті громади. Крім того, визначено загальні принципи, на яких будується діяльність кооперативних організацій України усіх типів; розглянуто міжнародні кооперативні принципи, схвалені Міжнародним кооперативним альянсом. Досліджено вплив міжнародних кооперативних принципів на формування спеціальних принципів кооперативного права, розкрито їх правову сутність. Наприкінці роботи сформульовано пропозиції, спрямовані на удосконалення чинного кооперативного законодавства, шляхом доповнення статті 4 Закону України «Про кооперацію» наступними принципами: навчання, підвищення кваліфікації, інформація; співпраця між кооперативами; турбота про громаду.

Ключові слова: кооператив, кооперативна організація, кооперативні принципи, міжнародні кооперативні принципи.

Постановка проблеми. Дослідження принципів кооперативного права є кроком на шляху розробки теоретико-правових засад організації та діяльності кооперативних організацій, що є основою кооперативного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед сучасних робіт, присвячених аналізу проблем діяльності окремих типів кооперативів, необхідно виділити роботи О. М. Вінник, Я. З Гаєцької-Колотило, О. В. Гафурової, О. П. Загнітко, М. І. Клеандрова, В. С. Щербини.

Історія розвитку системи кооперації як складової частини економіки України розглядається в роботах В. В. Гольца, С. Д. Гелея, В. І. Марочко, В. М. Половця.

На теперішній час, в Україні відсутні фундаментальні дослідження з питань комплексного вивчення теоретико-правових засад діяльності кооперативних організацій усіх типів через призму науки господарського права, що обумовлює актуальність та доцільність даної роботи.

Постановка завдання. Метою даної роботи є формулювання поняття «принципи кооперативного права», визначення загальних і спеціальних принципів кооперативного права, розкриття їх правового змісту, дослідження впливу міжнародних кооперативних принципів на формування принципів кооперативного права України, розробка пропозицій, спрямованих на удосконалення чинного кооперативного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. В теорії права принципами називають керівні засади (ідеї), які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування і

розвитку людини та суспільства і визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин. До основних принципів права належать: справедливість, повага до людини, рівноправність, законність, правосуддя, верховенства права.

У літературі виділяють наступні види принципів:

1) загальнолюдські принципи права – це державно-юридичні ідеали, які зумовлюються певним рівнем всесвітнього розвитку цивілізації, втілюють прогресивні здобутки правової історії людства, які закріплені в міжнародних нормативних актах;

2) типологічні принципи – це ті його засади, які властиві усім правовим системам певного історичного типу. Особливістю сучасних систем права полягає в тому, що основні типологічні принципи поступово наповнюються загальнолюдськими правовими засадами та наближаються до рівня останніх, що є підтвердженням втілення найкращих правових здобутків людської цивілізації у суспільну практику;

3) конкретно-історичні принципи права – це ті його засади, які відображають специфіку права певної держави у реальних соціальних умовах;

4) галузеві принципи права – які охоплюють одну чи декілька галузей права певної держави [6, с. 21, 22].

Враховуючи те, що кооперативне право є комплексною підгалуззю господарського права, принципи кооперативного права слід відносити до галузевих принципів, які охоплюють декілька галузей права.

Принципами кооперативного права є комплекс загальних положень, які визначають порядок утворення, мету діяльності кооперативних організацій та способи її досягнення, основні засади внутрішньокооперативних відносин і відносин у суспільному житті громади.

Розробка кооперативних принципів має особливе значення для формування теорії кооперативного права.

Кооперативні принципи затверджено на XXXI конгресі Міжнародного кооперативного альянсу, якій відбувся в 1995 році в Манчестері. До їх складу увійшло сім принципів, а саме:

1) *добровільне та відкрите членство в кооперативі*. Кооперативи є добровільними організаціями, відкритими для всіх осіб, які мають бажання користуватися їх послугами, здатні взяти на себе відповідальність, пов'язану із членством у кооперативі, без будь-якої дискримінації за статевою ознакою, соціальною, расовою, політичною і релігійною належністю;

2) *демократичний членський контроль за діяльністю кооперативу*. Кооперативи – демократичні організації, що контролюються їх членами, які беруть активну участь у формуванні їх політики та прийнятті управлінських рішень. Члени кооперативів, які обрані до керівних органів, зобов'язані звітувати про свою роботу рядовим членам. У первинних кооперативах усі члени мають рівні права голосу;

3) *автономія і незалежність*. Кооперативи є незалежними організаціями, що засновані на основі самопомогі і контролюються своїми членами. Якщо кооперативи вступають у відносини з іншими організаціями, або отримують капітал із сторонніх джерел, вони повинні здійснювати це таким чином, щоб забезпечити демократичний контроль з боку членів та зберегти зовнішню незалежність;

4) *економічна участь членів у діяльності кооперативу*. Члени кооперативу беруть рівну участь у формуванні капіталу кооперативу та контролю за його використанням. Принаймні частина капіталу кооперативу повинна перебувати в колективній власності.

Умовами членства в кооперативі повинно бути передбачено, що члени отримують лише обмежену винагороду по внесеному капіталу, або взагалі не її отримують. Члени кооперативу спрямовують прибуток на: розвиток кооперативу, в тому числі, через створення резервів, частина яких повинна бути неподільною; винагороду членів пропорційно їх трансакціям з кооперативом; підтримку іншої діяльності, схваленої членами кооперативу;

5) *навчання, підвищення кваліфікації, інформація*. Кооперативи надають своїм членам, виборним представникам, менеджерам і найманим робітникам можливість для навчання і перепідготовки для того, що би вони могли ефективно виконувати своїх обов'язки і сприяти розвитку кооперативів. Вони інформують суспільство і через засоби масової інформації, що формують суспільну думку, роз'яснюють про природу і переваги кооперації;

6) *співпраця між кооперативами*. Кооперативи служать своїм членам найбільш ефективно і зміцнюють кооперативний рух лише в тому разі, якщо вони працюють спільно через місцеві, регіональні та міжнародні кооперативні об'єднання;

7) *турбота про громаду*. Кооперативи працюють на благо всього суспільства та проводять політику, яка схвалена їх членами [5].

Наведені міжнародні кооперативні принципи є універсальними, оскільки слугують орієнтиром під час розробки окремими країнами національних (власних) кооперативних принципів.

В Україні діяльність кооперативів будується на загальних принципах господарювання, закріплених в статті 6 Господарського кодексу України [1].

Спеціальні принципи кооперативного права закріплені в статті 4 Закону України «Про кооперацію». До спеціальних принципів кооперативного права належать:

- 1) добровільність вступу та безперешкодний вихід з кооперативної організації;
- 2) соціальна справедливість, взаємодопомога та співробітництво;
- 3) рівне право голосу під час прийняття рішень (один член кооперативу – один голос);
- 4) вільний вибір напрямів і видів діяльності;
- 5) демократичний контроль за діяльністю кооперативних організацій та їх посадових осіб з боку членів кооперативних організацій;
- 6) безпосередня участь членів кооперативної організації у її діяльності [3].

Правовий зміст вказаних принципів законодавцем не розкривається. З'ясувати господарсько-правову сутність кожного з принципу можна лише на підставі аналізу норм кооперативного законодавства України.

Так, принцип добровільності вступу та безперешкодного виходу з кооперативної організації полягає в тому, що кооператив створюється його засновниками на добровільних засадах. Вступ до кооперативу здійснюється на підставі письмової заяви особи, яка виявила відповідне бажання бути членом кооперативу та погодилася внести вступний внесок і пай.

Таким чином, кооперативне законодавство України не містить обмежень щодо прийняття в члени кооперативу осіб виходячи з соціальної, майнової, релігійної, національної або іншої ознаки.

Припинення членства в кооперативі також відбувається внаслідок добровільного виходу з нього [3, ст.ст. 7, 11, 13].

Правова сутність принципу соціальної справедливості, взаємодопомоги та співробітництва розкривається в статті 3 Закону України «Про кооперацію», згідно з якою основним завдання кооперації є:

- підвищення життєвого рівня членів кооперативів, захист їх майнових інтересів і соціальних прав;
- створення системи економічної і соціальної самопомоги населення та суб'єктів господарювання;
- створення і розвиток інфраструктури, необхідної для провадження господарської та іншої діяльності кооперативів з метою зростання матеріального добробуту їх членів та задоволення потреб у товарах і послугах;
- сприяння сталому розвитку та становленню засад демократичного розвитку суспільства.

Кооперативні організації гарантують усім своїм членам, а також найманим працівникам належну оплату праці відповідно до їх фаху, кваліфікації, особистого та трудового внеску, забезпечують належні умови праці та соціально-економічні гарантії, передбачені законодавством. За рішенням загальних зборів членів кооперативу працівникам кооперативу можуть надаватися додаткові пільги соціального захисту за рахунок доходу кооперативу.

Кооперативні організації забезпечують додержання встановлених чинним законодавством України вимог з охорони праці, техніки безпеки, санітарних вимог на виробництві. При цьому, кооперативна організація несе відповідальність за шкоду, заподіяну здоров'ю членів кооперативу – фізичних осіб, найманих працівників внаслідок виконання ними своїх службових обов'язків, відповідно до закону [3, ст.ст. 35, 36].

Принцип рівного права голосу під час прийняття рішень застосовується під час участі членів кооперативу в роботі вищого органу управління кооперативу, яким є загальні збори членів кооперативу. Розглядаючи питання, які належать до компетенції загальних зборів членів кооперативу, зокрема: затвердження статуту кооперативу та внесення до нього змін, прийняття інших рішень, що стосуються діяльності кооперативу; утворення органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу, інших органів кооперативу; заслуховування звітів його органів управління і органів контролю; затвердження порядку розподілу доходу кооперативу; визначення розмірів вступного і членського внесків та паїв; визначення розмірів, порядку формування та використання фондів кооперативу; визначення розмірів оплати праці голови правління, голови ревізійної комісії (ревізора), а також кошторису на утримання апарату органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу; затвердження річного звіту і балансу кооперативу; затвердження рішення правління або голови про прийняття нових членів та припинення членства; прийняття рішень щодо володіння, користування та розпорядження майном; утворення спеціальних комісій із залученням як консультантів найманих працівників; прийняття рішень про вступ кооперативу до кооперативних об'єднань; прийняття рішень про реорганізацію або ліквідацію кооперативу, а також інших питань, віднесених рішенням загальними членів кооперативу до компетенції загальних зборів кожний член кооперативу чи уповноважений кооперативу має один голос, і це право за будь-яких обставин не може бути передано іншій особі [3, ст. 15].

Принцип вільного вибору напрямів і видів діяльності полягає в забезпеченні кооперативам права 1) самостійно визначати економічні засади своєї діяльності; 2) здійснювати планування господарської діяльності; 3) розробляти програми і плани економічного та соціального розвитку, які затверджуються на загальних зборах членів кооперативу.

Кооперативи мають право провадити будь-яку господарську діяльність, передбачену статутом і не заборонену законом, відкривати свої філії, відділення та

представництва без створення юридичної особи. Виробничі кооперативи провадять господарську діяльність з метою одержання прибутку, а всі інші кооперативи надають послуги своїм членам без мети одержання прибутку.

Здійснюючи реалізацію товарів та надання послуг кооперативи вправі самостійно встановлювати ціни і тарифи на них, за виключенням тих випадків, коли на окремі групи товарів або види послуг законом встановлено державні регульовані ціни і тарифи.

Як правило, кооперативи здійснюють реалізацію товарів та надання послуг за цінами і тарифами, що встановлюються на договірних засадах. Для членів кооперативу ціни на товари, які виробляє кооператив, або послуги, як правило визначається кооперативом окремо [3, ст.ст. 23, 24].

Кооперативи є демократичними організаціями, діяльність яких повністю контролюються їх членами. Принцип демократичного контролю за діяльністю кооперативів та їх посадових осіб з боку членів кооперативних організацій полягає у праві членів кооперативу звертатися до органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу, посадових осіб кооперативу із запитами, пов'язаними з діяльністю кооперативу та його посадових осіб, одержувати письмові відповіді на свої запити.

З метою забезпечення належного контролю за діяльністю кооперативу утворюються органи управління та органи контролю за діяльністю кооперативу. Загальні збори кооперативу заслуховують звіти його органів управління і органів контролю, затверджують річний звіт і баланс кооперативу, а в разі необхідності – утворюють спеціальні комісії із залученням в якості консультантів найманих працівників.

Спостережна рада кооперативу безпосередньо здійснює контроль за додержанням статуту кооперативу та за діяльністю виконавчого органу управління кооперативу. Контроль за фінансово-господарською діяльністю кооперативу забезпечує ревізійна комісія або ревізор.

Вказані органи підзвітні загальним зборам членів кооперативу, а їх персональних склад обирається загальними зборами з числа членів кооперативу в порядку, встановленому його статутом. [3, ст.ст. 12, 15, 17, 18].

Кооперативні об'єднання також організовані та діють у відповідності з цим принципом.

Принцип безпосередньої участі членів кооперативної організації у її діяльності полягає в тому, що члени кооперативів беруть особисту участь у роботі його керівних і контрольних органів. Передача цього права іншим особам кооперативним законодавством України не допускається.

Принципи діяльності кредитних спілок закріплені в статті 2 Закону України «Про кредитні спілки». До них належать наступні принципи:

- 1) добровільності вступу та свободи виходу з кредитної спілки;
- 2) рівноправності членів кредитної спілки;
- 3) самоврядування;
- 4) гласності [4].

Відповідно до задекларованих у цьому Законі принципів, ніхто не може бути примушений вступати до кредитної спілки, а виключення з членів кредитної спілки дозволяється лише у випадках, визначених її статутом.

Усі члени кредитної спілки наділяються рівними правами, в тому числі під час голосування на загальних зборах, незалежно від розміру пайового та інших внесків. Закон забороняє будь-яке втручання в діяльність кредитної спілки, за винятком випадків, передбачених законом. Одночасно на кредитні спілки покладено обов'язок забезпечити

повне та своєчасне інформування своїх членів з питань власної діяльності, на їх прохання ознайомлювати з протоколами загальних зборів і засідань інших органів управління кредитної спілки, видавати копії документів та витяги з них у порядку, визначеному статутом.

Принцип рівноправності закладено і в діяльності кооперативних банків. Так, згідно статті 8 Закону України «Про банки і банківську діяльність» кожний учасник кооперативного банку незалежно від своєї участі у капіталі банку (паю) має право одного голосу [2].

Порівняльний аналіз національних і міжнародних кооперативних принципів дає підстави для висновку, що чинне кооперативне законодавство України не містить таких кооперативних принципів як: навчання, підвищення кваліфікації, інформація; співпраця між кооперативами; турбота про громаду.

Таким чином, діючи принципи кооперативного права визначають засади діяльності кооперативів України перш за все як суб'єктів господарської діяльності, при цьому не розкривають їх особливості як господарських організацій, які беруть активну участь в суспільному житті громади та піклуються про неї.

У зв'язку з цим, вважаємо доцільним доповнити статтю 4 Закону України «Про кооперацію» наступними реченнями:

- «навчання, підвищення кваліфікації, інформація;
- співпраця між кооперативами;
- турбота про громаду».

Висновки. Утворення та діяльність кооперативних організацій України будується на загальних принципах господарського права та спеціальних принципах, які закріплено в кооперативному законодавстві, зокрема, в законах України «Про кооперацію», «Про кредитні спілки», «Про банки і банківську діяльність».

Спеціальні принципи кооперативного права розробляються на основі міжнародних кооперативних принципів, які затверджені Міжнародним кооперативним альянсом, і визнані багатьма країнами світу.

Глибоке знання кооперативних цінностей і принципів, застосування їх у практичній діяльності сприятиме компетентному вирішенню завдань розвитку системи кооперації, допоможе привести у відповідність статuti кооперативних організацій різних типів і рівнів, дозволить брати кваліфіковану участь у формуванні кооперативного законодавства України та напрацюванні концепцій планів розвитку кооперативного господарства.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144. – [зі змін. та допов.].
2. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5-6. – Ст. 30. – [зі змін. та допов.].
3. Про кооперацію : Закон України від 10.07.2003 № 1087-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 5. – Ст. 35. – [зі змін. та допов.].
4. Про кредитні спілки : Закон України від 20.12.2001 № 2908-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 15. – Ст. 101. – [зі змін. та допов.].
5. Рекомендація генеральної конференції Міжнародної Організації Праці від 03.06.2002 № 193 [Електронний ресурс.] – Режим доступу : <http://student.zoomru.ru/ecoteo/deklaraciya-o-kooperativnoj-identichnosti-prinyatiya/164575.1350184.s4.html>.

6. Теорія права : конспект лекцій для студентів спеціальності «Правознавство» / укл. : Л.П. Короткова. – Чернівці : ЧДІЕУ. – 2003. – 184 с.

Коверзнев В. А. Принципы кооперативного права

Автором статьи доказано, что принципами кооперативного права является комплекс общих положений, которые определяют порядок создания, цели деятельности кооперативных организаций и способы их достижения, основные начала внутрикооперативных и общественных отношений. Кроме этого, определено общие принципы, на которых базируется деятельность кооперативных организаций Украины всех типов; рассмотрено международные кооперативные принципы, утвержденные Международным кооперативным альянсом. Исследовано влияние международных кооперативных принципов на формирование специальных принципов кооперативного права, раскрыто их правовую сущность. В конце работы сформулировано предложения, направленные на усовершенствование действующего кооперативного законодательства, путем дополнения статьи 4 Закона Украины «О кооперации» следующими принципами: «обучение, повышение квалификации, информация; сотрудничество между кооперативами; забота об обществе».

Ключевые слова: кооператив, кооперативная организация, кооперативные принципы, международные кооперативные принципы.

Koverznev V. A. Principles of cooperative law

The author of the article proved that the principles of cooperative law is a set of general provisions which determine the order of formation, the purpose of cooperative organizations and the ways to achieve it, the basic principles of interior cooperative relations and relations in the social life of the community. In addition, the general principles on which the activities of cooperative organizations of Ukraine of all types are determined; considered international cooperative principles approved by the International Cooperative Alliance. The influence of the international cooperative principles on the formation of special principles of cooperative law, the disclosure of their legal entity are showed in the abstract. At the end of the article the proposals are formulated aimed at improving the existing cooperative legislation, by supplementing Article 4 of the Law of Ukraine «On Cooperation» by the following principles: education, training, information; cooperation among cooperatives; concern for the society.

Key words: cooperative, cooperative organization, cooperative principles, international cooperative principles.

УДК 347.51

Карпенко Оксана Іванівна,
аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету Харківського
національного університету імені В. Н. Каразіна

ВИЗНАЧЕННЯ СТОРІН ПРИ НАДАННІ ІНТЕРНЕТ-ПОСЛУГ

Стаття присвячена актуальним правовим питанням, що відносяться до природи і характеристики мережі Інтернету. На підставі аналізу діючого вітчизняного законодавства та існуючої практики надання Інтернет-послуг у статті обґрунтовується необхідність більш детальної специфікації сторін надання Інтернет-послуг в залежності від їх класифікації. Виконавець і замовник як загальні сторони надання Інтернет-послуг конкретизуються через провайдера і абонента як сторін надання послуги електронної пошти та через реєстранта і реєстратора як сторін надання послуги реєстрації доменних імен.

Ключові слова: послуга, Інтернет-послуга, сторони, провайдер, клієнт, абонент, замовник, виконавець.

Постановка проблеми. Інтернет, який є доступним кожному, хто має персональний комп'ютер, а завдяки засобам супутникового зв'язку, це стало можливим в будь-якій точці планети, вже став повсякденним засобом передачі інформації будь-якого характеру. В зв'язку з цим актуалізується проблема не тільки теоретичного, але і практичного значення щодо визначення сторін при наданні Інтернет-послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед значного масиву цивільно-правової літератури вагома її кількість присвячена дослідженням зобов'язань з надання послуг, але в той же час відсутні комплексні дослідження щодо надання Інтернет-послуг. Ці питання розглядаються такими науковцями, як Н. В. Аляб'єва, С. О. Ємельянчик, І. В. Жилінкова, О. М. Пастухов, С. В. Петровський, І. В. Спасибо-Фатєєва, О. І. Савельєв. Результати їх теоретичних розробок, а також нормативна база цивільно-правового законодавства і слугували основою цього дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування кола проблемних питань, пов'язаних із визначенням сторін при наданні Інтернет-послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Систематизувавши значний масив різноманітних визначень поняття «Інтернет-послуги», присутній у цивільно-правовій літературі, можна зробити висновок про те, що умовно їх можна розділити на три групи.

До першої групи відносяться послуги з надання доступу до мережі Інтернет (наприклад, Інтернет-провайдинг).

До другої групи входять послуги, безпосередньо надані Інтернетом і неможливі без застосування мережі Інтернет – це послуги мережі Інтернет (наприклад, послуги реєстрації доменних імен, послуга хостингу, електронна пошта).

І, нарешті, до третьої групи входять послуги, що надаються та/або здійснюються за допомогою мережі Інтернет – це послуги в мережі Інтернет. Тут Інтернет виступає лише

(або переважно) способом укладення або виконання зобов'язань. Але ці зобов'язання можуть існувати самостійно, а Інтернет в цьому випадку виступає лише посередником (наприклад, електронна угода, яка включає в себе електронну комерцію, договори з передачі інформації за допомогою Інтернету: реклами на сайтах та в електронних виданнях, надання дистанційних освітніх послуг, консультації, в тому числі і юридичні та ін.).

Кожній з цих трьох груп Інтернет-послуг відповідає певне коло суб'єктів, які є учасниками відносин з їх надання і несуть певну відповідальність за їх надання.

С. В. Петровський відзначає, що «зобов'язання, пов'язані з наданням Інтернет-послуг, за своїми функціональними ознаками, що впливають на правове регулювання, залежно від того, на якому етапі (на етапі свого виникнення чи етапі виконання) Інтернет-послуги можна розділити на а) зобов'язання, підставою виникнення яких є передача даних, а також б) зобов'язання, виконання яких здійснюється за допомогою передачі даних. Звичайно, цей поділ є досить умовним, тому що нерідко одне і те ж зобов'язання виникає, а також виконується за допомогою мережі Інтернет» [5, с. 70].

При наданні Інтернет-послуг не з'являються нові підстави виникнення зобов'язань або нові типи зобов'язань. До діяльності з надання Інтернет-послуг застосовні всі загальні положення про зобов'язання і договори, що містяться в книзі 5 розділу I Цивільного кодексу України (далі ЦК України). Разом з тим, поряд з традиційною формою виникнення зобов'язань (договір в усній або письмовій формі), при користуванні Інтернетом все більшу роль відіграють договори, укладені в електронній формі, тобто шляхом обміну даними через мережу Інтернет.

Згідно із ст. 510 ЦК України сторонами у зобов'язаннях є боржник та кредитор. У законодавстві не встановлений такий різновид договорів з надання послуг, як договір з надання Інтернет-послуг. Тому положення глави 63 ЦК України можуть застосовуватися до всіх договорів про надання послуг, якщо це не суперечить суті зобов'язання. Отже, виходячи з цього, при наданні Інтернет-послуг однією стороною буде виконавець, а другою стороною – замовник. Але хто саме буде виступати виконавцем Інтернет-послуг, а хто замовником, ми спробуємо далі розібратись.

Провівши аналіз діючого законодавства України в сфері телекомунікаційних послуг, різновидом яких є Інтернет, виявляємо, що законодавець виділяє наступних учасників відносин з надання телекомунікаційних послуг: абонент, власник (володілець) кабельної каналізації електрозв'язку, оператор телекомунікацій, провайдер телекомунікацій, споживач телекомунікаційних послуг. У ст. 1 Закону України «Про телекомунікації» надається наступне визначення цим поняттям:

- абонент – споживач телекомунікаційних послуг, який отримує телекомунікаційні послуги на умовах договору, котрий передбачає підключення кінцевого обладнання, що перебуває в його власності або користуванні, до телекомунікаційної мережі;
- споживач телекомунікаційних послуг – юридична або фізична особа, яка потребує, замовляє та/або отримує телекомунікаційні послуги для власних потреб;
- власник (володілець) кабельної каналізації електрозв'язку – суб'єкт господарювання, у власності (володінні) якого перебувають уся інфраструктура кабельної каналізації електрозв'язку або окремі її елементи, набуті на належній правовій підставі, призначені для забезпечення доступу до телекомунікаційної мережі загального користування;

- оператор телекомунікацій – суб'єкт господарювання, який має право на здійснення діяльності у сфері телекомунікацій із правом на технічне обслуговування та експлуатацію телекомунікаційних мереж;
- провайдер телекомунікацій – суб'єкт господарювання, який має право на здійснення діяльності у сфері телекомунікацій без права на технічне обслуговування та експлуатацію телекомунікаційних мереж і надання в користування каналів електрозв'язку [4].

У Законі України «Про телекомунікацію» визначається, що суб'єктами ринку телекомунікацій є оператори, провайдери телекомунікацій, споживачі телекомунікаційних послуг, виробники та/або постачальники технічних засобів телекомунікацій [4].

А. Пешкова запропонувала систематизувати класифікації телекомунікаційних послуг за ознаками, що стосуються: а) об'єкта впливу послуги; б) суб'єкта, що надає телекомунікаційну послугу; в) замовника послуги; г) адресата послуги. Не важко помітити, що у випадках б) та в) виразно простежується, що до критеріїв класифікації телекомунікаційних послуг авторка включає суб'єктний склад цих відносин.

Зокрема, класифікаційна група телекомунікаційних послуг, що стосується суб'єкта, об'єднана за ознаками, що поширюється на осіб, які надають телекомунікаційні послуги (оператора, провайдера телекомунікацій). На сьогодні актуальним є виділення такого класифікаційного критерію, як підстави виникнення права оператора на користування мережею при наданні телекомунікаційних послуг. Право користування мережею (обладнанням, лініями зв'язку, радіочастотним спектром) у оператора телекомунікацій може бути «первинним», коли обладнання і лінії зв'язку належать йому на праві власності, радіочастотний спектр – на підставі рішення про виділення смуг, що виноситься уповноваженим державою органом. Умовно можна сказати, що в цьому випадку оператор користується «своєю» телекомунікаційною мережею.

Проте можлива ситуація, коли оператор, провайдер телекомунікацій не має власної мережної інфраструктури, а надає телекомунікаційні послуги з використанням телекомунікаційних мереж, що належать іншому оператору, і навіть з використанням ділянки радіочастотного спектра, що виділена іншому операторові. В цьому випадку таким операторам необхідно вступати в особливі договірні відносини з надання права користування телекомунікаційною мережею, що регулюються Правилами взаємоз'єднання телекомунікаційних мереж загального користування, затвердженими рішенням Національної комісії з питань регулювання зв'язку від 08.02.2005 р. № 155. Крім того, можлива залежність певних параметрів телекомунікаційної послуги (якості, ціни) від дій власника мережі, що, в свою чергу, може впливати на зміст, кількість, якість чи ціну послуги для споживача.

Наступна класифікаційна група вибудовується А. Пешковою з використанням критеріїв, що мають відношення до замовника послуги.

Аналіз законодавства про телекомунікації свідчить на користь проведення класифікації телекомунікаційних послуг залежно від того, до якого виду суб'єктів цивільного права належить замовник послуги: фізичних осіб, юридичних осіб приватного або публічного права. Не підлягає сумніву виділення такого виду телекомунікаційних послуг, як послуги, що надаються для фізичних осіб-споживачів, і створення для них особливого правового режиму. Договір про надання телекомунікаційних послуг, який укладається з фізичними особами, є зазвичай публічним договором, і тому до цих відносин застосовується законодавство про захист прав споживачів.

До особливої групи телекомунікаційних послуг А. Пешкова відносить послуги, що надаються публічним утворенням. Серед них виділяються телекомунікаційні послуги, що надаються для державних або муніципальних потреб. Їм властивий особливий правовий режим, передбачений, наприклад, ст. 11 закону України «Про телекомунікації» [6, с. 59-61].

Початково, у випадку послуги з надання доступу до мережі Інтернет її сторонами є виконавець Інтернет-провайдер та споживач цих послуг – абонент. С. О. Ємельянчик зазначає, що все інформаційне наповнення і використання мережі Інтернет здійснюється за допомогою послуг організацій, що забезпечують доступ в Інтернет. Провайдер виступає ключовою фігурою, що забезпечує доступ в Інтернет. Також, С. О. Ємельянчик наполягає на необхідності конкретної норми в Законі України «Про телекомунікації», яка б встановлювала чітку класифікацію операторів (провайдерів) телекомунікацій. І з цим не можна не погодитись.

Споживачем (абонентом) може бути фізична або юридична особа, яка безпосередньо користується послугами провайдера і оплачує їх у встановленому договором порядку [3, с. 9]. Також в наукових працях зустрічається таке поняття, як клієнт, яке є тотожним поняттю абонент. Наприклад, О. І. Савельєв визначає клієнта як фізичну або юридичну особу, що володіє необхідними для його ідентифікації в мережі даними, якими можуть виступати логін і (або) пароль, або інші засоби, які його індивідуалізують (наприклад, номер телефону для мобільних Інтернет-провайдерів) [8, с. 14].

В подальшому, в залежності від того, який саме вид Інтернет-послуг абонент бажає отримати: послугу, яка безпосередньо надається мережею Інтернет, або послугу, яка надається за допомогою мережі Інтернет, відбувається специфікація сторін при наданні Інтернет-послуг.

В першому випадку, коли мова іде, скажімо, про послуги електронної пошти, такими сторонами договору є виконавець (провайдер) та замовник (абонент). Провайдером може бути юридична або фізична особа, яка отримала ліцензію Міністерства зв'язку України на здійснення телекомунікаційних послуг за допомогою власної телекомунікаційної мережі або телекомунікаційної мережі, яка належить іншому власнику. Абонентом може бути фізична або юридична особа, яка безпосередньо використовує послуги провайдера та здійснює оплату відповідно до встановленого у договорі порядку. Абонентом може бути як самостійний користувач, так і цілі підприємства, у яких є власна локальна мережа (корпоративний абонент) [1, с. 130].

Коли ж, скажімо, мова іде про надання послуг реєстрації доменних імен, то замовником цих послуг буде реєстрант, а їх виконавцем – реєстратор. Реєстратором у випадку надання послуг реєстрації доменних імен буде особа, яка виконує функції з реєстрації доменного імені, а реєстрантом є особа, яка звертається за такою реєстрацією. Такий договір передбачає погодження реєстранта з правилами відповідного реєстратора про реєстрацію доменних імен у певному домені [2, с. 149].

Можемо зробити висновок, що в цій групі суб'єктів, незалежно від того, яку саме послугу самої мережі Інтернет споживач бажає отримати, сторонами будуть замовник та виконавець. Але, як бачимо на прикладі договору про надання послуг електронної пошти та договору про надання послуг реєстрації доменних імен, до замовника та виконавця (як сторін) будуть застосовуватися певні специфічні терміни, які властиві окремим видам договорів, такі, як абонент/реєстрант чи провайдер/реєстратор.

У випадку, коли послуга надається за допомогою мережі Інтернет, можна сказати, що цей вид послуг може існувати самостійно, незалежно від Інтернету. Але з часу виникнення глобальної мережі Інтернет ці послуги додатково перемістилися у віртуальну площину. Розглянемо цю ситуацію на прикладі послуг надання дистанційної освіти. Відповідно до Наказу МОН України «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» під дистанційним навчанням розуміється індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [7]. Як ми бачимо, законодавець не зазначає, що дистанційне навчання можливе лише за допомогою використання глобальної мережі Інтернет. У випадку відсутності мережі Інтернет, цей вид навчання перетворюється на звичайне стаціонарне навчання. Тому, Інтернет у даному випадку виступає лише засобом здійснення навчального процесу. Цивільний кодекс України не закріплює освітні послуги як окремих різновид договорів з надання послуг, тому до них застосовуються загальні положення договору з надання послуг. Отже, сторонами послуг з надання дистанційної освіти будуть виконавець (вищий навчальний заклад) та замовник (особа, що навчається). Але потрібно відмітити, що тільки юридична особа може надавати освітні послуги і видавати дипломи про вищу освіту (Закон України «Про вищу освіту»).

Висновки. Одним із методів дослідження певного явища чи предмета, що дозволяє більш ретельно пізнати його суттєві ознаки, є класифікація. Комплексне дослідження Інтернет-послуг немислиме без з'ясування сторін учасників відносин з надання Інтернет-послуг. Лише такий підхід сприятиме більш ґрунтовному проникненню в суть проблем правовідносин з їх надання.

Інтернет-послуги, як і будь-який інший об'єкт цивільних прав, потребують внутрішньої структурно-логічної впорядкованості. Потреба в класифікації виникає й тоді, коли необхідно виявити особливості тієї чи іншої послуги та упорядкувати знання, що здобуті у цій сфері. Без такої впорядкованості складно як запровадити методологію наукових досліджень, так і організувати навчальний процес.

Список використаних джерел

1. Аляб'єва Н.В. Договір про надання послуг у мережі Інтернет : дис. канд. юр. наук : спец. 12.00.03 / Н.В. Аляб'єва. – Х., 2010. – 197 с.
2. Бойко Д.В. Правова природа доменних імен Інтернет: дис. канд. юр. наук : спец. 12.00.03 / Д.В. Бойко. – Х., 2005. – 212 с.
3. Ємельянчик С.О. Договірне регулювання надання послуг доступу в Інтернет : автореф. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / С.О. Ємельянчик. – Х., 2013. – 22 с.
4. О телекоммуникации: Закон Украины от 18.11.2003 г. № 1280-IV [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1280-15>.
5. Петровский С.В. Правовое регулирование оказания Интернет-услуг : дис. канд. юр. наук : 12.00.03. / Станислав Витальевич Петровский. – М., 2002. – 189 с.
6. Пешкова А. Класифікація телекомунікаційних послуг як об'єктів цивільних прав / А. Пешкова // Юридична Україна: Питання розвитку приватного права. – 2010 – № 7. – С. 58-62.
7. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: Наказ МОН України від

25.04.2013 №466 [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>.

8. Савельев А.И. Гражданско-правовое регулирование договоров между клиентом и Интернет-провайдером в сети Интернет : автореф. на соискание ученой степени канд. юр. наук : спец. 12.00.03 / Александр Иванович Савельев. – М., 2008. – 25 с.

Карпенко О. И. Определение сторон при предоставлении Интернет-услуг

Статья посвящена актуальным правовым вопросам, относящимся к природе и характеристике сети Интернета. На основании анализа действующего отечественного законодательства и существующей практики предоставления Интернет-услуг в статье обосновывается необходимость более детальной спецификации сторон предоставления Интернет-услуг в зависимости от их классификации. Исполнитель и заказчик как общие стороны предоставления Интернет-услуг конкретизируются через провайдера и абонента как сторон предоставления услуги электронной почты и через регистранта и регистратора как сторон предоставления услуги регистрации доменных имен.

Ключевые слова: услуга, Интернет-услуга, стороны, провайдер, клиент, абонент, заказчик, исполнитель.

Karpenko O. I. Determination of the parties of the Internet-services

The article is devoted to the topical legal issues related to the nature and characteristics of the Internet. Based on the analysis of existing national legislation and practices of the providing Internet-service in this article the need for a more detailed specification of the parties of Internet-services, depending on their classification, is proved. Executive and the customer as the common sides of provision of the Internet-services are specified through the provider and the subscriber as a parties of providing e-mail services and through the registrant and registrar as the parties of providing the service of the domain name registration.

Key words: service, Internet-service, parties, provider, customer, subscriber, executive.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ
ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, КРИМІНАЛІСТИКА ТА
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

УДК 343.985

Басиста Ірина Володимирівна,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
та оперативно-розшукової діяльності
Прикарпатського факультету
Національної академії внутрішніх справ,
підполковник міліції

Щур Богдан Володимирович,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
юридичного факультету Львівської комерційної академії

**ПРОЦЕСУАЛЬНА САМОСТІЙНІСТЬ СЛІДЧОГО В СВІТЛІ ВИМОГ
ЧИННОГО КПК: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

У запропонованій статті зроблено спробу на підставі аналізу чинних нормативно-правових документів та напрацювань провідних науковців-процесуалістів по новому поглянути на проблематику процесуальної самостійності слідчого. Так як у частині 5 статті 40 КПК України лише задекларовано тезу про те, що слідчий, здійснюючи свої повноваження, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого. При цьому поряд із критичними зауваженнями, виокремлено і позитивні здобутки чинного кримінального процесуального законодавства, які відстежено за результатами здобутої автором емпірики.

Ключові слова: слідчий, процесуальна самостійність, процесуальні рішення, досудове розслідування, протокол, постанова, клопотання, ухвала, слідчий суддя, прокурор, процесуальний керівник, нагляд.

Постановка проблеми. Процесуальна самостійність слідчого задекларована у низці норм чинного КПК [3]. Однак у практичній діяльності слідчих підрозділів наведена частина норми КПК наштовхується на значну кількість перепон, які пов'язані як із об'єктивними, так і з суб'єктивними чинниками. В першу чергу, звичайно, чинне законодавство не є досконалим із даного приводу. Хочеться звернутися не лише до норм КПК, а й до відомчих наказів та інструкцій, які визначають організацію діяльності та структурну побудову слідчих підрозділів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали праці О. А. Банчука, М. С. Городецької, Л. М. Лобойка, А. П. Чернеги та ін.

Постановка завдання. Метою даної роботи є визначення основних напрямків по удосконаленню досудового слідства, як однієї з провідних проблем правової реформи, що відбувається в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи із положень частини 1 статті 38 КПК можемо констатувати, що органами досудового розслідування є слідчі підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, органів державного бюро розслідувань [1].

У своїй повсякденній професійній діяльності всі перелічені органи, звичайно керуються вимогами чинного КПК, однак існує ціла низка відомих нормативних документів, які «деталізують» їх діяльність, що в практичній діяльності, як правило, в першу чергу покладає додаткові обов'язки на слідчих, а по друге – не уніфікує, а робить їх діяльність частково розрізною та залежною від відомства в якому ці слідчі працюють.

Так, для прикладу, наказом МВС України від 9 серпня 2012 року №686 затверджено Інструкцію з організації діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України, яка на сьогоднішній день є чинною. Саме в розділі першому, зокрема в його пункті 1.1. відзначено, про те, що організація роботи органів досудового розслідування передбачає ефективну участь слідчих у захисті особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження шляхом: здійснення розгляду заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення; внесення відповідних відомостей про їх вчинення до Єдиного реєстру досудових розслідувань; проведення всебічного, повного та неупередженого досудового розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до підслідності слідчих органів внутрішніх справ у порядку, передбаченому КПК; ужиття своєчасних заходів для забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями [5].

Виникає запитання, чи вдається такий комплекс завдань реалізувати слідчим, які працюють у цьому та в інших відомствах? Наша відповідь – ні. І вона не є голосливою, так як слідє із особистого досвіду роботи на посадах слідчого та емпіричних даних, які нами отримані.

За результатами вивчення матеріалів 552 кримінальних справ, розглянутих судами у 2006-2013 рр. у різних регіонах України; 193 кримінальних проваджень, 132 постанов Пленуму Верховного Суду України, 287 судових рішень, розміщених у Єдиному реєстрі судових рішень, а також за результатами опитування 405 слідчих органів внутрішніх справ України у Вінницькій, Донецькій, Івано-Франківській, Кіровоградській, Львівській, Миколаївській, Тернопільській, Харківській, Хмельницькій областях та результати опитування 220 слідчих органів внутрішніх справ України за умов дії чинного КПК України, опитування 250 курсантів слідчих факультетів вищих навчальних закладів системи МВС України нами констатовано, що до суб'єктивних чинників, які стоять на перешкоді процесуальній самостійності слідчого в цілому, та прийняттю ним незалежних процесуальних рішень, зокрема, належать, насамперед, професійна компетентність слідчого (63,4 % респондентів визначили цей чинник як домінуючий при прийнятті процесуальних рішень слідчим). Компетентність слідчого має визначатись, зокрема, умінням застосовувати сучасні технічні засоби розслідування, систематичним підвищенням кваліфікації тощо. Як інші суб'єктивні чинники визначено: правову свідомість, моральне та духовне виховання, комунікабельність, рівень етичної культури. Наголошено на важливості комунікативності слідчого, адже в ході виконання оперативно-службових завдань у працівників органів внутрішніх справ формуються певні професійні

якості, а зворотним боком цього є професійна деформація особистості, рівень якої виділено як шостий суб'єктивний чинник, що суттєво впливає на прийняття слідчим процесуальних рішень.

Саме тому нами підтримано висловлену в літературі пропозицію про доцільність розроблення та використання при проведенні занять зі службової підготовки навчальних програм із тренінгами з особистісної й розвивальної тематики, оскільки це є ефективний спосіб протидії негативним чинникам.

Нами також встановлено, що головними проблемами кримінально-процесуального забезпечення досудового слідства слід вважати часткову відсутність незалежності слідчого, виконання ним невластивих йому функцій, хоча відомчими нормативними документами МВС України задекларовано заборону залучати слідчих до виконання функцій, не пов'язаних з розслідуванням кримінальних правопорушень [5, с. 45]. Споглядаючи дещо глибше, у коріння проблеми, слід звернутися до генези рішень слідчого, які перебувають у нерозривному зв'язку із його процесуальним статусом і є взаємообумовленими.

Саме тому, якщо звернутися до об'єктивних чинників, які мають непоправний негативний вплив на декларовану самостійну діяльність слідчого, то саме невизначений процесуальний статус слідчого непоправно позначається на його діяльності під час прийняття ним процесуальних рішень.

Ми також підтримуємо ряд пропозицій, висловлених у юридичній літературі, щодо вирішення цієї проблеми шляхом належного доопрацювання та прийняття закону України «Про статус слідчого», створення належних (гідних) умов для роботи слідчих. Йдеться як про вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства щодо прийняття слідчим процесуальних рішень, так і про визначення моделі досудового розслідування в системі органів внутрішніх справ України.

Проблема визначення загальної кількості працівників у системі і її структурних підрозділах, їх професійного та посадового складу є першочерговим напрямом у роботі з кадрами й другим об'єктивним чинником, що впливає на прийняття слідчим процесуальних рішень та, відповідно, в кінцевому результаті визначає його процесуальну самостійність. Нам видається, що започаткована на сьогоднішній день реформа силових структур повинна принести бажані результати та з часом усуне означений негативний чинник.

Однак цього очікувати відразу і негайно не варто, адже абсолютизувати будь-які реформаційні процеси не доцільно, бо у них може міститися коріння нових проблем, які прийдеться вирішувати не лише законодавцю самостійно, а лише у симбіозі із науковою спільнотою для отримання найбільш об'єктивного результату. Реформаційні дискусії у науці тривають повсякчас. Такі науковці як О. В. Баулін, В. І. Галаган, Ю. М. Groшевий, А. Я. Дубинський, О. В. Капліна, Н. С. Карпов, В. С. Кузьмічов, Л. М. Лобойко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова дотримуються традиційної точки зору та вважають, що слідчий у кримінальному процесі повинен бути самостійним суб'єктом. Цими авторами у різні періоди часу велася мова про шляхи удосконалення як системи досудового слідства взагалі, так і процесуального статусу слідчого, зокрема. Висловлюються і протилежні точки зору, зокрема щодо ліквідації існуючих слідчих органів і введення інституту судових слідчих у складі судової системи. Ми є прихильниками першої групи вчених і вважаємо, що існування досудового розслідування та слідчих-суддів не взаємовиключається, а лише сприятиме удосконаленню судового контролю за

розслідуванням, яке проводять слідчі. Саме таким чином і підійшов законодавець до вирішення цієї проблеми у КПК 2012 р., що є досить позитивним моментом цього кодексу. Хоча до сьогоднішнього дня положення чинного законодавства про процесуальну незалежність та самостійність є більш декларативними, ніж такими, що мають реальне втілення у сучасних.

Це також підтверджують результати проведеного нами анкетування 405 слідчих ОВС, з яких 294 (48%) вказали на цю обставину, як на одну із головних проблем досудового провадження. Таку ж відповідь дали 133 (53,2%) із 250 опитаних нами курсантів слідчих факультетів ВНЗ системи МВС, у яких очевидно наявне глибоке розуміння цієї проблематики.

Отже, чинний державний механізм, на жаль, не може в повному обсязі забезпечити задекларовану у КПК процесуальну незалежність та самостійність слідчого. Це, по-перше, пов'язано із відсутністю окремого нормативного документа – Закону України «Про статус слідчого», а по друге – відсутністю концентрації уваги законодавчих органів на розвитку та впровадженні збалансованої кримінальної процесуальної політики держави, що в результаті створює проблеми кримінального процесуального забезпечення досудового слідства. Українські слідчі та прості громадяни нашої держави тривалий час перебувають в очікуванні визначення правового статусу слідчого на рівні окремого закону [1, с. 16–17].

Процесуальна самостійність слідчого це такий елемент його процесуального статусу, який на наш погляд, не може бути вирішений лише у нормах КПК. Тут необхідний окремий закон, що буде містити відповіді на ті болючі питання, що накопичувалися роками упродовж щоденної копіткої діяльності слідчих у процесі досудового розслідування. Український законодавець впродовж 15 років намагався вирішити означену проблему позитивно, але поки що ці спроби виявилися безрезультатними. На розгляд Верховної Ради України вносилися законопроекти «Про статус слідчих» (реєстр. № 7440 від 27 серпня 2001 року); «Про працівників органів досудового слідства та їх соціальний захист» (реєстр. № 1230 від 17 червня 2002 року); «Про статус та процесуальні і соціальні гарантії слідчих України» (реєстр. № 4125 від 8 вересня 2003 року); «Про систему досудового слідства в Україні» (реєстр. № 2716 від 11 грудня 2006 року); «Про статус слідчих» (реєстр. № 1437 від 25 січня 2008 року). Законопроекти № 1230 та № 2716, були відкликані самими суб'єктами законодавчої ініціативи. Законопроекти № 7440 та № 4125 не були прийняті як закони за результатами розгляду [2]. 15 червня 2011 року Міністерством внутрішніх справ України видано наказ №336 (із змінами, внесеними наказом МВС України від 3 серпня 2011 року № 516) «Про проведення експерименту щодо апробації вертикальної системи підпорядкування слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України», згідно з яким з 1 липня 2011 року по 30 червня 2012 року проводився експеримент щодо апробації підпорядкування всіх слідчих підрозділів міліції начальникові Головного слідчого управління МВС України. На період цього експерименту вказаним наказом було затверджено тимчасові положення про Головне слідче управління та органи досудового слідства МВС, тимчасові типові положення про слідчі управління та відділи, тимчасову інструкцію з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами ОВС в розкритті та розслідуванні злочинів [6]. Аналіз цього відомчого документа свідчить, що новел він не містив, а одним із чотирьох силових відомств зроблено чергову спробу протягом календарного року збільшити штатну чисельність служби, змінити її вертикальне підпорядкування. Автор наукової статті була членом наглядової ради з проведення експерименту відповідно до п.5.7 означеного наказу

та розпорядження УМВС України в Івано-Франківській області від 9 липня 2011 року № 1/8-267. Позитивні очікування, на жаль не виправдались, бо в червні 2012 року не було констатовано якісних, докорінних змін в діяльності органів досудового слідства МВС.

У зв'язку із вступом в дію КПК 2012 р., 9 серпня 2012 року Міністерством внутрішніх справ України видано вже згадуваний та цитований нами вище наказ №686 «Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України», яким затверджено Положення про органи досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України; Положення про Головне слідче управління МВС України; Типове положення про слідче управління (відділ) головного управління, управління МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті; Типове положення про слідчий відділ (відділення) міського, районного, лінійного управління (відділу) головного управління, управління МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, на транспорті; Інструкцію з організації діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України.

Однак практичні працівники зіткнулися із цілою низкою недосконалих норм КПК 2012 р., а як результат – неадаптоване законодавство стало причиною масових звільнень із слідчих підрозділів кваліфікованих працівників, які десятиліттями набували навиків та майстерності роботи за КПК 1960 р. Організаційно-штатні зміни тривають на рівні МВС до сьогоднішнього дня. Також слід констатувати, що вказаним наказом суттєво обмежено і так хитку процесуальну незалежність слідчого, а його положення про визначення процесуального статусу слідчого ОВС на сьогоднішній день є мало оптимістичними.

На наш погляд, реформаторам і законодавцям слід врахувати 16-річний, на жаль, часто негативний досвід, та поставити собі риторичне запитання про те, що саме ми прагнемо змінити в сучасному кримінальному процесуальному законодавстві, яку мету перед собою ставимо, яких негативних наслідків, що вже існують прагнемо уникнути. Без концептуального бачення суті проблеми її правильно і швидко вирішити неможливо, на що нами вже зверталася увага у юридичній літературі.

Слід погодитися із раціональною пропозицією Л. М. Лобойка та О. А. Банчука, суть якої полягає в тому, що усунення процесуальної залежності слідчого від свого керівника повинно стати одним із напрямів реформи кримінального процесу [4, с. 38], однак згідно з положеннями КПК 2012 р. слідчий став повністю залежним ще і від прокурора, який реалізує на сьогоднішній день функцію процесуального керівництва всім процесом досудового розслідування. Але все ж таки відрадним є той факт, що протягом двох років чинності КПК нами відстежено не лише негативні наслідки таких змін, але і встановлено ряд позитивних моментів.

Зокрема, законодавець, визначивши у частині 2 статті 40 КПК, серед іншого, і повноваження слідчого щодо необхідності звертатися за погодженням із прокурором до слідчого судді з клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; повідомляти за погодженням із прокурором особі про підозру тощо, створив цим самим передумови подальшого, як правило «безперешкодного» проходження кримінального провадження на інші стадії. Тобто на сьогоднішній день практично унеможливлена негативна практика, яка існувала за часів чинності КПК 1960 року, коли прокурори, часто і при відсутності об'єктивних для цього обставин, як офіційно так і неофіційно, серед іншого, відмовляли слідчим у затвердженні обвинувального висновку. Позитивні моменти таких нововведень стосуються і судового розгляду кримінального

провадження, коли кінцеві процесуальні рішення щодо провадження слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, застосування заходів забезпечення кримінального провадження тощо належать знову ж таки представникам Феміди. Тобто, з однієї сторони, частково обмеживши процесуальну самостійність слідчого на прийняття низки процесуальних рішень (у порівнянні із КПК 1960 року) законодавець «убезпечив» його від можливих зловживань зі сторони недобросовісних чи некомпетентних прокурорів чи суддів, що є, як на нас, досить позитивним моментом та зрушенням у практичній діяльності слідчих по розслідуванні кримінальних правопорушень.

Висновки. Отже, одним із напрямів кримінальної процесуальної політики України в сучасних умовах має стати удосконалення досудового слідства, яке є однією з провідних проблем правової реформи, що відбувається в Україні. З метою активізації і поліпшення діяльності слідчих проводиться робота щодо вдосконалення тактики і методики розкриття і розслідування кримінальних правопорушень, впроваджується позитивний досвід, передові форми і методи організації роботи [7, с. 211]. Однак, на наш погляд, цього недостатньо. Необхідно удосконалювати нормативні документи, що регламентують таку діяльність, потрібні більш глибокі перетворення та зрушення, так звана, неодноразово згадувана у юридичній літературі «зміна об'єктива» у розумінні завдань та функцій, вимог об'єктивного характеру, процесуального статусу слідчого.

Список використаних джерел

1. Городецька М.С. Кримінально-процесуальна компетенція слідчого органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / М. С. Городецька. – Дніпропетровськ, 2010 р. – 271 с.
2. Довідка Верховного Суду України про розгляд проекту Закону України «Про статус слідчих» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/81b1cba59140111fc2256bf7004f9cd3/e97df00d4c1d478ac225742c00459dd2?OpenDocument>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg> (вступив в дію з 20 листопада 2012 року).
4. Лобойко Л.М. Реформа досудового розслідування і статусу слідчих (Біла книга. Проект для обговорення) : Американська асоціація юристів. Ініціатива з верховенства права / Л.М. Лобойко, О.А. Банчук. – Київ, 2010. – 41 с.
5. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Міністерства внутрішніх справ України [Текст] : наказ МВС від 9.08.2012 року №686. – 59 с.
6. Про проведення експерименту щодо апробації вертикальної системи підпорядкування слідчих підрозділів органів внутрішніх справ України [Текст] : Наказ №336 (із змінами, внесеними наказом МВС України від 03.08.2011 №516). – К. : ГСУ. – 2011. – 43 с.
7. Чернега А.П. Реформування слідчого апарату міліції України: історичний аспект (1956-1974 рр.) та проблеми сьогодення [Текст] // Основні напрямки реформування ОВС в умовах розбудови демократичної держави: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. О.Ф. Долженкова. – Частина 1. – Одеса : Вид-во Одеського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ, 2004. – С. 211-215.

Басиста І. В., Щур Б. В. Процесуальна самостійність слідчого в світлі вимог діючого УПК: проблеми і перспективи

В пропонуваній статті зроблена спроба на основі аналізу діючих нормативно-правових документів і напработок провідних учених-процесуалістів по новому поглянути на проблематику процесуальної самостійності слідчого. Так як в частині 5 статті 40 УПК України лише задекларовано тезис про те, що слідчий, виконуючи свої повноваження, є незалежним в своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, не маючи на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, посадові особи, інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги і процесуальні рішення слідчого. При цьому поряд з критичними зауваженнями, виділені і позитивні досягнення діючого кримінального процесуального законодавства, які відслідковані за результатами отриманої автором емпірики.

Ключові слова: слідчий, процесуальна самостійність, процесуальні рішення, досудове розслідування, протокол, постановлення, ходатайство, постановлення, слідчий суддя, прокурор, процесуальний керівник, нагляд.

Basysta I. V., Shchur B. V. Procedural independence of the investigator in the light of the requirements of the current code of criminal procedure: problems and prospects

In the article, the author makes an attempt on the basis of the analysis of normative-legal documents and best practices of leading scientists to take a fresh look at the issues of procedural autonomy of the investigator. As in part 5 of article 40 of the code of criminal procedure it is only assumed that the investigator, in exercising its powers, is independent in its procedural activities, the intervention in which by persons without lawful authority, is prohibited. Public authorities, local governments, enterprises, institutions and organizations, officials, other individuals required to comply with legal requirements and procedural decisions of the investigator. Along with criticism positive achievements of the current criminal procedural law have been highlighted. The latest were tracked by the results of the author's empirical study.

Key words: investigator, procedural autonomy, procedural decision, pre-trial investigation, protocol, resolution, motion, order, the investigating judge, the prosecutor, process manager, supervision.

УДК 343.82

Марисюк Костянтин Богданович,
доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»

ДО ПИТАННЯ ПРО СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ (IV МІЖНАРОДНИЙ ТЮРЕМНИЙ КОНГРЕС 1890 Р.)

Стаття присвячена аналізу питань, пов'язаних з діяльністю IV Міжнародного тюремного конгресу, який проходив у м. Санкт-Петербурзі у 1890 р. Досліджено склад учасників останнього та основні рішення, ухвалені на ньому. Окрему увагу звернено на питання функціонування Міжнародної тюремної виставки, яка супроводжувала засідання згаданого конгресу. Проаналізовано найзначніші проблеми, що розглядалися на конгресі, зокрема питання про використання праці різноманітних категорій засуджених та оплату їх праці, питання діяльності громадських організацій і їх виховну роботу з засудженими як в період відбування ними покарання, так і в період після звільнення останніх, питання заходів заохочення та стягнення, які можуть застосовуватись до засуджених та ін.

Ключові слова: покарання, конгрес, безпека, злочин, злочинець.

Постановка проблеми. В умовах соціально-економічних перетворень, побудови правової, демократичної держави перед кримінально-виконавчим правом постало нове завдання: перетворення системи виконання покарань відповідно до реалій, що склалися; підвищення її відкритості; посилення охорони прав, свобод та законних інтересів засуджених; залучення до участі у їх виправленні органів державної влади, інших державних та громадських інституцій, а також окремих громадян. Особливого значення ці напрямки розвитку кримінально-виконавчого права набули у зв'язку з інтеграцією України до Європейського Співтовариства. На вивчення одного з етапів міжнародного співробітництва у галузі кримінальних покарань, а саме на питання, пов'язані з функціонуванням IV Міжнародного тюремного конгресу 1890 р., та з найбільш значимими рішеннями, прийнятими на ньому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питань, пов'язаних з діяльністю та рішеннями IV Міжнародного тюремного конгресу у м. Санкт-Петербурзі, доволі багато дослідників, як сучасників цієї події, так і науковців більш пізніх часів. Так, наприклад, серед перших особливо варто виділити таких знаних вчених другої половини XIX – початку XX ст., як В. Случевський [4], Б. Утевський [6] та І. Щегловітов [7]. Не менше уваги приділялось досліджуваним питанням і у працях сучасних авторів, наприклад, Д. Галямової [2], Ю. Толстенко [5].

Не зважаючи на наявність значної кількості публікацій з задекларованих у назві наукової статті питань, повною мірою проблеми досі не були предметом самостійних наукових розвідок вітчизняних науковців.

Усвідомлюючи, що в межах однієї короткої публікації з'ясувати усі проблемні питання з теми, задекларованої у назві цієї наукової статті, фактично не можливо, ми зосередимо увагу на найбільш важливих, з нашої точки зору, моментах, залишивши інші для наступних наукових розвідок.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття історико-правової традиції становлення міжнародного співробітництва у сфері виконання кримінальних покарань на основі аналізу IV Міжнародного тюремного конгресу 1890 р.

Виклад основного матеріалу дослідження. Другий етап міжнародного співробітництва держав з пенітенціарних проблем розпочався у 1872 році з діяльності Першого міжнародного тюремного конгресу так званої Другої серії і характеризувався участю в їх підготовці і проведенні офіційних представників ряду держав, а також їх конструктивно-практичною спрямованістю. Всього було проведено дванадцять Міжнародних тюремних конгресів Другої серії, а саме: у Лондоні (1872 р.), у Стокгольмі (1878 р.), у Римі (1885 р.), у Петербурзі (1890 р.), у Парижі (1895 р.), у Брюсселі (1900 р.), у Будапешті (1905 р.), у Вашингтоні (1910 р.), у Лондоні (1925 р.), у Празі (1930 р.), у Берліні (1936 р.) та у Гаазі (1950 р.) [5, с. 246]. Звернемо увагу лише на один з них, а саме IV Міжнародний тюремний конгрес, що відбувся 1890 р. у м. Санкт-Петербурзі.

На ньому були присутніми 69 офіційних делегацій з 26 держав, всього близько 600 учасників, серед яких – 140 іноземців.

За традицією, конгрес працював у трьох секціях, а саме: 1) кримінальне право; 2) пенітенціарні питання; 3) питання попередження злочинів.

У порядку денному було передбачено 26 питань.

Серед найбільш значимих проблем, які розглядались на конгресі, були питання про використання праці різноманітних категорій засуджених та оплату їх праці, питання діяльності громадських організацій і їх виховну роботу з засудженими як в період відбування ними покарання, так і в період після звільнення останніх, питання заходів заохочення та стягнення, які можуть застосовуватись до засуджених та ін.

Окремо варто звернути увагу на те, що проведення IV Міжнародного тюремного конгресу у м. Санкт-Петербурзі співпало у часі зі значним посилення ролі пенітенціарної науки, у зв'язку з чим однією з його рекомендацій було створення при університетах кафедр пенітенціарного права, створення бібліотек у з кримінально-виконавчих питань [2, с. 39]. Однією із передумов цього рішення було те, що починаючи з 1871 р. професором І. Фойницьким здійснювалось викладання курсу пенітенціарного права у Московському університеті, а 1889 р. у Санкт-Петербурзі побачило світ його монографічне дослідження «Учение о наказании в его связи с тюремоведением».

Ще одним важливим питанням, яке широко обговорювалось на IV Міжнародному тюремному конгресі у м. Санкт-Петербурзі, було питання про ув'язнених, які не піддаються виправленню. У зв'язку з цим було висловлено позицію, що невинуватих засуджених не існує, а є злочинці, які вчиняють злочини за звичкою. До цієї категорії правопорушників конгрес рекомендував застосовувати тривалі строки позбавлення волі у виправних установах, «роботних домах» чи направлення у заслання з обов'язкові залучення до суспільно-корисної праці. При цьому у резолюції була висловлена рекомендація про можливість застосування до рецидивістів такого стимулу, як умовно-дострокове звільнення.

У процесі досліджуваного Міжнародного тюремного конгресу також було прийнято рішення щодо поєднання системи поміщення в сім'ї з поміщенням у спеціальні заклади, оскільки, на думку його учасників, обидві системи мають свої переваги і свої

недоліки. Так, поміщення в сім'ї найбільш доцільне у випадку, коли мова йде про дітей наймолодшого віку, особливо дівчаток, дітей, які вже протягом тривалого часу знаходились у виправних установах, і цього вистачило для їх виховання та виправлення, а також тих дітей, виправний вплив щодо яких було завершено, але щодо яких збережено патронат [3].

В той же час, конгрес рекомендував, щоб товариства патронату особливу увагу приділяли вибору сімей, до яких можуть бути віддані на виховання діти, керівництву цими сім'ями, спостереженню за їх виховною діяльністю та регулюванню виховної діяльності.

Дітей, які утримуються у різних громадських та приватних установах, рекомендувалось розподіляти на невеликі групи, які носили б сімейний характер, або ж, у крайньому випадку, об'єднувати їх у великі групи. Кількість вихованців, які могли утримуватись в одній установі, мала бути такою, щоб керівник останньої мав можливість окремо займатись кожним вихованцем.

Учасники конгресу підкреслювали необхідність того, щоб вихованці, які відносяться до різних віросповідань, були, наскільки це можливо, розділені за своїми релігійними поглядами. Також обумовлювалась необхідність розділяти дітей, починаючи з десятирічного віку, у різні установи за статевим та віковим критеріями. Якщо ж це зробити неможливо, то такого роду розподіл мав бути зроблений в рамках однієї установи.

Виховання і навчання в указаних установах мають бути спрямовані на реалізацію практичних завдань, які відповідають специфіці елементарних училищ; вихованці цих училищ повинні отримати у результаті їх закінчення знання та навички, які можуть стати корисними для них у майбутньому житті залежно від їх станової приналежності.

Після закінчення перебування в указаних установах керівництво останніх має потурбуватись про знаходження для своїх вихованців місць в приватних установах, та праці, яка б відповідала їх навикам – праці на фермах, у якості прислуги та ін.

Згадані вище установи обов'язково мали знаходитись під громадським контролем.

Тривалість перебування в установах за необхідності могла б бути продовжена до 18-річного віку, і більш раннє звільнення неповнолітніх правопорушників можливе лише у випадку неможливості виправлення [3].

На підставі виступу знаного російського вченого-пенолога Д. Дріля, учасники IV Міжнародного тюремного конгресу у м. Санкт-Петербурзі прийняли резолюцію щодо необхідності зняття всіх питань про винність та осудність неповнолітніх і заміну їх наступними питаннями: чи потрібна дитині опіка уряду і чи потрібна вона у простому або виправному вихованні. Було вирішено, що при виборі тих або інших заходів необхідно враховувати як причини, які підштовхнули дитину до вчинення проступку, так і розумовий розвиток, вік, соціальне оточення останньої. Стосовно ж неповнолітніх у віці від 16 до 21 року, то учасники конгресу запропонували, у випадку визнання їх (неповнолітніх) винними, надавати суду право застосовувати щодо них широке коло заходів карального впливу, починаючи з простої догани [3].

Помилкою буде вважати, що лише згаданою вище діяльністю обмежився Міжнародний тюремний конгрес 1890 р. Так, наприклад, вечорами на загальних зібраннях конгресу були прочитані публічні лекції такими знаними пенологами, як В. Спасович (щодо життя та творчості Дж. Говарда), Т. Каноніко (щодо важливості тюремної реформи), Ф. Ягеман (щодо заходів попередження злочинності), М. Гербетт (щодо міжнародних аспектів пенології).

Безсумнівним досягненням досліджуваного Міжнародного тюремного конгресу можна вважати проведення у рамках останнього Міжнародної тюремної виставки, у якій прийняли участь, окрім держави-організатора, Австро-Угорщина, Аргентина, Бельгія, Німеччина, Греція, Данія, Іспанія, Італія, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Сербія, США, Туреччина, Франція, Швейцарія, Швеція та Японія.

Згадана виставка відбувалась на території Михайлівського манежу м. Санкт-Петербурга та, за словами сучасників, вражала своєю грандіозністю. На ній була представлена повна картина тюремного побуту Європи: моделі тюрем різних пенітенціарних систем з усією обстановкою, велика кількість фотографій і публікацій з усіх галузей тюремного відомства, предмети їх побуту, пристрої для транспортування останніх і т.д. Всі держави були розташовані в алфавітному порядку і закінчувались стендом, представленим Російським відділом з моделлю сибірського рудника.

На згаданій Міжнародній тюремній виставці була представлена окрема експозиція, присвячена різноманітним речам, зробленим руками засуджених. Остання розташовувалась у двох відділах: в російському відділі, де були виставлені всі види робіт, які вироблялись арештантами, а також в іноземному – роботи, виготовлені в умовах одиночного ув'язнення [1, с. 37].

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що IV Міжнародний тюремний конгрес 1890 р. відіграв надзвичайно важливу роль у становленні міжнародного співробітництва у сфері виконання покарань, не лише врегулювавши значний перелік питань, а й заклавши суттєве підґрунтя для подальшої діяльності у цьому напрямку.

Список використаних джерел

1. Антипов А. История возникновения и становления тюремной системы г. Симбирска [Текст] / А. Антипов // История государства и права. – 2011. – №11. – С. 34–37; №12. – С. 35–38.
2. Галямова Д. История международного сотрудничества в области обращения с осужденными [Текст] / Д. Галямова // Государство и право : теория и практика : Материалы Международной научной конференции (г. Челябинск, апрель 2011 г.) – Челябинск : Два комсомольца, 2011. – С. 38–41.
3. Иваняков Р.И. Обсуждение проблем исполнения наказаний в отношении несовершеннолетних в ходе Международных пенитенциарных конгрессов / Р. Иваняков, И. Смирнова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.justicemaker.ru/view-article.php?id=21&cart=3815.
4. Случевский В. С.-Петербургский Международный тюремный конгресс : Материалы [Текст] / В. Случевский // Юридическая летопись. – 1890. – №8. – С. 113–129.
5. Толстенко Ю. Генезис международного сотрудничества в пенитенциарной сфере [Текст] / Ю. Толстенко // Закон и жизнь. – 2013. – №10. – ч. 2. – С. 244–247.
6. Утевский Б. IX Международный тюремный конгресс [Текст] / Б. Утевский // Право и жизнь. – 1926. – Кн. 2–3. – С. 81.
7. Щегловитов И. IV Международный тюремный конгресс в Санкт-Петербурге [Текст] / И. Щегловитов // Журнал гражданского и уголовного права. – 1890. – Кн. 7–8. – С. 1–114.

**Марисюк К. Б. К вопросу о становлении международного сотрудничества в
сфере исполнения уголовных наказаний
(IV Международный тюремный конгресс 1890 г.)**

Статья посвящена анализу вопросов, связанных с деятельностью IV Международного тюремного конгресса, который проходил в г. Санкт-Петербурге в 1890 г. Исследовано состав участников последнего и основные решения, принятые на нем. Отдельное внимание обращено на вопросы функционирования Международной тюремной выставки, которая сопровождала заседания упомянутого конгресса. Проанализированы значительные проблемы рассматриваемые на конгрессе, в частности, вопрос об использовании труда различных категорий осужденных и оплату их труда, вопросы деятельности общественных организаций и их воспитательную работу с осужденными как в период отбывания ими наказания, так и в период после освобождения последних, вопрос мер поощрения и взыскания, которые могут применяться к осужденным и др.

Ключевые слова: наказание, конгресс, безопасность, преступление, обязанности, преступник.

**Marysyuk K. B. To the question about becoming of international cooperation in the
field of implementation of criminal punishments
(Fourth International prison congress of 1890)**

The article is sanctified to the analysis of the questions, related to activity of Fourth International prison congress, that passed in Saint Petersburg in 1890. The list of entries and the basic decisions accepted on him are investigated. Separate attention is turned on a question of activity of the International prison exhibition, that accompanied of the mentioned congress. Analyzed the major problems discussed at the Congress, in particular, the use of various categories of labor convicts and their remuneration, questions of public organizations and their educational work with convicts in the period of serving their sentences, and in the period after the release of the latest issue of incentives and penalties that may be applied to convicted persons and others.

Key words: punishment, congress, safety, crime, criminal.

УДК 343.1

Власова Ганна Петрівна,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики
Національної академії прокуратури України

СПІВВІДНОШЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ФОРМ

В статті розглядаються деякі аспекти співвідношення понять кримінальних процесуальних проваджень та диференціації кримінальних процесуальних форм та запропонована класифікація спрощених форм кримінального судочинства. Акцентується увага на тому, що із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України кримінальна процесуальна форма набула таких нових рис, які якісно та по-іншому характеризують процедуру кримінальної процесуальної діяльності. Наводиться авторське формулювання поняття диференціації кримінальної процесуальної форми. Автор приходить до висновку, що в науці кримінального процесу не існує чіткої концепції стосовно диференціації кримінальної процесуальної форми.

Ключові слова: кримінальний процес, юридичний процес, процесуальна форма, провадження, диференціація.

Постановка проблеми. Розглядаючи поняття «кримінальний процес», його місце і роль у системі суспільних відносин, необхідно акцентувати увагу на концепції широкого розуміння юридичного процесу, проблема якого існує не одне десятиріччя. Вона характеризується і непримиренністю позицій науковців, відсутністю в них спільного знаменника. Відмова від концепції загального юридичного процесу, від розроблення його проблем, а також фактично ігнорування уже проведених досліджень у загальнотеоретичному і галузевих аспектах не можуть збагатити правову науку, гальмують її розвиток [2, с. 12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку системи процесуальних проваджень та диференціації кримінальної процесуальної форми тривалий час досліджувалася відомими вченими, які займалися як загальними проблемами теорії права, так і реалізацією цих категорій у кримінальному судочинстві. Різними формами кримінальних процесуальних проваджень приділялась належна увага ще в працях дореволюційних процесуалістів та теоретиків права таких як: С. І. Вікторського, С. І. Духовського, А. Ф. Коні, В. А. Случевського, І. Я. Фойницького. У теорії кримінального процесу ретельно досліджувалася проблема ефективності кримінальної процесуальної форми. У межах вирішення цієї проблеми вивчалася можливість диференціації кримінального процесу у працях Ю. М. Грошевого, В. Г. Даєва, В. С. Зеленецького, Ц. М. Каз, В. М. Савицького, М. С. Строговича, Д. В. Філіна, Ю. К. Якимовича та інших учених.

Однак поняття «диференціація» кримінальної процесуальної форми в юридичній процесуальній літературі так і не знайшло вираження у вигляді чіткої дефініції, вона

сприймалася як загальновідома категорія, що призвело до тривалої дискусії про необхідність, допустимість та межі диференціації.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення співвідношення кримінальних процесуальних проваджень та відповідної диференціації кримінальних процесуальних норм.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «процес» має латинське походження і означає послідовну зміну станів або явищ, що відбуваються закономірним порядком; хід розвитку чогось, плин, перебіг [7, с. 619]; порядок здійснення діяльності слідчих, адміністративних і судових органів [10, с. 407]; сукупність послідовних дій для досягнення якого-небудь результату [1, с. 997]; хід будь-якого явища, послідовна зміна станів, стадій розвитку [8, с. 558]. У праві під процесом розуміють визначену законом процедуру застосування матеріальних правових норм [13, с. 689].

Можна констатувати, що «юридичний процес» знаходить своє відображення й підтримку в більш широкому трактуванні. На думку одних, процес – це фундаментальна юридична категорія, що володіє загальними властивостями незалежно від прикметника, яким супроводжується іменник «процес» [11, с. 45], на думку інших – це найдавніший регулятор, певна сукупність дій і подій, що призводить до певного результату, підсумку [9, с. 6]. Інакше кажучи, у ньому є динаміка, неодноразовість, результат, чітка фіксація і зовнішнє оформлення.

Втрати юридичної науки виражаються в тому, що процесуальні категорії не знайшли ще свого певного місця в системі юридичних знань [12, с. 4-8]. Так розуміння юридичного процесу як діяльності суду має суттєві недоліки, оскільки не відображає реальних змін, які відбуваються в праві. Вони не помічають природних тенденцій щодо розширення процедурної регламентації різних сторін державної діяльності [12, с. 13].

Наукова конструкція, яка розкриває структурно-технологічну характеристику правової форми діяльності є процесуальна форма. Це система передбачених процесуальним правом юридичних засобів, дій та операцій, за допомогою яких урегульовуються всі питання, що виникають у юридичному процесі.

Аналітичний огляд наукових джерел та аналіз прокурорсько-судової практики дозволяє зробити висновок щодо структури процесуальної форми, яка включає: процесуальне провадження, процесуальна стадія та процесуальний режим.

Кримінальна процесуальна форма містить гарантії реалізації прав і свобод учасників процесу, забезпечує здійснення демократичних принципів, створює умови, які сприяють всебічному і об'єктивному розгляду та вирішенню питань кримінального провадження по суті. Без належної діяльності посадових осіб органів прокуратури, досудового розслідування та суду в чітко встановленому процесуальному порядку не може бути реалізований принцип законності, здійснений захист порушених прав. Недотримання вимог кримінальної процесуальної форми є підставою для визнання того чи іншого процесуального рішення незаконним і як наслідок – його скасування.

Тому кримінальну процесуальну форму необхідно розвивати та вдосконалювати, щоб, по можливості, отримати відповідність її складності (достатньої кількості процесуальних механізмів, які могли б забезпечити достовірність результатів кримінальної процесуальної діяльності при дотриманні прав учасників процесу) та простоти, яка б дозволяла провести швидко й ефективно провадження, гарантувати доступ особі до процесуальних засобів захисту, реалізації своїх прав та законних інтересів [3, с. 131-133].

Крім того, процесуальна форма кримінального судочинства повинна відповідати

таким загальним вимогам, як: доцільність, законність, раціональність, простота, швидкість, моральні та наукові засади, охорона прав та свобод людини тощо. Специфіка процесуальної форми, перш за все, буде знаходити своє вираження відповідно до засад кримінального судочинства.

Вищесказане дозволяє сформулювати дефініцію кримінальної процесуальної форми як зовнішнє вираження кримінальної процесуальної діяльності у вигляді встановленого кримінальним процесуальним законом порядку здійснення й оформлення результатів цієї діяльності.

Наведена дефініція кримінальної процесуальної форми є фактично єдиною, загальною для всіх існуючих різновидів кримінальних процесуальних проваджень незалежно від того, чи здійснюються вони у звичайному, спрощеному або ускладненому (з додатковими для учасників кримінального судочинства процесуальними гарантіями) порядку.

Із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України кримінальна процесуальна форма набула таких нових рис, які якісно та по-іншому характеризують процедуру кримінальної процесуальної діяльності. Якщо за КПК України 1960 року найважливішим елементом кримінальної процесуальної форми була стадійна побудова кримінального процесу, яка дозволяла вести процесуальну діяльність від порушення кримінальної справи і до судового розгляду кримінальної справи, іншими словами, провадження здійснювалося від стадії до стадії [4], то за новим законодавством кримінальне судочинство здійснюється у двох формах: досудове і судове провадження [5]. Можна констатувати, що поділ на досудову і судову стадії кримінального судочинства може бути розглянутий як позитивний фактор, оскільки такі зміни закладені в судово-правовій реформі, якою передбачено створення якісного нового кримінального судочинства охоронного типу, який повинен виступати гарантом захисту прав та свобод людини.

Виходячи із наведеного вище, ми вважаємо, що необхідність у диференціації кримінальної процесуальної форми, її корисність і доцільність, повинна знайти своє відображення не лише у наукових працях, а й постійно вдосконалюватися. Тим більше, що така необхідність визнана не тільки національним законодавцем, а й міжнародною спільнотою, що знайшло свій прояв у Рекомендації комітету міністрів Ради Європи № II (87) 18 від 17 вересня 1987 року щодо спрощення кримінального правосуддя [6, с. 116-122], де вказано, що тенденції розвитку кримінального процесуального законодавства України дають змогу визначити його вектор не в бік уніфікації, а навпаки – диференціації кримінальної процесуальної форми, збільшення випадків застосування процедур, які мають специфічні риси і суттєво відрізняються від загального порядку здійснення кримінального провадження.

На нашу думку, під диференціацією слід розуміти самостійні провадження, які характеризуються такими ознаками як: а) наявність певної матеріально-правової бази, існування певних проваджень, що мають деякі істотні особливості, об'єктивно полягають у відмінностях від загального порядку провадження; б) комплексність провадження, тобто наявність певних особливостей у діяльності правоохоронних органів на всіх (або хоча б на кількох) стадіях кримінального процесу; в) наявність істотних відмінностей в порядку діяльності щодо певної категорії проваджень, у порівнянні зі звичайним порядком здійснення судочинства.

Отже, існування спрощеного порядку кримінального судочинства, поряд зі звичайним, зовсім не є заклик до невиконання процесуальних норм. Ідеться не про

спрощення провадження порівняно з тим порядком, що встановлений у законі, а про встановлення в законі, поряд зі звичайним порядком судочинства, інших порядків, більш простих порівняно з ним. Отже, ні про яке порушення законності мова не йде [14, с. 245].

Не можна говорити і про те, що поява спрощеного порядку кримінального судочинства суперечить сутності (призначенню) кримінального процесу або його засадам. Призначення кримінального процесу полягає в тому, щоб установити істину в провадженні, забезпечити, щоб покарання застосовувалося тільки до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. Відповідно, у провадженнях про тяжкі і, тим більше, особливо тяжкі кримінальні правопорушення проміжок часу від учинення кримінального правопорушення і до призначення покарання може бути значно більшим, ніж у провадженнях про кримінальні правопорушення середньої та невеликої тяжкості. З одного боку, вони не так швидко зникають із пам'яті, відсутність швидкої реакції на них не сприймається як безкарність. З іншого боку, у таких провадженнях необхідні великі гарантії для встановлення істини, що пов'язано з тим, що шкода, яка настає в разі неправильного застосування норм кримінального права, у даному випадку буде особливо значною.

Чим менше пройде часу з моменту вчинення кримінального правопорушення і до моменту початку реалізації кримінальної відповідальності, покарання, тим більш ефективно буде реалізовано мету покарання. Отже, момент призначення покарання повинен бути максимально наближений до моменту вчинення кримінального правопорушення [14, с. 245].

Тому ми можемо зробити висновок, що диференціація кримінального процесу, яка полягає в існуванні, з одного боку, проваджень, які здійснюються у більш короткий строк, а з іншого – проваджень, по яких існують додаткові гарантії з установлення істини, цілком відповідає призначенню кримінального процесу. І існування спрощених судових проваджень є можливим та не суперечить ніяким істотним засадам кримінального процесу.

Зазвичай, як критерій диференціації кримінального судочинства на самостійні кримінальні процесуальні провадження, використовується тільки один – складність процесуальної форми. Але слід урахувати, що наука кримінального процесу і тим більше практика застосування норм КПК України під впливом різних чинників, показує, що в кримінальному процесі з'являються дедалі нові провадження, які стосуються кримінального провадження та існують і ті, які до кримінального провадження не мають ніякого відношення (умовно-дострокове звільнення, судовий контроль тощо).

Отже, можна констатувати, що в науці кримінального процесу не існує чіткої концепції стосовно диференціації кримінальної процесуальної форми. Прихильники диференціації виходять із того, що при безсумнівній важливості однакового дотримання встановленого порядку судочинства в усіх кримінальних провадженнях цей порядок повинен відрізнятися своєю специфікою, виходячи з характеру кримінального правопорушення, особи обвинуваченого й інших обставин. Така диференціація забезпечує максимальну доцільність процесуальних процедур, а тому їх ефективність, що відповідає завданням швидкого і повного розкриття кримінальних правопорушень, викриття винуватих осіб тощо.

Це надає нам можливість диференціювати кримінальне судочинство за такими напрямками, як:

- 1) загальне провадження;
- 2) спрощене провадження. У свою чергу, спрощене провадження згідно із чинним

законодавством включає такі види: спрощене провадження щодо кримінальних проступків; спрощене провадження на підставі угод, що диференціюється на: по-перше, угоду про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим та, по-друге, угоду між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості;

3) диференційований порядок кримінального провадження з посиленими процесуальними гарантіями, а саме: провадження у справах приватного обвинувачення; провадження у справах неповнолітніх; провадження про застосування примусових заходів медичного характеру; кримінальне провадження в суді присяжних; провадження, які містять відомості щодо державної таємниці; провадження на території дипломатичних представництв.

Щодо наведених проваджень посилення процесуальних гарантій виявляється у: спеціальному процесуальному статусі окремих учасників провадження; особливій процедурі участі в кримінальному судочинстві окремих суб'єктів; обмеженні кола заходів забезпечення кримінального провадження.

Висновки. Таким чином, можемо зробити висновок, що результати роботи як науковців так і практичних працівників свідчать про об'єктивну необхідність у диференціації процесуальної форми кримінального судочинства, а запропонована нами диференціація кримінальних проваджень передбачає спрощені та особливі порядки здійснення кримінальних процесуальних дій не тільки на стадії досудового розслідування, а й як наслідок, де буде виникати необхідність судового розгляду у суді першої інстанції та спрощені процедури перегляду судових рішень апеляційної та касаційної інстанціями.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст] : 170 000 слів / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К. : Ірпінь: ВТФ Перун, 2002. – 1428 с.
2. Галаган И.А. Процессуальные нормы и отношения в советском праве / И.А. Галаган; [под ред. И.А. Галагана]. – Воронеж : Издательство ВГУ, 1985. – 206 с.
3. Гиматзединов Д.Р. Понятие, социальная ценность и значение уголовно-процессуальной формы / Д.Р. Гиматзединов // Вестник Удмуртского университета. Экономика и право. – Вып. 1. – 2013. – С. 131-133.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. / [О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.] ; за заг. ред. В.Я. Тація. – Х. : Право, 2012. – Т. 1. – 768 с.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. – К., 2008. – 896 с.
6. Москалькова Т. Н. Относительно упрощения уголовного правосудия: Рекомендация № 6 R (87) 18 Комитета министров Совета Европы от 17.09.87 г.
7. Новий словник іншомовних слів / [укл. і перед. О.М. Сліпушко]. – К. : Аконіт, 2007. – 848 с.
8. Ожегов С.И. Словарь русского языка : 70 000 слов / С.И. Ожегов ; под ред. Н.Ю. Шведовой. – М. : рус. яз., 1989. – 1200 с.
9. Панова И.В. Юридический процесс / И.В. Панова. – Саратов : Святопись, 1998. – 253 с.
10. Словарь иностранных слов / [под. ред. Ф.Н. Петрова]. – 15-е изд., испр. – М. : Рус. яз., 1988. – 608 с.

11. Сорокин В.Д. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс / В. Д. Сорокин // Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 34–45.
12. Теория юридического процесса / [В.М. Горшенев, В.Г. Крупин, В.И. Мельников и др.]; под. общ. ред. В.М. Горшенева. – Х. : Вища школа, 1985. – 192 с.
13. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. Ю.С. Шемшученко та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – 2003. – Т. 5. – 689 с.
14. Якимович Ю.А. Структура советского уголовного процесса: система стадий и система производств. Основные и дополнительные производства / Ю.А. Якимович. – Томск : изд-во ТГУ, 1991. – 245 с.

Власова А. П. Соотношение уголовных процессуальных производств и дифференциации уголовных процессуальных форм

В статье рассматриваются некоторые аспекты соотношения понятий уголовно-процессуальных производств и дифференциации уголовно-процессуальных производств та предложена классификация упрощенных форм уголовного судопроизводства. Акцентируется внимание на том, что с принятием нового Уголовного процессуального кодекса Украины уголовное процессуальная форма приобрела такие новые черты, которые качественно и по-другому характеризуют процедуру уголовного процессуальной деятельности. Приводится авторское формулировки понятия дифференциации уголовной процессуальной формы. Автор приходит к выводу, что в науке уголовного процесса не существует четкой концепции по дифференциации уголовной процессуальной формы.

Ключевые слова: уголовный процесс, юридический процесс, процессуальная форма, производство, дифференциация.

Vlasova A. P. Ratio criminal procedural production and differentiation of criminal procedural forms

The article discusses some aspects of the relationship between the concepts of criminal procedure and differentiation of criminal procedure that is proposed classification of simplified forms of criminal proceedings. Attention is drawn to the fact that with the adoption of the new Criminal Procedure Code of Criminal Procedure Form acquired such new features which are qualitatively different and characterize the procedure of criminal procedural activities. Provides the author of the concept of differentiation of the criminal procedural form. The author concludes that in the science of criminal proceedings there is no clear concept for the differentiation of the criminal procedural form.

Key words: criminal procedure, legal process, procedural form, the production, differentiation.

УДК 343.131

Король Володимир Володимирович,
кандидат юридичних наук, доцент
Прикарпатського юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПИТАННЯ ПРО МОВУ, ЯКОЮ ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ: ШЛЯХИ УСУНЕННЯ СУПЕРЕЧНОСТЕЙ

У статті досліджується сучасний стан правового регулювання питання про мову, якою здійснюється кримінальне провадження. Автором зроблено спробу вирішення проблем, які пов'язані із суперечностями та заплутаністю законодавчих норм щодо використання державної мови у кримінальному провадженні.

Ключові слова: державна мова, мова, якою здійснюється кримінальне провадження, суперечності законодавчого регулювання, перекладач.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 124 Конституції України Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції здійснюють правосуддя, яке стосується конституційного, адміністративного, господарського, кримінального та цивільного судочинства. Ці види судочинства є процесуальними формами правосуддя та охоплюють порядок звернення до суду, процедуру розгляду судом справи та ухвалення судового рішення. Суди реалізують державну мову у процесі судочинства та гарантують право громадян щодо використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють, відповідно до Конституції та законів України.

Таким чином, Основним Законом України закладено конституційні основи для використання української мови як мови судочинства та одночасно гарантовано рівність громадян у судовому процесі за мовною ознакою.

На реалізацію цих конституційних положень спрямоване й законодавче вирішення питання про мову, якою провадиться судочинство, у ст. 29 Кримінального процесуального кодексу України (надалі – КПК України).

Однак, у Законі України «Про засади державної мовної політики» закріплено й інші підходи до вирішення цього питання, що створює деякі суперечності у застосуванні законодавчих норм та викликає гострі дискусії у сучасній науковій літературі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання мови, якою здійснюється кримінальне провадження, в різні роки було предметом наукового інтересу відомих вітчизняних дослідників: Ю. М. Грошевого, М. І. Леоненка, В. Г. Лукашевича, В. Т. Маляренка, М. М. Михеєнка, В. Т. Нора, М. І. Сірого, Ю. А. Тищенко, Г. І. Чангулі та інших. Вагомий внесок у вирішення цієї проблеми зробили процесуалісти колишнього СРСР та країн-членів СНД: Н. А. Абдулаєв, Г. В. Абшилова, О. П. Головинська, Т. М. Добровольська, Н. Я. Калашникова, П. А. Лупинська, І. І. Мартинович, І. Л. Петрухін, В. М. Савицький, М. С. Строгович та інші науковці. Однак, виняткової

гостроти це питання набуло саме після прийняття у 2012 році нового КПК України та Закону України «Про засади державної мовної політики».

Постановка завдання. У даній статті буде досліджено сучасний стан правового регулювання питання про мову, якою здійснюється кримінальне провадження, та зроблено спробу вирішення проблем, які пов'язані із суперечностями та заплутаністю законодавчих норм щодо використання державної мови у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суть закріпленого у ст. 29 КПК України принципу полягає в тому, що кримінальне провадження в Україні здійснюється державною мовою, в тому числі це стосується й складання процесуальних документів стороною обвинувачення, слідчим суддею та судом (ч. 1). Особа повідомляється про підозру у вчиненні кримінального правопорушення державною мовою або будь-якою іншою мовою, якою вона достатньо володіє для розуміння суті підозри у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 2). Слідчий суддя, суд, прокурор, слідчий забезпечують учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись у разі необхідності послугами перекладача в порядку, передбаченому КПК України. Процесуальні документи, надання копій яких передбачено законом, в обов'язковому порядку або за клопотанням таких учасників кримінального провадження перекладаються на їхню рідну мову або іншу мову, якою вони володіють (ч. 3-4).

Водночас, згідно з ч. 1 ст. 14 Закон України «Про засади державної мовної політики», поряд із загальним правилом про здійснення судочинства в Україні державною мовою передбачено, що у межах території, на якій поширена регіональна мова (мови), за згодою сторін суди можуть здійснювати провадження цією регіональною мовою (мовами) [9]. Цей закон значно розширює сферу використання регіональних мов у кримінальному провадженні, навіть порівняно із тими положеннями Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, підписаної від імені України 02.05.1996 р. в м. Страсбурзі, які ратифікувала наша держава Законом від 15.05.2003 р. № 802-IV [2].

Європейська хартія регіональних мов або мов меншин (далі – Хартія) підписана державами-членами Ради Європи 5 листопада 1992 року, з метою охорони «історичних регіональних мов або мов меншин Європи, деякі з яких знаходяться під загрозою «відмирання» та сприяння «збереженню та розвитку культурного багатства і традицій Європи» (абзац третій Преамбули) [2].

За умовами Хартії, кожна Договірна Держава під час ратифікації (прийняття, затвердження) Хартії, зобов'язана визначити кожен регіональну мову або мову національних меншин чи офіційну мову, щодо якої буде застосовуватись Хартія. Відповідно до ст. 2 Закону про ратифікацію Хартії Україна, як Договірна Держава визначила тільки мови національних меншин України (білоруську, болгарську, гагаузьку, грецьку, єврейську, кримськотатарську, молдавську, німецьку, польську, російську, румунську, словацьку та угорську) і не визначалась щодо регіональних або офіційних мов.

Як стверджує Д.Д. Лилак, визначення в цьому Законі регіональних або офіційних мов суперечило б Конституції України, зокрема, ст.ст. 10, 53. Зазначені статті Основного Закону України передбачають всебічний розвиток і функціонування в усіх сферах життя на всій території України тільки державної мови, якою є українська мова, та вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин України [5].

Порядок вживання регіональних мов або мов меншин у судовій владі регулюється ст. 9 «Судова влада» частини III Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, а

стосовно кримінального судочинства цей порядок визначено у підпунктах «і», «іі», «ііі» та «іv» пункту «а» цієї ж статті. Однак, відповідно до підпункту «а» пункту 4 Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин», у сфері кримінального судочинства до мов національних меншин України застосовується тільки підпункт «а (ііі)». А саме: «...за умови, що використання можливостей, які надаються цим пунктом, на думку судді, не перешкоджатиме належному відправленню правосуддя: а) у кримінальному судочинстві: ііі) передбачити, щоб клопотання і докази, у письмовій чи усній формі, не розглядалися як неприйнятні виключно на тій підставі, що вони сформульовані регіональною мовою або мовою меншини» [2]. Фактично, таке право учасників кримінального провадження забезпечується на підставі чинних положень КПК України без замаху на функціональну роль української мови, яка визначена у ст. 29 цього Кодексу.

Крім того, у ст. 5 Закону про ратифікацію зазначено, що «При застосуванні положень Хартії заходи, спрямовані на утвердження української мови як державної, її розвиток і функціонування в усіх сферах суспільного життя на всій території України, не вважаються такими, що перешкоджають чи створюють загрозу збереженню або розвитку мов, на які відповідно до статті 2 цього Закону поширюється положення Хартії» [2]. Такий нормативний припис підтверджує, що у певних сферах суспільства українська мова функціонує у повному обсязі і не може бути обмеженою у застосуванні.

Іншими словами, відповідно до взятих на себе Україною міжнародних зобов'язань в частині ратифікації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин немає жодного положення, яке би визначало необхідність ведення судового процесу у кримінальному провадженні мовою національних меншин. Таким чином, у цьому випадку відсутня суперечність між положеннями Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, які були ратифіковані Україною, та законодавчим регулюванням питання про мову кримінального провадження, яке визначається процесуальним законом.

Однак, не лише Законом України «Про засади державної мовної політики» передбачено можливість використання у судах, поряд з державною, регіональних мов або мов меншин. Відповідне положення міститься і в Законі України «Про судоустрій і статус суддів», але його формулювання істотно відрізняється від вищезгаданого.

Як зазначається у ч. 4 ст. 12 Законі України «Про судоустрій і статус суддів»: «У судах, поряд з державною, можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» в порядку, встановленому процесуальним законом» [11]. А оскільки положення Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, які були ратифіковані Україною, не суперечать вимозі КПК України про здійснення кримінального провадження державною (українською) мовою, то також відсутні будь-які колізії у цьому питанні й між ч. 1 ст. 29 КПК України та ч. 4 ст. 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

При цьому все ж незрозумілим для правозастосування залишається термін «регіональні мови». Як зазначає В.І. Шишкін, ратифіковані Україною положення Хартії не передбачали поширення застосування мов національних меншин, а тим більше «регіональних мов», на ведення судового процесу. Таким чином, в ч.ч. 4 та 5 ст. 12 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» законодавець порушив положення Конституції України і вийшов за межі Закону про ратифікацію [6].

Таким у загальному вигляді є правове регулювання питання мови, якою здійснюється кримінальне провадження. Безперечно, постановка цього питання в Україні є особливо актуальною, що підтверджується прикладами порівняно великого

представництва інших національностей в окремих регіонах України (АРК, Закарпатська, Чернівецька, Одеська та інші прикордонні області).

В юридичній літературі підкреслювалось й значення принципу національної мови судочинства для забезпечення гласності процесу. Зокрема, І. Л. Петрухіним наводився аргумент доступності судочинства для місцевої публіки [7, с. 185]. Також цей автор до критеріїв вирішення судом питання про мову, якою належить слухати конкретну справу, відносить: національність і розмовну мову обвинуваченого, потерпілого, свідків та інших учасників процесу; наявність клопотань учасників процесу про мову судочинства та їх обґрунтованість; національний склад і розмовна мова передбачуваної судової аудиторії [7, с. 192].

Реалізація цих випадків здійснення провадження мовою національних меншин на практиці може потягнути цілу низку додаткових вимог до суду та учасників процесу, а також створити проблеми, які практично не піддаються розв'язанню (у тому числі й із забезпеченням повного обсягу гласності судового процесу) або заставляють суд виконувати невласливі йому функції.

Як уже було зазначено нами, у наведених вище нормах простежується ряд суперечностей. По-перше, згідно ст. 14 Закону України «Про засади державної мовної політики», прямо передбачено можливість використання регіональних мов. Натомість, ст. 10 Конституції України та ст. 12 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» відсилають до нормативних положень процесуального закону, а ст. 29 КПК України однозначно визначає мовою провадження українську мову: «кримінальне провадження здійснюється державною мовою».

За критерієм юридичної сили згаданих законодавчих актів вказана суперечливість повинна, на нашу думку, вирішуватись на користь норм процесуального закону, адже таку вказівку дає Основний закон нашої держави, визначаючи ієрархію джерел кримінального процесуального права, спочатку згадується КПК України, а вже потім інші закони. Відповідно до норм, які визначають засаду законності, зокрема ч. 3 ст. 9 КПК України, закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати КПК України, та в свою чергу, не може застосовуватись закон, який суперечить цьому Кодексу.

Стосовно практичних проблем застосування, то такі перш за все стосуються положень саме ч. 1 ст. 14 Закону України «Про засади державної мовної політики». Тут, у свою чергу, також можна виділити декілька аспектів:

- питання реалізації положень засади гласності (ст. 27 КПК України), якщо для визнання мови регіональною достатньо, щоб нею володіли 10 % (в окремих випадках і менше) населення, то що ж робити з іншими 90 % населення, у випадку коли вони не володіють регіональною мовою. Фактично, кримінальне провадження для них залишиться закритим;

- відповідно до ч. 1 ст. 64 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» професійний суддя повинен володіти державною мовою. Водночас, згідно з ч. 1 ст. 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» у межах території, на якій поширена регіональна мова, держава гарантує можливість здійснювати судові провадження цією регіональною мовою (мовами). Проблема виникає у зв'язку з тим, що судова система побудована за територіальними та інстанційними ознаками. Причому територія, на яку поширюються повноваження місцевого суду є район, місто. А згідно зі ст. 1 та ч. 3 ст. 2 Закону України «Про засади державної мовної політики» регіональна мова може набувати офіційного статусу навіть на рівні села, селища чи міста, у якому

немає міського суду, а діє районний суд. А якщо у межах району декількома місцевими радами визначено різні мови як регіональні, то згідно цього Закону взагалі не зрозуміло, як вирішувати питання мови судочинства;

- якщо в районі повноважень суду будуть визнані регіональними дві, три чи більше мов, то виникають дуже великі сумніви і в тому, що хоча б один із суддів місцевого чи апеляційного судів володів би усіма цими регіональними мовами.

Крім того, більшість положень ч. 1 ст. 14 Закону України «Про засади державної мовної політики» неможливо реалізувати, оскільки він вимагає, по-перше, величезних видатків з державного бюджету, що є непідйомними для економіки України і платників податків та неспівмірними з цілями закону (за висловленими в літературі припущеннями, йдеться про мільярди чи десятки мільярдів гривень [9]), по-друге, величезної кількості кадрів, що володіють мовами національних меншин в державних органах, навчальних закладах, ЗМІ тощо – їх в Україні просто немає у такій кількості.

Положення Закону, що вочевидь не можуть бути виконані, викличуть нову штучно створену хвилю позовів у судах, як це було із позовами щодо невиконання зобов'язань держави у сфері соціального захисту. У свою чергу це може призвести до невиконання рішень національних судів, що буде порушенням ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Також існує і політичний аспект проблеми застосування положень ч. 1 ст. 14 Закону України «Про засади державної мовної політики»: замість того щоб гарантувати право громадян щодо використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють, ми виходимо далеко за межі цього завдання і змінюємо засади державної мовної політики, що напряду пов'язано з національною безпекою нашої держави і суперечить ст. 10 Конституції України.

При цьому виникає питання: наскільки місцеві органи влади, органи місцевого самоврядування у визначенні «регіональних мов» є правомочними, адже Конституція України у ст. 10 не наділяє виконавчі органи регіонального або місцевого рівня компетенцією у мовних питаннях у мірі, достатній для використання регіональної мови або мови меншини нарівні з державною в публічній адміністрації. Затвердження відповідних положень фактично може означати перегляд відповідних конституційних норм.

Крім того, відповідно до статті 6 Закону України «Про основи національної безпеки», одним із пріоритетів національних інтересів України є забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України [10]. Зміна меж функціонування державної мови є зміною конституційного ладу України, а це право згідно з ч. 3 ст. 5 Конституції України належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органом або посадовими особами.

Іншими словами, звуження Законом України «Про засади державної мовної політики» конституційного статусу державної мови є узурпацією певними органами держави, а саме – парламентом, виключного права народу змінювати конституційний лад в Україні.

Ч. 2 ст. 11 Закону «Про засади державної мовної політики» передбачає, що гарантія здійснення судочинства регіональною мовою має враховуватися при доборі суддівських кадрів. Водночас Закон «Про судоустрій і статус суддів» не передбачає перевірки знання кандидатами на посаду судді регіональних мов – єдиною вимогою щодо володіння мовою є володіння державною мовою, а критерієм при рекомендуванні на посаду судді в

конкретному суді встановлює бал, отриманий на кваліфікаційному іспиті. Такі розбіжності у законах викликають невизначеність щодо критеріїв добору суддів.

Незрозумілим є також питання про обсяг володіння регіональною мовою «для виконання своїх обов'язків». Недостатнє володіння мовою вплине на доступність окремої інформації як для суду, так і для інших учасників судового розгляду, що може потягнути за собою ухвалення недостатньо обґрунтованого, а отже – незаконного рішення, недостатню захищеність прав та законних інтересів учасників провадження. А будь-яких правових гарантій належного володіння певною національною мовою учасниками процесу не існує взагалі.

Необхідність проведення суддями «глибокого аналізу наступної судової роботи» для «прийняття вмотивованого рішення про те, яка із двох – трьох можливих мов судочинства забезпечить найбільш сприятливі для її виконання умови» [7, с. 192], призведе до покладення на суд невласливих для нього функцій: проведення аналізу етнічного складу регіону, прогнозування етнічного складу можливої судової аудиторії, відшукування шляхів найоптимальнішого вирішення мовного питання в суді тощо.

Також при здійсненні правосуддя мовою національних менших виникає проблема із перевіркою законності й обґрунтованості вироків в суді вищестоящої інстанції. Що робити, якщо справа переглядається в апеляційному, Вищому спеціалізованому чи, навіть, Верховному Суді України? Змінювати структуру вказаних судів і відповідно створювати окремі їх підрозділи за критерієм знання мови національної меншини? Безперечно – ні.

Проведення судового розгляду мовою національних меншин значно обмежить і гласність кримінального провадження. Судовий розгляд стане недоступним для всіх громадян, які не володіють цією мовою.

Знання української мови всіма громадянами України – це один із пріоритетів мовної політики в Україні, який забезпечується обов'язковим вивченням української мови в школах, веденням діловодства українською мовою тощо. Навіть до осіб, які бажають вступити до громадянства України, висувається умова про знання української мови в обсязі, достатньому для спілкування (п. 3. ч. 2 ст. 17 Закону «Про громадянство України») [8]. Всі ці положення складають правові передумови засади державної (а не національної) мови судочинства, яка не допускає винятків із загального правила: «Кримінальне провадження здійснюється державною мовою».

Інше питання виникає, коли учасниками процесу є особи, які не володіють українською мовою (іноземні громадяни, особи без громадянства, не виключено – і громадяни України). Очевидним є те, що особа, яка неповною мірою розуміє, що саме відбувається у судовому процесі, неспроможна захистити свої інтереси законним шляхом.

Згідно з п. 3 (е) ст. 6 Європейської конвенції з прав людини «кожна людина, обвинувачена у вчиненні кримінального злочину, має право отримувати безкоштовну допомогу перекладача, якщо вона не розуміє і не розмовляє мовою, яка використовується в суді» [3]. Перекладач вступає в процес для подолання мовних бар'єрів та його участь пов'язана із забезпеченням прав учасників провадження, а також із вирішенням основних завдань судочинства. Перекладач запрошується для здійснення перекладу документів, для надання допомоги під час проведення слідчих і судових дій, для ознайомлення учасників процесу з матеріалами провадження та в інших випадках.

Також, не виключені ситуації, коли допомога перекладача необхідна посадовим особам, що здійснюють кримінальне провадження. Така потреба виникає у випадках, коли є матеріали викладені іншою мовою, ніж мова провадження. Безперечно, що особи, які відповідальні за розслідування і вирішення справи в суді, обов'язково повинні досконало

володіти мовою судочинства, тільки за цієї умови вони можуть розібратися в суті справи і прийти до обґрунтованих висновків [1, с. 110].

У цьому випадку П. А. Лупинська правильно зазначає, що «незнання або слабе знання мови не дозволяє їм належним чином виконати свої процесуальні обов'язки навіть за допомогою перекладача». Безсумнівно, що не володіння або недостатнє володіння слідчим, прокурором або суддею мовою судочинства у справі не дозволить їм адекватно брати участь у кримінальному провадженні, ухвалювати законні й обґрунтовані рішення [4, с. 109].

З метою розширення доступності судового процесу, доцільно забезпечити можливість слухати синхронний переклад всього, що відбувається в суді також близьким і родичам підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого чи інших учасників провадження, які не володіють українською мовою за їхнім клопотанням, а також представникам іноземних ЗМІ. Практично це можна зробити шляхом використання фоноапаратури (як це робиться на міжнародних конференціях, семінарах тощо), що не потребує залучення додаткових перекладачів.

Таким чином, участь перекладача у кримінальному процесі є гарантією не лише встановлення істини у відповідному провадженні, а й реалізації конституційних прав та свобод громадян в Україні.

Висновки. Конституцією України (ст. 10) закладено конституційні основи для використання української мови як мови судочинства і одночасно гарантовано рівність громадян у судовому процесі за мовною ознакою. На реалізацію цих конституційних основ спрямовані положення КПК України (ст. 29), Закону України «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 12) та Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» (п. 4 і п. 5). Натомість ч. 1 ст. 14 Закон України «Про засади державної мовної політики», всупереч вищезгаданим законам, прямо передбачає можливість здійснення провадження у судах регіональними мовами. Ця правова колізія, як видається, повинна бути вирішена на користь саме процесуального закону, який ґрунтується на положеннях Конституції та судоустрійного законодавства України.

Стосовно ж реалізації у ході кримінального провадження права на використання мови, якою особа володіє (в тому числі й мови, яка має статус регіональної, або мови меншин), то воно забезпечується участю перекладача у кримінальному провадженні. Саме це питання й потребує особливої уваги та подальших досліджень для знаходження правового компромісу і припинення гострих політичних дискусій навколо питання мови, якою повинно здійснюватись судочинство.

Список використаних джерел

1. Головинская Е.П. Процессуально-правовые основы деятельности переводчика по обеспечению принципа языка уголовного судопроизводства [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук / Е.П. Головинская. – Воронеж : РГБ, 2006. – 196 с.
2. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин: Рада Європи; Хартія, Міжнародний документ від 05.11.1992 р. (ратифікація від 15.05.2003 р., підстава 802-15) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_014/paran304#n304.
3. Конвенція про захист прав і основоположних свобод : Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 р. (ратифікація від 01.06.2010, підстава 994 527) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

4. Лупинская П.А. Уголовный процесс: учебник для вузов / П.А. Лупинская. – М. : Норма, 2009. – 1072 с.
5. Окрема думка судді Конституційного Суду України Лилака Д.Д. стосовно рішення Конституційного Суду України щодо конституційності окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 13.12.2011 р. № 17-рп/2011 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-11/page2>.
6. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шишкіна В.І. стосовно рішення Конституційного Суду України щодо конституційності окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 13.12.2011 р. № 17-рп/2011 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-11/page3>.
7. Петрухин И.Л. Национальный язык судопроизводства / И.Л. Петрухин // Конституционные основы правосудия в СССР. – М. : Наука, 1981. – 360 с.
8. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III (в редакції від 06.12.2012р., підстава 5492-17) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>.
9. Про засади державної мовної політики : Закон України від 03.07.2012 р. № 5029-VI (в редакції від 06.09.2014 р., підстава 1556-18) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>.
10. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV (в редакції від 01.01.2015 р., підстава 35-19) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
11. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI (в редакції від 01.01.2015 р., підстава 76-19) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.

Король В. В. Законодательное регулирование вопроса о языке, на котором осуществляется уголовное производство: пути устранения противоречий

В статье исследуется современное состояние правового регулирования вопроса о языке, на котором осуществляется уголовное производство. Автором предпринята попытка решения проблем, связанных с противоречиями и запутанностью законодательных норм относительно использования государственного языка в уголовном производстве.

Ключевые слова: *государственный язык, язык, на котором осуществляется уголовное производство, противоречия законодательного регулирования, переводчик.*

Korol V. V. Legislative regulation of the issue of the language in which the criminal proceeding is carried out: the way to eliminate contradictions

The article examines the current state of the legal regulation of the issue of the language in which the criminal proceeding is carried out. The author has made an attempt to solve the problems which connected with contradictions and complexity of the legislative regulations with regard to using official language in the criminal proceedings.

Key words: *official language, the language in which the criminal proceeding is carried out, contradictions of the legislative regulations, the interpreter.*

УДК 343.261:342.9

Пузирний В'ячеслав Феодосійович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент Навчально-наукового інституту права
і соціальних технологій Чернігівського
національного технологічного університету

ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ НА ЗВЕРНЕННЯ ДО ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Проаналізовано проблеми нормативного урегулювання прав засуджених на звернення до органів державної влади та безпосередньо до пенітенціарної служби, визначено конкретні недоліки чинного законодавства у досліджуваній сфері та надано пропозиції щодо їх усунення. Акцентовується увага на тому, що виявлення фактів порушень прав засуджених завдяки моніторингу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини могло б зробити ефективним процес реалізації права на звернення засуджених за захистом своїх прав, однак недосконалість закону не дає такої можливості.

Ключові слова: право на звернення, засуджених, органи державної влади, нормативне урегулювання, процедура, публічна інформація.

Постановка проблеми. Питання євроінтеграційних процесів України в контексті захисту прав людини та гармонізації взаємодії держави і громадянина, при реалізації останнім своїх прав та законних інтересів, є досить актуальними. Існують недоліки чинного законодавства, що пов'язані з недосконалістю процедур реалізації прав людини у кримінально-виконавчій сфері, у тому числі права на звернення за захистом своїх прав як до органів державної влади у широкому розумінні, так і безпосередньо до пенітенціарних органів.

Реалізація прав на звернення – важливий інструмент для осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі та мають достатньо обмежень, передбачених законодавчими актами та вироком суду. Можливість звернення до органів влади за захистом своїх прав чи публічною інформацією є додатковою гарантією засудженим повною мірою реалізувати свої права, передбачені Конституцією України та міжнародними конвенціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному українському праві питанням відкритості та доступу до інформації щодо діяльності органів влади для забезпечення реалізації прав та законних інтересів громадян, а також порушенням прав людини у кримінально-виконавчій сфері приділяли увагу такі дослідники, як К. А. Автухов, В. В. Бочаров-Туз, О. Ю. Войтенко, С. К. Гречанюк, А. А. Діденко, М. Г. Демченко, Р. А. Дрозд, О. С. Загребельний, Є. Ю. Захаров, В. В. Коваленко, В. В. Кондратішина, А. Г. Лепеха, М. С. Романов, А. Х. Степанюк, І. С. Яковець та інші.

Водночас залишаються малодослідженими питання щодо удосконалення процедури звернення засуджених до органів влади та її нормативно-правове урегулювання на сучасному етапі.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблем нормативного врегулювання реалізації права на звернення в контексті удосконалення процедури

звернення засуджених до органів державної влади в Україні та надання пропозицій щодо її удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право на звернення до органів влади та отримання необхідної інформації для захисту своїх прав різними категоріями громадян регламентовано такими нормативно-правовими актами, як: Закони України «Про інформацію» [13], «Про звернення громадян» [12], «Про доступ до публічної інформації» [8] та ін.

У контексті нашого дослідження необхідно погодитися з В.В. Кондратішиною в тому, що сьогодні реальна ситуація в Україні з реалізацією засудженими права на звернення не повною мірою відповідає вимогам Конституції України та чинному кримінально-виконавчому законодавству [2, с. 105].

Положення Конституції України, а саме ст. 63 говорить про можливість засудженого користуватися усіма правами людини і громадянина, крім обмежень, передбачених законом та вироком суду [3].

Право засуджених звертатися до різних державних інстанцій передбачено ст. 8 Кримінально-виконавчого кодексу України [4]. Проте необхідно зазначити, що ні процедура звернення, ні особливості отримання публічної інформації у Кодексі не прописані, і тому потребують конкретної регламентації у інших нормативно-правових актах.

Так, К. А. Автухов вказує на те, що у ст. 8 Кримінально-виконавчого кодексу України поряд з правом засуджених на отримання інформації про свої права й обов'язки не зазначено обов'язок адміністрації надавати засудженим таку інформацію, а також знайомити їх зі змінами порядку й умов відбування покарання [1, с. 281].

Крім зазначених раніше законодавчих актів, які регламентують процедуру звернення засуджених за необхідною інформацією до органів влади, можна відзначити також «Порядок організації надання засудженим до позбавлення волі доступу до глобальної мережі Інтернет», затверджений наказом Міністерства юстиції України [9]. Проте в цьому підзаконному акті відсутній чіткий механізм, який би забезпечував такий доступ для засуджених. Це, наприклад, стосується положень щодо умов обмеження доступу до веб-сайтів: «перелік веб-ресурсів, до яких надається доступ для користування засудженими установи, затверджується комісією установи у складі начальника установи та керівників структурних підрозділів установи» [9]. Зрозуміло, що у такому випадку немає гарантії, що засудженому не буде відмовлено у використанні сайтів державних органів з метою оскарження он-лайн дій самих представників комісії та іншого персоналу установи. Ще одним недоліком можна назвати відсутність будь-яких положень, що роз'яснюють процедуру оскарження дій комісії установи у випадку їх непогодження із заявкою засудженого на інформаційний доступ. Відчувається односторонність контролю над процедурою отримання доступу до інформації для засудженого з боку представників влади. Відповідно, така недосконалість процедури не тільки не дасть можливості зробити прозорим процес доступу до публічної інформації та оскарження рішень пенітенціарних органів, але й, відповідно, не покаже об'єктивні недоліки у роботі цих органів.

Сьогодні чинним законодавством передбачено перелік суб'єктів звернення, до яких засуджений може направляти свої запити у письмовому вигляді і відповіді від яких не будуть підлягати перегляду з боку адміністрації [11]. Такими суб'єктами є: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та його представник, Європейський суду з прав людини, а також інші відповідні органи міжнародних

організацій, членом або учасником яких є Україна, уповноважені особи таких міжнародних організацій, суд та прокурори.

Незрозумілим є те, що у цьому переліку не згадані такі органи публічної адміністрації, як, наприклад, Державна пенітенціарна служба України, звернення до якої становить достатньо великий відсоток порівняно з вищеназваними органами та організаціями, хоча право на звернення засуджених до органів влади та інших організацій, передбачене ст. 8 Кримінально-виконавчого кодексу України [4], має ширший перелік суб'єктів. На нашу думку, якби відбулося доповнення списку суб'єктів звернення Державною пенітенціарною службою України, то це призвело б до більш ефективної процедури оскарження.

Водночас, навіть звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, конфіденційність переписки з яким і регламентована законом, не дає ефективного результату з огляду на недоліки у чинному законодавстві. Так, Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» передбачено проведення моніторингу забезпечення реалізації прав людини та щорічні доповіді про його результати перед Верховною Радою України [14]. За результатами проведеного моніторингу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у 2012-2013 рр. серед типових порушень, характерних для усіх місць несвободи, було виявлено позбавлення права утримуваних на звернення до органів державної влади, у тому числі до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Європейського суду з прав людини та до суду у встановленому законом порядку, а також прослідковується незмінна ситуація з порушеннями щодо інформування осіб, які відбувають покарання з різних питань, а також перешкоджання в отриманні необхідної інформації для захисту порушених прав [5, с. 53, 66-67]. Це проявляється, зокрема, у наявності суттєвих розбіжностей в умовах та порядку тримання осіб у місцях несвободи, у відсутності належного реагування на записи у книзі скарг та пропозиції, у неналежній організації розгляду звернень тощо [6, с. 72, 92].

На нашу думку, виявлення фактів порушень прав засуджених завдяки моніторингу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини могло б зробити ефективним процес реалізації права на звернення засуджених за захистом своїх прав, однак недосконалість закону не дає такої можливості.

Йдеться про необхідність внесення змін до Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», які будуть стосуватися конкретних механізмів притягнення до відповідальності органів та організацій, які відмовляються від співпраці з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини або не вживають необхідних заходів за поданнями Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини та громадянина (ст.ст. 15, 22 Закону), тому як сьогодні положення ст. 22 Закону щодо настання відповідальності зазначених органів носить скоріше декларативний характер [14].

Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» посадові та службові особи органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів зобов'язані забезпечувати дотримання прав людини і громадянина, реалізацію законних прав та інтересів засуджених і осіб, узятих під варту, вимог законодавства щодо виконання і відбування кримінальних покарань [7]. На наш погляд, недоліком цього Закону є відсутність серед обов'язків персоналу установ обов'язку сприяння у реалізації права засуджених на доступ до інформації про діяльність

державних органів влади і, відповідно, удосконалення механізму взаємодії пенітенціарних органів та засуджених до позбавлення волі громадян.

Слід зазначити, що за останні роки було здійснено декілька спроб щодо удосконалення нормативного врегулювання прав засуджених на звернення до органів влади. Серед них необхідно відзначити Наказ Міністерства юстиції України «Про Порядок розгляду звернень громадян у Державній кримінально-виконавчій службі» [10], яким визначено вимоги до організації розгляду звернень громадян у органах Державної кримінально-виконавчої служби України. Що стосується порядку подання звернень особами, які тримаються в установах виконання покарань і слідчих ізоляторах, то він визначається з урахуванням положень Кримінально-виконавчого кодексу України та Закону України «Про попереднє ув'язнення».

Висновки. Таким чином, узагальнюючи вищевказане, можна зробити висновок, що головною проблемою нормативного врегулювання проблеми реалізації прав засуджених на звернення за захистом своїх прав та отримання необхідної для цього інформації є відсутність у багатьох досліджених нормативно-правових актах прозорості та конкретної процедури розгляду таких звернень та реагування на них з боку державних органів, у тому числі органів кримінально-виконавчої системи. Це ж стосується не прописаних чітко у законодавстві обов'язків адміністрації установ виконання покарань щодо сприяння в отриманні засудженими доступу до публічної інформації, користування інтернет-ресурсами, роз'яснення процедур оскарження дій адміністрації у випадку відмови у доступі до певних веб-сайтів тощо. Крім того, нині не є ефективним забезпечення механізмів взаємодії представників влади із засудженими як на етапі підготовки звернень до органів влади, так і в процесі їх розгляду та вирішення, а також реагування представників державних органів на скарги з боку засуджених та вчасне їх задоволення. З урахування того, що Україна забезпечує виконання на всій території держави норм ратифікованих конвенцій та інших міжнародних документів, реальна ситуація з їх реалізацією бажає бути кращою з урахуванням статистичних досліджень неурядових організацій, що захищають права людини у сфері виконання покарань.

Список використаних джерел

1. Автухов К.А. Перспективні напрями вдосконалення Кримінально-виконавчого кодексу України / К.А. Автухов // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : економічна теорія та право. – 2013. – № 4 (15). – С. 281–291.
2. Кондратішина В.В. Щодо змісту діяльності держави із забезпечення правового статусу засуджених в Україні / В.В. Кондратішина // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 12. – С. 104–111.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
4. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11 липня 2003 року № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3-4. – Ст. 21.
5. Моніторинг місць несвободи в Україні : стан реалізації національного превентивного механізму : звіт за 2013 рік / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. – К., 2013. – 200 с.
6. Моніторинг місць несвободи в Україні: стан реалізації національного превентивного механізму : звіт за 2012 рік / Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. – К., 2013. – 193 с.

7. Про Державну кримінально-виконавчу службу України : Закон України від 23 червня 2005 року № 2713-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 30. – Ст. 409.
8. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січня 2011 року № 2939-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 32. – Ст. 314.
9. Про затвердження Порядку організації надання засудженим до позбавлення волі доступу до глобальної мережі Інтернет : Наказ Міністерства юстиції України від 1 серпня 2014 року № 1275/5 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 69. – Ст. 324.
10. Про затвердження Порядку розгляду звернень громадян у Державній кримінально-виконавчій службі : Наказ Міністерства юстиції України від 23 липня 2013 року № 1475/5 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 59. – Ст. 229.
11. Про затвердження Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань : Наказ Міністерства юстиції України від 29 грудня 2014 року № 2186/5 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 4. – Ст. 209.
12. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
13. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
14. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 20. – Ст. 99.

Пузырный В. Ф. Проблемы нормативного урегулирования реализации права осужденных на обращение к органам государственной власти в Украине

Проанализированы проблемы нормативного урегулирования прав осужденных на обращение в органы государственной власти и непосредственно к пенитенциарной службе, определены конкретные недостатки действующего законодательства в исследуемой сфере и даны предложения по их устранению. Акцентируется внимание на том, что выявление фактов нарушений прав осужденных благодаря мониторингу Уполномоченного Верховной Рады Украины по правам человека могло бы сделать эффективным процесс реализации права на обращение осужденных за защитой своих прав, однако несовершенство закона не дает такой возможности.

Ключевые слова: право на обращение, осужденные, органы государственной власти, нормативное урегулирование, процедура, публичная информация.

Puzyrnyi V. F. Problems of normative regulation of realization the convicted persons right to appeal to the public authorities in Ukraine

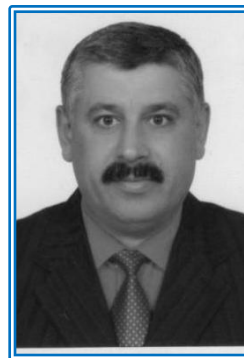
The article analyzes the problems of normative regulation of prisoners' rights to appeal to the government and directly to the prison service, defines the specific shortcomings of current legislation in the field of study and submitted proposals for their elimination. The attention that detect violations of prisoners' rights through monitoring of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights would make the process effective exercise of the right of prisoners to appeal for protection of their rights, however imperfect law does not allow such a possibility.

Key words: the right to appeal, convicted, public authorities, regulatory settlement, procedure, public information.

УДК 343.241. 4

Соловій Ярослав Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та процесу
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

Гуцуляк Микола Ярославович,
кандидат юридичних наук, доцент,
ст. науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем досудового розслідування
Навчально-наукового інституту підготовки фахівців
для підрозділів слідства та кримінальної міліції
Національної академії внутрішніх справ, підполковник міліції

ТЕОРЕТИКО-ПРОВАВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ТА ПРАКТИКА ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ КОНФІСКАЦІЇ МАЙНА

У статті висвітлено комплекс питань теоретичного і практичного характеру щодо регламентації та реалізації покарання у виді конфіскації майна за вітчизняним та зарубіжним кримінальним законодавством. Обґрунтовано, що конфіскація майна, особливо повна, має дуже значний каральний потенціал. Доцільність існування покарання у виді конфіскації майна, як заходу кримінально-правового впливу на злочинність, в сучасній системі покарань обумовлена соціальними і економічними причинами. Як основне покарання вона може стати реальною і ефективною альтернативою не тільки арешту або обмеженню волі, але й позбавленню волі на певний строк. Призначення повної конфіскації майна повинно ґрунтуватись на всіх обставинах конкретної справи та врахуванні особистості винного.

Ключові слова: конфіскація майна; кримінальне законодавство; покарання; право власності; ефективність покарання; спеціальна конфіскація.

Постановка проблеми. На міжнародних наукових форумах останнього десятиліття неодноразово піднімалися питання про ефективність та доцільність існування кримінального покарання у виді конфіскації майна. І хоча цей вид покарання не може претендувати на роль нового для суспільства феномену, незважаючи на зміну кримінального законодавства, розвиток і гуманізацію суспільства та перегляд існуючих моральних засад дослідження різних теоретико-правових дефініцій конфіскації майна залишається актуальною проблемою сучасності. Складовою частиною цього дослідження є питання стану та тенденцій практики застосування конфіскації майна.

Кримінальне покарання у виді конфіскації майна як і раніше виконує помітну роль в механізмі формування і реалізації кримінальної політики української держави. У цьому плані, враховуючи катастрофічні наслідки правління «сім'ї Януковича», будучи необхідною мірою підтримки законності і правопорядку, особливо в плані захисту від найбільш суспільно небезпечних посягань, вона пов'язана з численними соціально-економічними, соціально-психологічними, правовими проблемами, які ставлять на

порядок денний питання про розширення об'ємів її застосування і пошуку альтернативних кримінально-правових шляхів застосування конфіскації як основного виду покарання.

Тривалий час система конфіскації майна (повна та часткова), на жаль, залишалась недостатньо реалізованою як в санкціях статей Особливої частини КК, так і в практичній діяльності судів і органів і установ кримінально-виконавчої системи. Ситуація із застосуванням такого покарання, як конфіскація майна (ст. 59 УК України) [9, с. 22], на наш погляд, залишається актуальною проблемою і сьогодні. Так, не випадково у Постанові Пленуму Верховного Суду № 8 від 12.06.2009 «Про практику призначення судами кримінального покарання» п. 19. зазначено, що вирішуючи питання про застосування конфіскації майна, суди повинні враховувати, що такий вид додаткового покарання призначається лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини. При прийнятті такого рішення у вирокі мають бути наведені відповідні мотиви [16, с. 2]. Проте суди все рідше призначають конфіскацію майна як додаткове покарання. Так, кількість засуджених осіб, до яких суди застосували конфіскацію майна як додаткове покарання у 2013 р., зменшилася порівняно з 2012 р. на 18,4 % і становила 4,4 тис., їх питома вага від кількості засуджених за статтями КК, санкцією яких передбачено застосування конфіскації майна, становить 46,3 %, що на 9,3 % менше, ніж у 2012 р. [1, с. 36].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перетворення правового і соціального характеру, що відбуваються, відображаються в поглядах на конфіскацію майна з боку багатьох учених і практиків. Це означає, що проблеми, пов'язані з інститутом кримінально-правової конфіскації, ще далекі від остаточного вирішення.

Питання щодо визначення сутності, підстав і мети застосування покарання у виді конфіскації майна в останній період досліджували у своїх працях такі учені-правознавці як П. Д. Біленчук, В. Н. Веселова, В. Г. Гончаренко, В. К. Гришук, Н. О. Гуторова, М. Я. Гуцуляк, А. І. Зубков, В. Н. Іванов, Б. О. Кирись, Є. Д. Лук'янчиков, Ф. М. Марчук, Я. І. Соловій, П. Л. Фріс та ін.

Не можна залишити поза увагою і надзвичайно важливе питання ефективності покарання у вигляді конфіскації майна. Прихильники її збереження висловлюються про це декларативно, прямо пов'язуючи ефективність цього покарання з розмахом залякування. Противники збереження даного покарання в кримінальному законодавстві наголошують на його низькій ефективності через фактичне невиконання цього покарання. За даними різних авторів, частка невиконаних вироків у частині конфіскації майна в останні роки становить близько 80% [12, с. 32-39].

Таке становище пояснюється кількома причинами. По-перше, слідчі і дізнавачі нерідко несвоєчасно вживають заходів щодо накладення арешту на майно підозрюваних й обвинувачених, що дає можливість приховати майно, яке підлягає конфіскації. По-друге, труднощі виконання покарання у вигляді конфіскації майна визначаються контингентом громадян, щодо яких призначається це покарання.

Крім того, у випадках реального виконання даного покарання виникає стан майже повної матеріальної незабезпеченості засудженого, що на тлі падіння матеріального благополуччя оточення разом із необхідністю забезпечити матеріальний добробут родини і за наявності спогадів про втрату в результаті конфіскації всього, що було нажите роками, здатне призвести до такого психологічного впливу на засудженого, котрий буде прямо протилежний запобіжним цілям покарання. Доцільність існування покарання у виді конфіскації майна завжди була предметом дискусій серед науковців у кримінально-правовій та кримінально-виконавчій галузях права, особливо щодо обсягу та меж

застосування даного виду покарання. З огляду на це у літературі вже тривалий час триває дискусія щодо доцільності існування такого виду, як конфіскація майна. Останнім часом цій тематиці присвячені роботи Н. В. Віскова [4, с. 25-28], Б. О. Кириць [6, с. 233-243], В. М. Мельникової-Крикун [13, с. 61-65], Н. М. Кутиської [10, с. 255-258], Р. А. Сабітова [17, с. 77-79] та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретико-доктринальних положень кримінального права, нормативно-правової бази, що регламентує конфіскацію майна та практики реалізації цього виду кримінального покарання визначити сутність, мету, правові підстави та межі застосування конфіскації майна, а також визначити тенденції та шляхи вдосконалення як одного з видів додаткового покарання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історично в науковій літературі відносно загальної конфіскації майна сформувалися дві основні позиції.

Це покарання володіє вельми значним каральним потенціалом. Можливо, ця обставина спонукала деяких авторів виступити в літературі за виключення конфіскації майна з системи покарань. Крім того, на думку противників конфіскації, такий захід порушує права і свободи громадян, є перепорою на шляху гуманізації і лібералізації кримінального законодавства, не має суттєвого значення в питанні попередження і протидії деяким видам злочинів, а також поновлення соціальної справедливості [13, с. 61-65].

У законодавстві країн близького зарубіжжя загалом є декілька підходів до визначення конфіскації майна. Перший підхід – це визнання конфіскації майна видом покарання, що може застосовуватись тільки як додаткове за вчинення, зазвичай, тяжких й особливо тяжких злочинів з корисних мотивів (КК Казахстану, КК Білорусії) [18, с. 345].

Другий підхід визнає конфіскацію майна видом покаранням, що може призначатись тільки як додаткове, але при цьому відбувається відмова від загальної конфіскації (КК Киргизької Республіки, КК Азербайджану). До кримінального законодавства названих країн уключена лише так звана спеціальна конфіскація, під якою розуміється примусове безоплатне вилучення у власність держави предметів, пов'язаних зі злочиноm.

Третій підхід – це виключення конфіскації майна із системи покарань, надання їй особливого правового статусу з обмеженням її застосування лише майном і предметами, пов'язаними зі злочиноm, тобто визнання лише спеціальної конфіскації, але не як виду покарання, а як іншої міри кримінально-правового характеру. Цей шлях обрали законодавці таких країн як Литва, Естонія, Молдова.

Четвертий підхід – відмова від такого інституту кримінального права як конфіскація майна. Так, законодавець Республіки Грузії визнав конфіскацію майна антиконституційною нормою і виключив її з положень кримінального кодексу [18, с. 346-347].

На нашу думку, під час вивчення питання про застосування покарання у виді конфіскації майна було б доцільно проаналізувати досвід розвинутих країн світу. Так, КК Федеративної Республіки Німеччини встановлює: якщо вчинено правопорушення, і виконавець або інший учасник придбав що-небудь не правовим шляхом або за допомогою протиправно здобутих коштів, то суд призначає конфіскацію такого майна. Призначення конфіскації поширюється на отриману вигоду. Вона може поширюватися і на предмети, які придбали виконавці або учасники шляхом відчуження придбаного предмета або як

компенсації за його руйнування, пошкодження, або вилучення, або на основі придбаного права [19, с. 202].

Застосування такого виду покарання як конфіскація майна у Швеції віднесено законодавством до особливих правових наслідків учинення злочину і закріплено, що доходи, отримані в результаті злочину підлягають конфіскації, якщо тільки це не є явно нерозумним і повинно застосовуватися до всього, отриманого особою як оплата витрат, понесених у зв'язку зі злочином, вартість отриманого предмета може бути вилучена замість цього предмета. Конфіскація може також призначатися щодо об'єктів, які внаслідок їх особливих властивостей та інших обставин викликають побоювання, що вони можуть використовуватися злочинним шляхом; призначені для використання як зброя у злочині проти людського життя чи здоров'я, і які були виявлені за обставин, що викликають побоювання; що вони будуть використовуватися таким чином; призначені для використання як допоміжний засіб у вчиненні злочину, що заподіює шкоду власності, і які були виявлені при обставинах, які чітко викликають побоювання, що вони будуть використовуватися таким чином [20, с. 276].

Згідно з КК Японії, конфіскація – додаткове покарання, що полягає у вилученні на користь держави речей, а саме:

- 1) предметів злочину;
- 2) засобів учинення злочину або предметів, призначених для цього;
- 3) предметів, отриманих унаслідок учинення злочину, або винагороди за злочин;
- 4) предметів, отриманих в обмін на ті, що вказані в п. 3.

У статтях Особливої частини КК Японії конфіскація, як правило, не передбачається, але вона віднесена до додаткових видів покарань. Суд має право призначити її за будь-який злочин, крім тих нетяжких злочинів, за які встановлено покарання виключно у виді арешту або штрафу [18, с. 492].

Законодавством Південної Кореї встановлено, що покарання у виді конфіскації застосовується як додаткове до інших видів покарання. Водночас, відповідно до ст. 48 КК Республіки Корея, конфіскації підлягає річ, яка є власністю особи, що не вчиняла злочин, або яка була придбана особою, що не вчиняла злочин, але знала про її злочинне походження, зокрема, вона може бути конфіскована повністю або частково, якщо це:

- 1) річ, яка використовувалась або передбачалось її використання для вчинення злочину;
- 2) річ, виготовлена або придбана для злочинних цілей;
- 3) річ, отримана в обмін на річ, указану в законі.

У разі, якщо речі, згадані в законі, не можуть бути конфісковані, має бути виплачена сума, що дорівнює вартості даних речей [8].

Інші автори, навпаки, відстоювали її і навіть пропонували ввести до закону ширші можливості її застосування. Так, А. Беляєв та Л. Гарбовський пропонували встановити в законі можливість призначення загальної конфіскації майна не тільки як додаткового, але і як основного покарання [3, с. 17-21; 5, с. 135-137]. З аналогічною пропозицією виступили А. В. Лужбін і К. А. Волков [11, с. 33-36].

Дискусійними є погляди В. Козирева про те, що конфіскація як вид покарання суперечить загальновизнаним нормам міжнародного права, принципам гуманізму і справедливості і тому повинна бути законодавцем з переліку видів покарання виключена [7, с. 140-144]. Висловлюється думка про те, що в даний час немає достатніх підстав ні для виключення даної міри з системи покарань, ні для значного розширення практики її застосування [2, с. 167-179].

Ця позиція вимагає уточнення. По-перше, цей аргумент не може братися до уваги, коли йдеться про вилучення майна, придбаного незаконним шляхом. Ніхто не має права створювати собі благополуччя і благополуччя своїх близьких за рахунок суспільства шляхом вчинення злочинів і це майно повинне підлягати вилученню, навіть якщо при цьому погіршуються матеріальні умови життя невинних осіб, тому що і ці особи не мають права, не зважаючи ні на що, користуватися тим, що опинилося в їх користуванні всупереч закону.

Справедливим є і те твердження, що загальна конфіскація майна погіршує умови виправлення і реадaptaції осіб, звільнених від відбування покарання у виді позбавлення волі. При цьому можливості швидкого повернення до колишнього рівня добробуту законним шляхом у того, що відбув покарання, як правило, є вельми обмеженими. Становище, яке склалося, посилюється і рядом проблем психологічного плану, пов'язаних із спогадами про втрату і усвідомленням необхідності все починати спочатку.

Вести дискусії про справедливість цих тверджень не має сенсу. Негативні сторони конфіскації майна тією чи іншою мірою властиві практично всім існуючим видам кримінального покарання, і якщо вважати їх достатньою підставою для виключення з системи покарань цього їх виду, то довелось б відмовитися і від багатьох інших. У цьому випадку необхідно враховувати не сам факт, а ступінь обмеження прав та інтересів засудженого і близьких йому осіб. При загальній конфіскації майна вона досягає дуже високого рівня. Але навіть у цьому випадку її витрати непорівнянні, або, щонайменше, мало порівнянні з соціальними витратами покарання у виді позбавлення волі.

Конфіскація майна, безумовно, здатна відіграти роль у боротьбі із злочинністю, зокрема організованою, що має величезні грошові і майнові ресурси і піддає небаченій експлуатації законослухняне населення. Не можна не враховувати і того, що конфіскація майна є покаранням, яке певною мірою сприяє відшкодуванню матеріального збитку, заподіяного діями винного.

Спробуємо дослідити це шляхом аналізу деяких положень тих змін та доповнень, які внесені до КК. У зв'язку з цим уявляється цілком виправданим прийняття Верховною Радою України від 18 квітня 2013 р. Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» в частині конфіскації майна. Зокрема, КК України доповнено статтями 96-1 і 96-2 такого змісту:

Ст. 96-1. Спеціальна конфіскація:

1. Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна за умови вчинення злочину у випадках, передбачених в Особливій частині цього Кодексу.

Ст. 96-2. Випадки застосування спеціальної конфіскації:

1. Спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності та інше майно: 1) одержані внаслідок вчинення злочину та/або є доходами від такого майна; 2) призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення; 3) були предметом злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави; 4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

2. У разі якщо гроші, цінності та інше майно, зазначені у пункті 1 частини першої цієї статті, були повністю або частково перетворені в інше майно, спеціальній конфіскації підлягає повністю або частково перетворене майно. Якщо конфіскація грошей, цінностей та іншого майна, зазначених у пункті 1 частини першої цієї статті, на момент прийняття судом рішення про спеціальну конфіскацію неможлива внаслідок їх використання або неможливості виділення з набутого законним шляхом майна, або відчуження, або з інших причин, суд виносить рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна.

3. Гроші, цінності та інше майно, зазначені у цій статті, передані особою, яка вчинила злочин, іншій фізичній або юридичній особі, підлягають спеціальній конфіскації, якщо особа, яка прийняла майно, знала або повинна була знати, що таке майно одержано внаслідок вчинення злочину.

4. Спеціальна конфіскація не застосовується до грошей, цінностей та іншого майна, зазначених у цій статті, які згідно із законом підлягають поверненню власнику (законному володільцю) або призначені для відшкодування шкоди, завданої злочином [6, с. 2].

Вочевидь, що якісну оцінку всіх цих нововведень дасть реальна практика їх застосування. Але навіть поверховий аналіз тих змін та доповнень, які внесені до КК, свідчить, що при застосуванні багатьох з цих новел слідчо-судова практика може зіткнутися з цілою низкою труднощів та питань, односпайної і чіткої відповіді на які у нових нормах, на жаль, не міститься. Більше того, є всі підстави вважати, що деякі з цих нововведень не узгоджені з іншими, вже існуючими приписами КК, а окремі положення, якими доповнено КК, є не тільки незрозумілими, а іноді і відверто помилковими як з точки зору їх змістовного викладення, так і з боку законодавчо-технічного їх виконання.

До останнього часу в Загальній частині КК не містилося жодних роз'яснень щодо спеціальної конфіскації. При розкритті змісту цього поняття з позицій чинного законодавства слід виходити з того, що, по-перше, серед вичерпного переліку покарань у ст. 51 КК спеціальна конфіскація не зазначена, а за ст. 59 вилученню підлягає майно, що є виключно власністю засудженого, і застосування конфіскації майна передбачено лише за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини. Тому формально спеціальна конфіскація вважається кримінально-процесуальним заходом, сутність якого полягає у вилученні речових доказів.

Безумовно, позитивною новелою є прагнення законодавця визначити кримінально-правовий статус спеціальної конфіскації, відмежувати її від заходів кримінального процесуального характеру, що стосуються долі речових доказів.

Ще більш неоднозначним моментом у Законі України від 18 квітня 2013 р. є те, що він передбачає введення поняття «спеціальна конфіскація» у санкціях статей лише розділу XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» Особливої частини КК, тоді як інші статті, в яких передбачено застосування цього заходу, зазнали відповідних термінологічних інновацій лише у жовтні 2014 року. Так, Законом України від 7 жовтня 2014 року № 1689-VII «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» передбачено, як додаткове покарання у вигляді конфіскації майна, за злочини проти національної безпеки України (ст.ст. 109, 110, 111, 112, 114 КК), злочини, пов'язані з терористичною діяльністю (ст.ст. 258 – 2584 КК) та деякі інші злочини проти громадської безпеки (статті 260, 261 КК) [15, с. 2].

Зміна загальних підстав призначення покарання у вигляді конфіскації майна стосується безпосередньо положень ч. 2 ст. 59 «Конфіскація майна» КК України і полягає в суттєвому розширенні переліку злочинів, за вчинення яких може застосовуватися таке покарання.

Зокрема, до набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини», ч. 2 ст. 59 КК України визначала, що покарання у вигляді конфіскації майна може призначатися виключно за вчинення тяжких або особливо тяжких корисливих злочинів. При цьому, як свідчила судова практика, для призначення покарання у вигляді конфіскації майна, обов'язковою була наявність як критерію тяжкості вчиненого злочину, так і корисливого мотиву.

Іншими словами, покарання у вигляді конфіскації майна призначалося тільки у випадках, передбачених санкцією статті Особливої частини КК України, та лише за вчинення корисливих тяжких або особливо тяжких злочинів. Це, фактично, означало, що одне тільки передбачення конфіскації майна як додаткового виду покарання (навіть як додаткового обов'язкового виду покарання) у санкції кримінально-правової норми, було не достатньою підставою для його реального призначення. Тому, невід'ємним фактором була також тяжкість вчиненого злочину та його корисливий мотив.

Утім, із прийняттям вказаних змін до КК України у жовтні 2014 року, наявність критеріїв тяжкості та корисливості стає не обов'язковим для злочинів проти основ національної безпеки України та злочинів проти громадської безпеки. Отже, єдиною необхідною підставою для призначення додаткового покарання у вигляді конфіскації майна за вчинення цих злочинів є передбачення такого покарання у санкції відповідної кримінально-правової норми.

Висновки. Таким чином, новітні законодавчі інновації цілком обґрунтовано надають конфіскації майна чітко визначеного кримінально-правового статусу. Водночас залишається спірним питання про те, чи слід обмежувати цей захід, який за своїми ознаками та функціональним призначенням фактично збігається з покаранням, рамками «інших заходів кримінально-правового характеру». У зв'язку з цим зазначений напрям наукових досліджень потребує привернення особливої уваги та подальших комплексних розробок.

На підставі проведеного дослідження можемо сформулювати висновок про те, що конфіскація майна за своєю репресивністю є набагато більш значущою у порівнянні зі штрафом, громадськими роботами, виправними роботами і застосовувати її слід вмотивовано. Призначенню загальної конфіскації майна повинен передувати вдумливий підхід у кожній конкретній справі з урахуванням всіх обставин справи і особистості винного. При цьому конфіскація майна як основне покарання може стати реальною і ефективною альтернативою не тільки арешту або обмеженню волі, але і реальному позбавленню волі.

Основний висновок полягає в тому, що конфіскація майна, особливо повна, має дуже значний каральний потенціал в частині впливу на подальшу долю людини. Доцільність існування покарання у виді конфіскації майна як заходу кримінально-правового впливу на злочинність в сучасній системі покарань обумовлена соціальними і економічними причинами.

Список використаних джерел

1. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції // Вісник Верховного Суду України. – 2014. – № 5. – С. 36-41.
2. Бажанов М.И. Наказание в проекте УК Украины / М.И. Бажанов // Проблемы законности. – Вып. 38. – Х., 1999. – С. 167-179.
3. Беляєв А. Нове кримінально-правове регулювання конфіскації майна / А. Беляєв // Кримінальне право. – 2007. – № 2. – С. 17-27.
4. Вісков Н.В. Спеціальна конфіскація: правова природа та законодавча регламентація / Н.В. Вісков // Адвокатська практика. – 2008. – № 4. – С. 25-28.
5. Гарбовський Л. Окремі аспекти вдосконалення кримінально-процесуального забезпечення конфіскації майна органами дізнання та досудового слідства / Л. Гарбовський // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 10. – С. 135-137.
6. Кириць Б.О. Конфіскація майна : аргументи за збереження і за скасування цього виду покарання / Б.О. Кириць // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. Збірник наукових праць / Головний редактор В. Л. Ортинський. – Львів, 2006. – Вип. 1. – С. 233-243.
7. Козирева В. Кримінальні покарання майнового характеру : сутність, мета, практика застосування / В. Козирева // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 4. – С. 140-144.
8. Кримінальний Кодекс Республіки Корея від 18 верес. 1953 р. [Електр. ресурс] – Режим доступу : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID>.
9. Кримінальний кодекс України (із змінами та доповненнями станом на 01 січня 2014 р.). – Х. : Одиссей, 2014. – 229 с.
10. Кутиська Н.М. Конфіскація майна: теорія, законодавчі новели та практика застосування. /Співдружність наук: архітектура, економіка, право: матеріали II Всеукраїнського студентського наукового симпозиуму(м. Івано-Франківськ, 14 листопада 2014 р.). Івано-Франківськ: РВД Івано-Франк. у-ту права ім. К. Данила Галицького, 2014. – С. 255-259.
11. Лужбин А.В. Конфискация имущества – «новая» мера уголовно-правового характера и новые проблемы / А.В. Лужбин, К.А. Волков // Российская Юстиция. – 2006. – № 9. – С. 33-36.
12. Марчук Ф. М. Особливості застосування конфіскації майна / Ф.М. Марчук // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 7. – С. 32-39.
13. Мельникова-Крикун В.М. Про недоцільність застосування конфіскації майна як виду додаткового покарання / В.М. Мельникова-Крикун // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2005. – № 29. – С. 61-65.
14. Постанова Пленуму Верховного Суду № 8 від 12.06.2009 «Про практику призначення судами кримінального покарання» [Електр. ресурс]. – Режим доступу : www.scourt.gov.ua/clients/vs...?.
15. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 18 квітня 2013 р. / Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014. – № 11. – Ст. 131. [Електр. ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/222-18.
16. Про внесення змін до кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ

- національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини : Закон України від 7 жовтня 2014 р. № 1689-VII // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014. – № 46. – Ст. 2046.
17. Сабітов Р.А. Юридична природа та проблеми кримінально-правової регламентації конфіскації майна / Р.А. Сабітов, Є.Л. Зотов // Юридична теорія та практика. – 2007. – № 1 (3). – С. 77-79.
 18. Уголовное право зарубежных государств: [учеб. пособие] / под ред. И.Д. Козочкина. – М. : Омега-Л., 2003. – 576 с.
 19. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германия / науч. ред. Шестакова Д.А. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 782 с.
 20. Уголовный кодекс Швеции / науч. ред. Кузнецова Н.Ф., Беляев С.С. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2008. – 642 с.

Соловий Я. И., Гуцуляк Н. Я. Теоретико-правовая регламентация и практика применения наказания в виде конфискации имущества

В статье освещено комплекс вопросов теоретического и практического характера, связанных с установлением, регламентацией и реализацией наказания в виде конфискации имущества на основе отечественного и зарубежного уголовного законодательства.

Обосновано вывод о том, что конфискация имущества, особенно полная, имеет значительный наказуемый потенциал. Целесообразность наличия наказания в виде конфискации имущества, как меры уголовно-правового влияния на преступность, в современной системе наказаний обусловлена социальными и экономическими причинами. Как основное наказание она может стать реальной и эффективной альтернативой не только аресту или ограничению свободы, но и лишению свободы на определенный срок. Назначение полной конфискации имущества должно обосновываться на всех обстоятельствах конкретного дела и учитывать личность виновного.

Ключевые слова: конфискация имущества, уголовное законодательство, наказание, право собственности, эффективность наказания, специальная конфискация.

Solovij Ya. I., Huculiak M. Ya. Theoretical and laws regulation and practical implementation of the penalty of confiscation

The complex of theoretical and practical problems concerning regulation and realization of punishment as property confiscation according to national and foreign criminal legislation is analyzed in the article. It is proved that property confiscation, especially full property confiscation, has very big punitive potential. Appropriateness of such punishment as a mean of criminal and legal influence on criminality is caused by social and economic reasons in the modern systems of punishments. As the most important punishment it can become a real and effective alternative not only for both arrest and restriction of freedom, but also for deprivation of freedom for some period. Infliction of such punishment as full property confiscation should be based on all the circumstances of a case and the personality of a guilty.

Key words: confiscation of property, criminal legislation, punishment, right of property, effectiveness of punishment, special confiscation.

УДК 343.21

Громко Володимир Ярославович,
здобувач кафедри кримінального права та кримінології
факультету з підготовки фахівців для підрозділів слідства
Львівського державного університету внутрішніх справ

ЗАГАЛЬНІ ОЗНАКИ СЛУЖБОВОЇ ОСОБИ ЯК СПЕЦІАЛЬНОГО СУБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

Розглянуто загальні ознаки службової особи як спеціального суб'єкта злочину за кримінальним правом України. Проаналізовано нормативне визначення поняття службової особи, загальні ознаки суб'єкта злочину як осудність та неосудність, обмежена осудність, вік кримінальної відповідальності, а також спеціальні ознаки, що виражають особливості службової особи, які вирізняють її з поміж інших спеціальних суб'єктів злочину.

Ключові слова: *ознаки суб'єкта злочину, осудність, неосудність, обмежена осудність, вік кримінальної відповідальності, спеціальні ознаки, службова особа, спеціальний суб'єкт злочину.*

Постановка проблеми. Протидія злочинам, які вчиняють службові особи, є важливою проблемою в процесі становлення України як демократичної і правової держави. Шкода, що заподіюється такими діяннями, полягає не лише у матеріальних втратах, а й у порушенні законних прав та інтересів людей, їх зневірі у діяльності державних органів, насамперед правоохоронних і судових, підриві престижу та авторитету цих структур. Питання про ознаки службової особи як спеціального суб'єкта злочину за кримінальним правом в науці кримінального права відноситься до розряду остаточно не вирішених. Нормативне визначення поняття службової особи – одне з понять яке зазнало в останній час чи не найсуттєвіших змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінальної відповідальності за злочини у сфері службової діяльності постійно були предметом ґрунтовних наукових досліджень. Значний внесок у розвиток кримінально-правових знань про поняття службової особи внесли такі науковці як П. П. Андрушко, В. К. Гришук, О. О. Дудоров, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, М. І. Хавронюк тощо. Найбільш новими дослідженнями питань відповідальності службових осіб за кримінальним правом України є дисертації Р. Л. Максимовича «Поняття службової особи у кримінальному праві України» та В. П. Коваленка «Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем, вчинене працівником правоохоронного органу». Зважаючи на останні законодавчі зміни стосовно поняття службової особи виникає потреба у проведенні ґрунтовного аналізу загальних ознак службової особи як спеціального суб'єкта злочину за кримінальним правом України та визначенні самого поняття службової особи.

Постановка завдання. Метою статті є визначення загальних ознак службової особи як спеціального суб'єкта злочину за кримінальним правом України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У початковій редакції КК України,

прийнятого 5 квітня 2001 року, поняття «службова особа» визначалось практично так само як і поняття «посадова особа» у КК України 1960 року. Нормативно закріплювалось, що службовими особами є особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням.

Проте, не зважаючи на те, що поняття службової особи було викладено у розділі «Злочини у сфері службової діяльності», і, за логікою речей, мало б стосуватися лише статей цього розділу, науковці обґрунтовували наскрізність цього кримінально-правового визначення, тобто необхідність його застосування до усіх випадків вживання в тексті кримінального закону поняття «службова особа» (у будь-яких статтях будь-яких розділів КК України). Обґрунтовувалось це тим, що застосування єдиного визначення поняття службової особи у всіх статтях КК України дало б можливість усунути непорозуміння, що можуть виникати з цього приводу.

Так, В. О. Навроцький та Л. П. Брич, зазначають, що поняття «службова особа» – це одне з наскрізних кримінально-правових понять. Тому його зміст однаково поширюється на всі норми КК України, у яких передбачено вчинення злочину службовою особою, а не лише на ті, що розміщені у розділі XVII Особливої частини КК України. Це, на їхнє переконання, відповідає засадничому положенню законодавчої техніки, яке передбачає презумпцію того, що однакові поняття вживають з однаковим значенням у межах усього нормативного акта і навіть всієї системи законодавства [4, с. 59].

Варто погодитись, що застосування законодавчих дефініцій у текстах нормативно-правових актів – один зі способів забезпечити ясність нормативного припису та зрозумілість наміру законодавця. Будь-яке визначення відображає предмет не повністю, воно відбирає тільки істотні ознаки, залишаючи поза своїм змістом низку інших властивих предметів ознак. Водночас сукупність таких істотних ознак має бути достатньою для реалізації двох пізнавальних (гносеологічних) завдань, що виконує визначення: з'ясувати властивості визначуваного предмета та відмежувати його від інших суміжних предметів чи явищ [8, с. 28].

Така позиція, про наскрізне використання нормативного визначення поняття службової особи стосовно усього КК України, сприймалася і правозастосовною практикою як беззаперечна.

Таким чином, за чинним КК України у його початковій редакції службовими особами, у всіх випадках вживання цього поняття у тексті КК України, вважались особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з використанням організаційно-розпорядчих, адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням.

Однак, таке нормативне визначення поняття службової особи, попри його тривале використання в законодавстві (як ми вже зазначали воно, по суті дублювало аналогічне положення КК України 1960 р.), наукову розробку та використання у правозастосовній практиці породжувало окремі проблеми, які так і не знайшли однозначного вирішення.

Найперше, це стосувалося розуміння таких понять, які вживалися у цьому визначенні як «представник влади», «організаційно-розпорядчі обов'язки», «адміністративно-господарські обов'язки», «спеціальне повноваження». Це в свою чергу

породжувало питання про визнання (невизнання) службовими особами окремих категорій осіб.

Питання загального вчення про суб'єкт злочину та його ознаки є достатньо детально опрацьованим в кримінально-правовій науці. В той же час, вважаємо, що при розкритті розуміння поняття службової особи як спеціального суб'єкта злочину не можна абстрагуватись від так званих «ознак загального суб'єкта злочину». Без їх огляду, дослідження буде не повним, тим більше, що як буде продемонстровано нижче, їх зміст стосовно службової особи має свої особливості.

Отже, службовій особі як спеціальному суб'єктові складу злочину властиві певні ознаки, що характеризують загального суб'єкта складу злочину. Цими ознаками є фізична особа, осудність та досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. З'ясування ознак службової особи передбачає визначення змісту цих загальних ознак, оцінки їх щодо наявності специфіка у визначенні поняття службової особи.

Перша ознака: службова особа – це фізична особа. З цього приводу дискусій якби не виникає. Під поняттям «фізична особа» у юридичній літературі розуміється людина. Однак це поняття також використовують для відмежування фізичної особи як суб'єкта злочину, і юридичної особи, яка нібито за українським кримінальним правом не може бути суб'єктом злочину.

Зокрема, ч. 1 ст. 11 КК України, серед ознак злочину, передбачає таку як його вчинення суб'єктом злочину, а ч. 1 ст. 18 КК України передбачає, що суб'єктом злочину є лише фізична особа.

Однак, Законом України № 314-VII від 23 травня 2013 року у Загальну частину КК України внесено окремий розділ «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб». І хоча у цьому розділі не визначено що ж потрібно розуміти під поняттям «юридична особа», конкретні заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи тут передбачено. Таким чином ситуація виглядає парадоксально, суб'єктом злочину законодавець визнає лише фізичну особу, підлягає кримінальній відповідальності теж, лише фізична особа, але є визначено заходи кримінально-правового характеру, що можуть застосовуватись лише до юридичних осіб.

Дискусійним залишається питання, чи наявність заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб у Загальній частині КК України, дає підстави стверджувати, що юридична особа є суб'єктом злочину.

Деякі науковці заходи кримінально-правового характеру вважають фактично притягненням до кримінальної відповідальності [5, с. 181-182]. Така думка є слушною адже юридична особа, по суті, притягується до відповідальності і якщо не до кримінальної, то до якої?

Видається, що законодавець навмисно використав термін «заходи кримінально-правового впливу» для того, щоб з одного боку передбачити для юридичних осіб заходи впливу (а фактично покарання), а з іншого це лише заходи впливу на юридичну особу, які ніби то не зобов'язують законодавця визнавати юридичну особу суб'єктом злочину.

Однак, нас цікавить питання кримінальної відповідальності юридичної особи з позиції оцінки спеціального суб'єкта – службової особи. В п. 1 ч. 1. ст. 96-3 КК України вживається термін уповноважена особа, яка діє від імені і в інтересах юридичної особи. І хоча фактично до кримінальної відповідальності притягується юридична особа, кримінально-правова оцінка дається діянням, що вчиненні уповноваженою особою цієї юридичної особи.

П.П. Андрушко слушно зазначає, що з позиції доктрини кримінального права юридична особа сама по собі не може вчинити будь-які дії, у тому числі такі, які можуть містити склад злочину чи розцінюватись як участь у якихось злочинах. Конкретні злочини можуть бути вчинені лише конкретними фізичними особами – її працівниками (персоналом), у тому числі її службовими особами (керівниками), чи уповноваженими особами юридичної особи, які не мають трудових відносин з юридичною [1, с. 111].

Оскільки прямої вказівки на те, що ця уповноважена особа повинна виконувати функції службової особи не має, то можна зробити висновок, що уповноважена особа, яка діє від імені і в інтересах юридичної особи не обов'язково є службовою особою. Таким чином і для фізичної, і для юридичної особи в законодавстві вимагається чітка вказівка на додаткову ознаку спеціального суб'єкта, що притаманна власне службовій особі.

Наступна ознака – службовою є лише осудна особа. У ч. 1 ст. 19 КК України зазначено, що осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Це дає змогу зробити висновок, що про наявність (або відсутність) у особи стану осудності можна говорити лише під час вчинення злочину. Відповідно питання про осудність чи неосудність, як передумову визнання особи службовою – спеціальним суб'єктом злочину не ставиться у тих випадках, коли особа не вчинила кримінально-протиправних діянь.

Згідно з ч. 2 ст. 19 КК України не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.

В. М. Бурдін зазначає, що поняття осудності за змістом є позитивним, а отже, і первинним відносно негативного за змістом поняття неосудності [2, с. 331]. Однак, якщо осудність – це одна з ознак суб'єкта, яка вказує на можливість особи підлягати кримінальній відповідальності, то неосудність – навпаки, є підставою незастосування до особи кримінальної відповідальності.

У теорії кримінального права проблема виділення критеріїв неосудності, підстав та особливостей їх формалізації є доволі дискусійною, принаймні під час характеристики за допомогою таких критеріїв «вчиненого діяння та правових наслідків неосудності» та «того, як виявляються воля та свідомість особи при вчиненні нею діяння» [7, с. 243-244].

Юридичний критерій неосудності у ч. 2 ст. 19 КК України визначено як не можливість особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. Він характеризується інтелектуальним та вольовим моментами (ознаками). Інтелектуальна ознака юридичного критерію неосудності полягає у нездатності особи усвідомлювати характер та значення вчинюваних нею дій (бездіяльності).

Стосовно службової особи, то тут, виникає питання: чи достатньо для визнання неосудною відповідної особи (яка наділена ознаками службової), за наявності інших ознак, факту не усвідомлення нею свого статусу (що вона займає відповідну «службову» посаду) та факту використання відповідних повноважень (що вона використовує власне «службові» повноваження), якщо при цьому вона усвідомлює характер та значення фактично вчинюваних дій (що вона заподіює тілесні ушкодження, знищує майно тощо)? Як бути в такій ситуації? Чи може ця особа визнаватись загальним суб'єктом злочину стосовно фактично вчинених дій?

Р. Л. Максимович не підтримує позиції можливості визнання «спеціальної осудності» стосовно службових злочинів та зазначає, що категорія «спеціальна осудність»

щодо злочинів у сфері взаємодії людини і техніки є недостатньою, оскільки йдеться про позицію одного автора, яку до того ж підтримали лише кілька вчених, а не вся наукова спільнота чи її більшість. Також не враховано певну особливість злочинів у сфері службової діяльності, зокрема те, що їх вчиняють насамперед з використанням розумових здібностей людини, її професійної підготовки та компетентності. Та і на практиці, принаймні у вивчених кримінальних справах, не вдалося натрапити на випадки встановлення наявності спеціальної осудності [3, с. 96].

Водночас, на нашу думку, поняття «спеціальна» осудність, яке пропонувалось у науці кримінального права видається занадто звуженим і не враховує всіх особливостей спеціального суб'єкта злочину, в тому числі і службової особи.

Розуміємо, що така ситуація (коли службова особа, не усвідомлює свого статусу, розуміючи при цьому характер фактично вчинюваних дій) можлива лише в теоретичному плані. В дійсності – не усвідомлення свого статусу завжди буде пов'язане з не усвідомленням характеру та значення вчинюваних дій, а відтак визнанням особи неосудною. Проте, у разі виникнення описаної вище ситуації, на нашу думку, слід вести мову про відсутність спеціального суб'єкта (відповідальність за «службовий» злочин виключається), однак відповідальність за фактично вчинене повинна наставати як для загального суб'єкта злочину.

Поряд з поняттями осудність і не осудність КК України передбачає поняття обмеженої осудності. Це поняття у кримінальному законодавстві України передбачено ч. 1 ст. 20 КК України під яким пропонується розуміти такий психічний стан особи, який під час вчинення злочину через наявний психічний розлад виключає здатність особи повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

Потрібно погодитись з Р. М. Максимовичем, який вважає, що поняття обмеженої осудності у рідких випадках, але може бути застосоване щодо такого спеціального суб'єкта злочину як службова особа [3, с. 91].

Службова особа, під час виконання своїх службових обов'язків звичайно може мати певні психічні розлади, такі як фрустрація, емоційне збудження, стрес що у свою чергу може призводити до стану обмеженої осудності, однак чітко визначити перелік і межу їх впливу на усвідомлення вчиненого діяння та (або) можливості керувати вчиненим законодавчо не можливо, тому у кожному конкретному випадку потрібно обґрунтовувати наявність у особи такого психічного розладу в наслідок якого особа не могла у повній мірі усвідомлювати та (або) керувати своїми діяннями. Переоцінка службовою особою своїх можливостей, недостатність знань, умінь або навиків не є підставою вважати таку особу обмежено осудною, оскільки ці ознаки не стосуються розладів психіки, що є визначальним при з'ясуванні як осудності (не осудності), так і визначенні обмеженої осудності.

Досягнення певного віку, як ознака службової особи – спеціального суб'єкта злочину. Вік особи є наступною обов'язковою ознакою суб'єкта, однак він тісно пов'язаний з попередньою ознакою – осудність, адже законодавець встановив певні обмеження для фізичних осіб щодо мінімального віку з якого настає кримінальна відповідальність. Конкретний вік з якого особа може підлягати кримінальній відповідальності визначено у ст. 22 КК України.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 18 КК України кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років. Особи, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за вчинення злочинів, вичерпний перелік яких міститься в ч. 2 ст.

22 КК України. Частини 3 і 4 ст. 18 КК України передбачають поняття службової особи, однак окрім того, що вони є самостійними частинами, але все таки, однієї статті законодавцем більше ніяк не пов'язуються. Тобто якщо ч. 1 і ч. 2 цієї статті містять поняття суб'єкта злочину та спеціального суб'єкта злочину, то ч.3 і ч.4 цієї статті визначають лише поняття службових осіб не пов'язуючи їх ні у диспозиції статті, ні у визначенні службової особи зі суб'єктом злочину, а від так і з його ознаками. І якщо такі ознаки як фізична особа та осудність, ще якимось можна логічно вивести з цих визначень, то вік особи потребує чіткої вказівки, а відповідно до ст. 22 КК України це може бути і з 16 років.

У визначеному ч. 3 і 4 ст. 18 КК України понятті службової особи нічого не сказано про її мінімальний вік. Водночас кримінальний закон чітко вказує, що службова особа повинна бути або представником влади, або ж обіймати посаду, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків.

За чинним законодавством України неповнолітній, як правило, не може бути представником влади. Проте, як зазначає Р. Л. Максимович, в окремих випадках представником влади може виступати й особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку. Зокрема, такі ситуації трапляються тоді, коли неповнолітніх курсантів першого курсу вищих навчальних закладів системи органів внутрішніх справ залучають до забезпечення громадського порядку. Вони є на службі в міліції і перебувають у кадрах Міністерства внутрішніх справ України. Не існує якихось прямих заборон щодо того, щоб особи у віці до вісімнадцяти років обіймали посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських обов'язків [3, с. 99].

Взагалі у питанні «вікової» ознаки службової особи у науці кримінального права немає єдиної виробленої позиції, хоча це питання отримало достатньо широке опрацювання.

Окрім так званих загальних ознак суб'єкта злочину службовій особі, як спеціальному суб'єкту, властиві і певні характерні лише їй спеціальні ознаки. Ці ознаки виражають особливості службової особи, які вирізняють її з поміж інших спеціальних суб'єктів злочину. Викладені ці ознаки у нормативно закріпленому понятті службової особи, в ч. 3 ст. 18 КК України, де зазначається, що «службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом». Далі, ч. 4 ст. 18 КК України фіксує, що «службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних

парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів».

Ці ознаки стосуються функцій та обов'язків, що покладаються на службову особу.

У науці кримінального права їх умовно ділять на функціональні та посадові. Так, до функціональних належать такі: 1) здійснення функції представника влади; 2) обіймання на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посад, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих обов'язків;

3) обіймання на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посад, пов'язаних з виконанням адміністративно-господарських обов'язків.

До посадових ознак службової особи – здійснення зазначених функцій та обов'язків постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням [3, с. 110].

Спроба законодавця вирішити питання спеціального суб'єкта злочину у Загальній частині КК України, була зроблена у ч. 2 ст.18 КК України де передбачено поняття спеціального суб'єкта. Але це визначення не вирішувало питань що стосувались службової особи, зокрема розвиток суспільних відносин вимагав врегулювання питання про кримінальну відповідальність службових осіб юридичної особи приватного права, осіб, що здійснюють професійну діяльність з надання публічних послуг та інше.

Першою спробою законодавця врегулювати питання про поділ службової особи на публічну і приватну зроблено Законом № 1508-VI від 11 червня 2009 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення», який мав бути введений в дію з 1 січня 2010 року. Проте 6 жовтня 2010 року Конституційним Судом України окремі положення цього закону були визнані неконституційними, а 5 січня 2011 року набрав чинності Закон України 21 грудня 2010 року «Про визнання такими, що втратили чинність деяких законів України щодо запобігання та протидії корупції». 7 квітня 2011 року було прийнято закон України №3207 – VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення».

Використання однакового терміну «службова особа» у статті Загальної частини КК України та примітці до статті Особливої частини КК України є недопустимим у випадку якщо вони є різними поняттями, і безглуздим, якщо за суттю визначають одне і теж поняття. Мабуть саме тому у літературі висловлювалася слушна пропозиція про те, щоб для визначення вказаного поняття (та інших загально визначених понять) передбачати окремий термінологічний розділ [6, с. 122].

Висновки. Проаналізувавши Загальні ознаки службової особи як спеціального суб'єкта злочину за кримінальним правом України, ми з'ясували, що у чинному КК України можна виділити три види службових осіб за сферою регулювання відносин:

- службові особи які виконують функції представника влади або місцевого самоврядування;
- службові особи юридичної особи державної або комунальної власності, які виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції;
- службові особи які виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції службової особи юридичної особи приватного права.

Щодо службових осіб підприємств, установ чи організацій, що виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції, то суспільна небезпечність цих діянь не повинна залежати від форми власності підприємства, адже всі форми власності є рівними перед законом.

Список використаних джерел

1. Андрушко П.П. Щодо відповідальності юридичних осіб за корупційні правопорушення у вигляді застосування до них заходів кримінально-правового характеру [Текст] / П.П. Андрушко // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 3. – С. 111-115.
2. Бурдін В.М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження) [Текст] : монографія / В.М. Бурдін. – Львів : Львів. нац. ун-т, 2010. – 780 с.
3. Максимович Р.Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України : монографія / Р.Л. Максимович. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. – 304 с.
4. Навроцький В.О. Ознаки посадової особи та кваліфікація господарських злочинів, вчинених нею / В.О. Навроцький, Л.П. Брич // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 1. – С. 58-62.
5. Нерсисян А.С. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи: аналіз нового законопроекту / А.С. Нерсисян // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 2 (14). – С. 181-182.
6. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія / З.А. Тростюк. – К. : Атіка, 2003. – 144 с.
7. Українське кримінальне право. Загальна частина [Текст] : підручник / за ред. В.О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 352 с.
8. Хворостянкіна А. Дефініції в законодавчих текстах : питання теорії / А. Хворостянкіна // Право України. – 2005. – № 11. – С. 28-32.

Громко В. Я. Общие признаки должностного лица как специального субъекта преступления по уголовному праву Украины

Рассмотрены общие признаки служебного лица как специального субъекта преступления по уголовному праву Украины. Проанализировано нормативное определение понятия служебного лица, общие признаки субъекта преступления как вменяемость и невменяемость, ограниченная вменяемость, возраст уголовной ответственности, а также специальные признаки, которые выражают особенности служебного лица, которые выделяют ее из других специальных субъектов преступления.

Ключевые слова: *признаки субъекта преступления, вменяемость, невменяемость, ограниченная вменяемость, возраст уголовной ответственности, специальные признаки, служебное лицо, специальный субъект преступления.*

Gromko V. Ja. Common symptoms official as a special subject of a crime under the criminal law of Ukraine

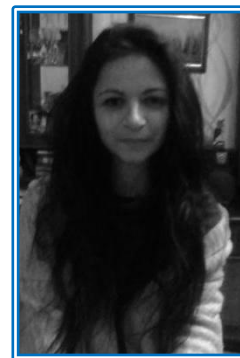
The general features of an official person as a special subject of a crime under the criminal law of Ukraine. Analyzed the regulatory definition of an official person, common symptoms of the perpetrator as sanity and insanity, diminished responsibility, the age of criminal responsibility, as well as special features that express the characteristics of an official person that distinguish it from other special subjects of crime.

Key words: *signs of the perpetrator, sanity, insanity, diminished responsibility, the age of criminal responsibility, special features, service person, a special subject of crime.*

УДК 343.137.9

Аракелян Роза Фердинандівна,
здобувач кафедри кримінального права та процесу
Національної академії управління

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ДОКТРИНАЛЬНОГО ТЛУМАЧЕННЯ МЕДІАЦІЇ ЯК ФОРМИ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ

У статті досліджуються трансформаційні аспекти вітчизняного доктринального тлумачення медіації, як форми відновного правосуддя. За допомогою системного аналізу висвітлено трансформацію вітчизняного доктринального тлумачення медіації як форми відновного правосуддя.

Трансформація вітчизняного доктринального тлумачення медіації як форми відновного правосуддя обумовлена міжнародними стандартами та необхідністю подальшого реформування кримінального процесуального законодавства України. Міжнародні стандарти обумовлюють необхідність зміни вітчизняної парадигми до тлумачення сутності інституту медіації в кримінальному процесуальному законодавстві України, як однієї із форм відновного правосуддя, в бік прогресивних консенсуальних міжнародних моделей медіації. З огляду на це, доцільним є дослідження підвалин трансформації вітчизняного доктринального тлумачення медіації як форми відновного правосуддя з метою подальшого удосконалення.

Ключові слова: відновне правосуддя, медіація в кримінальних справах, доктринальне тлумачення, вітчизняна парадигма.

Постановка проблеми. Трансформація вітчизняного доктринального тлумачення медіації, як форми відновного правосуддя обумовлена міжнародними стандартами та необхідністю подальшого реформування кримінального процесуального законодавства України. Міжнародні стандарти обумовлюють необхідність зміни вітчизняної парадигми до тлумачення сутності інституту медіації в кримінальному процесуальному законодавстві України, як однієї із форм відновного правосуддя, в бік прогресивних консенсуальних міжнародних моделей медіації. З огляду на це, доцільним є дослідження підвалин трансформації вітчизняного доктринального тлумачення медіації як форми відновного правосуддя з метою подальшого удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок в дослідженні доктринального тлумачення медіації як форми відновного правосуддя внесли такі зарубіжні вчені, як Х. Д. Алікперов, И. Айртсен, Х. Бесемер, Г. Бейземор, Р. Буш, Л. Волгрейв, Л. В. Головкин, Э. В. Георгиевський, А. Грасенкова, Т. А. Денисов, Г. Зер, Е. Ешуорт, П. М. Колд, Г. Мате, Р. Р. Маскудов, Т. Маршал, Д. В. Несс, М. Райт, та інші, а також вітчизняні науковці О. М. Бобров, І. А. Войтюк, А. Горюхін, І. І. Ємельянов, В. Землянська, В. Замніус, Л. Ільковець, Д. Ковриженко, О. Коваленко, К. Льюфлер-Конрад, Ю. І. Микитин, В. Т. Маляренко, Олійник С., Н. Прокопенко, О. В. Перепадь, В. Б. Сегедін, В. М. Трубников, та інші.

Незважаючи на проаналізовані науковцями здобутки у досліджуваній проблематиці в науковій літературі, зокрема, у вітчизняних правників бракує системних досліджень істинного доктринального тлумачення медіації як форми відновного правосуддя.

Постановка завдання. Метою дослідження є системний аналіз трансформації вітчизняного доктринального тлумачення медіації як форми відновного правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перш ніж висвітлити сутність трансформації вітчизняного доктринального тлумачення медіації як форми відновного правосуддя, необхідно надати визначення інституту медіації в кримінальних справах. Так, інститут медіації у кримінальних справах є формою відновного правосуддя, який є одним із способів реалізації законних прав та інтересів, що застосовується паралельно з традиційним кримінальним провадженням у справах та спрямований на пошук до або під час кримінального провадження взаємоприйнятного рішення між потерпілим та правопорушником за посередництвом медіатора.

Вітчизняне доктринальне тлумачення інституту медіації як форми відновного правосуддя не відповідає вищезазначеному розумінню та є наслідком радянського розуміння та тлумачення новітніх кримінально-правових явищ та процесів, що зводиться виключно до кримінально-правових підстав для звільнення від кримінальної відповідальності. Для прикладу проаналізуємо новий та новітній етапи трансформації ідей відновного правосуддя відображених у нормах вітчизняного кримінального процесуального законодавства.

Так, початок ХХ ст. ознаменувався для України політичними змінами (Жовтнева революція 1917 р. та, як наслідок, утворення СРСР), що мали визначальний вплив на правову систему загалом і кримінальний процес зокрема. У 1922 р. був прийнятий Кримінально-процесуальний кодекс УСРР, відповідно до якого, передбачалася можливість закриття кримінального провадження у справах, що порушуються за скаргою потерпілого (справи приватного обвинувачення), зокрема, справи про самоуправство, умисні легкі тілесні ушкодження, умисне нанесення удару, побої чи інші дії, що спричинили фізичний біль, усну чи письмову образу, усний чи письмовий наклеп [12]. Так, якщо примирення в цих категоріях справ було досягнуто до набрання обвинувальним вироком законної сили, то кримінальна справа закривалася. При цьому, функціонував механізм обмеження використання інституту примирення за заявою потерпілої особи у випадку фігурування публічного інтересу та як наслідок відмова від звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням сторін.

У 1927 р. був прийнятий новий Кримінально-процесуальний кодекс, який закріплював аналогічні підходи в питаннях відновного правосуддя, а про інститут медіації навіть згадки не йшлося у вітчизняній юридичній доктрині. Так, стаття 4 Кримінально-процесуального кодексу 1927 року передбачала наступне: «кримінальне переслідування не може бути порушено, а порушене не може бути продовжено і підлягає закриттю на будь-якій стадії процесу... за примиренням обвинуваченого з потерпілим у справах, що порушуються не інакше, як за скаргою потерпілого...» [13]. У 1958 р. були прийняті «Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік» у статті 33 якого були передбачені обставини, які пом'якшували покарання, «запобігання винним шкідливих наслідків вчиненого злочину, а також добровільне відшкодування шкоди, спричиненої злочином» [5, с. 4].

У 1960 р. був прийнятий Кримінально-процесуальний кодекс УРСР [4], цим процесуальним актом не був передбачений процесуальний порядок провадження процедур примирення, медіації та взагалі не розглядалися та не визнавалися будь-які

форми відновного правосуддя. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1960 року передбачав примирення у справах, що порушувалися не інакше як за скаргою потерпілого, а в 2001 році Законом України «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України» була передбачена можливість закриття кримінальної справи на основі примирення обвинуваченого, підсудного з потерпілим, а також звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням [4]. Такі зміни були зумовлені прийняттям Кримінального кодексу України 05.04.2001р та закріплюють зазначені підстави звільнення від кримінальної відповідальності у статтях 45, 46 [1].

На сьогодні виявили свою недієвість та декларативність Указ Президента України «Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» від 10.05.2006 р., яким передбачалося створення альтернативних позасудових способів розв'язання спорів, а способом врегулювання спорів визначена медіація [6]. Приреченим на фіаско є й Указ Президента України від 08.04.2008 р. «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів», яким передбачено реформування кримінальної юстиції України у напрямку впровадження програм примирення між потерпілим і правопорушниками, створення системи ювенальної юстиції та служби пробації [8].

Після реформування системи кримінальної юстиції інститут медіації не знайшов свого кримінального процесуального регулювання в Україні. У новому Кримінальному процесуальному кодексі України від 13.04.2012 року закріплений розділ VI «Особливі порядки кримінального провадження» [8]. У Главі 35 «Кримінальне провадження на підставі угод» цього розділу передбачений процесуальний порядок провадження таких видів угод у кримінальному провадженні: 1) угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим; 2) угода між прокурором та підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості [2]. У статті 474 КПК визначений загальний порядок провадження на підставі угод у якому ключову роль відіграє суд, зокрема, «...Якщо угоди досягнуто під час досудового розслідування, обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою невідкладно надсилається до суду. Розгляд щодо угоди проводиться судом під час підготовчого судового засідання за обов'язкової участі сторін угоди з повідомленням інших учасників судового провадження. Відсутність інших учасників судового провадження не є перешкодою для розгляду...» [2]. У пункті 1 статті 475 КПК зазначено, «Якщо суд переконається, що угода може бути затверджена, він ухвалює вирок, яким затверджує угоду і призначає узгоджену сторонами міру покарання...» [2].

З вищезазначених положень вітчизняного кримінального процесуального законодавства випливає, що провадження цих двох видів договорів здійснюється виключно юрисдикційним шляхом та ніяким чином не пов'язується з концепцією відновного правосуддя, яка заснована на міжнародно-правових стандартах, практиці регулювання основних сутнісних параметрів відновного правосуддя та не може тлумачитися, розглядатися як форми відновного правосуддя.

Нажаль, вітчизняне доктринально-правове розуміння відновного правосуддя в контексті досліджуваної проблематики зводиться до радянської інтерпретації інституту медіації. Так, в Науково-практичному коментарі до Кримінального процесуального кодексу України від 2013 року за загальною редакцією В. Я. Тація у коментарі до статті 468 КПК України зазначена наступна теза «.... Запровадження цих угод має на меті забезпечення принципу процесуальної економії, зменшення витрат на ведення процесу, а

також забезпечення потерпілому права на швидке і повне відшкодування заподіяної шкоди. Крім цього, закріплення на законодавчому рівні чіткої і детальної процедури примирення між сторонами є виконанням Україною вимог Рамкового рішення Ради ЄС «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» від 15 березня 2001 року, згідно з яким кожна країна-учасниця повинна намагатися сприяти медіації в кримінальних справах...» [3, с. 327]. На нашу думку така теза є хибною та такою, що підлягає спростуванню за допомогою наступної аргументації.

Так, відповідно до положень Рамкового рішення Європейського Союзу «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» від 15.03.2001 р. медіація у кримінальних справах визначається як процес пошуку до або під час кримінального процесу взаємоприйняттого рішення між потерпілим та правопорушником за посередництвом компетентної особи – медіатора [7]. Положення Глави 35 «Кримінальне провадження на підставі угод» не містить жодної згадки про посередництво третьої особи – медіатора та про процедурні аспекти відновної процедури, які апріорі проводяться поза межами кримінального провадження виступаючи в якості альтернативи традиційному кримінальному правосуддю. Радянське тлумачення інституту медіації зводиться до ототожнення останнього з примиренням, прибічниками такої позиції є І. А. Войтюк, Т. А. Денисова, В. Д. Каневська, О. В. Коваленко, Р. Г. Коваль, І. М. Козьяков, М. В. Костицький, В. Т. Маляренко, Ж. В. Мандриченко, Н. М. Прокопенко, О. Є. Соловйова, Н. М. Ярмиш, А. М. Ященко та інші науковці, які є прихильниками формування вітчизняної моделі відновного правосуддя. Серед вітчизняних науковців-правників, які підтримують консенсуальну модель інституту медіації, який заснований на вищенаведеному концептуальному, міжнародно-правовому доробку є – В. В. Землянська, В. І. Галаган, В. К. Гришук, В. М. Куц, Ю. Нікітін. Але на сьогодні у вітчизняних дослідників бракує як системних досліджень так і конкретних пропозицій щодо впровадження істинної сутності параметрів інституту медіації в кримінальне процесуальне законодавство України.

Сучасні міжнародно-правові стандарти інституту медіації засновані на консенсуальній моделі аналізованої інституційної основи та в межах європейського континенту представлені у вигляді низки рекомендацій та рішень Ради Європи, зокрема, в Рекомендації № R 19 «Про посередництво в кримінальних справах» від 15.09.1999 р. [11]. Дана Рекомендація є одним із засадничих документів Ради Європи, що спрямований на реалізацію програм відновного правосуддя та передбачає використання медіації у кримінальних справах як гнучкого та всеохоплюючого інструмента з метою створення альтернативи традиційному судовому провадженню. У розділі III Рекомендації № R 19 «Про посередництво в кримінальних справах» від 15.09.1999 р. зазначені правові засади для впровадження інституту медіації, наголошується на необхідності, для країн-членів Ради Європи, створення законодавства що сприятиме розвитку медіації у кримінальних справах, звертається увага на те, що « мають існувати норми, які б регулювали застосування медіації до кримінальних справ, характеризували умови передачі справ на медіацію, висвітлювали підходи до вирішення питань, які можуть виникнути після застосування процесу медіації; повинні дотримуватися певні застереження; бути забезпечені права сторін медіації на правову допомогу та, у випадку необхідності, на тлумачення, роз'яснення норм права» [11].

Визначальне положення Рекомендація Ради Європи № R 19 закріплює наступне: «Комітет Міністрів у відповідності із положеннями статті 156 Статуту Ради Європи... надає рекомендації країнам-членам Ради Європи щодо врахування принципів, визначених

в додатку до Рекомендації, під час розбудови системи медіації в кримінальних справах...» [11]. Принципи розпочинаються з визначення терміну «медіація між потерпілим та правопорушником» як «... будь-якого процесу, де потерпілий та правопорушник мають можливість, при наявності добровільної згоди сторін, активно брати участь у вирішенні питань які пов'язані із злочином за посередництвом третьої сторони (медіатора) який займає позицію нейтралітету» [11]. Дане визначення складається з двох основних понять: участь (participation) та відновлення (restoration). На базисі цих понять засновані загальні (спільні) принципи, викладені в документі, які відверто нівелюються на національному рівні, зокрема, автономність служб медіації в системі кримінальної юстиції, добровільність, конфіденційність та неупередженість: загальнодоступність послуг медіації, її застосування на будь-якій стадії кримінального провадження. Про необхідність впровадження інституту медіації, також, наголошується в: «Рекомендації № R(85) 11 Комітету міністрів державам-членам щодо положення потерпілого в рамках кримінального права та кримінального процесу» від 28.06.1985 р. [10]; Рекомендації № 6 R (87) 18 Комітету міністрів державам-членам «Щодо спрощення структури системи кримінальної юстиції» від 17.09.1987 р. [9].

Вищезазначеними рекомендаціями державам-членам Ради Європи пропонується переглянути своє законодавство з метою забезпечення можливості позасудового врегулювання спорів, особливо щодо кримінальних правопорушень невеликої та середньої тяжкості. 31.10. 1995 року Україна ратифікувала Статут Ради Європи та є повноправним членом Ради Європи, таке членство передбачає відверте та ефективне співробітництво в досягненні спільної мети визначеної у розділі 1 Статуту Ради Європи та в контексті досліджуваної проблематики передбачає здійснення спільних дієвих заходів в правовій сфері.

Висновки. Дослідження трансформації вітчизняного доктринального тлумачення медіації як форми відновного правосуддя зводиться до нижчезазначених висновків та узагальнень.

Сучасне вітчизняне доктринальне тлумачення медіації як форми відновного правосуддя є наслідком (спадщиною) радянського періоду. Така спадщина відображена в нормах кримінального процесуального законодавства радянського періоду, зокрема, в Кримінально-процесуальному кодексі УСРР 1922 року, Кримінально-процесуальному кодексі УСРР 1927 року, Основах кримінального законодавства СРСР і союзних республік 1958 року. В питаннях відновного правосуддя зазначені правові акти зводилися виключно до інституту примирення за заявою потерпілої особи у випадку фігурування публічного інтересу та розглядалися як підстава звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням сторін. А в Кримінально-процесуальному кодексі УРСР 1960 року взагалі не передбачався процесуальний порядок провадження процедур примирення, медіації та не визнавалися будь-які форми відновного правосуддя. Також, після реформування системи кримінальної юстиції інститут медіації не знайшов свого кримінального процесуального регулювання у новому Кримінальному процесуальному кодексі України від 13.04.2012 року.

На сьогодні спостерігається декларативний характер вітчизняного законодавства в сфері відновного правосуддя. Україною нівелюються положення Рамкового рішення Європейського Союзу «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» від 15.03.2001 р. та міжнародно-правові стандарти інституту медіації, що засновані на консенсуальній моделі аналізованої інституційної основи, які викладені в рішеннях Ради Європи, зокрема, в Рекомендації № R 19 «Про посередництво в кримінальних справах» від

15.09.1999 р.. Вітчизняне тлумачення інституту медіації як форми відновного правосуддя зумовлене стагнацією вітчизняної юридичної науки, яка заснована на радянських постулатах, ідеях побудови відновного правосуддя та підтримує радянські підходи до розуміння та тлумачення сучасних явищ та процесів, зокрема, медіації як форми відновного правосуддя. Така практика підлягає викориненню задля подальшого сталого розвитку України, як прогресивної, демократичної держави.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 9–10. – № 11–12. – №13 – Ст. 88.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2 / К82 Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та ін. ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова – Х. : Право, 2013. – 664 с.
4. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 року № 1001-05 [Електронний ресурс] // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : rada.gov.ua
5. Основи кримінального законодавства і союзних республік 1958 р. / Текст зі змінами та доповненнями на 8 квітня 1989 року. – М. : Думка, 1989. 20 з. – (Радянське законодавство). – С. 4.
6. Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006 // Офіційний вісник Президента України. – 2006. – № 19. – Ст. 1376.
7. Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві Рамкове рішення Ради ЄС від 15 березня 2001 року // Международное право в избранных документах. – М. : Изд-во ИМО 2009. – 793 с.
8. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»: Указ Президента України від 08.04.2008 № 311/2008 // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 12. – С. 486.
9. Рекомендації № 6 R (87) 18 (від 17.09.1987 р.) Комітету міністрів державам-членам «Щодо спрощення структури системи кримінальної юстиції» // Відновне правосуддя в Україні : Щоквартальний бюлетень. – 2003. – № 2. – С. 64-66.
10. Рекомендація № R (85) 11 (від 28.06.1985 р.) Комітету міністрів державам-членам щодо положення потерпілого в рамках кримінального права та кримінального процесу» // Відновне правосуддя в Україні : Щоквартальний бюлетень. – 2003. – № 2. – С. 74–75.
11. Рекомендація № R (99) 19 (від 15. 09. 1999 р.) Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про медіацію в кримінальних справах» // Відновне правосуддя в Україні: щоквартальний бюлетень. – 2005. – №1–2. – С. 50–53.
12. Уголовно-процессуальный кодекс УССР, утвержден В.У.Ц.И.К. 13 сентября 1922 г.
13. Уголовно-процессуальный кодекс УССР, утвержден В.У.Ц.И.К. 8 июня 1927 г.

Аракелян Р. Ф. Трансформация отечественного доктринального толкования медиации как формы восстановительного правосудия

В статье исследуются трансформационные аспекты отечественного доктринального толкования медиации как формы восстановительного правосудия. С помощью системного анализа освещено трансформацию отечественного доктринального толкования медиации как формы восстановительного правосудия.

Трансформация отечественного доктринального толкования медиации как формы восстановительного правосудия обусловлена международными стандартами и необходимостью дальнейшего реформирования криминального процессуального законодательства Украины. Международные стандарты обуславливают необходимость изменения отечественной парадигмы в отношении толкования сущности института медиации в уголовном процессуальном законодательстве Украины, как одной из разновидностей форм восстановительного правосудия, в сторону прогрессивных консенсуальных международных моделей медиации. Учитывая это, целесообразно исследование основ трансформации отечественного доктринального толкования медиации как формы восстановительного правосудия с целью дальнейшего усовершенствования.

Ключевые слова: восстановительное правосудие, медиация в уголовных делах, доктринальное толкование, отечественная парадигма.

Arakelyan R. F. Transformational aspects of domestic doctrinal interpretation of mediation as a form of restorative justice

In this article, it is being researched some transformational aspects of domestic doctrinal interpretation of mediation as a form of restorative justice. By means of system analysis, the author of this article has highlighted the transformation of domestic doctrinal interpretation of mediation as a form of restorative justice.

Transformation of domestic doctrine interpretation of mediation as forms of restoration justice is conditioned international standards and necessity of subsequent reformation of criminal judicial legislation of Ukraine. International standards stipulate the necessity of change of domestic paradigm to interpretation of essence of institute of mediation in the criminal judicial legislation of Ukraine, as one of forms of restoration justice, in the side of progressive consensus international models of mediation. Taking into account it, expedient is research of foundations of transformation of domestic doctrine interpretation of mediation as forms of restoration justice with the purpose of subsequent improvement.

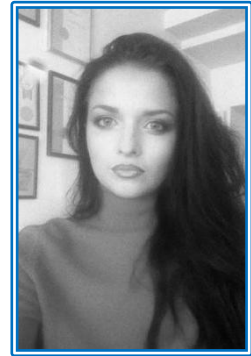
Key words: restorative justice, mediation in criminal cases, doctrinal interpretation, the national paradigm.

УДК 343.211.3

Вислоцька Тетяна Юріївна,
аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Львівського державного університету
внутрішніх справ

ТАЄМНИЦЯ УСИНОВЛЕННЯ (УДОЧЕРІННЯ) У КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ ОКРЕМИХ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ

Досліджено кримінально-правову охорону таємниці усиновлення у законодавстві окремих іноземних держав. Здійснено аналіз видів об'єктів складів злочинів, пов'язаних із посяганням на таємницю усиновлення. Акцентовано увагу на кримінально-правових нормах держав, у котрих відомості про усиновлення трактуються як сімейна, приватна таємниця. Обґрунтовано доцільність віднесення розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) до злочинів проти сім'ї та неповнолітніх.

Ключові слова: таємниця усиновлення, об'єкт складу злочину, професійна таємниця, злочини проти сім'ї та неповнолітніх, іноземне законодавство.

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах розвитку інформаційної цивілізації, аксіологічного значення набуває охорона таємниці. Одним із пріоритетів постмодерної держави є забезпечення рівного захисту прав усіх, без винятку, володільців таємниці (держави, колективу, особи) та пошук ефективного правового регулювання інституту таємниці шляхом вдосконалення законодавства про кримінальну відповідальність. Законотворчий досвід іноземних держав у сфері кримінально-правової охорони таємниці безсумнівно сприятиме утвердженню України як суверенної незалежної правової та демократичної держави.

Кримінально-правовий аналіз зарубіжних країн дозволить осмислити важливість охорони інституту усиновлення (удочеріння) з боку держави та вирішити питання про доцільність її скасування в Україні. Адже, на сьогоднішній день, серед вітчизняних політиків посилюються настрої щодо внесення змін у сімейне та кримінальне законодавство: пропонують відмінити інститут таємниці усиновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській юриспруденції кримінально-правові дослідження окремих видів таємниці знаходимо у працях В. В. Гальцевої, В. К. Грищука, О. Е. Радутного, Д. Ю. Кондратова, С. В. Красноголовця, В. О. Навроцького, Ю. Б. Хім'яка, С. О. Харламової та ін.

Проте процеси реформування кримінальної юстиції України вимагають нових ґрунтовних досліджень у сфері охорони таємниці (таємниці усиновлення, в тому числі), котрі б відображали сучасні правові концепції, міжнародно-правові стандарти із прав та свобод людини і громадянина, а також позитивний досвід іноземних держав.

Постановка завдання. Метою даної роботи є дослідження таємниці усиновлення (удочеріння) в кримінальному законодавстві окремих іноземних держав, що полягає у: вивченні іноземного законодавства із кримінально-правової охорони таємниці усиновлення; аналізі видів об'єктів складів злочинів, пов'язаних із посяганням на

таємницю усиновлення; здійсненні пропозицій із використання позитивного досвіду іноземних держав задля вдосконалення законодавства України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кардинально різні підходи іноземних держав спостерігаємо у вирішенні питання про законність розголошення таємниці усиновлення, що полягає в усному чи письмовому повідомленні будь-якої особи про факт усиновлення (удочеріння) когось, а також у повідомленні особи, котру усиновили (удочерили), про те, що її батьки є усиновителями (удочерителями). Державами як цілковито схвалено розголошення даної інформації (Італія, США), так і визнано кримінально-караним (Іспанія, Росія, Австрія, Швейцарія, Грузія, Латвія та ін.). Хоча слід визнати, що кожен із законодавчих підходів іноземних держав містить раціональне підґрунтя (право дитини знати своїх біологічних батьків; криміналізація діяння як попередження тяжких наслідків для усиновлених і усиновителів – самогубство, психологічні та фізичні захворювання, розлади у сім'ї тощо).

Не однаковими є й погляди на таємницю усиновлення в середині групи держав-прибічників кримінальної відповідальності за її розголошення. Адже відомості про усиновлення в одних державах розглядають як професійну таємницю (Кримінальний кодекс (далі – КК) Австрії, Швейцарії, Голландії, Польщі, Молдови), в інших – як особисту, сімейну таємницю (КК Іспанії, Грузії, Білорусії, Латвії, Росії).

Як відомо, в основі інституту професійної таємниці лежать відомості, що становлять сімейну та особисту таємницю, захищені від розголошення правовими заборонами, в тому числі й нормами кримінального права. За порушення даних «табу» кримінальній відповідальності підлягають особи, зобов'язані у законодавчому порядку берегти конфіденційну інформацію щодо певного факту усиновлення (удочеріння) та про котру вони обізнані у зв'язку із їх професійною діяльністю. Адже не є достатнім у діяльності представників професій, що мають справу із таємницею усиновлення, встановлення лише моральних чи етичних заборон на розголошення відомостей, що є даною таємницею (секретарів суду, помічників суддів, суддів, лікарів, медсестер, адвокатів, службовців органів опіки та піклування, дитячих будинків тощо). Та й характер і ступень шкоди, що може бути завдана суспільним відносинам, у результаті такого розголошення, свідчать про доцільність застосування до винуватців саме кримінально-правових покарань.

У дисертаційному дослідженні С. В. Меркулова виділяє наступні основні ознаки професійної таємниці: 1) відомості, що становлять професійну таємницю, були довірені або стали відомі представнику певної професії у зв'язку з виконанням ним своїх професійних обов'язків; 2) особа, якій були довірені конфіденційні відомості у зв'язку із здійснюваними нею професійними обов'язками, вживає заходів з охорони їх секретності; 3) заборона на поширення конфіденційної інформації встановлена законом або іншим нормативно-правовим актом; 4) неправомірне розголошення конфіденційних відомостей може спричинити несприятливі наслідки для власника інформації та його правонаступників [5, с. 8].

Кримінальне законодавство Голландії, одне із небагатьох, котре суспільні відносини у сфері охорони таємниці виділяє родовим об'єктом злочину і бере за основу об'єднання певних кримінально-правових норм у окремий розділ – Розділ XVII КК Голландії «Розголошення таємниці». Законодавцем професійна таємниця як безпосередній об'єкт злочину прописана у складі злочину, передбаченому ч. 1 ст. 272: «Особа, що умисно розголошує таємницю, котру вона або знає або повинна обґрунтовано припускати, що зобов'язана зберігати у зв'язку із посадою, професією чи законною

вимогою, підлягає ув'язненню не більше одного року або штрафу четвертої категорії» (Голландське законодавство за кримінальне правопорушення передбачає шість категорій штрафів. Четверта категорія штрафу – двадцять п'ять тисяч гульденів) [9, с. 373]. Із фрази аналізованої статті «...що зобов'язана зберігати у зв'язку із посадою, професією чи законною вимогою» можна твердити про те, що: 1) безпосереднім об'єктом аналізованого нами складу злочину є будь-яка професійна таємниця (банківська, лікарська, адвокатська, нотаріальна, журналістська, таємниця судового засідання тощо), а отже, й професійна таємниця, в основі котрої лежать відомості про факт конкретного усиновлення (удочеріння); 2) суб'єктом розголошення таємниці може бути як спеціальний (особа, котра «зобов'язана зберігати у зв'язку із посадою, професією»), так і загальний (особа, котра «зобов'язана зберігати у зв'язку із ... законною вимогою») суб'єкти [9, с. 373].

Доцільно звернути увагу й на іншу норму КК Голландії, а саме норму ч. 1 ст. 317 (розд. XXIII «Вимагання і шантаж») [9, с. 397]. Вона передбачає кримінальну відповідальність за шантаж, одним із способів вчинення котрого є розкриття таємниці (у тому числі, й особистої, сімейної – таємниці усиновлення). Вчинення шантажу загрожує суспільним відносинам, насамперед, у сфері охорони права власності (основний безпосередній об'єкт складу злочину), а також – у сфері охорони честі, гідності, свободи, таємниці (додатковий обов'язків безпосередній об'єкт складу злочину). Спеціальна ж норма, що передбачає кримінальну відповідальність за розголошення відомостей, які становлять таємницю усиновлення, – відсутня у голландському законодавстві.

У Швецькому кримінальному законодавстві теж нема спеціальних норм, котрі б безпосередньо стосувались кримінально-правової охорони таємниці усиновлення. Хоча у Частині 1 Глави 4 «Злочини проти свободи та суспільного порядку» КК Швеції передбачено кримінальну відповідальність за «незаконний примус», шляхом поширення про особу «відомостей, що паплюжать» (ст. 4) [14, с. 42-43], та – за злочинні діяння, спрямовані на порушення «приватної таємниці» (ст. ст. 9 – 9-с) [14, с. 46-47], а також у Главі 9 «Про шахрайство та іншу небезпечну поведінку» – за вимагання, шляхом «незаконного примусу» (ст. 4) [14, с. 75]. Вважаємо, що розголошення приватної таємниці підпадає під поняття «незаконний примус». У згаданих нами нормах шведського законодавства приватна таємниця, в тому числі, й таємниця усиновлення (удочеріння) прописані як додатковий обов'язковий безпосередній об'єкт.

Аналіз ч. 1 та ч. 2 ст. 199 КК Іспанії дає підстави твердити, що законодавець в межах конфіденційної інформації виділяє: чужі таємні відомості, що стали відомі особі у зв'язку із її посадовим становищем; чужі таємні відомості, що стали відомі особі у зв'язку із виконанням своїх трудових відносин; секрети інших осіб, охорона котрих є професійним обов'язком особи [3, с. 161].

Законодавство Іспанії визнає кримінально-караним діяння посадової особи або державного службовця, що полягає в умисній і без необхідних повноважень згоді або дозволі на доступ до секретної документації, зберігання котрої покладено на них у зв'язку із зайнятими посадами (ст. 415 КК Іспанії). Відповідальність настає і за розкриття секретів або інформації посадовою особою або державним службовцем, що стала відомою у зв'язку із займаною посадою і котра не може бути розголошена (ч. 1 ст. 417 КК Іспанії), а також за розголошення ними секретів приватної особи (ч. 2 ст. 417 КК Іспанії). Кримінально-правовий захист професійної таємниці містить норма ст. 199-8 КК Іспанії [3, с. 161].

Кримінальне законодавство Грузії містить дві правові норми, присвячені відомостям, що становлять сімейну таємницю: 1) загальну – у ст. 157 КК Грузії

«Посягання на особисту або сімейну таємницю» (гл. XXIII «Злочини проти прав і свобод людини») та 2) спеціальну – у ст. 175 КК Грузії «Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)» (гл. XXIV «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх») [10].

Норма ст. 157 КК Грузії «Посягання на особисту або сімейну таємницю» [10] предметом злочину визначила будь-які відомості, що є особистою чи сімейною таємницею, а норма ст. 175 КК Грузії «Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)» [10] – лише ті, що охоплюються поняттям «таємниця усиновлення». У той же час ч. 2 ст. 157 КК Грузії [10] виокремлює предметом злочину (як кваліфікуючу ознаку складу злочину) будь-який витвір (матеріальну форму), за допомогою поширювання котрого відбувається незаконне використання або поширення сімейної чи особистої таємниці.

Склади злочинів, передбачені ст.ст. 157 і 175 КК Грузії, є «двооб'єктними». Їх основний безпосередній об'єкт злочину – це суспільні відносини у сфері охорони права на особисту та права на сімейну таємницю як важливих прав людини (ст. 157 КК Грузії) [10] та суспільні відносини у сфері охорони інтересів сім'ї (нерозголошення таємниці усиновлення) та нормальні фізичне, психічне формування і розвиток дитини (ст. 175 КК Грузії) [10].

Грузинський законодавець факультативний додатковий безпосередній об'єкт злочину у нормі ст. 157 КК Грузії та ст. 175 КК Грузії прописує однаково [10]. Його роль виконують законодавчо встановлений порядок виконання службовими особами та працівниками своїх повноважень, що впливають із ввіреної їм особистої чи сімейної таємниці (таємниці усиновлення – в ст. 175 КК Грузії) [10], а також життя, здоров'я особи, інші охоронювані законом блага.

Як і грузинське законодавство, законодавство Латвії, Білорусії, Росії поруч із групою злочинів проти основних (конституційних) прав і свобод людини та громадянина (гл. XIV КК Латвії [11], гл. XIX КК Росії [13], гл. XXIII КК Білорусії [12]) у самотійну групу виокремлює злочини проти сім'ї та неповнолітніх (гл. XVII КК Латвії «Злочинні діяння проти сім'ї та неповнолітніх» [11], гл. XX КК Російської Федерації «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх» [13], гл. XXI КК Білорусії «Злочини проти устрою сімейних відносин та інтересів неповнолітніх» [12]), включивши до неї розголошення таємниці усиновлення. Цим і підкреслено державами важливість охорони інституту сім'ї, прав та інтересів дитини саме кримінально-правовими нормами.

Побудова об'єкта злочину ст. 155 КК Росії [12] є досить схожою на побудову об'єкта злочину, описаного у ст. 175 КК Грузії [10]: основний безпосередній – суспільні відносини у сфері охорони інтересів сім'ї (нерозголошення таємниці усиновлення) та нормальні фізичне, психічне формування і розвиток дитини, а додатковий – таємниця усиновлення; порядок виконання службовими особами та працівниками своїх повноважень, що впливають із ввіреної їм особистої чи сімейної таємниці; життя, здоров'я, гідність дитини.

У кримінальному законодавстві Латвії та Білорусії розголошення таємниці усиновлення є «однооб'єктом» складом злочину (ст. 169 КК Латвії [11] та ст. 177 КК Білорусії [12]). Його безпосередній об'єкт – суспільні відносини у сфері охорони інтересів сім'ї (нерозголошення таємниці усиновлення) та нормальні фізичне, психічне формування і розвиток дитини. Таку конструкцію вважаємо не цілком вдалою. Адже у повсякденному житті розголошення відомостей, що становлять таємницю усиновлення, здійснюється як пересічною людиною, котрій відома конфіденційна інформація про усиновлення, так і особою, збереження таємниці усиновлення котрою є її

професійним чи службовим обов'язком. Переконані, вчинення даного злочину спеціальним суб'єктом злочину підриває довіру до діяльності тих чи інших органів та установ, до авторитету професій, що безпосередньо дотичні до відомостей із усиновлення, та свідчить про більшу суспільну небезпечність, ніж це здійснено пересічною особою, тобто загальним суб'єктом злочину. Тому цілком виправдано визнавати розголошення таємниці усиновлення, котре вчинене спеціальним суб'єктом злочину, кваліфікуючою ознакою аналізованого нами складу злочину, а порядок виконання службовими особами та працівниками своїх повноважень, що впливають із ввіреної їм особистої чи сімейної таємниці – факультативним додатковим безпосереднім об'єктом даного складу злочину. Як це законодавчо визначено в КК Грузії (ч. 2 ст. 175) [10].

Здійснивши аналіз норм законодавства держав-прибічників кримінальної відповідальності за розголошення таємниці усиновлення, варто згадати й про кримінально-правову охорону таємниці усиновлення в Україні – ст. 168 КК України «Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)» (розд. V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина») [4].

У науково-практичних коментарях до ст. 168 КК України переважає позиція, що «основним безпосереднім об'єктом розголошення таємниці усиновлення є інтереси сім'ї та дітей (їх всебічний фізичний, психічний та соціальний розвиток), котрих було усиновлено, а додатковим факультативним безпосереднім об'єктом можуть виступати життя, здоров'я особи, встановлений порядок виконання службовими особами своїх повноважень, інші блага» [6, с. 446].

У дисертаційному дослідженні В. В. Гальцової виділено наступні види об'єктів складу злочину «Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)»: родовий об'єкт – суспільні відносини, що забезпечують захист та реалізацію конституційних прав і свобод людини й громадянина; видовий об'єкт – суспільні відносини, що забезпечують нормальний розвиток і функціонування сім'ї та виховання неповнолітніх; безпосередній об'єкт – суспільні відносини в сфері сім'ї, що складаються з приводу усиновлення (удочеріння) дітей-сиріт і забезпечення збереження цього акту влаштування дітей у таємниці [1, с. 3-4].

Вважаємо, що основним безпосереднім об'єктом у складі злочину «Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)» виступають суспільні відносини у сфері охорони саме права на таємницю усиновлення (ч. 1 ст. 168 КК України) [4], посягання на котре може призвести до порушення інтересів як: 1) усиновителів («особа має право на таємницю перебування на обліку тих, хто бажає усиновити дитину, пошуку дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення та її розгляду, рішення суду про усиновлення» [8]), так і 2) усиновлених («дитина, яка усиновлена, має право на таємницю, в тому числі і від неї самої, факту її усиновлення» [8]). Дане їх право чітко визначено нормою Сімейного кодексу України (ст. 226 «Право на таємницю усиновлення») [8].

Суспільні відносини у сфері охорони порядку виконання службовими особами та працівниками своїх повноважень, що впливають із таємниці усиновлення, – є додатковим факультативним безпосереднім об'єктом розголошення таємниці (ч. 2 ст. 168 КК України) [4]. Цим український законодавець схожий із грузинським: вчинення злочину спеціальним суб'єктом посягає водночас на дві групи, охоронюваних законом, суспільних відносин та свідчить про більшу суспільну небезпечність вчиненого. Роль додаткового факультативного безпосереднього об'єкта злочину виконують також відносини у сфері охорони права на життя, здоров'я, гідності тощо.

Як і В. В. Гальцева, вважаємо за необхідне окремо розрізняти злочини, що заподіюють шкоду суспільним відносинам, котрі забезпечують нормальний розвиток і функціонування сім'ї та виховання неповнолітніх, як самостійну групу злочинів, та їх склади (злочинів) розмістити у новому розділі, назвавши його «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх». Саме у цьому розділі має знаходитись і склад злочину «Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)». Підтвердженням доцільності запровадження даної новели у кримінальне законодавство України є ідеї концепції ювенальної юстиції, міжнародне законодавство про права дитини [2] та законодавство іноземних держав (Грузії, Латвії, Росії, Білорусії та ін.), що передбачають в національній правовій системі спеціальних державно-правових інституцій, котрі б максимально враховували права та інтереси дітей. «Дитині законом або іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, які дозволили б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно і в соціальному відношенні здоровим і нормальним шляхом та в умовах свободи і гідності. При виданні з цією метою законів головним міркуванням має бути найкраще забезпечення інтересів дитини» – звучить один із принципів Декларації прав дитини ООН. «Необхідно розробити спеціальні процедури ювенальної юстиції» – знаходимо в Указі Президента України від 15 лютого 2008 р. № 311/2008 [7].

Висновки. Таємниця усиновлення як об'єкт кримінально-правової охорони присутня в усіх, за незначним винятком (наприклад, Італія, США), іноземних державах. Відомості про усиновлення в одних державах розглядають як професійну таємницю, в інших – як особисту, сімейну таємницю.

Спеціальні норми, що безпосередньо стосуються кримінально-правової охорони таємниці усиновлення, присутні у державах, де її розголошення розглядають самостійним злочином, а ознаки його складу прописують в окремому розділі (наприклад «Злочини проти інтересів сім'ї та неповнолітніх»).

У конструкції складів злочинів таємниця усиновлення переважно виконує роль додаткового обов'язкового безпосереднього або додаткового факультативного безпосереднього об'єктів складу злочину; рідше – основного безпосереднього. Суспільні відносини із таємниці усиновлення є основним безпосереднім об'єктом злочинів у державах, де розголошення таємниці усиновлення є самостійним складом злочину, або де суспільні відносини у сфері охорони таємниці (загалом, а не окремого її виду) виступають родовим об'єктом.

Основним безпосереднім об'єктом у складі злочину «Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)» виступають суспільні відносини у сфері охорони права на таємницю усиновлення (ч. 1 ст. 168 КК України) [4], посягання на котре може призвести до порушення інтересів усиновителів й усиновлених.

В Україні необхідно окремо виділяти злочини, що заподіюють шкоду суспільним відносинам, котрі забезпечують нормальний розвиток і функціонування сім'ї та виховання неповнолітніх, як самостійну групу злочинів, та їх склади (злочинів) розмістити у новому розділі КК, назвавши його «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх». Це обумовлено, насамперед, процесами із впровадження в державі ювенальної юстиції.

Список використаних джерел

1. Гальцова В.В. Кримінальна відповідальність за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) та незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) : аналіз складів злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В.В. Гальцова ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2012. – 20 с.

2. Декларація прав дитини ООН від 20 листопада 1959 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_384.
3. Ершов М.А. К вопросу об уголовно-правовой защите профессиональной и служебной тайны / М.А. Ершов // Вестник Нижегородской академии МВД России. – 2010. – № 2 (13). – С. 160-164.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
5. Меркулова С.В. Уголовно-правовая охрана профессиональной тайны специальность : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 – уголовное право и криминология ; уголовно-исполнительное право / С.В. Меркулова. – Нижний Новгород, 2007. – 25 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 7-е вид., переробл. та доп. – К. : Юридична думка, 2010. – 1288 с.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України» від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів : Указ Президента України від 8 квітня 2008 р. – № 311/2008 // Урядовий кур'єр. – 17 квітня. – 2008. – № 72.
8. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. № 2947-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.
9. Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. Б. В. Волженкин : [пер. с англ. И.В. Мироновой]. – [2-е изд.]. – СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2001. – 510 с.
10. Уголовный кодекс Грузии : принят 22 июля 1999 г. ; введен в действие с 1 июня 2000 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241370>.
11. Уголовный кодекс Латвийской Республики : принят 8 июля 1998 г. ; введен в действие с 1 апреля 1999 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1243424>.
12. Уголовный кодекс Республики Беларусь : 9 июля 1999 г. № 275-3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://etalonline.by/?type=text&regnum=НК9900275#load_text_none_1_.
13. Уголовный кодекс Российской Федерации 24 мая 1996 г. № 63-ФЗ (ред. от 03.02.2015 г.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ug-kodeks.ru/>.
14. Уголовный кодекс Швеции / науч. ред. Н.Ф. Кузнецова, С.С. Беляев : [пер. на русс. С.С. Беляева]. – [2-е изд.]. – СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2001. – 320 с.

**Вислоцькая Т. Ю. Тайна усыновления (удочерения) в уголовном
законодательстве отдельных иностранных государств**

Исследована уголовно-правовая охрана тайны усыновления в законодательстве отдельных иностранных государств. Осуществлен анализ видов объектов составов преступлений, связанных с посягательством на тайну усыновления. Акцентируется внимание на уголовно-правовых нормах государств, в которых сведения об усыновлении трактуются как семейная, частная тайна. Обоснована целесообразность отнесения разглашения тайны усыновления (удочерения) к преступлениям против семьи и несовершеннолетних.

Ключевые слова: тайна усыновления, объект преступления, профессиональная тайна, преступления против семьи и несовершеннолетних, иностранное законодательство.

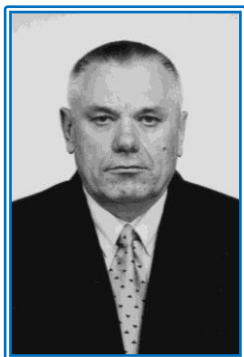
Vyslocka T. Yu. Confidentiality of an adoption in the criminal law of some foreign countries

This paper focuses on criminal legal protection of confidentiality of adoption in the criminal law of some foreign countries. The present study analyzes types of objects of the crimes connected with infringement of secret adoption. The emphasis has been placed on criminal law of countries in which there is family or privacy secret of information of adoption. The expediency of attribution divulgence of the secret of the adoption to the crimes against family and minors is substantiated.

Key words: confidentiality of adoption, object of the crime, professional secrecy, crimes against family and minors, foreign law.

УДК 338.656.1:633.1

**Стельмащук Антон
Михайлович,**

*доктор економічних наук,
професор,
завідувач кафедри обліку і
аудиту*

*Хмельницького економічного
університету*

**Смоленюк Руслан
Петрович,**

*кандидат економічних наук,
доцент,
ректор Хмельницького
економічного університету*

**Чайківський Іван
Адамович,**

*генеральний директор
Корпорація
«Агропродсервіс»*

ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНА СИСТЕМА ПІДПРИЄМСТВ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

В статті обґрунтовані концептуальні засади розвитку транспортно-логістичної системи підприємств сільських територій. Обумовлена потреба формування транспортно-логістичних систем, в межах яких набуває довершеності транспортне забезпечення виробничо-комерційної діяльності підприємств. Визначена мета і сутність сільської транспортно-логістичної системи, її завдання і ефективність. Запропоновано створення транспортно-логістичної системи на рівні адміністративного сільського району з визначенням основних завдань і функцій. На рівні сільських територій обґрунтовано створення сільськогосподарських транспортних обслуговуючих кооперативів

Ключові слова: *логістика, транспортно-логістична система, сільські території, інвестиційні ресурси, агропромисловий комплекс.*

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку сільських територій України і, відповідно, сільськогосподарського виробництва як основного виду діяльності, в якому зайнята переважна частка сільських мешканців, залишається на низькому рівні. Існуюча ж законодавча база розвитку цих територій в Україні не відповідає реальним потребам сьогодення. На сьогодні політика розвитку сільських територій в Україні здійснюється в основному в рамках державної регіональної політики та державної аграрної політики. Для виправлення ситуації необхідно здійснити трансформаційні зміни, зокрема доцільно виокремити сільські території як самодостатній об'єкт регулювання і вирішувати проблеми їх розвитку комплексно на основі європейських принципів і стандартів.

Ключовим практичним питанням має бути закріплення статусу сільських територій (як об'єкта регулювання) та правове визначення економічної бази їх розвитку. В рамках розвитку сільських територій в Україні необхідна активна державна участь у підтримці сільського господарства, на основі зниження податкового тиску на суб'єктів цієї діяльності, створення дієвої системи кредитування та страхування їхньої діяльності тощо.

Одним із пріоритетних завдань розвитку сільських територій України на сучасному етапі є поліпшення рівня комплексного забезпечення транспортом для формування транспортно-логістичної системи підприємств сільських територій. Його вирішення потребує мобілізації значних коштів, у тому числі бюджетних, вдосконалення фінансово-економічних відносин.

Проблема ускладнюється тим, що відсутність достатніх інвестиційних ресурсів для придбання транспортних засобів негативно впливає не лише на сільськогосподарські підприємства, але й на машинобудівні заводи. За цих умов держава та підприємці мають приймати неординарні інноваційні рішення щодо застосування ринкових механізмів і пошуку джерел оновлення транспортного парку, а також його раціонального використання. Все це зумовлює актуальність обраної теми наукової статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню транспортних проблем в об'єктах сільських територій, зокрема у виробничих формуваннях сільського господарства приділена значна увага у працях вітчизняних дослідників А. Г. Кальченка, В. І. Котелянця, Є. В. Крикавського, Т. В. Мірзоева, О. В. Перебийноса, О. В. Перебийноса, М. І. Пугачова, Є. М. Сича, О. А. Чигринця, П. Д. Шаповала, В. С. Шебаніна, В. І. Шевчука, зарубіжних вчених – Б. А. Аникина, А. П. Анисимова, Е. А. Голикова, Л. Б. Миротина та інших. Однак багато із цих розробок стосувалася умов господарювання за принципами планово-адміністративної економіки. Сучасні ринкові відносини вимагають розвитку нових теоретичних і практичних підходів до вирішення нагальних проблем транспортно-логістичного забезпечення сільських територій. Зокрема, потребують додаткового вивчення питання організації нових структурних утворень у цій сфері, підвищення ефективності використання рухомого складу та розширення інфраструктури транспортного обслуговування на інноваційній основі.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування концептуальних засад розвитку транспортно-логістичної системи підприємств сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Транспорт підприємств, з одного боку, є частиною транспортної системи України, а з іншого – невід'ємною, інтегруючою усі процеси (від постачання ресурсів до реалізації продукції) складовою виробничо-комерційної діяльності підприємств. Від стабільної і ефективної роботи транспортної галузі України залежить розвиток не тільки національної економіки, а і міжнародна позиція країни. Це зумовлює посилення уваги до вирішення питань організації і управління перевезеннями, підвищення точності планування, аналізу й економічної оцінки роботи як великих транспортних систем, так і окремих її елементів (детальніше див. [1; 4; 11; 14]).

Провідна роль транспорту у ринковій економіці зумовлює виокремлення управління ним у окремий напрямок – транспортну логістику країни, регіону, промислової та сільської території (детальніше див. [13; 15]).

Транспортне забезпечення виробничих формувань сільських територій – це сукупність організаційно-економічних відносин і зв'язків, які виникають при задоволенні потреб сільськогосподарського виробництва у ритмічних, узгоджених і якісних перевезеннях вантажів та існують як всередині господарств, так і між відповідними

підприємствами й організаціями. Тобто, надійне транспортне забезпечення сільської території полягає не лише у формуванні власної матеріально-технічної бази, а й у якісному транспортному обслуговуванні (детальніше див. [4; 7; 12; 13; 15]).

Висока ефективність перевезень на сільській території досягається за рахунок раціонального поєднання автомобільного, тракторного та гужового транспорту. При чому на перший з них припадає лівова частка вантажообігу.

У процесі експлуатації транспортних засобів відбувається їх фізичне зношення та моральне старіння під впливом науково-технічного прогресу. Тому одним із напрямів транспортного забезпечення є своєчасне відтворення всіх елементів рухомого складу, яке, зокрема, передбачає розрахунок раціональної структури парку машин, їх списання та придбання, продаж зайвої (застарілої) техніки і купівлю нової (високопродуктивної). Так, дослідженням встановлено, що для успішного виконання транспортних функцій коефіцієнт оновлення має дорівнювати 8-10%, а вибуття – 6-7,5 відсотків (детальніше див. [1; 14]).

Дотримання таких темпів потребує наявності достатніх фінансових ресурсів. Тому першочерговим завданням управління сільською територією є забезпечення рентабельності використання транспорту, позитивного грошового потоку суб'єкта господарювання, а також створення відповідних фінансових фондів і пошук джерел їх наповнення.

Однією із головних економічних проблем транспортного забезпечення є підвищення ефективності використання рухомого складу. На її рівень суттєво впливає збалансованість машин за марками та типами, своєчасність і періодичність ремонту та техніко-експлуатаційного обслуговування, забезпеченість причепами, вантажно-розвантажувальними агрегатами, запчастинами, паливно-мастильними матеріалами, а також якість шляхової мережі, наявність кваліфікованих водіїв, автослюсарів і дієвої системи їх матеріального заохочення та стимулювання (детальніше див. [1; 4; 12; 14]).

Необхідність підвищення рівня ефективності підприємств сільських територій зумовлює потребу формування транспортно-логістичних систем, в межах яких набуває довершеності транспортне забезпечення виробничо-комерційної діяльності підприємств. Логістична транспортна система сприяє органічному поєднанню транспорту з виробництвом, яке він обслуговує. За своєю сутністю вона включає сукупність суб'єктів транспортної логістики, що функціонують з метою оптимізації вантажопотоків у логістичних ланцюгах «постачання – виробництво – збут «за критерієм мінімуму логістичних витрат».

Термін «транспортно-логістична система» є похідним від терміну «логістична система» але, на відміну від неї, підкреслює головну, інтегруючу роль транспорту в логістиці. В основі функціонування транспортно-логістичної системи мають знаходитися принципи раціональності, емерджентності, системності, ієрархії, формалізації, інтеграції (детальніше див. [2; 9; 12; 15]), що відображені у таблиці 1.

Таблиця 1

Принципи функціонування транспортно-логістичної системи

Назва принципу	Функції принципу
Принцип раціональності	полягає у виборі раціонального варіанту транспортно-логістичної системи. Завдяки реалізації цього принципу досягається оптимізація окремих елементів, зокрема і всієї логістичної системи в цілому.

Принцип ємерджентності (цілісності)	передбачає функціонування транспортно-логістичної системи як цілісної системи, що виконує задану цільову функцію.
Принцип системності	обумовлює функціонування підприємства, з одного боку, як транспортно-логістичної системи, а з іншого боку – як підсистеми, що входить до транспортно-логістичної системи регіону (сільської території).
Принцип ієрархії	ієрархічна структура транспортно-логістичної системи відносно жорстка, тобто має можливість повної самореалізації.
Принцип формалізації	передбачає формалізацію якісних і кількісних характеристик, що характеризують діяльність транспортно-логістичних систем підприємств.
Принцип інтеграції	виявляється в набутті особливих властивостей, які дозволяють одержати внаслідок їх сукупної дії синергійний ефект, як ефект суміщених дій.

Джерело: авторська розробка

В умовах трансформаційних змін, пов'язаних з формуванням ринкових відносин, має відбутися зміна концепцій. Так, концепція колишнього агропромислового комплексу повинна бути трансформована у логістичну концепцію агропродовольчого комплексу. Це передбачає, що організуючим є матеріальний потік, що функціонує у процесі матеріально-технічного забезпечення сільського господарства, виробництва аграрної продукції, її переробки, зберігання та реалізації безпосередньому споживачеві цієї продукції (детальніше див. [8; 12; 13]).

Крім того, логістична концепція продовольчого забезпечення передбачає зв'язок виробників продовольства та організацій з реалізації продовольства безпосередньому споживачеві (гуртової та роздрібною торгівлі). Тобто, якщо у межах агропромислового комплексу логістичний ланцюг не мав завершеної форми, оскільки торгівля продовольством (як галузь національного господарства) не була структурною складовою агропромислового комплексу, то, включивши торгівлю продовольством, ми одержуємо агропродовольчий комплекс, який працює безпосередньо на кінцевого споживача.

Якщо у системі агропромислового комплексу центральною ланкою (системоутворюючою компонентою) було сільськогосподарське виробництво, то у системі агропродовольчого комплексу інтегратором є не сільське господарство, а переробна промисловість і торгівля [13].

Отже, концепція агропромислового комплексу в умовах ринкової економіки має трансформуватися у логістичну концепцію продовольчого забезпечення, яка передбачає формування агропродовольчого комплексу, що має чотири блоки:

- ресурсне забезпечення та технологічне обслуговування;
- сільськогосподарське виробництво;
- зберігання та переробка сільськогосподарської продукції;
- торгівля сільгосппродукцією і продовольством [13].

Специфіка сільськогосподарського виробництва зумовлює певну своєрідність матеріальних потоків у сільськогосподарському підприємстві. Окрім прямих потоків матеріалів (трансформація ресурсів у продукцію), існують зворотні, що циркулюють у внутрішньому середовищі підприємства. Так, у рослинництві – це частка продукції галузі, що повертається назад у вигляді насіння, та корми, які спрямовуються у тваринництво.

Частина продукції тваринництва теж не має прямого виходу у зовнішнє середовище для реалізації, а повертається назад у галузь: молодняк худоби; підстилка, використана в процесі утримання тварин, пройшовши певні біохімічні процеси і перетворившись у гній, надходить в рослинництво як органічні добрива. Така специфіка сільськогосподарського виробництва зумовлює збільшення коефіцієнта повторності перевезень, обсягів внутрішньогосподарського вантажообороту (детальніше див. [3; 13; 14]).

Транспортні процеси є визначальними у виробничо-комерційній діяльності аграрних підприємств. Тому сільськогосподарське підприємство варто розглядати як транспортно-логістичну систему.

Метою аграрної транспортно-логістичної системи є транспортування необхідної кількості певної продукції потрібної якості у визначений час і місце її споживання з мінімальними витратами.

Функціонування аграрної транспортно-логістичної системи, як синтезу постачальницьких, розподільчих і транспортних процесів включає:

- постачання матеріально-технічних ресурсів (з транспортним забезпеченням);
- виробництво аграрної продукції (з транспортно-технологічним забезпеченням);
- збут аграрної продукції (з транспортним забезпеченням) [5; 6; 13].

В структурі транспортно-логістичної системи формується логістичний ланцюг, по якому проходять матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові потоки від постачальника матеріальних ресурсів до споживача продукції. Логістичний ланцюг аграрної транспортно-логістичної системи включає наступні ланки (детальніше див. [3; 5; 6; 11; 13]):

- закупівля і постачання ресурсів, необхідних для забезпечення аграрного виробництва (енергоресурсів, добрив і хімічних засобів захисту рослин, запасних частин, кормів тощо) та соціальної інфраструктури (ресурси для забезпечення функціонування об'єктів життєдіяльності);
- зберігання ресурсів, необхідних для аграрного виробництва та соціальної сфери, на відповідних складах – центральних та тих, що розташовані безпосередньо на виробничих і соціальних об'єктах;
- виробництво продукції рослинництва і тваринництва в процесі використання придбаних для цього ресурсів, зберігання частини продукції (цукрових буряків у кагатах, незаскритованої соломи, невідправлених з поля і садів овочів і фруктів, що знаходяться в ящиках тощо);
- розподіл аграрної продукції за різними каналами збуту: для використання в процесі подальшої виробничої діяльності (корми, молодняк худоби і птиці, насіння тощо), для оплати праці працівникам підприємства, для первинної та глибокої переробки аграрної продукції в переробних цехах аграрного підприємства, давальницька сировина для переробки на переробних і комбікормових підприємствах (з наступним поверненням для використання чи реалізації підприємством), реалізація споживачам поза організацією (торговельним, заготівельним, переробним підприємствам тощо);
- зберігання аграрної продукції в сфері збуту чи наступного виробництва – кормів для тваринництва, насіння для рослинництва, продуктів харчування для персоналу підприємства, дитсадків, шкіл тощо.

У структурі транспортно-логістичної системи найбільш комплексною є транспортно-технологічна підсистема яка ґрунтується на наступних принципах:

- провідній ролі транспорту у функціонуванні поточкових ліній рослинництва і

- тваринництва;
- формуванні поточкових ліній, які складаються з транспортних, транспортно-технологічних, технологічних та вантажно-розвантажувальних машин із взаємопов'язаними параметрами, що забезпечує ефективне функціонування транспортних і технологічних операцій, транспортно-технологічних процесів у цілому;
- спеціалізації транспортних і технологічних операцій поточної лінії на переміщенні та переробці одного виду матеріалу;
- забезпеченні резервних потужностей (машин) для транспортування, навантаження, розвантаження (перевантаження) і переробки матеріалу за умов, коли окремі ланки (транспортна, технологічна тощо) технологічної лінії мають різну продуктивність чи на випадок виходу з ладу якоїсь із машин [13; 14].

При формуванні та функціонуванні аграрних транспортно-логістичних систем, на наш погляд доцільно враховувати нижченаведені принципи (детальніше див. [10; 12; 13; 15]).

Системний принцип транспортно-логістичної системи, який полягає в інтеграції усіх ланок (постачання, транспортування, виробництво, збереження, збут продукції) та їх взаємодію. Реалізація цього принципу зводиться до формування єдиної поточної лінії, яка є основою аграрної транспортно-виробничо-складської системи, узгодженості параметрів матеріальних та супутніх їм інформаційних і фінансових потоків, інших характеристик аграрного підприємства (зокрема, уніфікація документації, узгодження періодичності звітності тощо).

Принцип обліку, який передбачає врахування сукупних витрат у межах усього логістичного ланцюга – від закупівель матеріально-технічних ресурсів до реалізації аграрної продукції включно.

Принцип оптимізації, що передбачає функціонування транспортно-логістичної системи та її підсистем за критерієм мінімуму сукупних логістичних витрат.

Реалізація принципу стійкості транспортно-логістичної системи дозволяє їй функціонувати з мінімальними відхиленнями від норми в умовах біфуркаційного впливу зовнішнього середовища.

Принцип адаптації транспортно-логістичної системи до зміни зовнішнього та внутрішнього середовища реалізується шляхом прийняття відповідних управлінських рішень і корекції функціонування окремих підсистем.

Вітчизняними науковцями доведено, що при формуванні аграрної транспортно-логістичної системи доцільно враховувати наступні положення: слід забезпечувати відповідність логістичних операцій з матеріально-технічного постачання, виробництва аграрної продукції та її збуту загальній стратегії розвитку підприємства, орієнтуючись на досягнення високого рівня забезпечення потреб споживачів в аграрній продукції. Логістичні операції повинні бути безпосередньо пов'язані зі стратегічним планом діяльності аграрного підприємства. Це спонукає керівництво до забезпечення конкурентоздатності підприємства й управління логістичними операціями з метою реалізації стратегії підприємства, спрямованої на мінімізацію витрат.

Доцільно інтегрувати підсистему логістичного управління в загальну систему менеджменту підприємства, забезпечивши ефективну організаційну структуру та структуру управління підприємством, взаємодію окремих елементів системи менеджменту шляхом узгодження діяльності транспортно-логістичної системи з виробничими процесами на підприємстві.

Слід створити єдину систему матеріально-технічного постачання за рахунок інтеграції розрізнених дій щодо постачання матеріалів, які здійснюють інженерно-технічна, зооінженерна, ветеринарна, агрономічна, господарська та інші служби підприємства, забезпечивши цим наскрізне управління матеріальними та супутніми їм інформаційними і фінансовими потоками.

Необхідно впровадити інформаційне забезпечення функціонування транспортно-логістичної системи. Для забезпечення надходження необхідної інформації, підвищення потенційних можливостей логістики щодо збільшення прибутку, зростання конкурентоспроможності і збільшення частки ринку доцільно комп'ютеризувати всі підрозділи аграрного підприємства. Особливо важливо удосконалювати системи обробки інформації з метою оптимізації рівня запасів матеріально-технічних ресурсів, прийняття управлінських рішень тощо. Слід комп'ютеризувати системи обліку і контролю руху та використання матеріальних ресурсів, що надходять у виробничі та сервісні підрозділи (служби), а також готової продукції, яка направляється на реалізацію (детальніше див. [9; 10; 13]).

Необхідно здійснювати ефективне управління матеріальними потоками, що повинно забезпечити реалізацію усіх функцій транспортно-логістичної системи при загальній координації з боку служби логістики аграрного підприємства.

Доцільно визначати внесок логістики в загальний прибуток підприємства. Логістичні операції (транспортування, складування та інші) можна обліковувати відповідною обліковою службою (бухгалтерією). Варто на підприємстві мати затверджений перелік показників ефективності функціонування аграрної транспортно-логістичної системи, до яких можна, зокрема, віднести одержаний прибуток у розрахунку на 100 га сільгоспугідь (орної землі) та 1 000 грн активів транспортно-логістичної системи, продуктивність транспортно-логістичної системи, витрати на утримання транспортно-логістичної системи, енергоємність транспортно-логістичної системи, трудоємність логістичних операцій, рівень матеріальних запасів тощо (детальніше див. [11; 13]).

Необхідно оптимізувати рівень якості логістичного обслуговування, який можна з'ясувати, по-перше, шляхом встановлення додаткових доходів, отриманих при наданні високоякісного сервісу, а по-друге, співставленням прибутку, одержаного від сервісу вищого рівня, з затратами на підтримання такого рівня.

Варто відпрацьовувати зв'язки аграрного підприємства з контрагентами, що займаються матеріально-технічним постачанням і закупівлею аграрної продукції. Зокрема, слід оптимізувати кількість таких контрагентів. З метою підвищення надійності забезпечення підприємства матеріально-технічними ресурсами слід оптимізувати їх запаси, мінімізувати обсяги нереалізованої аграрної продукції, вишукувати можливості збільшення обсягів партій продукції для реалізації (детальніше див. [8; 13]).

Варто взаємодіяти з іншими підприємствами при опрацюванні стратегії, що дозволяє аграрному підприємству досить тісно взаємодіяти зі своїми партнерами (постачальниками, споживачами, транспортними підприємствами) в довготерміновому періоді. Така взаємодія партнерів має бути стратегічною, що передбачає спільне опрацювання та реалізацію комплексу заходів з узгодження дій зацікавлених сторін в ефективному функціонуванні логістичного ланцюга. Це зумовлює необхідність постійного обміну інформацією стосовно планів діяльності партнерів тощо (детальніше див. [11; 13]).

На підприємствах сільських територій необхідно формувати службу логістики, яка

б відповідала за постачання матеріально-технічних ресурсів, складування готової продукції, управління запасами, координувала б свою діяльність з транспортним підрозділом, відділом маркетингу, виробничими підрозділами (бригадами, фермами тощо), іншими службами. Служба логістики повинна мати необхідне інформаційне забезпечення. Фахівцям підприємства, що організовують постачання, транспортування та збут продукції, слід мати належну підготовку з логістики.

Керівництво служби логістики та аграрного підприємства повинно підтримувати високе значення та престиж працівників, що займаються логістикою, мотивувати їх діяльність.

Необхідність досягнення високої ефективності управління персоналом служби логістики включає заходи з підбору кадрів, їх підготовку та підвищення кваліфікації, навчання їх новим методам і технологіям у галузі логістики.

Служби логістики на підприємстві повинні мати такі структурні підрозділи (детальніше див. [5; 6; 9; 13]):

1. Управління транспортом з такими функціями:

- створення баз даних транспортних потоків, наявного транспорту і його характеристик, дислокації пунктів постачань і доставки продукції, обсягів і частоти їх замовлень, умов роботи з ними, бажаного і допустимого режиму доставки;
- упорядкування розкладів роботи транспорту, маршрутів його руху;
- коригування поточного режиму роботи транспорту в межах затверджених схем з метою оптимізації роботи транспорту та підрозділів, що ним обслуговуються.

2. Планування роботи транспорту:

- на базі аналізу поточної ситуації здійснювати пошук резервів використання наявного транспорту (можливість відмови від найманих машин, переведення машин в експлуатацію при необхідності), упорядкування перспективних режимів роботи автотранспорту, що зменшують транспортні витрати при збереженні або збільшенні обсягів перевезень, пошук можливості виконання додаткових транспортних робіт, здійснення розрахунків, прогнозування.

3. Контроль роботи транспорту:

- розробка форм обліку і контролю транспортних витрат;
- дослідження динаміки витрат транспорту залежно від їх належності підприємству, виконуваних транспортних робіт, зміни обсягів продукції, яка вивозиться, відповідності руху машин розробленим маршрутам тощо.
- аналіз відхилень (від графіків транспортування за часом, від маршрутів перевезень, від розрахункової віддалі перевезень).

Діяльність підсистем транспортно-логістичної системи повинна бути орієнтована на кінцеві результати (обсяги реалізації продукції, одержання прибутку). З цією метою на підприємстві слід мати відповідну систему оцінки діяльності підрозділів та систему їх мотивації.

Для забезпечення ефективного функціонування аграрної транспортно-логістичної системи необхідно провести науково-обґрунтоване її організаційне проектування, тобто здійснити це процес вибору та обґрунтування характеристик системи, що відповідають її меті та завданням.

Порядок підготовки організаційного проекту транспортно-логістичної системи включає:

- опрацювання концепції (загальних принципів) організації транспортно-логістичної системи;

- визначення обсягів і номенклатури вантажів, термінів і віддалей їх транспортування, шляхових умов;
- обґрунтування організаційної структури аграрної транспортно-логістичної системи та структури управління нею;
- визначення функцій і завдань посадових осіб транспортно-логістичної системи;
- обґрунтування організаційно-економічного механізму взаємодії структурних елементів транспортно-логістичної системи;
- обґрунтування системи мотивації праці персоналу транспортно-логістичної системи;
- оцінка економічної ефективності організації проекту створення транспортно-логістичної системи [13; 15].

Враховуючи, що у багатьох сільськогосподарських підприємствах відсутні великовагові автомобілі типу КамАЗ з причепами, а багато фермерських господарств та індивідуальних товаровиробників взагалі не мають транспортних засобів, тому одним із способів захисту аграрних товаровиробників у сфері транспорту є їх кооперування, щоб протистояти транспортникам-монополістам.

З огляду на ці обставини, нами обґрунтовано створення сільськогосподарських транспортних кооперативів – обслуговуючих кооперативів, які надають транспортні послуги переважно членам кооперативу та іншим фізичним і юридичним особам. Такі кооперативи, що функціонують на неприбутковій основі, мають бути зорієнтовані на транспортне забезпечення і зміцнення економічного становища своїх членів-клієнтів.

Результати діяльності неприбуткового транспортного обслуговуючого кооперативу мають розподілятися через відповідний механізм кооперативних виплат (доходу кооперативу), що згідно з Законом України «Про сільськогосподарську кооперацію» «залишається після компенсації членам кооперативу собівартості продукції, оплати витрат на функціонування кооперативу, в т. ч. оплату праці найманих працівників, фінансування розвитку кооперативу, розрахунків із членами по дивідендах тощо (детальніше див. [11; 13]).

Транспортні сервісні кооперативи у рослинництві могли б здійснювати перевезення насіння, мінеральних та органічних добрив, транспортувати урожай до місць зберігання, переробки тощо. У тваринництві транспорт кооперативів спроможний перевозити корми, гній, підстилку, а також молоко, живність тощо. Транспортні кооперативи могли б здійснювати не лише технологічні перевезення, але й міжгосподарські транспортні операції. Головне їх завдання – своєчасне та якісне транспортне забезпечення членів кооперативу. Транспортні кооперативи можуть мати не тільки автомобілі, причепа до них, навантажувальну техніку (крани, екскаватори тощо), але й трактори з причепами.

Для суспільства користь кооперативу полягає у тому, що він автоматично забезпечує режим функціонування системи маркетингу АПК, який відповідає об'єктивним можливостям і потребам сільськогосподарських працівників. Позитивним результатом діяльності транспортного обслуговуючого кооперативу для його членів є надання транспортних послуг (при потребі в них) та відносно низька ціна транспортних послуг (за собівартістю). Створення транспортного обслуговуючого кооперативу сприяє конкуренції на ринку транспортних послуг і об'єктивно зумовлює підвищення якості транспортного забезпечення та зменшення цін (тарифів) на перевезення вантажів (детальніше див. [11; 13]).

Важливо створювати транспортно-логістичні системи на рівні сільських районів, які є макрологістичною системою управління матеріальними потоками. Для досягнення єдиної мети вони об'єднують сільськогосподарські, переробні, транспортно-логістичні та

інші підприємства АПК району, які відрізняються між собою напрямом діяльності, розмірами, організаційно-правовими формами, розташуванням тощо.

Зазначені господарські суб'єкти є юридично незалежними підприємствами, взаємодія яких ґрунтується на товарно-грошових відносинах і регламентується відповідними угодами та контрактами.

З позицій макрологістики формування транспортно-логістичної системи АПК району спрямоване на вирішення наступних завдань:

- забезпечення функціонування регіональних ринків матеріально-технічних ресурсів, сільськогосподарської продукції і продовольства, транспортних послуг;
- опрацювання оптимальної схеми розміщення складів пального, добрив, запчастин, сільськогосподарської продукції і продовольства тощо;
- вибір ефективних видів транспортних засобів;
- визначення раціональних маршрутів руху вантажопотоків та організація транспортного процесу;
- створення єдиної інформаційної системи забезпечення функціонування транспортно-логістичної системи АПК району тощо [11; 13].

При розробці організації проекту транспортно-логістичної системи АПК сільського району важливим є обґрунтування системи економічних відносин транспортно-логістичного підприємства з сільськогосподарськими, переробними та іншими підприємствами АПК.

Транспортно-логістичне підприємство району має координувати розробку стратегічних планів розвитку транспорту АПК у районі, централізовану доставку і перевезення вантажів підприємств АПК району, в т. ч. збирально-транспортних робіт, організацію централізованого технічного обслуговування та ремонту рухомого складу підприємств АПК (детальніше див. [11; 13; 14]).

Оскільки транспортно-логістичне підприємство та підприємства, що воно обслуговує, є юридичними особами, то відносини між ними формуються на договірних засадах відповідно до чинного законодавства. Угоди на транспортне обслуговування мають регламентувати права й обов'язки договірних сторін, санкції за порушення договірних зобов'язань

Висновки. Об'єктивна необхідність підвищення рівня ефективності підприємств сільських територій зумовлює потребу формування транспортно-логістичних систем, в межах яких набуває довершеності транспортне забезпечення виробничо-комерційної діяльності підприємств.

Транспортне забезпечення виробничих формувань сільських територій – це сукупність організаційно-економічних відносин і зв'язків, які виникають при задоволенні потреб сільськогосподарського виробництва у ритмічних, узгоджених і якісних перевезеннях вантажів та існують як всередині господарств, так і між відповідними підприємствами й організаціями.

Метою сільської транспортно-логістичної системи є транспортування необхідної кількості певної продукції потрібної якості у визначений час і місце її споживання з мінімальними витратами. Логістична транспортна система сприяє органічному поєднанню транспорту з виробництвом, яке він обслуговує. За своєю сутністю вона включає сукупність суб'єктів транспортної логістики, що функціонують з метою оптимізації вантажопотоків у логістичних ланцюгах «постачання – виробництво – збут» за критерієм мінімуму логістичних витрат.

У структурі транспортно-логістичної системи формується логістичний ланцюг, по

якому проходять матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові потоки від постачальника матеріальних ресурсів до споживача продукції.

Функціонування аграрної транспортно-логістичної системи, як синтезу постачальницьких, розподільчих і транспортних процесів включає:

- постачання матеріально-технічних ресурсів (з транспортним забезпеченням);
- виробництво аграрної продукції (з транспортно-технологічним забезпеченням); збут аграрної продукції (з транспортним забезпеченням).

На рівні адміністративного сільського району запропоновано створення транспортно-логістичної системи, спрямованої на вирішення таких завдань: забезпечення функціонування регіональних ринків матеріально-технічних ресурсів, сільськогосподарської продукції і продовольства, транспортних послуг; опрацювання оптимальної схеми розміщення складів пального, добрив, запчастин, сільськогосподарської продукції і продовольства тощо; вибір ефективних видів транспортних засобів; визначення раціональних маршрутів руху вантажопотоків та організація транспортного процесу; створення єдиної інформаційної системи забезпечення функціонування транспортно-логістичної системи.

На рівні підприємств сільських територій обґрунтовано створення сільськогосподарських транспортних кооперативів – обслуговуючих кооперативів, які надають транспортні послуги переважно членам кооперативу та іншим фізичним і юридичним особам. необхідно формувати службу логістики, яка б відповідала за постачання матеріально-технічних ресурсів, складування готової продукції, управління запасами, координувала б свою діяльність з транспортним підрозділом, відділом маркетингу, виробничими підрозділами (бригадами, фермами тощо), іншими службами.

Список використаних джерел

1. Анисимов А.П. Организация и планирование работы автотранспортных предприятий / А.П. Анисимов. – М. : Транспорт, 2002. – 269 с.
2. Гаджинский А.М. Логистика : учебник / А.М. Гаджинский. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Информ.-внедр. центр «Маркетинг», 2000. – 357 с.
3. Голиков Е.А. Маркетинг и логистика: учеб. пособие / Е.А. Голиков. – 2-е изд. – М. : Изд. Дом «Дашков и Ко», 2000. – 412 с.
4. Економіка транспортного обслуговування сільськогосподарського виробництва в регіоні : регулювання та розвиток / Є.М. Сич, О.А. Чигринцев, П.Д. Шаповал, В.І. Шевчук – К. : КУЄТТ, 2005. – 228 с.
5. Кальченко А.Г. Логістика: навч. Посібник / А.Г. Кальченко. – К. : КНЕУ, 2000. – 148 с.
6. Крикавський Є.В. Логістика. Для економістів : підручник / Є.В. Крикавський. – Львів : Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2004. – 448 с.
7. Котелянець В.І. Маркетинг на ринку транспортних послуг в АПК / В.І. Котелянець // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2010. – № 3 – С. 35-38.
8. Лимарев В.Я. Экономические проблемы организации логистических процессов и маркетинга в системе ресурсобеспечения АПК / В.Я. Лимарев, В.П. Алферьев. – М. : Агри Пресс, 2000. – 266 с.
9. Логистика : управление в грузовых транспортно-логистических системах : учеб. пособие / под ред. Л.Б. Миротина. – М. : Юристъ, 2002. – 414 с.
10. Логистика: учебник / под ред. Б.А. Аникина : 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2000. – 352 с.

11. Мірзоева Т.В. Організаційно-економічні особливості автотранспортного обслуговування аграрного сектору економіки / Т.В. Мірзоева // Економіка АПК. – 2005. – № 10 – С. 33-37.
12. Перебийніс О.В. Методичні рекомендації з формування транспортно-логістичних систем в аграрних підприємствах / О.В. Перебийніс. – Полтава : ПДАА, 2004 – 56 с.
13. Перебийніс В.І. Транспортно-логістичні системи підприємств: формування та функціонування: монографія / В.І. Перебийніс, О.В. Перебийніс. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2005. – 207 с.
14. Пугачов М.І. Транспортне обслуговування сільськогосподарських підприємств / М.І. Пугачов – К. : Тов-во «Знання України», 2001 – 164 с.
15. Транспортная логистика / под общ. ред. Л.Б. Миротина. – М. : Экзамен, 2002. – 512 с.

Стельмащук А. М., Смоленюк Р. П., Чайковский И. А. Транспортно-логистическая система компаний сельских территорий

В статье обоснованы концептуальные основы развития транспортно-логистической системы предприятий сельских территорий. Обусловлена необходимость формирования транспортно-логистических систем, в рамках которых приобретает совершенства транспортное обеспечение производственно-коммерческой деятельности предприятий. Определена цель и сущность сельской транспортно-логистической системы, ее задачи и эффективность. Предложено создание транспортно-логистической системы на уровне административного сельского района с определением основных задач и функций. На уровне сельских территорий обосновано создание сельскохозяйственных транспортных обслуживающих кооперативов

Ключевые слова: логистика, транспортно-логистическая система, сельские территории, инвестиционные ресурсы, агропромышленный комплекс.

Stelmashchuk A. M., Smolenyuk R. P., Tchaikovsky I. A. Transport and logistics system in rural areas

In the article the conceptual basis of the development of transport and logistics system of enterprises in rural areas. Due to the need to create transport and logistics systems in which acquires perfection transport support production and business enterprises. Determine the purpose and nature of rural transport and logistics system, its objectives and effectiveness. Proposed to set up a transport and logistics system at the level of administrative rural area with the definition of the main tasks and functions. At the level of rural areas justified the creation of agricultural service cooperatives transport

Key words: logistics, transport and logistics system, rural areas, investment resources, agribusiness.

УДК 336.77+631.11

Щурик Михайло Васильович,
доктор економічних наук,
професор Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького

МАЛІ І СЕРЕДНІ АГРОГОСПОДАРСТВА: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Досліджується динаміка становлення і розвитку сільськогосподарських підприємств у аграрному секторі економіки. Оцінюється вплив земельної й аграрних реформ на процеси формування малих і середніх агрогосподарств, а також агрохолдингів. Аналізуються найважливіші причини, котрі призвели до недовикористання земельних ресурсів АПК, появи незадіяних і покинутих земельних ділянок. Вказується на недостатній рівень управління земельним аграрним фондом місцевими органами самоврядування, надмірну централізацію менеджменту природно-ресурсним потенціалом сільських громад. Діюча нормативно-правова база надмірно обмежує участь місцевих органів самоврядування у процесах використання, охорони та збереження земель, які знаходяться у межах населених пунктів.

Ключові слова: агрогосподарства, фінансування, бізнес, децентралізація, агрохолдинги, агрополітика, домогосподарства.

Постановка проблеми. Діючі в наш час засади кредитування аграрного сектору не забезпечують доступ до банківських кредитів значної частини суб'єктів господарювання. Банківська кредитна політика спрямована, передусім для задоволення монопольних потреб комерційних банків, що унеможливорює релевантність учасників кредитних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Побудова в українському аграрному секторі ринкових засад розвитку, прагнення стати асоційованим членом країн співтовариства, спричинило потребу перегляду діяльності малих і середніх сільськогосподарських підприємств, домогосподарств. Аналіз засвідчує, що не всі вони зуміли належним чином організувати земельне господарство, забезпечити високу товарність сільськогосподарської продукції, створити передумови переходу на новітні засади господарювання, котрі успішно використовуються багатьма європейськими державами. Означене потребує побудови в Україні нових земельних відносин, спрямувавши їх розвиток на високоефективне використання земель аграрного фонду, одночасно запроваджуючи про європейські соціальні й екологічні стандарти. Метою регулювання земельних відносин є спрямування їх розвитку в русло єдиних загальнодержавних цілей, а саме забезпечення раціонального використання земель, і при цьому задоволення суб'єктами особистих інтересів [1, с. 16]. В такому напрямку слід організувати генезу земельних відносин у вітчизняному аграрному секторі використовуючи при цьому певний підприємницький потенціал.

Дослідження засвідчують, що напрями функціонування малих і середніх агрогосподарств в Україні забезпечується через досягнення адекватних інтересів,

цінностей. Діяльність вітчизняних сільськогосподарських підприємств, як правило, спрямовується на отримання ними прибутків. При цьому недостатньо враховуються соціальні та культурні інтереси сільських громад, суспільства в цілому. На думку Гжегожа В. Колодко цінності є складовими трикутника розвитку «цінності-інститути-політика», а у сфері їх практичного втілення потрібен рух від «мати» до «бути». Зважаючи на це діяльність суб'єктів підприємницької діяльності слід спрямовувати через генезу культурних умов і формулюванню адекватного соціального середовища [5, с. 4].

Показовим у цьому плані вважаємо дослідження Фрідріха Герца, відомого науковці кінця 19 ст. Йдеться про оцінювання переваг і недоліків господарювання малих і великих господарств. Використовуючи мову оригіналу процитуємо: «Донедавна обов'язував такий догмат соціалістичної теорії, що велике господарство випирає мале, і се відносило ся також до розвитку сільської господарки. Цілковите оправдання сеї теорії на індустріальному полі найбільше розвитих країн дало повід до певности в рівнобійности земельного розвитку... малі і середні посілости прибувають стосунково найсильніше... Моє твердження, що парцельова господарка в багатьох краях упадає, не відносить се до всіх країв і до всіх перцельових господарок...» [4, с. 15]. Відповідно до умов сьогодення аналогічні дискусії виникають серед учених стосовно розвитку домогосподарств, частина з яких зуміла налагодити сучасне високотоварне аграрне виробництво.

Подальший розвиток малих і середніх агрогосподарств, як зазначають вчені тісно пов'язане із дотриманням вимог екології, оскільки відтворювальний процес у сільському господарстві спричиняє не лише виснаження земельних ресурсів, а й погіршення екології.

Особливість нинішнього відновлення економічного зростання полягає в необхідності зробити його збалансованим, сталим і прийнятним з економічної точки зору, оскільки подальше господарювання за принципом «на наш вік вистачить, а після нас хоч потоп» приховує в собі загрозу повного знищення екології і біологічного різноманіття [6, с. 41]. На жаль, абсолютна більшість усіх агроформувань саме таким шляхом використовує природо-ресурсний потенціал вітчизняного аграрного сектора.

Слід зазначити, що вченими піднімаються і інші проблеми та завдання розвитку агрогосподарств. Разом з тим нині практично відсутні системні дослідження, які стосуються причин недостатнього розвитку малих і середніх аграрних бізнес-господарств. В певній мірі їх участь та значущість у агровиробництві ігнорується адекватними управлінськими структурами.

Постановка завдання. Мета статті полягає у пропозиції механізмів дієвої участі малих і середніх агропідприємств, господарств населення у сільськогосподарському виробничому процесі, як це має місце у багатьох країнах ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відомо, що малі і середні бізнесгосподарства в багатьох країнах ЄС забезпечують значну частину виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції. При цьому більшість із них одержують належну матеріальну та фінансову допомогу держави, місцевих органів влади. Практично всі вони знаходяться на обліку, контролі адекватних управлінських структур. Інакше кажучи функціонування малих і середніх агрогосподарств здійснюється завдяки утворення відповідних програм і носить конструктивний, а не хаотичний, стихійний, безсистемний характер. На жаль в Україні донині відсутній стійкий і зрозумілий концепт розвитку малих і середніх агропідприємств. Як результат абсолютна їх більшість не в змозі забезпечити не лише прибуткову діяльність, а й вирішувати належним чином соціальний розвиток. Нинішнє село для наповнення бюджету, забезпечення населення робочими місцями перш за все потребує:

- розвитку малого і середнього бізнесу;
- відродження на селі кооперації та інтеграції;
- диверсифікації сільської економіки;
- налагодженню систем збуту сільськогосподарської продукції [9, с. 13].

Дослідження засвідчують, що вирішення нагальних проблем на селі унеможливорюється деструктивністю відносин між сільською громадою і господарюючими суб'єктами. Йдеться про те, що великі, середні й малі суб'єкти господарювання в аграрного сектора часто забезпечують власні економічні інтереси без узгодженості з потребами селян, сільських громад. Утворився своєрідний розрив інтересів. В той же час, механізми, спрямовані на узгодження інтересів господарюючих суб'єктів з інтересами місцевого населення, сільських громад і, за великим рахунком усього суспільства (тобто такі, що забезпечують модернізацію аграрного сектора як цілісної системи), практично залишаються не розробленими [2, с. 58].

Таким чином успішне налагодження діяльності значної частини сільськогосподарських підприємств потребує формування заходів узгодженості інтересів. За інших умов прогрес у розв'язанні соціально-економічних і екологічних завдань на селі малими і середніми агрогосподарствами очікувати не слід.

Взагалі, на наше переконання проблеми та перспективи розвитку малих і середніх агрогосподарств слід вирішувати з урахуванням регіональних особливостей. Статистичний аналіз засвідчує, що за результатами проведення земельної й аграрної реформ розрив у розвитку сільськогосподарських підприємств у окремих регіонах значно збільшився. Передусім це стосується організації земельних площ, розмірів приватизованих земельних паїв, динаміки дрібних і середніх агрогосподарств тощо. Зокрема для аграрного сектору Карпатського макрорегіону характерним є дрібноземелля, домінування у виробництві сільськогосподарської продукції господарств населення. Зокрема питома вага виробництва валової продукції сільського господарства домогосподарствами тут значно вища в порівнянні з іншими регіонами України (табл. 1).

Таблиця 1

Частка виробництва валової продукції сільського господарства господарствами населення в Карпатському макрорегіоні [10]

(у відсотках до загального обсягу)

	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Україна	29,6	45,9	61,6	59,5	51,7	49,3
Закарпатська	59,5	85,9	94,6	95,4	96,2	94,5
Івано-Франківська	54,8	74,8	90,2	90,2	79,1	69,8
Львівська	51,7	69,3	90,2	89,6	74,7	70,0
Чернівецька	42,0	62,7	81,8	87,2	78,4	75,8

Цілком очевидно, що при формуванні аграрної політики розвитку господарств населення слід враховувати цю особливість. Йдеться про потребу організації наукових досліджень цієї групи виробників продукції сільського господарства. Аналіз засвідчує, що в макрорегіоні близько 6-7 % господарств населення вже зуміли налагодити сучасне високоефективне виробництво товарної продукції, в той час як в цілому по Україні питома вага таких домогосподарств становить лише 3 %. Звісно, що розвиток господарств селян слід всіляко заохочувати виокремивши їх в групу малих бізнес-формувань. Означене потребує розробки спеціальної програми, котра би визначала умови господарювання домогосподарств. Передусім нині існує потреба поділу даної категорії

суб'єктів господарювання на дві групи: перша, включає в себе ті господарства селян, якими забезпечується не лише високий рівень товарності виробленої продукції, а й дотримання вимог агрокультури, збереження і покращення екології, імплементація новітніх технологій, достатнє соціальне забезпечення тощо. Щодо другої групи, то до її складу слід віднести домогосподарства, котрі ні за яких умов не зможуть організувати сучасне селянське господарство, а завдають при цьому шкоду суспільству, земельним ресурсам, докільню й екології.

Дрібнотоварність сільського господарства, розподіл земель на паї, зосередження значної частини виробництва сільськогосподарської продукції в господарствах населення призвели до порушення організації території сільськогосподарських підприємств, відсутності сівозмін, посилення процесів ерозії тощо [7].

Саме цією групою господарств населення, на наше глибоке переконання, спричинено значною мірою деструктиви в організації малих і середніх сільськогосподарських підприємств. Мова йде про те, що вони одержавши у власність та користування значну частину родючих сільськогосподарських земель, донині не можуть належним чином їх використати.

Природно виникло завдання: як інтенсифікувати використання земельних ділянок селянами, котрі не в змозі ні фізично, ні фінансово забезпечити високоефективне товарне виробництво? Питання для вирішення досить складне, суперечливе й неординарне, оскільки безпосередньо зачіпає постулати недоторканості приватного землеволодіння. В той же час без конструктивної організації котрого в сільському господарстві досягнути очікуваного прориву неможливо. Приватне землеволодіння, особливо його архітектоніка нині, на наше глибоке переконання слугує наріжним каменем не лише формування високоефективного аграрного сектора економіки, а й поштовхом у розвитку на селі малих і середніх агробізнесових господарств. Не потрібно грати в хованки і в іншому: у нас ринок землі існує давно, але функціонує він у тіньовому, корупційному режимі, і це один із найбільших недоліків в українській економіці. Врегулювання цього питання забезпечить зростання інвестиційної привабливості аграрного сектора [3]. Підкреслюємо, що в даному контексті мова йде про потребу вирішення проблеми використання та охорони приватизованих земельних ділянок у тієї частини домогосподарств, котрі не в змозі, або не хочуть взагалі використовувати, відповідно до суспільних запитів, належні їм земельні ділянки.

Більш ніж очевидно, що при проведенні аграрної й земельної реформ в Україні було допущено помилку, суть якої полягає в надмірній соціалізації трансформаційних заходів. Передусім це стосується тотального розподілу (роздачі) родючих сільськогосподарських угідь практично серед усіх бажаючим сільським мешканцям, їх родичам, які проживали на той час за межами села. При цьому, як правило до уваги не приймалися можливості власника використовувати, покращувати та забезпечувати охорону земельного паю.

Інакше кажучи роздержавлення, паювання та приватизація носили технічний, часто популістський соціалізований характер. Однак, як засвідчує ретроспективний аналіз такі засади виявилися хибними та руйнівними. По-перше, було повністю зруйновано земельні фонди колишніх агрогосподарств, які, незважаючи на окремі недоліки, відповідали вимогам тодішньої агронауки; по-друге, сільськогосподарські землі виділялися в першу чергу для пайовиків, а новостворені малі й середні агрогосподарства одержували в абсолютній своїй більшості низькопродуктивні угіддя; по-третє, земельні ділянки дрібних і середніх сільськогосподарських підприємств не дозволяють забезпечити науково-

обґрунтовані засади організації сучасного земельного господарства; по-четверте, такі засади реформування спричинили до значного недовикористання земельного фонду. Можна озвучити і інші недоліки дрібної приватизації земельних ресурсів.

Зважаючи на значущість приватної власності, як каталізатора успішного розвитку сільськогосподарських підприємств (малих і середніх) зупинимось на потребі та механізмі використання її з метою повного використання всього земельного фонду АПК.

Вирішення цього завдання, на наше переконання потребує проведення генеральної інвентаризації сільгоспугідь вітчизняного аграрного сектора, в розрізі задіяних і незадіяних угідь, власників, а також сільськогосподарських підприємств. Суб'єктам господарювання, котрі зуміли організувати високоефективне використання аграрних угідь, вирішуючи одночасно соціальні проблеми сільських мешканців і сільських територій, зберігають і поліпшують екологію, постійно запроваджують новітні технології й запобігають виснаженню ґрунтів, повністю виконують вимоги агрономічної науки слід залишити у володінні і користуванні земельні ділянки. Більше того, з метою оптимізації земельного фонду місцевим органам самоврядування слід надати право збільшувати його для малих і середніх бізнес формувань. Означене стосується також господарств населення, котрі забезпечують високий рівень товарності. Розмір землекористування домогосподарств є одним із індикаторів успішної його діяльності, тобто непрямою характеристикою того, чи має воно товарне (комерційне) спрямування. Вважається, наприклад, що ділянки площею 1 га достатньо для виробництва сільськогосподарської продукції з метою продовольчого самозабезпечення сім'ї із 4 осіб [11, с. 247].

Впорядкування земельного фонду особливо потребують фермерські господарства Карпатського макрорегіону (табл. 2).

Таблиця 2

Площі ріллі в користуванні фермерських господарств Карпатського макрорегіону [10, с. 353]

(на кінець року, тисяч гектарів)

	1995	2000	2005	2010	2012
Україна	718,5	1994,0	3492,6	4161,9	4260,7
Закарпатська	4,4	10,2	9,4	12,3	10,6
Івано-Франківська	4,7	19,7	17,7	22,0	25,3
Львівська	11,9	43,0	47,4	47,4	46,1
Чернівецька	2,7	7,0	10,1	25,0	26,8

Звісно, що не лише розмір земельного фонду слугує запорукою розвитку малих і середніх агрогосподарств, однак недооцінювати цей показник буде помилкою. Слід враховувати також, що формування масиву сільськогосподарських земель сільгосппідприємствами здійснювалось після процесу паювання і приватизації домогосподарствами. Саме цим пояснюється, що фермерські господарства, інші малі і середні агрогосподарства отримали малородючі земельні площі, котрі часто розміщені у різних масивах. Як результат значна частина фермерських агроформувань, виробничих кооперативів, державних агрогосподарств нині закривається (табл. 3).

Аналогічна тенденція склалася з виробничими кооперативами. За 15 років існування правової бази сільськогосподарської кооперації мали місце суперечливі тенденції: початковий стан сплеску їх розвитку швидко змінився на спадний, тобто відбулося погіршення ситуації та згортання її мережі. Якою у 2000 році було зареєстровано 3,5 тис. виробничих кооперативів, то у 2011 – лише 0,9 тис., і то частина з

Таблиця 3
Кількість фермерських господарств у Карпатському макрорегіоні [10, с. 351]

(на кінець року, одиниць)

	1990	1995	2000	2005	2010	2012
Україна	82	34778	38428	42445	41524	40676
Закарпатська	-	1054	1454	1447	1606	1537
Івано-Франківська	10	697	632	531	561	565
Львівська	36	1189	1164	1194	956	1009
Чернівецька	-	629	626	681	774	757
Разом по макрорегіону	46	3569	3876	3853	3897	3868

них існувала лише на папері [8, с. 11]. Означене дає право стверджувати, що донині малі і середні агрогосподарства не набули належного розвитку, оскільки де-факто залишаються поза увагою державної аграрної політики. Мова йде не лише про деструктиви, котрі стосуються земельних фондів малих і середніх сільськогосподарських підприємств, а й низьку фінансову підтримку аграрного бізнесу, котра в разі є меншою в порівнянні з багатьма країнами ЄС. Зрозуміло, що діючі теоретичні та методологічні засади подальшого їх розвитку є неприйнятними і вимагають рішучих трансформацій. Наріжним каменем успішної діяльності малих і середніх агрогосподарств має стати належна, сучасна організація земельного господарства. Земля повинна використовуватися згідно її цільового призначення. Навіть приватне землеволодіння не повинно слугувати панацеєю незадіяності земель. Це аксіома, котру слід покласти в основу розвитку малих і середніх сільськогосподарських підприємств.

Віддаючи належне запровадженню приватної власності на земельні ділянки, як каталізатора успішного розвитку аграрної сфери, приватизацію, на наше переконання слід проводити через оренду, забезпечивши при цьому дієвий, тотальний контроль за використанням і охороною земель. Особливо це відноситься до угідь, які знаходяться поза межами населених пунктів і, згідно норм земельного законодавства контролюються вищестоящими управлінськими структурами, а не місцевими органами самоврядування.

Вирішення існуючої проблеми, на наше переконання потребує перегляду приватизованого земельного фонду аграрного сектора. Передусім це стосується господарств населення. Пропонуємо вилучити (викупити) у цих власників земельні ділянки, котрі вони об'єктивно не можуть обробляти й охороняти. При цьому слід законодавчо обмежити розмір землеволодіння в розмірі 0,25 га на одне домогосподарство. Вилучені земельні угіддя слід надати в підпорядкування (на умовах оренди) малим і середнім аграрним бізнес-господарствам. Такі дії повинні забезпечити високоефективний розвиток агропідприємств і вирішити проблеми щодо формування сучасного земельного господарства, надання фінансової допомоги, залучення інвестицій, доступу до кредитних ресурсів тощо.

Висновки. Трансформаційні процеси у вітчизняному аграрному секторі нині спрямовані на інтеграцію його до вимог і стандартів країн ЄС. Відомо, що лівова частка виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції в багатьох країнах Європи забезпечується не лише завдяки приватизаційним засадам, а й більш широкій участі у цих процесах малих і середніх сільськогосподарських підприємств. Передусім це стосується фермерських господарств, сільськогосподарських кооперативів, державних підприємств, які успішно функціонують поряд із великими корпоративними агрогосподарствами на ринку сільськогосподарської продукції. В більшості європейських країн розроблена й

успішно вирішується аграрна політика, котра сприяє високоефективному розвитку малих і середніх агрогосподарств. В Україні донині не вироблено чіткої, прозорої і дієвої програми розвитку агропідприємств. Донині продовжує спостерігатися певна хаотичність, безсистемність, рефлекторність участі господарств населення, фермерських підприємств, виробничих кооперативів, державних агрогосподарств, інших середніх агроформувань у процесах функціонування сільськогосподарського виробництва. Часто їх розвиток гальмується недоліками формування земельних фондів (недостатньою землезабезпеченістю), відсутністю фінансових і матеріально-технічних ресурсів, низьким рівнем фінансової підтримки держави, низьким рівнем організованості, недоступністю до інвестиційних і кредитних ресурсів тощо.

Дослідження засвідчують, що успішне вирішення завдань подальшого функціонування малих і середніх сільськогосподарських підприємств, передусім у аграрному секторі Карпатського макрорегіону потребує: по-перше, законодавчо визначити критерії надання статусу малого (середнього) бізнес господарства, як це має місце в багатьох високо розвинутих країнах Європи; по-друге, розробити організаційний механізм сприяння розвитку, надання фінансової, кредитної, інвестиційної допомоги, преференцій для зазначених груп агропідприємств; по-третє, провести перереєстрацію та інвентаризацію земель і майна фермерських господарств, виробничих кооперативів, державних і приватних агропідприємств, господарських товариств, а також домогосподарств; по-четверте, проаналізувати рівень використання, збереження, покращення та охорони приватизованих, орендованих і наданих у користування сільськогосподарських земельних ділянок усіма групами сільськогосподарських підприємств; по-п'яте, провести повторний перерозподіл (викуп) приватизованих земель у тих суб'єктів господарювання, котрі донині не змогли й не зможуть у перспективі забезпечити сучасну організацію земельного господарства; по-шосте, провести заходи по упорядкуванню й оптимізації земельних фондів малих і середніх сільськогосподарських підприємств; по-сьоме, розробити загальнодержавну (макрорегіональну) програму регулювання розвитку господарств населення, котрими забезпечується виробництво сільськогосподарської продукції лише для власних потреб.

Список використаних джерел

1. Бойко Л.М. Наукові засади організаційного регулювання земельних відносин у сільському господарстві / Л. Бойко // Економіка АПК. – 2011. – №2. – С. 13-18.
2. Бородіна О.М. Аграрний розвиток і саморозвиток громад: модернізація через взаємну адаптацію (теоретико-методологічний аспект) / О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2014. – № 4. – С. 55–72.
3. Гальчинський А. «Економічний розділ – найслабкіший у коаліційній угоді» / А. Гальчинський // Дзеркало тижня. – 2014. – 5-12 грудня [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/anatoliy-galchinskiy-ekonomichniy-rozdil-nayslabkishiy-u-koaliciyniy-ugodi-.html>.
4. Герц Ф. Земельне питання и социалізм. Шість головних питань нашої сільської політики / Ф. Герц. – Чернівці : З друкарні товариства «Руської Ради в Чернівцях», 1902. – 52 с.
5. Гжегож В. Колодко. Від ідеології неолібералізму до нового прагматизму / Гжегож В. Колодко // Економіка України. – 2012. – № 9. – С. 4–11.

6. Єщенко П. Відновлення соціально-економічного розвитку – пріоритет номер один у світі та в Україні / П. Єщенко, А. Арсеєнко // Економіка України. – 2012. – № 1. – С. 36–50.
7. Из-за эрозии грунтов Украина ежегодно теряет 10 млрд. дол. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://economics.lb.ua/state/2012/01/24/133287_izza_erozii_gruntov_ukraina.html.
8. Крисанов Д.Ф. Глобалізація в агросфері України: чинники та наслідки // Д.Ф. Крисанов, Л.О. Удова та ін. // Вісник аграрної науки. – 2012. – № 12. – С. 8-14.
9. Куценко В.І. Соціальне середовище українського села як передумова сталого розвитку: діагностика та перспективи / В. Куценко // Економіст. – 2013. – № 11. – С. 11-14.
10. Сільське господарство України. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. Відп. за вип. О.М. Прокопенко. – Київ, 2013. – 402 с.
11. Теорія, політика і практика сільського розвитку / за ред. О.М. Бородіної, І.В. Прокопи. – К. : НАН України : Ін-т економіки та прогнозування, 2012. – 376 с.

Щурик М. В. Малые и средние агрохозяйства: проблемы и перспективы развития

Исследуется динамика становления и развития сельскохозяйственных предприятий у аграрном секторе экономики. Оценено влияние земельной и аграрных реформ на процессы формирования малых и средних агрохозяйств, а также агрохолдингов. Анализируются важнейшие причины, которые призвели до недоиспользование земельных ресурсов АПК, появления незадеяных и заброшенных земельных участков.

Указывається на недостаточный уровень управления земельным аграрным фондом местными органами самоуправления, чрезмерную централизацию управления природно-ресурсным потенциалом сельских общин. Действующая нормативно-правовая база чрезмерно ограничивает участие местных органов самоуправления в процессах использования, охраны и сохранения земель, которые находятся в пределах населенных пунктов.

Ключевые слова: агрохозяйства, финансирование, бизнес, децентрализация, агрохолдинги, агрополитика, домохозяйства.

Shchuryk M. V. Small and medium-sized agricultural farms: problems and prospects

The dynamics of the formation and development of agricultural enterprises in the agricultural sector. The effect of land and agrarian reform on the formation of small and medium-sized agricultural enterprises, as well as agricultural holdings. Analyzed the most important reasons that prizveli to underutilization of land resources APC appearance nezadeyanyh and abandoned land.

Points to the inadequate management of agricultural land fund local governments, excessive centralization of management of natural-resource potential of rural communities. The current regulatory framework excessively restricts the participation of local governments in the process of use, protection and conservation lands that are within settlements.

Key words: agricultural farms, finance, business, decentralization, agricultural holdings, Agricultural Policy, households.

УДК 657:004

Пуцентейло Петро Романович,
*доктор економічних наук,
професор кафедри обліку і правового забезпечення
агропромислового виробництва,
Тернопільського національного економічного університету*

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УПРАВЛІННІ ПІДПРИЄМСТВОМ

У статті обґрунтовано методичні підходи щодо аналітичного забезпечення процесу управління підприємством. Встановлено якісні критерії інформації та досліджено їхню значимість для забезпечення ефективного управлінського впливу. Акцентується увага на тому, що інформатизація та автоматизація обліку значною мірою збільшує ефективність роботи облікових працівників, поліпшує внутрішній та зовнішній контроль над фінансово-господарською діяльністю підприємства, що у результаті підвищує ефективність управління підприємством та забезпечує високу результативність його роботи. Визначено, що ведення обліку на підприємствах має здійснюватися з використанням найбільш оптимальної для конкретного підприємства автоматизованої інформаційної системи, впровадження якої відбуватиметься поетапно та завдяки створенню необхідних передумов.

Ключові слова: *аналіз, обліково-аналітичне забезпечення, аналітичне забезпечення, інформація, управління, менеджмент підприємства, звітність.*

Постановка проблеми. Ринкові умови господарювання висувають підвищені вимоги до своєчасності, достовірності і повноти інформації. У сучасних умовах висока волатильність економічної системи детермінує необхідність теоретичного обґрунтування методичних та інструментальних основ аналізу господарської діяльності. Аналіз є інформаційним базисом прийняття оптимальних управлінських рішень в умовах сьогодення. Головним завданням сучасних інформаційних технологій аналізу є своєчасне надання достовірної, необхідної і достатньої інформації фахівцям, експертам і керівникам для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. Від точності одержуваних у процесі аналізу результатів залежить правильність та адекватність прийняття управлінських рішень, тому застосування інформаційних технологій підвищує ефективність аналітичної роботи. Роль інформаційного ресурсу в управлінні підприємством полягає не тільки в інформаційній підтримці аналізу, але і в нових можливостях управління. Слід відзначити недостатню кількість розробок щодо інформаційного забезпечення аналізу підприємств. Тому однією з найважливіших управлінських завдань на підприємстві постає створення раціонально організованого потоку інформації. Особливо актуальною ця проблема є на рівні управління підприємствами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні напрацювання інформаційного забезпечення аналізу господарської діяльності підприємств господарювання є предметом дослідження багатьох вітчизняних авторів, зокрема, представниками цього напрямку є Р. Ф. Бруханський [1], О. О. Гуменюк [2],

С. В. Івахненко [3], Т. Д. Косова [4], І. Д. Лазаришина [5], Є. В. Мних [6], С. С. Черниш [9], А. Д. Шеремет [10], С. І. Шкарабан [11], О. В. Ярошук [11] та ін. В цих роботах висвітлено механізм діяльності обліково-аналітичних процедур, зокрема як на підставі регістрів бухгалтерського (фінансового, податкового та управлінського) обліку за допомогою їх деталізації можуть бути отримані показники, аналітична інтерпретація яких дозволяє керівнику отримати необхідну інформацію. Проте, незважаючи на значний інтерес фахівців до інформаційного забезпечення підприємств та його вдосконалення, значна кількість наукових і практичних питань залишаються невирішеними. Простежується недостатній рівень вивчення проблем створення та функціонування інформаційного забезпечення суб'єктів господарювання, що ускладнює процедуру проведення якісного аналізу виробничо-фінансової діяльності та висуває на новий актуальний рівень дану проблему.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення та оцінка проблем створення та виявлення шляхів удосконалення інформаційного забезпечення аналізу виробничо-фінансової діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз є сполучною ланкою між інформаційними потоками підприємства та управлінськими рішеннями. Однак не всі потоки є інформаційною базою, так як вони можуть бути неоднорідними за формою і змістом. Для того щоб потоки інформації були пов'язані, вони повинні бути попередньо оброблені. Щоб інформаційний потік став інформаційною базою аналізу, його слід перетворити і опрацювати. Підготовка інформації, котра є необхідною для реалізації аналізу, включає в себе кілька етапів: збір первинних даних, їх обробку та подання. Тільки після цього дані перетворюються в інформацію, придатну для прийняття управлінських рішень.

Інформація – це відомості про стан системи та навколишнього середовища, які сприймаються людиною або спеціальним пристроєм. Інформація, яка необхідна для оптимального функціонування управлінської системи, називається управлінською. Інформаційна потреба керівників – це форма ставлення до певної інформації, яка кваліфікується як необхідна для вирішення поставленого завдання. Основними об'єктивними факторами, що впливають на формування інформаційних потреб керівників, є вид управлінської діяльності, особливості виконуваних функцій, пов'язаних з різним рівнем управлінської діяльності в господарській системі.

До основних джерел інформації аналізу на підприємстві належать дані оперативного, фінансового, управлінського та статистичного обліку.

Всі елементи бухгалтерського обліку пов'язані між собою і є єдиним цілим, тобто систему економічних показників, що характеризують умови та результати роботи підприємства за звітний період. Звітність є заключним елементом системи бухгалтерського обліку і аналізу. Відомості, що містяться в бухгалтерській звітності, мають комплексний характер, тому що відображають різні аспекти господарських операцій і явищ.

Інформація розрізняється також за характером і формою розміщення в ній відомостей. За цією ознакою всю вхідну інформацію можна розділити на три типи: облікова, позаоблікова та нормативно-технічна.

Облікова інформація надається за стандартними формами, котрі регламентовані (бухгалтерська фінансова, податкова та статистична звітність) і розроблені безпосередньо на підприємстві (внутрішня управлінська звітність). До облікової інформації слід віднести:

- дані бухгалтерського обліку і звітності, дані податкового обліку та звітності; дані статистичного обліку та звітності;
- дані управлінського обліку та звітності (графіки і табличні матеріали про виробництво і реалізацію продукції; плани і бюджети, звіти про їх виконання; виробничі норми і нормативи).

До позаоблікових джерел слід віднести:

- матеріали різних перевірок – аудиторських та фінансових служб;
- пояснювальні та доповідні записки;
- ділове листування з партнерами, кредиторами;
- матеріали засобів масової інформації, аналітичні огляди;
- матеріали, отримані в результаті особистих контактів;
- фінансову інформацію, що міститься в прайс-листах, прейскурантах, довідниках.

Для створення цілісної системи інформаційного забезпечення необхідно визначити її зміст, об'єкт, джерела, сформувати потоки інформації і вивести їх на відповідні рівні, визначивши в якій формі, де зберігається і використовується інформація.

Найважливіший аспект формування інформаційного забезпечення управління підприємством – створення єдиної інформаційної мережі, що забезпечує збір і обробку статистичної інформації, реальний інформаційний обмін по вертикалі і горизонталі. Інформаційне забезпечення є базою, на якій будується управлінська діяльність, під якою слід розглядати певну визначену сукупність інформаційного масиву. Ці відомості, котрі є зібраними, систематизованими і перетвореними в придатну для використання форму відіграють в управлінні виняткову роль. Від повноти інформаційної бази та достовірності інформаційного забезпечення залежать адекватна оцінка подій, що відбуваються і обґрунтованість планованих управлінських рішень. Щоб сформулювати висновки за результатами проведеного аналізу, обґрунтовувати на їх основі управлінські рішення, спрямовані на підвищення ефективності підприємницької та фінансово-господарської діяльності підприємств, для фахівців вкрай важливо розробити адекватні заходи. Ці заходи повинні бути спрямовані на те, щоб:

- здійснювати збір, систематизацію та обробку інформації з теми дослідження;
- проводити пошук, аналіз і оцінку джерел інформації для проведення економічних розрахунків;
- використовувати сучасні прийоми і способи для вирішення економічних завдань;
- використовувати сучасні наукові методологічні та методичні розробки економістів при проведенні аналітичних заходів;
- розробляти напрямки з мобілізації невикористаних резервів, впровадження інноваційних технологій.

Для того щоб інформаційне забезпечення відповідало вимогам користувачів необхідна наявність і взаємодія цілого ряду елементів:

- належна нормативно-правової база з формування обліково-аналітичної інформації;
- прозорість, доступність, оперативність, регулярність, повнота та достовірність інформації на всіх рівнях;
- взаємозв'язок інформації різних видів обліку (бухгалтерського, управлінського, податкового, стратегічного, виробничо-оперативного);
- досягнутий рівень гармонізації та узгодженості облікових правил формування даних згідно міжнародних стандартів;
- здатність обліково-аналітичної інформації адаптуватися до потреб управління і досягнень в області теорії, практики та методології обліку на міжнародному рівні;

- залучення підприємствами незалежних аудиторів, котрі відіграють важливу роль, оскільки вони надають управлінню певні гарантії.

Інформаційне забезпечення аналітичної діяльності загалом охоплює такі рівні:

Перший рівень інформаційного забезпечення аналітичної діяльності. На цьому рівні відбувається фрагментарний опис стану об'єкта дослідження. Відображена тільки часткова вихідна інформація, яка може слугувати основою для власне аналітичної роботи. При цьому реалізується лише функція аналітичної діяльності, котра полягає у зборі інформації про досліджуваний об'єкт або процес. На цьому рівні є відсутніми чіткі уявлення про інформаційне забезпечення аналізу, а вся аналітична діяльність здійснюється на рівні констатації фактів. У цьому випадку описовий рівень інформаційного забезпечення аналітичної діяльності характеризується наданням статистичної інформації.

Другий рівень інформаційного забезпечення аналітичної діяльності. Він передбачає використання інформації, котра забезпечена першим описовим рівнем, при цьому передбачається не тільки порівняння результатів, але і їх узагальнення, екстраполяція. Цей рівень є емпіричним за своєю суттю. На емпіричному рівні інформаційного забезпечення аналітичної діяльності встановлюються зовнішні зв'язки між окремими фактами, що характеризують виробничо-фінансові аспекти досліджуваного явища. Відбувається певне упорядкування фактів, виділення з них найбільш істотних, групування і узагальнення, завдяки чому здійснюється обґрунтування висновків про господарські процеси, його властивості і відносини.

Третій рівень інформаційного забезпечення аналітичної діяльності. Цей рівень інформаційного забезпечення характеризується відображенням у якісних і кількісних показниках діяльності господарської системи і здійснюється на підставі системного підходу, завдяки якому визначаються всі види і виробничі ресурси, котрі є необхідними для забезпечення аналізу. Все це дає змогу здійснити співвідношення між початковими цілями та отриманими результатами. Представлені якісні та кількісні показники дозволяють проаналізувати результативність виробничо-фінансового та управлінського процесів, визначити зміни, виникнення і розвиток тенденцій і закономірностей. Це дає можливість своєчасно розкривати причини негативних явищ, а також здійснити прогноз на перспективу.

Під інформаційно-аналітичним забезпеченням управління слід розуміти визначення такого обсягу інформації з її подальшим аналізом, який є необхідним для здійснення управління на певному ієрархічному рівні в конкретний період часу для досягнення цілей і завдань, що стоять перед керованою системою. Інформаційно-аналітичне забезпечення управління – це зв'язок системи зовнішньої і внутрішньої інформації з системами управління підприємством і управлінським процесом в цілому. Вся інформація ретельно відбирається, обробляється та аналізується, що згодом призводить до отримання конкретних показників та рекомендацій для кожного рівня управління підприємством з перерахуванням конкретних дій управлінця в тій чи іншій ситуації. До інформаційно-аналітичного забезпечення відноситься і програмне забезпечення, без якого є неможливим провести швидкий збір, якісний аналіз та обробку інформації без допомоги програмних продуктів і пристроїв. Включення в систему обліково-аналітичного забезпечення підсистеми інформаційного забезпечення, на наш погляд є виправданим, оскільки саме вона створює необхідні умови функціонування системи управління підприємством, забезпечує засоби отримання, пошуку, зберігання,

накопичення, передачі, обробки інформації, організацію бази облікових і позаоблікових даних.

Аналітична функція реалізується у формуванні великих масивів інформації про стан і рух виробничо-фінансових активів підприємства. Саме аналітична підсистема являє собою основу для вироблення оптимальних економічних рішень для управління. Вона дає змогу вчасно побачити тенденції розвитку як негативних, так і прогресивних явищ. На основі різних методик аналізу розробляються варіанти управлінських рішень, які дозволяють загальмувати розвиток негативних тенденцій і створити сприятливі умови для прогресивного розвитку [7, с. 172].

Отже, для реалізації системи обліково-аналітичного забезпечення існує принципова схема організації аналітичної діяльності. На перше місце слід поставити інформаційну базу, при цьому можливою є побудова аналітичних групувань і таблиць, отримання аналітичних показників і висновків для прийняття управлінських рішень.

Варто погодитися з думками О. О. Гуменюк [2], С. В. Івахненкова [3], І. Д. Лазаришиної [5], С. С. Черниш [9] і А. Д. Шеремета [10], які вважають, що аналітична система забезпечує кількісну та якісну оцінку змін, що відбуваються в керованому об'єкті. Вона дозволяє вчасно побачити тенденції розвитку як небажаних, так і прогресивних явищ. На основі різних методик аналізу розробляються варіанти управлінських рішень, які дають змогу загальмувати розвиток негативних тенденцій і створити сприятливі умови для прогресивного сталого розвитку. За допомогою аналізу виявляють невикористані внутрішні резерви, що сприяє ефективному розвитку підприємства. Аналітична система – це основа для вироблення оптимальних управлінських рішень для управління сталим розвитком підприємства. Аналітична інформація забезпечує реалізацію основних функцій управління, в тому числі планування і контролю. Отже, взаємозв'язок аналітичного та інформаційного забезпечення є беззастережним, тому однією з основних проблем формування аналітичного забезпечення є недостатня достовірність та оперативність надходження інформації.

Аналітичне забезпечення управління підприємствами може розкриватися в різноманітних формах, зокрема інформаційно-аналітичному забезпеченні управління підприємством, яке виконує завдання якісно-змистовного перетворення і передачу інформації про циклічні тенденції розвитку стану системи управління підприємством під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища [8, с. 197].

Аналітична підсистема інформаційного забезпечення управління підприємством використовується з метою всебічного та детального вивчення наявної інформації для вибору найбільш оптимального варіанту з альтернативних в процесі прийняття управлінського рішення. Дослідження сутності методичного забезпечення аналітичної підсистеми в контексті вирішуваних завдань дає змогу виділити аналітичні інструменти оперативного і стратегічного характеру. Оперативні інструменти аналізу системи обліково-аналітичного забезпечення управління організацією призначені для оцінки, діагностики та оптимізації господарських процесів в короткостроковому періоді. До оперативних інструментів доцільно віднести релевантний аналіз, оперативний аналіз, маржинальний аналіз, CVP-аналіз, оперативне ціноутворення. Стратегічні інструменти сприяють отриманню інформації про господарські процеси в довгостроковому періоді. Ця інформація є необхідною для прийняття управлінських рішень, що стосуються цілей розвитку підприємства на перспективу. Інструментами стратегічного характеру є інвестиційний аналіз, стратегічний аналіз, стратегічне ціноутворення, аналіз життєвого циклу, побудова карт бізнес-процесів, ABC-аналіз, SWOT-аналіз.

Дослідження наукових праць і новітніх розробок в області управління підприємством дало змогу зробити припущення про відсутність єдиного інформаційного комплексного підходу до аналізу й оцінки сталого економічного розвитку підприємства, заснованого на кількісному аналізі економічних показників та якісної оцінки слабо формалізованих параметрів, яким є бухгалтерський баланс.

В оцінці бізнесу бухгалтерський баланс характеризує фінансове становище підприємства на певну дату. За даними бухгалтерського балансу проводиться аналіз за наступними напрямками:

- оцінка структури активів та їх джерел;
- аналіз ліквідності балансу;
- аналіз платоспроможності підприємства;
- аналіз фінансової стійкості;
- аналіз ймовірності банкрутства.

Для проведення оцінки структури активів і джерел підприємства у балансі здійснюють об'єднання окремих його статей, доповнюють його показниками структури і розрахунками динаміки величини активів і пасивів, тобто формують порівняльний аналітичний баланс. Він характеризує фінансове становище підприємства і включає всі показники горизонтального і вертикального аналізу.

Найбільш значущими абсолютними показниками для аналізу є:

- загальна вартість активів підприємства;
- вартість необоротних активів підприємства;
- вартість оборотних активів;
- вартість матеріальних оборотних коштів;
- величина власного капіталу підприємства;
- величина позикового капіталу підприємства;
- розмір поточних зобов'язань.

Відносними показниками, що характеризують склад і структуру активів підприємства, є наступні:

- питома вага власного капіталу в загальній вартості капіталу;
- співвідношення темпів росту власного і позикового капіталу;
- співвідношення темпів зростання дебіторської та кредиторської заборгованості.

При проведенні фінансового аналізу підприємства передбачається, що існує особливий інструментарій, котрий дозволяє використовувати, як дані фінансової звітності, так і дані внутрішньої (управлінської) звітності. Це може відбуватися в двох зустрічних напрямках:

- уніфікація методик аналізу з урахуванням інформаційних можливостей проведеного економічного моніторингу;
- вдосконалення інформаційної системи моніторингу з урахуванням застосовуваних методик аналізу.

Удосконалення інформаційного забезпечення аналізу вимагає розробки автоматизованої системи управлінського обліку та звітності на базі єдиної інтегрованої інформаційної системи управління. Основна мета автоматизації систем управлінського обліку та аналізу підприємства – здатність оперативно і своєчасно приймати обґрунтовані управлінські рішення. Існує три основних варіанти вирішення проблеми впровадження інформаційних систем у аналітичну діяльність на підприємстві.

Перший шлях – розробка системи власними силами. Однак, при ускладненні бізнесу, такі засоби перестають задовольняти, оскільки не передбачають управління

даними, що мають складну структуру.

Другий шлях – придбання універсальної системи або пакета прикладних програм. Вибір систем такого роду обмежується, в основному, бухгалтерськими програмами. Причина полягає в тому, що бухгалтерський облік має суворо дотриману методологію. Незважаючи на часті зміни законодавства, форм звітних документів, принципи та структура даних залишаються практично незмінними. Функціонування підприємств відрізняється за специфічними і галузевими ознаками, що вимагає розробки універсальних пакетів для комплексної автоматизації виробничо-господарської діяльності. Рішення про придбання універсальної системи дає змогу за рахунок невеликих коштів вирішити проблеми, пов'язані з інформаційним обслуговуванням діяльності підприємства.

Третій шлях полягає в делегуванні функцій і повноважень з впровадження інформаційних технологій зовнішнім організаціям (аутсорсинг).

Саме тому до основних напрямів вдосконалення інформаційного забезпечення аналізу управлінської діяльності слід віднести наступні:

- вивчення періодичності руху документів, оскільки неритмічне надходження документів створює напруженість в обробці та використанні;
- впровадження автоматизованих інформаційних технологій в процесі проведення управлінського аналізу дають змогу скоротити терміни обробки аналітичних даних (при цьому підвищується оперативність аналізу), підвищити якість і достовірність обробки даних за рахунок повного охоплення впливу факторів, удосконалити організацію праці аналітичних працівників, знизити трудомісткість і вартість аналітичного процесу;
- дослідження ступеня аналітичності інформації;
- вивчення інформаційної взаємозв'язку аналітичних завдань, що дає змогу усунути дублювання інформації і встановити доцільну черговість їх вирішення;
- складання форм внутрішньої бухгалтерської звітності.

Отже, раціональна організація та інформаційне забезпечення аналізу управління впливають на результативність діяльності підприємства. Проведене дослідження організації системи аналізу виробничо-господарської діяльності підприємств дає змогу зробити низку висновків:

- застосовувані сучасні методики не в повній мірі відповідають поставленим перед ними завданнями;
- недостатній рівень інформаційного забезпечення не сприяє повною мірою можливостям використання сучасних систем аналізу виробничо-господарської діяльності підприємств.

Висновки. Таким чином, сучасному інформаційному забезпеченню аналізу господарської діяльності є притаманним низка проблем, вирішення яких вимагає раціонального підходу з урахуванням міжнародних вимог. Організація інформаційного забезпечення обліку і аналіз є складним багатогранним процесом, що включає в себе фінанси і управлінський облік, облікову політику, звітність, аналітичне забезпечення, аудит, комунікативні відносини між підрозділами, інформаційну систему, сукупність зовнішніх і внутрішніх факторів (включаючи обрану організаційну структуру), набір програмних продуктів, котрі забезпечують автоматизацію процесу, графік документообігу, обрану методологію для аналізу і прийняття управлінських рішень, стратегічні цілі підприємства. Слід відзначити, що ці елементи будуть успішно функціонувати тільки при застосуванні системного підходу. Створення інформаційного забезпечення залежить від рівня взаємодії розробників і кінцевих користувачів

аналітичної системи, забезпечення оптимальної індивідуалізації засобів інформаційно-аналітичного інструментарію керівного апарату з урахуванням класичних підходів прийняття рішень і культурного середовища менеджменту. Це передбачає формування новітньої інформаційної культури у роботі фахівців обліково-аналітичного напрямку діяльності.

Список використаних джерел

1. Бруханський Р.Ф. Аналіз вимог системи стратегічного менеджменту до побудови стратегічно-орієнтованої системи бухгалтерського обліку / Р.Ф. Бруханський // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки. – 2014. – № 1. – С. 163-169.
2. Гуменюк О.О. Удосконалення бухгалтерської фінансової звітності відповідно до потреб економічного аналізу / О.О. Гуменюк // Інноваційна економіка. – 2011. – № 4 [18]. – С. 113-115.
3. Івахненко С.В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку : [наукове видання] / С.В. Івахненко. – Житомир, 2009. – 416 с.
4. Косова Т.Д. Організація і методика економічного аналізу. Навчальний посібник / Т.Д. Косова, П.М. Сухарев, Л.О. Ващенко. – К. : ЦУЛ «», 2012. – 528 с.
5. Лазаришина І.Д. Економічний аналіз в Україні : історія, методологія, практика : монографія / І.Д. Лазаришина – Рівне : НУВГП, 2005. – 369 с.
6. Мних Є.В. Економічний аналіз : підручник / Є.В. Мних. – К. : Знання, 2011. – 630 с.
7. Пуцентейло П.Р. Аналітичне забезпечення діяльності підприємства / П.Р. Пуцентейло // Сталий розвиток економіки. – 2015. – №1. – С. 168-174.
8. Пуцентейло П.Р. Особливості функціонування аналітичного забезпечення підприємств / П.Р. Пуцентейло // Інноваційна економіка. – 2015. – №1. – С. 194-198.
9. Черниш С.С. Економічний аналіз / С.С. Черниш. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 312 с.
10. Шеремет А.Д. Теория экономического анализа : Учебник. – 3-е изд., доп. / А. Д. Шеремет. – М. : ИНФРА-М, 2011. – 352 с.
11. Шкарабан С.І. Діагностика і прогнозування фінансово-господарського розвитку акціонерного товариства : монографія / С.І. Шкарабан, Б.М. Корецький, О.В. Ярошук. – Тернопіль: ТАЙП : Рада, 2010. – 300 с.

Пуцентейло П. Р. Информационное обеспечение аналитической деятельности в управлении компанией

В статье обоснованы методические подходы к аналитическому обеспечению процесса управления предприятием. Установлено качественные критерии информации и исследовано их значимость для обеспечения эффективного управленческого воздействия. Акцентируется внимание на том, что информатизация и автоматизация учета в значительной степени увеличивает эффективность работы учетных работников, улучшает внутренний и внешний контроль за финансово-хозяйственной деятельностью предприятия, в результате повышает эффективность управления предприятием и обеспечивает высокую результативность его работы. Определено, что ведение учета на предприятиях должно осуществляться с использованием наиболее оптимальной для конкретного предприятия автоматизированной информационной системы, внедрение которой будет происходить поэтапно и благодаря созданию необходимых предпосылок.

Ключевые слова: анализ, учетно-аналитическое обеспечение, аналитическое обеспечение, информация, управление, менеджмент предприятия, отчетность.

Putsenteilo P. R. Information support of analytical in business management

Methodological approaches concerning analytical ensuring the process of enterprise management have been substantiated. It has been established qualitative criteria of information and their importance for ensuring the effective management impact has been investigated. It is substantiated that the computerization and automation of accounting greatly increases the efficiency of account workers, improves internal and external control over financial and economic activities of the enterprise, which ultimately increases the efficiency of enterprise management and provides high productivity of its work. Determined that accounting for the domestic enterprises should be carried out using the most optimal for a particular enterprise automated information system, the implementation of which will be done in stages and by creating the necessary prerequisites.

Key words: analysis, accounting and analytic support, analytic support, information, management, management of enterprise, reporting.

УДК 331.341.1

*Андрушків Богдан Миколайович,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту
інноваційної діяльності та підприємництва
Тернопільського національного технічного
університету імені Івана Пулюя*

*Погайдак Ольга Богданівна,
кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Тернопільського національного технічного
університету імені Івана Пулюя*

ДИСТАНЦІЙНА РОБОТА ТА ФРІЛАНСОВА ДІЯЛЬНІСТЬ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ВІДМІННОСТІ

У статті проведено аналіз поняття дистанційної роботи. Наведено основні проблеми розвитку дистанційної роботи в Україні. Проведено порівняння дистанційної роботи, фрілансової діяльності та телероботи. Дистанційну роботу запропоновано характеризувати як вид найманої праці, яка виконується поза межами офісу на умовах трудового договору, використовуючи необхідні засоби праці та комунікації, які дозволяють здійснювати процес комунікації між працівником, співробітниками, керівництвом та клієнтами. Визначається відмінність між дистанційним працівником, який є штатним працівником організації, що забезпечує дотримання норм трудового законодавства для найманих працівників та фрілансером, який лише виконує визначений об'єм роботи на умовах цивільно-правового договору, договору підяду або усних домовленостей.

Ключові слова: *дистанційна робота, телеробота, фрілансова діяльність, фрілансер, аутсорсинг, самозайнята особа.*

Постановка проблеми. Особливістю сучасного ринку праці є значне поширення усіх видів дистанційної роботи та використання аутсорсингу суб'єктами господарювання. Поява та розвиток інформаційно-комунікаційних систем, засобів зв'язку та передачі інформації в необмеженій кількості на будь-яку відстань відкрили можливості для розвитку дистанційної роботи. Світова практика показує, що дистанційно може працювати значна кількість штатних працівників. Дистанційна робота також знаходить позитивні відгуки у працівників, оскільки вони зменшують витрати часу та коштів на пересування між місцями проживання та роботи. Враховуючи розвиток дистанційної роботи і в Україні, доцільно більш детально розглянути дане поняття, визначити її види та виокремити серед інших видів зайнятості, з якими її часто ототожнюють.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему розвитку дистанційної форми зайнятості досліджували вітчизняні науковці. Зокрема М. І. Іншин, досліджуючи дистанційну зайнятість в умовах ринкової економіки, зазначає, що розвиток дистанційної зайнятості є позитивним показником для ринкової економіки та забезпечує підвищення рівня життя, створення нових форм зайнятості, сприяє стабільності економіки тощо [1]. Я. В. Свічкарьова досліджувала досвід зарубіжних країн щодо регулювання дистанційної роботи, забезпечення дистанційних працівників повноцінним захистом прав, соціальних гарантій тощо. Також було зосереджено увагу на ключову проблему управління

трудовими ресурсами – недосконалість трудового законодавства в Україні, яке не передбачає визначених норм щодо регулювання дистанційної зайнятості [6].

П. Ю. Світайло досліджував проблеми правового регулювання робочого часу дистанційних працівників [5]. М. М. Моцар достатньо ґрунтовно дослідив проблеми формування дистанційних форм зайнятості в Україні, окреслив основні проблеми їх впровадження та запропонував заходи для розв'язання даних проблем. Зокрема ключовою проблемою називає недосконале законодавство, яке неадаптоване до міжнародних норм та відсутність мотивування підприємств до розвитку дистанційних форм зайнятості [3].

Враховуючи результати проведеного аналізу останніх досліджень та публікацій, стає зрозумілим те, що тема є актуальною та потребує детальних досліджень науковців. Однак основною проблемою подальших наукових досліджень є потреба визначення поняття дистанційної роботи та виокремлення її серед інших дистанційних видів зайнятості, що дозволить коректно застосовувати його при подальших наукових дослідженнях та внесенні змін до трудового законодавства. А також необхідно визначити особливості та відмінності дистанційних працівників від фрілансерів, оскільки плутанина у даних поняттях ускладнює подальші дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є проведення аналізу поняття дистанційна робота, визначення основних характеристик дистанційного працівника та його відмінностей від фрілансера.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дистанційна форма зайнятості у сучасному її стані є недостатньо досліджена вітчизняними науковцями. Також у наукових працях часто ототожнюють визначення понять «дистанційний працівник», «фрілансер» тощо. Зокрема О. Г. Середа зазначає, що «сучасний дистанційний працівник – це фактично будь-який фахівець, що працює поза постійним штатом компанії і без укладання довгострокового договору» [7, с. 247]. У тлумачному словнику наведено, що дистанційним працівником є особа, яка виконує роботу вдома, використовуючи комп'ютер та інші засоби комунікації, спілкується з співробітниками та споживачами дистанційно [1, 9]. О. Г. Середа наводить визначення дистанційного працівника як фахівця, який працює поза постійним штатом організації без довгострокового трудового договору [7, с. 247]. Однак, на нашу думку, дане визначення є некоректним, оскільки працівник може бути штатним працівником, а виконувати роботу вдома. В такому випадку він за всіма нормами трудового законодавства є працівником організації, з яким укладається трудовий договір.

Залучення дистанційних працівників є економічно вигідним для підприємств, оскільки вони мінімізують витрати на офісні приміщення та технічне забезпечення працівників, можуть залучати працівників із різних регіонів, що надає можливість оптимізувати рівень оплати праці. Використовувати дистанційну форму зайнятості можуть підприємства усіх галузей, оскільки в штаті кожної організації є частина працівників, які мають можливість виконувати свою роботу дистанційно. Сучасні засоби комунікації дозволяють це робити. Однак не усіх працівників можна переводити на дистанційну роботу, оскільки частина працівників, які безпосередньо залучені до процесів виробництва та потребують спеціального приміщення, обладнання, не можуть виконувати свою роботу дистанційно. Тому, на нашу думку, кожна організація потребує збалансованого оптимального співвідношення дистанційних працівників до інших. Оптимальна частка дистанційних працівників організації залежить від виду та специфіки діяльності даної організації.

Дистанційна робота має індивідуальний характер, тобто працівник виконує її самостійно, а не з іншими працівниками відділу організації, в якій працює. Одним із видів

дистанційної роботи також називають телероботу. Хоча ці поняття мають багато відмінностей, тому необхідно зазначити критерії, які відрізняють дистанційну роботу від телероботи. Зокрема Я. В. Свічкарьова пропонує використовувати наступні критерії [6, с. 140]:

- за змістом: результатом дистанційної роботи може бути як виробництво певного продукту, так і розробка продуктів інтелектуальної власності (програмне забезпечення, художні витвори тощо); результатом телероботи зазвичай є продукт інтелектуального характеру;
- за способом виконання: при дистанційній роботі роботодавець забезпечує працівника засобами роботи та комунікації; при телероботі працівник самостійно забезпечує себе всіма необхідними засобами;
- за місцем виконання: дистанційний працівник виконує роботу вдома; телепрацівник працює без прив'язки до конкретного робочого місця.

На нашу думку доцільним є додати ще один критерій, який відрізняє дистанційну роботу від телероботи – це робочий час. Дистанційний працівник має дотримуватись робочого графіку, визначеного роботодавцем (тобто він працює за межами офісу чи виробництва, але виконує свою роботу у визначеній кількості і в робочий час даної організації). Тоді як телепрацівник самостійно визначає коли йому зручно працювати, для нього ключовим є результат, який він має представити у визначений термін.

Телеробота має більше схожих характеристик з фрілансовою діяльністю, але багато відмінностей із дистанційною роботою. Основною відмінністю дистанційного працівника і фрілансера є те, що фрілансер є самозайнятою особою, яка працює самостійно та надає послуги різним замовникам, а дистанційний працівник – це найманий працівник, який працює за трудовим договором на усіх рівних умовах з іншими працівниками організації, за виключенням розміщення робочого місця поза межами організації.

Для підприємств економічно вигідно є також і залучення фрілансерів. Однак фрілансер співпрацює з підприємством не на умовах трудового договору, а лише надає необхідні послуги на тимчасових умовах, в тій кількості та періоді часу, яка потрібна підприємству.

За результатами опитувань працівників щодо дистанційної зайнятості 88% хотіли б працювати дистанційно [2, с. 123-128]. Отже, потенційно частку дистанційної зайнятості в Україні можливо суттєво збільшити за умови нормативного забезпечення таких трудових відносин та зацікавлення роботодавців.

Висновки. Враховуючи особливості дистанційної роботи та фрілансової діяльності, можна зробити висновок, що для підприємств є економічно вигідним залучення і дистанційних працівників, і фрілансерів. Однак необхідно оптимізувати кількість штатних працівників, які можуть працювати дистанційно, що дозволить мінімізувати витрати. Для тимчасових робіт доцільніше залучати фрілансерів, яких не потрібно включати в штат організації, відповідно оплачувати лише за виконаний обсяг роботи.

Отже, на нашу думку дистанційна робота є видом найманої праці, яка виконується поза межами офісу на умовах трудового договору, використовуючи необхідні засоби праці та комунікації, які дозволяють здійснювати процес комунікації між працівником, співробітниками, керівництвом та клієнтами. Дистанційний працівник є штатним працівником організації, що забезпечує дотримання норм трудового законодавства для найманих працівників. Відповідно фрілансер не може бути найманим працівником організації, а лише виконує визначений об'єм роботи на умовах цивільно-правового договору, договору підяду або усних домовленостей.

Список використаних джерел

1. Іншин М.І. Дистанційна зайнятість працівників в умовах ринкової економіки / М.І. Іншин // Форум права, 2014. – № 3. – С. 466-469 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_3_79.pdf.
2. Моцар М. М. Міжнародні аспекти та передумови для формування дистанційної форми зайнятості в Україні / М.М. Моцар // Modern problems and ways of their solution in science, transport, production and education, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sworld.com.ua/konfer29/517.pdf>.
3. Моцар М.М. Проблеми формування дистанційних форм зайнятості в Україні / М.М. Моцар // Наукові праці МАУП, 2013. – Вип. 2(37). – С. 123–128.
4. Рудакова С.Г. Проблеми використання гнучких форм зайнятості в Україні / С.Г. Рудакова // Соціально-трудові відносини : теорія та практика. – Київ, 2012. – №1(3). – С. 134-141.
5. Світайло П.Ю. Щодо правового регулювання робочого часу при виконанні дистанційної праці / П.Ю. Світайло // Митна справа, 2013. – №5 (89). – Част. 2, книга 2. – С. 192-196.
6. Свічкарьова Я.В. Співвідношення телероботи та надомної праці / Я.В. Свічкарьова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО», 2013. – № 1062. Випуск № 14. – С. 137-141.
7. Середа О.Г. Деякі аспекти впровадження регулювання дистанційної роботи в сучасному законодавстві [Текст] / О.Г. Середа // Актуальні проблеми юридичної науки на шляху сучасної розбудови держави і суспільства : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 5-7 червня 2014 р. / Ред. кол. : В.С. Венедіктов, А.М. Куліш, М.М. Бурбика; За ред. : В.С. Венедіктова, А.М. Куліша. – Суми : СумДУ, 2014. – С. 245-248.
8. Сімутіна Я. В. Деякі аспекти впровадження регулювання дистанційної роботи в сучасному законодавстві України [Електронний ресурс] / Я. В. Сімутіна // Українське право. – Режим доступу: http://bookwu.net/book_ukrainske-pravo_991/71_deyak-aspekti-vprovadzhennya-regulyuvannya-distancjnoi-roboti-v-suchasnomu-zakonodavstv-ukraini.
9. Macmillan Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/teleworker>.

Андрюшків Б. М., Погайдак О. Б. Удаленная работа и фрилансовая деятельность: особенности и отличия

В статье проведен анализ понятия дистанционной работы. Приведены основные проблемы развития дистанционной работы в Украине. Проведено сравнение дистанционной работы, фрилансовой деятельности и телеработы. Удаленную работу предложено характеризовать как вид наемного труда, выполняемого за пределами офиса на условиях трудового договора, используя необходимые средства труда и коммуникации, которые позволяют осуществлять процесс коммуникации между работником, сотрудниками, руководством и клиентами. Определяется различие между удаленным сотрудником, который является штатным работником организации, обеспечивает соблюдение норм трудового законодательства для наемных работников и фрилансером, который только выполняет определенный объем работы на условиях гражданско-правового договора, договора подряда или устных договоренностей.

Ключевые слова: удаленная работа, телеработа, фрилансовая деятельность, фрилансер, самозанятое лицо.

Andrushkiv B. M., Pohajdak O. B. Distant work and freelance: characteristics and differences

The article analyzes the concept of the distant work. The basic problems of the distant work in Ukraine are represented. The comparison of the distant work, teleworking and freelance is lined. There is proposed to characterize the distant work as a kind of employed labor that is performed outside the office under the terms of employment contract, with the use of the necessary work and communication tools that enable the communication process between the employee, employees, leadership and customers. Determine the difference between remote employee who is employee of the organization that enforces labor laws for workers and freelancers who only perform certain amount of work in terms of a civil contract, contract or oral agreement.

Key words: distant work, teleworking, freelance, freelancer, self-employed persons.

УДК 33.057.7:574.46(477)

Войтко Сергій Васильович,
доктор економічних наук, професор,
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»

Сапсай Катерина Володимирівна,
студентка Національного технічного
університету України
«Київський політехнічний інститут»

ДОСЛІДЖЕННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ МАКСИМАЛЬНО МОЖЛИВИХ І РЕАЛЬНИХ ОБСЯГІВ ВИРОБНИЦТВА ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ ЕНЕРГЕТИЧНИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ УКРАЇНИ

Предметом статті є дослідження підприємств України, що виробляють тепло-, гідро-, атомну-, сонячну та вітрову електроенергію. Визначено те, яка саме частка у володінні цими підприємства належить державі. Основною метою є визначення співвідношення максимально можливих і реальних обсягів виробництва електроенергії за 2011-2013 роки. На основі даної динаміки розраховано зазначене співвідношення як окремо для кожного виду електроенергії, так і сукупно для традиційного та альтернативного видів енергії. Виявлено, що альтернативна електроенергія є більш перспективною, саме тому було розраховано частку максимально можливих і реальних обсягів виробництва альтернативної електроенергії від загального обсягу. Визначено та візуалізовано залежність споживання обсягів електроенергії залежно від спеціалізації областей України.

Ключові слова. електроенергія, обсяги виробництва, підприємства, альтернативна енергія, традиційна енергетика.

Постановка проблеми. Наявність успішно діючих підприємств з виробництва електроенергії, є важливою складовою впливу на енергонезалежність країни. Саме тому основним завданням статті є аналіз динаміки чисельних значень максимально досяжних обсягів та обсягів реального виробництва електроенергії різними способами. До того ж варто здійснити порівняння обсягів споживання по областях України (дані показники представлені за останній доступний рік, тобто за 2012 р.). Також доцільно визначити співвідношення виробництва традиційних і альтернативних видів електроенергії та здійснити прогноз перспективних напрямів розвитку енергетичної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблема знайшла своє відображення у наступних наукових роботах: «Ринок електроенергії України: сучасний стан і перспективи розвитку» [9], «Розвиток вітроенергетики як напрям підвищення енергетичної безпеки України» [6], «Пріоритетні напрями державного управління процесами розвитку ядерної енергетики та атомної промисловості в Україні» [7], «Проблема ресурсозбереження в Україні та шляхи її вирішення» [1], «Реформа ринку

електроенергії в Україні» [5], «Діагностика стану взаємовідносин суб'єктів електроенергетичного ринку України» [4].

Проблемою дослідження є виявлення закономірностей у динаміці виробництва різних видів електроенергії протягом 2011-2013 років. Важливим є також доцільність візуалізації обсягів виробництва електроенергії по областях на карті України задля зручності сприйняття їх особами, що приймають управлінські рішення з енергетичних питань.

Постановка завдання. Основною метою є визначення певної закономірності в обсягах виробництва різними електростанціями та споживання електроенергії областями України.

Виклад основного матеріалу дослідження. За даними Міністерства енергетики та вугільної промисловості України в 2014 році в електроенергетичній галузі України налічувались такі підприємства та компанії [8].

До підприємства, що виробляють теплову електроенергію належать:

1. ПАТ «ДТЕК Дніпроенерго» до складу якого входять три теплові електростанції: Криворізька, Придніпровська (обидві розташовані в Дніпропетровській області) і Запорізька (Запорізька область). Власниками компанії є НАК «Енергетична компанія України», яка володіє пакетом 50 % +1 акція та компанія ДТЕК, яка володіє 47,5 % акцій.
2. ПАТ «Донбасенерго» складається з двох теплових електростанцій – Старобешівської та Слов'янської ТЕС. Власником даного підприємства є держава.
3. До складу ТОВ «ДТЕК Східенерго» входять три теплові електростанції: Зуївська, Курахівська (обидві розташовуються в Донецькій області) та Луганська (Луганська область). Це перша і єдина в Україні приватна енергогенеруюча компанія, що займає четверту частину ринку електроенергії, виробленої тепловими електростанціями України.
4. ПАТ «ДТЕК Західенерго». До складу товариства входять Бурштинська ТЕС, Ладижинська ТЕС та Добровірівська ТЕС. Власниками компанії є ДТЕК – найбільша приватна вертикально-інтегрована енергетична компанія України, яка володіє 70,2 % акцій та НАК «Енергетична компанія України» котра володіє 29,8 % акцій.
5. ПАТ «Центренерго». Складається з Вуглегірська ТЕС, Зміївська ТЕС, Трипільська ТЕС. Найбільшим акціонером ПАТ «Центренерго» є НАК «Енергетична компанія України», яка здійснює управління пакетом акцій у розмірі 78,29 % статутного капіталу товариства. Інші юридичні та фізичні особи володіють 20,38 % та 1,33 % акцій відповідно.

До підприємства, що виробляють гідроелектроенергію належить: ПАТ «Укргідроенерго» компанія, яка експлуатує потужні ГЕС та ГАЕС. 100 % акцій ПАТ «Укргідроенерго» належать державі в особі НАК «Енергетична компанія України». До її складу входять товариства розташовані в усіх областях України, а саме: ПАТ «Вінницяобленерго»; ПАТ «Волиньобленерго»; ПАТ «ДТЕК Дніпрообленерго»; ПАТ «ДТЕКДонецькобленерго»; ПАТ «ЕК Житомиробленерго»; ПАТ «Закарпаттяобленерго»; ПАТ «Запоріжжяобленерго»; ПАТ «КІЇВЕНЕРГО»; ПАТ «Київобленерго»; ПАТ «Кіровоградобленерго»; ПАТ «ДТЕК Крименерго»; ТОВ «Луганське енергетичне об'єднання»; ПАТ «Львівобленерго»; ПАТ «Миколаївобленерго»; ПАТ «Одесаобленерго»; ПАТ «Полтаваобленерго»; ПАТ «Прикарпаттяобленерго»; ПАТ «Рівнеобленерго»; ПАТ «ЕКСевастопольенерго»; ПАТ «Сумиобленерго»; ПАТ

«Тернопільобленерго»; АК «Харківобленерго»; ПАТ «ЕК Херсонобленерго»; ПАТ «Хмельницькобленерго»; ПАТ «Черкасиобленерго»; ПАТ «Чернівціобленерго»; ПАТ «Чернігівобленерго».

До підприємства, що виробляють атомну електроенергію належить:

1. ПАТ «Київський науково-дослідний та проектно-конструкторський інститут «Енергопроект». Держава володіє 25 % + 1 акція.
2. ВАТ «Харківський науково-дослідний та проектно-конструкторський інститут «Енергопроект». Власником компанії є держава, яка володіє 50 % + 1 акція.
3. Державний концерн «Ядерне паливо». Власником якого теж безпосередньо є держава.

Проаналізувавши наявні компанії за видами виробництва електроенергії, слід дослідити динаміку максимально можливих і реальних обсягів виробництва електростанцій.

Представимо табл. 1 динаміку максимально можливих (у таблиці перераховано сумарну потужність у енергію шляхом врахування можливості виробництва електроенергії 365 днів і 24 години на добу /окрім сонячною, де враховано сонячні періоди/) і реальних обсягів виробництва електроенергії за останній доступний період 2011-2013 рр.

Таблиця 1

Обсяги виробництва електроенергії та її максимальні можливості різних видів електроенергії [8]

	2011		2012		2013	
	Максимально можливе виробництво*, млн кВт-год	Виробництво, млн кВт-год	Максимально можливе виробництво*, млн кВт-год	Виробництво, млн кВт-год	Максимально можливе виробництво*, млн кВт-год	Виробництво, млн кВт-год
Усього	477500,03	194946,8	479652,04	198877,7	485663,99	194377,3
теплові електростанції	306823,38	93633,7	307729,16	97125,1	311995,28	95487,5
атомні електростанції	121194,60	90247,7	121194,60	90137,4	121194,60	83209,0
гідро-електростанції	47908,44	10945,9	47918,08	10993,7	48084,52	14472,2
вітрові електростанції	1277,21	89,5	2171,60	288,2	3164,99	638,6
сонячні електростанції**	296,40	30,1	638,60	333,3	1224,60	570,0

* розраховано за даними потужності електростанцій

** розрахована на основі середньорічної кількості годин сонячного сяння

З табл. 1 слідує, що виробництво теплової, гідро- та, особливо, вітрової та сонячної електроенергії мають тенденцію до зростання, що не можна сказати про атомну енергію, обсяги якої відносно знизилась. Щодо максимальних можливостей виробництва, то такі види як тепла, атомна та гідроелектроенергія не мали значних змін, тоді як вітрова та сонячна електроенергія збільшила свої потужності майже в 2,5 та 4 рази відповідно з 2011 по 2013 роки.

Зобразимо співвідношення виробленої електроенергії до максимально можливої за усіма видами електроенергії.

З рис. 1 видно, що це співвідношення для таких видів електроенергії як: тепло-, гідро- та вітрова електроенергія має тенденцію до зростання, що не можна сказати про атомну електроенергію, адже це співвідношення має постійну незначну тенденцію до

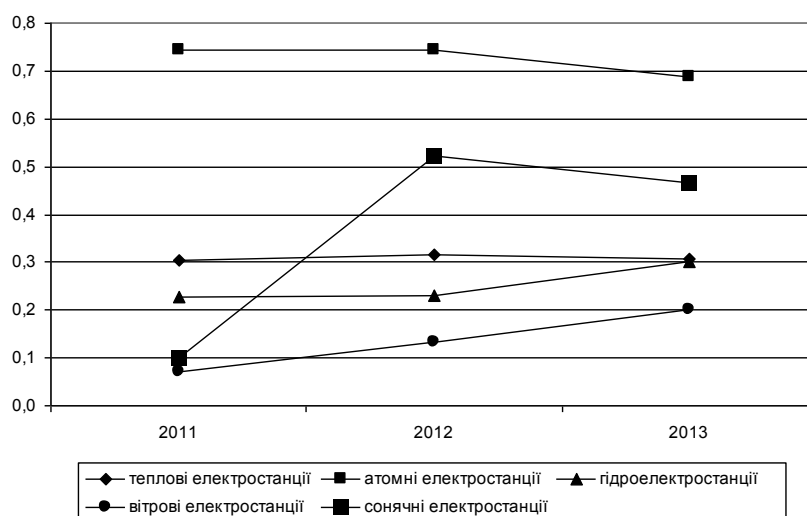

Рисунок 1. Співвідношення виробленої електроенергії до максимально можливого виробництва за видами електроенергії

спаду та знизилося у 1,08 рази в 2013 році порівняно з 2011 р. Тоді як співвідношення виробленої електроенергії до максимально можливого виробництва сонячної електроенергії різко зросло в 5 разів у 2012 році та має постійну тенденцію до подальшого зростання.

Доцільно оцінити максимально можливі та реальні обсяги виробництва традиційних та альтернативних видів електроенергії загалом, що і представлено в табл. 2

Таблиця 2
Обсяги виробництва електроенергії та її максимальні можливості традиційної та альтернативної електроенергії [8]

	2011		2012		2013	
	Максимально можливе виробництво, млн кВт-год	Виробництво, млн кВт-год	Максимально можливе виробництво, млн кВт-год	Виробництво, млн кВт-год	Максимально можливе виробництво, млн кВт-год	Виробництво, млн кВт-год
Традиційна електроенергія	475926,4	194827,3	476841,8	198256,2	481274,4	193168,7
Альтернативні електроенергія	1573,6	119,6	2810,2	621,5	4389,6	1208,6

З табл. 2 бачимо, що обсяги виробництва альтернативних видів електроенергії з кожним роком збільшується, тоді як традиційні види електроенергії мають тенденцію до зниження. Альтернативні види електроенергії також нарощують максимально можливі обсяги виробництва електроенергії про що свідчить їх зростання в 2,8 рази порівняно з

2011 роком. Тому можна сказати, що альтернативна електроенергія є більш перспективною на сьогоднішній день.

Слід розглянути, яку саме частку виробництво альтернативної електроенергії займає від усього обсягу електроенергії, що і зобразимо на рис. 2.

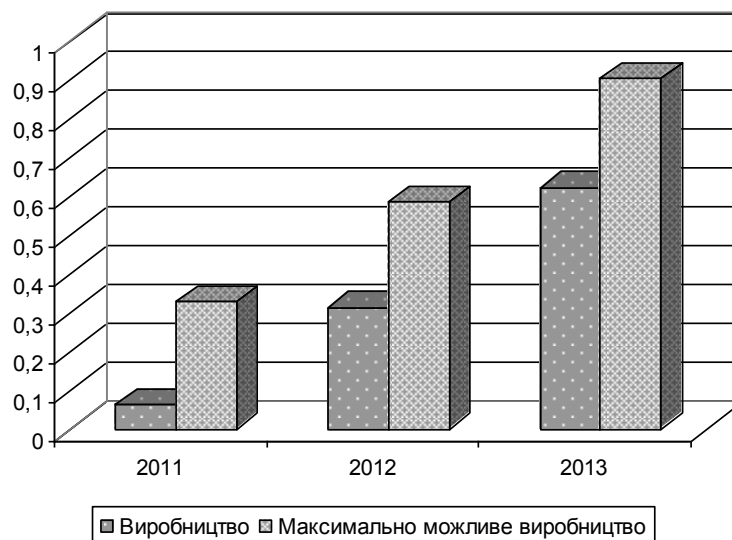

Рисунок 2. Частка максимально можливого та реального виробництва альтернативної електроенергії від усього обсягу, %

З рис. 2, бачимо, що частка максимально можливого виробництва альтернативної електроенергії в 2013 році складає 0,9 %, що в 2,8 рази більше ніж в 2011 році. Частка обсягів виробництва так само пропорційно зростає.

Також було б доцільно розрахувати співвідношення реального виробництва електроенергії до максимально можливого для традиційної та альтернативної електроенергії за період 2011-2013 рр.

Таблиця 3
Співвідношення реального виробництва електроенергії до максимально можливого для традиційної та альтернативної електроенергії

	2011	2012	2013
Традиційна електроенергія	0,409	0,416	0,401
Альтернативні електроенергія	0,076	0,221	0,275

З табл. 3, бачимо, що співвідношення реального виробництва електроенергії до максимально можливого для традиційних видів електроенергії має тенденцію до зниження, тоді як це співвідношення альтернативної електроенергії зросло в 3 рази порівняно з 2011 роком.

Розглянемо споживання електроенергії по областях України та представимо їх у вигляді карти зі зростання контрасту від світлого до темного областей, що збільшують свої обсяги. Дані використані за останніми доступними на 2012 рік.

Рисунок 3. Візуалізація обсягів споживання електроенергії областями України [9]

Як видно з рис. 3, областями, що використовують найменшу кількість електроенергії є м. Севастополь, Чернівецька та Тернопільська області. До найбільш енергоспоживчих областей належать Запорізька, Луганська та Донецька області, що можна пояснити наявністю значної кількості гірничовидобувних, металургійних, хімічних і підприємства важкого машинобудування, котрі і споживають значну частку обсягів електроенергії.

Висновки. Таким чином, нами було досліджено як саме змінювалась динаміка обсягів виробництва та максимально можливого виробництва різних видів електроенергії. На основі цього визначено співвідношення реального виробництва електроенергії до максимально можливого, як окремого для кожного виду електроенергії, так і сукупно для традиційної та альтернативної енергії. На основі запропонованої візуалізації використання обсягів електроенергії для всіх областей України, визначили як саме на територіях розташовані найбільш та найменш енергоспоживчі області України.

Науковий пошук у подальшому слід здійснювати у напрямку визначення найбільш вигідних видів електроенергії для України у середньостроковій та довгостроковій перспективах на основі аналізу діяльності окремих електроенергетичних підприємств України.

Список використаних джерел

1. Амосов О.Ю. Проблема ресурсозбереження в Україні та шляхи її вирішення / О.Ю. Амосов, Н.Л. Гавкалова // Теорія та практика державного управління. – 2011. – Вип. 3. – С. 3-7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Tpdu_2011_3_3.pdf.

2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2012/pr/etgv/etgv_u/ele_ve_11u.html.
3. Звіт про результати використання палива, теплоенергії та електроенергії за 2012 рік. – К. : Державна служба статистики України. – 2012. – С. 76.
4. Колесніченко А.С. Діагностика стану взаємовідносин суб'єктів електроенергетичного ринку України / А.С. Колесніченко // Комунальне господарство міст. – 2014. – Вип. 14. – С. 36-43.
5. Коссе І. Реформа ринку електроенергії в Україні / І. Коссе // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/IER/2012/Policy_Paper_4_final.pdf.
6. Кузнєцова К.О. Розвиток вітроенергетики як напрям підвищення енергетичної безпеки України // Міжнародне науково-технічне співробітництво : матеріали V (XVII) Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 12-13 березня 2009 р. : тези доповідей. – К. : НТУУ «КПІ». – С. 202.
7. Максимчук О.С. Пріоритетні напрями державного управління процесами розвитку ядерної енергетики та атомної промисловості в Україні / О.С. Максимчук // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2013. – Вип. 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Patr_2013_1_16.pdf.
8. Міністерство енергетики та вугільної промисловості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/index>.
9. Олійник Я.І. Ринок електроенергії України: сучасний стан і перспективи розвитку / Я.І. Олійник, Н.С. Косар, А.Б. Гайдук // Маркетинг та логістика в системі менеджменту / Національний університет «Львівська політехніка» – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 310-312.

Войтко С. В., Сапсай К. В. Исследование соотношения максимально возможных и реальных объемов производства электроэнергии энергетическими предприятиями Украины

Предметом статьи является исследование предприятий Украины, которые производят тепло-, гидро-, атомну-, солнечную и ветровую электроэнергию. Определенно то, какая именно часть во владении этими предприятия принадлежит государству. Основной целью является определение соотношения максимально возможных и реальных объемов производства электроэнергии за 2011-2013 года. На основе данной динамики рассчитано отмеченное соотношение как отдельно для каждого вида электроэнергии, так и совокупно для традиционного и альтернативного видов энергии. Обнаружено, что альтернативная электроэнергия является более перспективной, именно поэтому была рассчитана часть максимально возможных и реальных объемов производства альтернативной электроэнергии от общего объема. Определенно и визуализирована зависимость потребления объемов электроэнергии в зависимости от специализации областей Украины.

Ключевые слова: электроэнергия, объемы производства, предприятия, альтернативная энергия, традиционная энергетика.

Voitko S. V., Sapsai K. V. The relation between the maximum potential and real output power energy companies in Ukraine

The article of the article is research of enterprises of Ukraine, which produce thermal, hydro-, nuclear, solar and wind electric power. Certainly that, which one part in possession these the enterprises it is belonged to the state. A primary purpose is determination of correlation of maximally possible and real production of electric power volumes for 2011-2013 years. On the basis of this dynamics the noted correlation is expected both separately for every type of electric power, and in common for the traditional and alternative types of energy. It is educed that the alternative electric power is more perspective, for this reason part of maximally possible and real production of alternative electric power volumes was expected from a general volume. Certainly and dependence of consumption of volumes of electric power is traced depending on specialization of areas of Ukraine.

Key words: *electric power, production volumes, enterprises, alternative energy, traditional energy.*

УДК 631.15

Пархомець Микола Кирилович,
доктор економічних наук, професор
Тернопільського національного
економічного університету

Уніят Людмила Миколаївна,
кандидат економічних наук, доцент
Тернопільського національного
економічного університету

АНАЛІЗ ДОХІДНОСТІ ОСНОВНИХ ГАЛУЗЕЙ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА НАПРЯМКИ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ

У статті розглянуто аналіз, проблеми і причини високого рівня повної собівартості одиниці продукції основних галузей сільського господарства у підприємствах західних областей України. Дослідженнями встановлено, що основними критеріями визначення дохідності аграрних галузей є отримання максимуму продукції при мінімумі виробничих витрат. Для моніторингу рівня дохідності та конкурентоспроможності основних галузей сільського господарства прийнято використовувати коефіцієнт дохідності, який показує скільки прибутку отримала галузь в розрахунку на 1 грн витрат.

Ключові слова: *дохідність, прибуток, сільське господарство, аграрні підприємства, собівартість продукції.*

Постановка проблеми. Інфляційні процеси, що відбуваються в усіх галузях національної економіки обумовлюють нагальну потребу поліпшення фінансових результатів сільськогосподарських підприємств, збільшення виробництва високоякісної та конкурентоспроможної продукції. На жаль виробництво сільськогосподарської продукції у більшості підприємств західних областей України характеризується високою трудомісткістю і собівартістю, що є головною причиною зниження прибутковості усіх аграрних галузей і підприємств є надзвичайно актуальною проблемою, що і зумовило вибір теми для дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню окремих аспектів забезпечення прибутковості як окремих аграрних галузей, так і підприємств загалом присвячені наукові праці вітчизняних вчених В. Андрійчука [1], П. Березівського [2], Ю. Губені [5], В. Дієсперова [6], М. Ільчука [9], М. Маліка [10], М. Пархомець [7, 11, 12, 13, 14], П. Саблука [15], О. Шпичака [8], та інших науковців. Водночас в умовах інфляції та глобалізації економіки наукові дослідження вимагають комплексного відображення прибутковості основних галузей сільського господарства західних областей України.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є розробка організаційно-економічних засад підвищення прибутковості основних галузей сільського господарства західних областей України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підвищення прибутковості усіх галузей та аграрних підприємств загалом в сучасних умовах інфляції є одним із найважливіших стратегічних завдань економіки АПК України.

Узагальнення наукових результатів досліджень В. Г. Андрійчука [1], П. С. Березівського [2], І. С. Борщака [3], Ю. Е. Губені [5], В. С. Дієспрова [6], О. Г. Шпикуляка та О. М. Шпичака [4] дає змогу вважати, що основними напрямками підвищення дохідності сільськогосподарських підприємств є: зменшення рівня собівартості виробництва продукції; розвиток енергозабезпечення у сільськогосподарських галузях; зміна структури виробництва і продажу продукції у напрямі зростання попиту та цін на останню; поліпшення якості продукції та ін.

Погоджуємося із професором П.С. Березівським, який вважає, що критерій дохідності сільськогосподарського виробництва можна виразити за допомогою формули – максимум продукції при мінімумі виробничих витрат [2, с. 22-23].

З метою моніторингу рівня дохідності та конкурентоспроможності основних галузей сільського господарства у підприємствах, вважаємо доцільним використовувати такий методичний підхід – проведення розрахунку коефіцієнта дохідності шляхом ділення ціни 1 ц продукції на її повну собівартість. Кращий результат буде у тих галузях і підприємствах, в яких на 1 грн. повних витрат отримано більше чистого доходу.

Рівень дохідності основних галузей і підприємства загалом, як свідчать дослідження, залежить від основного фактора – повної собівартості одиниці виробленої і реалізованої продукції (табл. 1).

Рівень повної собівартості 1 т реалізованої продукції усіх видів, як видно з таблиці, має значну диференціацію, що обумовлена системою внутрішніх і зовнішніх факторів. Для прикладу, найбільшою була повна собівартість 1 т пшениці у підприємствах Івано-Франківської (1743 грн), Рівненської (1606 грн) областей, а найменшою – у Волинській (1297 грн), що на 19,2 % менше порівняно із підприємствами Рівненської області.

Виникає запитання, чому така значна відмінність у повній собівартості 1 т пшениці у підприємствах Волинської і Рівненської областей, які розміщені майже в однакових природно-кліматичних умовах?

Таблиця 1

Динаміка повної собівартості 1 тонни реалізованої продукції основних галузей у підприємствах західних областей України

Рік	Назва області							Україна
	Волин-ська	Закар-патська	Івано-Фран-ківська	Львів-ська	Рівнен-ська	Терно-пільська	Черні-вецька	
Пшениця								
2010	926	1322	1151	1238	1042	1012	1129	996
2011	1139	1512	1362	1341	1326	1304	1355	1128
2012	1248	1580	1315	1526	1415	1330	1310	1391
2013	1297	1597	1743	1590	1606	1481	1599	1340
Кукурудза на зерно								
2010	893	1317	1070	1122	1044	922	827	957
2011	1076	1123	1085	1391	1328	977	1243	977
2012	1315	1217	1370	1462	1379	1191	1599	1270
2013	1151	1563	1303	1357	1053	1064	1152	1186
Цукрові буряки								
2010	319	-	343	328	333	668	486	418

2011	397	-	566	341	495	542	350	380
2012	365	-	556	376	317	432	366	372
2013	290	-	420	434	384	399	-	390
<u>Молоко</u>								
2010	1908	2686	2150	2100	1956	2095	2979	2289
2011	2206	3564	2668	2499	2640	2545	3137	2643
2012	2272	2587	2291	2616	2541	2429	3290	2665
2013	2637	2521	2818	2907	2676	3016	3576	3042
<u>Велика рогата худоба на м'ясо</u>								
2010	12899	15999	12182	13171	12732	11429	13083	13972
2011	15027	15713	14555	14391	13961	14361	15088	15909
2012	17133	21056	21857	16172	17651	14334	18618	17549
2013	16305	-	14029	16362	16256	13308	22841	18576
<u>Свині на м'ясо</u>								
2010	13489	18391	11395	11882	15404	12782	14356	13237
2011	13932	14287	9663	12652	13258	14010	15753	14176
2012	14352	16847	10452	18508	15346	15219	14809	15626
2013	14363	16413	19813	15834	14294	14314	18181	15497

Джерело: [16]

Упродовж 2010-2013 років повна собівартість 1 т пшениці у Волинській області була значно меншою, ніж у Рівненській. При цьому у підприємствах Волинської за аналізований період була меншою і урожайність пшениці з 1 га. Це свідчить про те, що у аграрних підприємствах Волинської області на кращому рівні поставлена організаційна робота щодо виробництва і продажу зернових культур, використання наявних ресурсів тощо.

Дослідженнями встановлено, що собівартість продукції в значній мірі залежить від рівня концентрації та спеціалізації, машинно-тракторного забезпечення, особливо поліпшення вартісного співвідношення силових і робочих машин як 1 : 2,2–2,8, що дасть змогу ефективніше використовувати насамперед силові машини і на цій основі сприятиме зменшенню собівартості продукції [11; 13].

Зазначимо, що тісний зв'язок існує між рівнем собівартості продукції та коефіцієнтом її дохідності у підприємствах західних областей України (табл. 2). З таблиці видно, що упродовж аналізованого періоду (2010-2011 рр.) суттєво зросла собівартість продукції, що обумовила зменшення дохідності підприємств та збільшення кількості збиткових.

Дослідження показали, що вагомий вплив на собівартість продукції, і дохідність галузей здійснює урожайність сільськогосподарських культур [11, с.112-113].

З метою визначення впливу урожайності на дохідність галузі, провели групування аграрних підприємств районів за рівнем урожайності пшениці за 2010-2012 рр. (табл. 3) [7, с. 88; 16]. Встановлено, що із підвищенням урожайності, як видно із таблиці, поліпшується дохідність і економічна ефективність виробництва зерна пшениці. Так, порівняно найвищої ефективності виробництва зерна пшениці досягнуто у підприємствах третьої групи районів, в яких середня урожайність пшениці становила 54,1 ц/га. Там

коефіцієнт дохідності зерна становив 1,22 пункти, на 1ц реалізованої пшениці й один гектар зібраної площі було отримано відповідно 26,11 грн і 8017 грн прибутку.

Таблиця 2

Динаміка коефіцієнта дохідності 1 тонни реалізованої продукції основних галузей у підприємствах західних областей України

Рік	Назва області							Україна
	Волин-ська	Закар-патська	Івано-Фран-ківська	Львів-ська	Рівнен-ська	Терно-пільська	Черні-вецька	
Пшениця								
2010	1,19	0,83	0,99	1,00	1,09	1,02	0,86	1,10
2011	1,24	0,90	1,03	1,01	0,99	1,07	1,03	1,18
2012	1,21	0,98	1,15	0,99	1,11	1,10	1,14	1,12
2013	1,13	0,96	0,82	0,87	0,88	0,93	0,82	1,02
Кукурудза на зерно								
2010	1,41	0,79	1,14	1,13	1,16	1,29	1,11	1,30
2011	1,28	1,00	1,18	1,16	1,02	1,35	1,29	1,39
2012	1,16	1,13	1,12	1,09	1,08	1,22	0,92	1,20
2013	1,01	0,97	0,90	0,91	1,12	1,09	1,11	1,02
Цукрові буряки								
2010	1,24	-	1,01	1,56	1,06	1,20	0,86	1,17
2011	1,9	-	1,10	1,29	0,94	1,53	1,96	1,37
2012	1,12	-	0,92	0,97	1,32	1,07	1,30	1,16
2013	1,39	-	0,98	1,0	1,32	0,93	-	1,02
Молоко								
2010	1,56	0,99	1,31	1,38	1,53	1,51	1,02	1,36
2011	1,35	1,03	1,16	1,25	1,19	1,26	1,00	1,21
2012	1,20	1,45	1,21	1,15	1,10	1,22	5,08	1,18
2013	1,27	1,27	1,17	1,16	1,23	1,15	0,98	1,14
Велика рогата худоба на м'ясо								
2010	0,75	0,65	0,95	0,78	0,71	0,96	0,76	0,70
2011	0,90	0,78	0,83	0,91	0,90	0,91	0,88	0,78
2012	0,78	0,64	0,58	0,74	0,78	0,98	2,15	1,00
2013	0,79	-	0,91	0,61	0,62	0,75	0,44	0,57
Свині на м'ясо								
2010	0,94	0,90	1,14	1,11	0,91	0,93	0,94	0,92
2011	1,03	0,99	1,66	1,19	1,04	0,97	0,92	1,03
2012	1,14	0,96	1,50	0,92	0,93	1,05	1,07	0,98
2013	1,11	0,96	0,77	1,07	0,97	1,08	0,92	1,00

Джерело: [4].

Дослідження показали, що на дохідність підприємств найбільший вплив здійснюють рівень собівартості продукції та ціна. Так, наприклад, у підприємствах Підгаєцького району (перша група) при найменшій урожайності пшениці (16,8 ц/га) та порівняно низькій собівартості 1 ц зерна (97,75 грн) і високій ціні (144,93 грн/ц) було досягнуто найвищий коефіцієнт дохідності (1,48 пункт.), тобто на кожен вкладений гривню у дану галузь було отримано 48 коп. прибутку.

Водночас у аграрних підприємствах Гусятинського району (друга група) у 2010 р. при урожайності пшениці 29,1 ц/га, що на 12,3 ц більше порівняно із Підгаєцьким районом, собівартості зерна 103,31 грн/ц і найменшій ціні 1 ц пшениці (95,43 грн), коефіцієнт дохідності галузі становив 0,92 пункти або на 0,56 пунктів менше, ніж у Підгаєцькому районі. Варто зазначити суттєві коливання собівартості продукції й ціни її реалізації. Так, найменшу повну собівартість 1 ц зерна пшениці (94,99 грн) мали у 2011 р. аграрні підприємства Бучацького району, а найбільшу собівартість (199,27 грн/ц) – підприємства Кременецького району. Як видно, різниця між найменшою і найбільшою собівартістю становила 104,28 грн, або у 2,1 разу.

Важливий вплив на урожайність усіх сільськогосподарських культур здійснюють органічні та мінеральні добрива. На жаль, рівень використання добрив у більшості аграрних підприємств за останні роки суттєво зменшився, що гальмує урожайність сільськогосподарських культур.

Практика кращих підприємств показала, що 110–150 кг/га поживних речовин мінеральних добрив, це такий обсяг діючої речовини, що сприяє як підвищенню урожайності сільськогосподарських культур, так і збереженню родючості ґрунтів.

Важливе значення для якісного впливу мінеральних добрив на родючість ґрунтів має певне співвідношення частки азотних добрив до фосфорних і калійних. На місцях, як свідчить література, співвідношення частки азотних добрив до фосфорних і калійних постійно зберігається на значеннях близьких, як 1 : 0,2 : 0,2–0,23 із домінуванням в загальній кількості азотних мінеральних добрив масової частки аміачної селітри як висококонцентрованого добрива з двома формами азоту, швидкодіючого при порівняно невисокій вартості. Для збалансування поступлення в рослину та збереження запасів у ґрунті фосфору і калію, необхідно збільшити внесення фосфору у 3–4 рази і калію – у 5–6 раз порівняно з теперішньою кількістю [3, с. 88].

За розкладу 1 кг соломи в ґрунті вже через 3 місяці, як свідчить література [3, с. 89], утворюється близько 50 г гумусу, а через 2 роки новоутворення закінчується, досягаючи максимального значення близько 90–100 г.

Внесення соломи здійснюють шляхом мульчування поверхні ґрунту, тобто безполицевим приорюванням її на глибину 8–12 см.

Зазначимо, що недопустиме спалювання стерні й інших рослинних решток, оскільки це найбільший руйнівний фактор деградації ґрунтового покриву, що призводить до дегуміфікації, агрофізичної деградації, розвитку водної і вітрової ерозії, зниження родючості ґрунтів. При цьому, з одного гектара безповоротно втрачається приблизно 1,5–2 тонн органічної речовини та 10–15 кг азоту [3, с. 92].

За даними літератури [3, с. 94], приорювання 250–300 ц/га зеленої маси сидерату забезпечує надходження в ґрунт близько 125–150 кг/га азоту, 37–45 кг/га фосфору, 127–153 кг/га калію. Крім того, сидерати є важливим джерелом поповнення ґрунту гумусом, щорічне надходження якого в ґрунт складає 0,7–0,9 т/га.

Варто зазначити, що економічна ефективність галузі буряківництва у аграрних підприємствах західних областей України за 2010–2013 рр., як видно з таблиці 2,

Таблиця 3.

Дохідність виробництва зерна пшениці при різній урожайності у аграрних підприємствах районів Тернопільської області, 2010-2012рр.

Показники	Групи районів за урожайністю пшениці, ц/га									
	I до 25		II - 25,1 - 50		III - 50,1 і більше		Разом			
	всього	у т.ч. Підгаєцький	всього	у т.ч. Гусятинський	Підволочиський	всього	у т.ч. Бучацький	по всіх групах		
Кількість районороків, од.	13	1	36	1	1	2	1	51		
Середня урожайність пшениці, ц/га	22,1	16,8	36,6	29,1	45,1	54,1	50,9	34,4		
Середня зібрана площа пшениці на район, тис.га	8183	7024	11141	17904	13947	11470	10707	10400		
Витрати коштів на 1 га зібраної площі пшениці інтенсифікація, грн	2105	1503	4243	2751	4763	5758	4424	3881		
Вироблено зерна пшениці на один: - на район, тис. т	18,1	11,8	40,7	52,1	62,9	62,1	54,5	35,8		
Продано зерна на район, тис.т	13,0	6,2	30,5	42,0	43,2	35,2	23,7	26,2		
Частка у обсягу продажу зерна в області, %	12,6	1,9	82,1	12,9	7,6	5,3	2,7	100		
Повна собівартість 1 ц реалізованого зерна, грн	104,09	97,75	126,71	103,31	115,42	116,31	94,99	123,31		
Ціна реалізації 1 ц зерна, грн	101,56	144,93	137,69	95,43	156,85	142,42	124,93	133,39		
Коефіцієнт дохідності, пункт.	0,98	1,48	1,09	0,92	1,36	1,22	1,32	1,08		
Одержано прибутку (-збитку): на 1 ц реалізованого зерна, грн	-2,53	47,18	10,98	-7,88	41,43	26,11	29,94	10,08		
на 1 га зібраної площі, грн	-40	419	301	-185	1282	8017	655	254		
на район, тис.грн	-4253	2944	3351	-3312	17885	9195	7009	2642		
Рентабельність зерна, %	-2,4	48,3	8,7	-7,6	35,9	22,4	31,5	8,2		

Джерело: [7, с. 88; 16]

стала суттєво зменшуватися. Все це зумовило нас поглибити дослідження галузі, виявити причини збитковості та обґрунтувати напрямки подальшого розвитку буряківництва у аграрних підприємствах.

З цією метою провели групування аграрних підприємств усіх районів Тернопільської області за коефіцієнтом дохідності за 2010–2013 рр. (табл. 4).

У галузі буряківництва, як видно з таблиці, виявлено аналогічну закономірність, як і в зерновому господарстві, що головними факторами підвищення дохідності та економічної ефективності є повна собівартість 1 ц реалізованих цукрових буряків і ціна їх реалізації. Саме ці два фактори формують дохідність та прибутковість галузі. Водночас на масу прибутку здійснює вплив обсяг реалізованої продукції.

Таблиця 4

Дохідність буряківництва залежно від головних факторів у аграрних підприємствах Тернопільської області (2010–2013 рр.)

Показники	Групи районів за коефіцієнтом дохідності, пункт.						Разом по групах районів
	I – до 1,0		II – 1,01–1,25		III – 1,26 і більше		
	всього	у т. ч. Підволочиський, 2013 р.	всього	у т. ч. Тернопільський 2013 р.	всього	у т. ч. Підволочиський, 2011 р.	
Кількість районів, один.	16	1	24	1	19	1	59
Середній коефіцієнт дохідності, пункт.	0,86	0,59	1,09	1,10	1,63	2,88	1,24
Урожайність з 1 га зібраної площі, ц	307	542	366	378	320	386	334
Середня зібрана площа, тис. га	2,7	1,0	2,5	3,2	3,1	5,7	2,8
Зібрано цукрових буряків на район, тис. т	84,3	52,2	92,7	121,2	98,3	299,2	92,2
Продано буряків на район, тис. т	46,8	15,8	67,6	94,3	64,3	98,1	60,9
Повна собівартість 1 ц проданих цукрових буряків, грн.	43,74	60,22	54,31	34,70	54,64	32,80	52,22
Ціна реалізації 1 ц буряків, грн.	37,78	35,70	59,42	38,01	89,11	94,31	65,01
Отримано прибутку:							
на 1 ц проданих буряків, грн.	–5,96	–24,52	5,11	3,31	34,47	61,51	12,79
на 1 га зібраної площі, грн.	–1016	–4028	1363	977	7234	10642	2819
на один район, тис. грн.	–2792	–3879	3456	3127	22181	60343	7792
Рентабельність галузі, %	–13,6	–40,7	9,4	9,5	63,1	188,0	24,5

Джерело: за розрахунками автора

Зазначимо, що такі значні коливання цін за 1 ц реалізованих цукрових буряків в розрізі районів та областей, з одного боку, гальмують розвиток буряківництва, а з іншого

– переконують про нагальну потребу поліпшення державного регулювання процесу ціноутворення на сільськогосподарську продукцію.

Молочно-м'ясне скотарство є однією із головних галузей тваринництва, яка має розвиватись на сонові спеціалізації і концентрації виробництва. Такий шлях розвитку галузі стане основою для запровадження новітніх, ресурсозберігаючих технологій виробництва, зберігання й продажу продукції, сприятиме зменшенню її собівартості, поліпшенню якості та конкурентоспроможності молока і м'яса.

З метою оцінки економічної ефективності функціонування молочного скотарства при різній продуктивності корів провели групування підприємств районів області за надоєм молока у 2010–2013 рр. Встановлено, що з підвищенням продуктивності молочного стада насамперед зменшується собівартість продукції і на цій основі підвищується економічна ефективність функціонування галузі. Для прикладу, підприємства першої групи районів із надоєм на корову до 3500 кг мали найбільшу повну собівартість 1 ц реалізованого молока (278,62 грн.) та збиткове виробництво продукції, рентабельність галузі – (–4,0%).

Водночас підприємства третьої групи районів із середнім надоєм 4925 кг мали порівняно найменшу собівартість 1 ц реалізованого молока – 226,15 грн., що на 18,8% менше порівняно із першою групою. При цьому молочна продуктивність тісно пов'язана із концентрацією молочного стада. Так, наприклад, у підприємствах третьої групи поголів'я корів в середньому на один район становило 999 голів, що у 13 разів більше порівняно з першою групою.

Дослідження показали, що продуктивність стада корів тісно пов'язана із собівартістю 1 ц молока. Повна собівартість 1 ц молока і його реалізаційна ціна здійснюють головний вплив на прибутковість і рентабельність галузі. При цьому маса прибутку як в галузі, так і підприємстві загалом, крім собівартості й ціни, в повній мірі залежить від обсягу продажу продукції.

З метою визначення головних чинників впливу на дохідність й прибутковість молочного скотарства провели групування підприємств районів Тернопільської області за коефіцієнтом дохідності галузі (табл. 5). Збільшення коефіцієнта дохідності молочної галузі, як видно з таблиці, здійснюється під впливом внутрішніх факторів, насамперед: зменшення повної собівартості 1 ц реалізованого молока; зростання продуктивності молочного стада; концентрації виробництва.

Таблиця 5

Дохідність молочного скотарства та фактори її формування у підприємствах районів Тернопільської області (2010–2013 рр.)

Показники	Групи районів за коефіцієнтом дохідності, пункт.						Разом по групах
	I – до 1,0		II – 1,01–1,20		III – 1,21 і більше		
	всього	у т. ч. Збаразький, 2013	всього	у т. ч. Бучацький, 2013	всього	у т. ч. Лановецький, 2013 р.	
Кількість районів у групі, один.	17	1	24	1	21	1	62

Коефіцієнт дохідності, пункт.	0,96	0,97	1,12	1,19	1,35	1,25	1,19
Поголів'я корів на район, гол.	218	898	643	1701	859	1958	600
Надій на корову, кг	3557	4884	4518	6659	4520	5534	4422
Вироблено молока на район, т	774	4386	2904	11326	3883	10833	2651
Продано молока на район, т	1012	4158	2618	10488	3234	9800	2386
Повна собівартість 1 ц проданого молока, грн.	314,85	350,34	274,71	307,70	225,22	285,14	256,68
Ціна 1 ц проданого молока, грн.	301,90	338,28	307,01	365,89	304,60	357,64	305,31
Прибуток (–збиток) від продажу молока:							
на 1 ц молока, грн.	–12,95	–12,06	32,3	58,19	79,38	72,5	48,63
на одну корову, грн.	–601,2	–500,5	1315,3	3588,0	2987,1	3628,6	1934,0
на один район, тис. грн.	–133,6	–501,5	845,5	6102,8	2566,8	7104,0	1160,6
Рентабельність галузі, %	–4,1	–3,4	11,8	18,9	35,2	25,4	18,9

М'ясне скотарство за аналізований період (2000–2013 рр.) знаходиться у кризовому стані майже в усіх підприємствах західних областей України. Головна причина збитковості м'ясного скотарства – це висока виробнича і повна собівартість живої маси тварин на дорощуванні й відгодівлі. Дана галузь у сільськогосподарських підприємствах розвивається за залишковим принципом, поголів'я тварин утримують невеликими групами, що гальмує розвиток м'ясного скотарства, негативно впливає на собівартість продукції.

У підприємствах західних областей України суттєво зменшено поголів'я великої рогатої худоби, залишаються низькими середньодобові прирости молодняка на відгодівлі та жива маса тварин, проданих на м'ясо. Так, впродовж 2000–2013 рр. середньодобові прирости маси молодняка на відгодівлі становили 261–571 г, а середня жива маса однієї проданої тварини на м'ясо знаходилася у межах 325–431 кг. Така жива маса тварин, проданих на м'ясо, менша від рекомендованої ваги (500–550 кг) на 120–175 кг. При досягнутих середньодобових приростах маси тварин фактичний термін вирощування й відгодівлі молодняка великої рогатої худоби перевищує рекомендований – на 120–220 діб (4–7 міс.), що суттєво впливає на збільшення додаткових витрат кормів, трудових та інших ресурсів, зростання собівартості продукції та збитковості галузі.

Для досягнення рекомендованих параметрів середньої живої маси (500–550 кг) тварин при реалізації на м'ясо й терміну вирощування й відгодівлі (18–20 міс.), як свідчить література [12, с. 55], необхідно в кожному аграрному підприємстві забезпечити середньодобові прирости маси тварин на рівні 850–900 грамів, як це роблять у передових господарствах. Лише за рекомендованих параметрів буде забезпечено значну економію матеріальних, трудових і фінансових ресурсів, поліпшено економічну ефективність функціонування галузі м'ясного скотарства і підвищено конкурентоспроможність продукції.

На практиці досягти високих фінансових результатів у галузі м'ясного скотарства можна лише шляхом створення внутрігосподарської або міжгосподарської спеціалізації та концентрації виробництва.

Дослідження показали, (див. табл. 2), що упродовж 2010–2013 рр. у м'ясному скотарстві простежувалася негативна тенденція, а саме зменшення дохідності та

збільшення збитковості галузі сільськогосподарських підприємств західних областей України.

Кризовий стан м'ясного скотарства засвідчує, що дана галузь потребує удосконалення ціноутворення, створення належних умов утримання і догляду тварин шляхом внутрігосподарської спеціалізації та концентрації виробництва, зменшення собівартості продукції та державної підтримки.

Галузь свинарства сільськогосподарських підприємств в більшості західних областей України за останні (2010-2013) роки має позитивну динаміку розвитку, зокрема: збільшується поголів'я свиней, підвищуються середньодобові прирости маси тварин на дорощуванні й відгодівлі, що сприяло поліпшенню фінансових результатів галузі. Водночас збиткове свинарство у 2013 році, як видно з таблиці 2, мали сільськогосподарські підприємства (Закарпатської, Івано-Франківської, Рівненської, Чернівецької областей).

З метою визначення впливу факторів на прибутковість свинарства, провели групування аграрних підприємств усіх районів області за коефіцієнтом дохідності галузі упродовж 2010–2013 рр. (табл. 6).

Зазначимо, що термін відгодівлі свиней до 100 кг (стандартна забійна маса) у першій групі підприємств становив 301 добу, що на 52 доби більше порівняно із відповідним середньообласним показником. Отже, низькі середньодобові прирости маси тварин обумовлюють збільшення терміну відгодівлі свиней до 100 кг, а це, в свою чергу, веде до збільшення витрат матеріально-технічних, трудових та інших ресурсів, тобто зростання рівня собівартості продукції.

З підвищенням середньодобових приростів маси тварин, як видно з таблиці 6, скорочується термін відгодівлі тварин до 100 кг, і, як правило, зменшується собівартість 1 ц приросту маси тварин. Так, наприклад, у підприємствах третьої групи районів з порівняно найбільшим середньодобовим приростом маси свиней (504 г), термін відгодівлі тварин до 100 кг становив 196 діб, що на 105 діб менше, ніж у районах першої групи. Там повна собівартість 1 ц реалізованої маси свиней була порівняно найменшою (1357,32 грн.), що дало змогу отримати найбільше прибутку з розрахунку на 1 ц проданої продукції (235,04 грн.) та один район (6625,1 тис. грн.). При цьому рентабельність галузі свинарства досягла 17,3%.

Таблиця 6

Вплив основних факторів на формування дохідності й прибутковості галузі свинарства у підприємствах Тернопільської області, 2010 – 2013 рр.

Показники	Групи районів за коефіцієнтом дохідності, пунктів				по Разом групах
	I – до 1,00	II – 1,01–1,10	III – 1,11 і більше		
			всього	у т. ч. Терно- пільський, 2013 р.	
Кількість районів, один.	45	17	5	1	68
Коефіцієнт дохідності, пункт.	0,88	1,04	1,17	1,20	1,03
Поголів'я свиней на один район, тис. гол.	4,6	9,0	21,6	49,9	6,9

Середньодобовий приріст свиней на дорощуванні та відгодівлі, г	329	408	504	556	397
Термін відгодівлі свиней до 100 кг, діб	301	242	196	178	249
Продано свиней на м'ясо в розрахунку на один район, т	277	875	2819	8319	628
Повна собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.	1701,74	1366,59	1357,32	1317,16	1420,41
Ціна 1 ц реалізованої продукції, грн.	1478,25	1415,68	1592,36	1578,81	1456,32
Отримано прибутку (– збитку):					
на 1 ц проданої продукції, грн.	–293,49	49,29	235,04	261,65	35,91
на один район, тис. грн.	–619,2	431,5	6625,1	21766,6	225,6
Рентабельність (– збитковість) галузі, %	–13,1	3,6	17,3	19,9	2,5

Джерело: за розрахунками автора

Значно кращих результатів у галузі свинарства досягли підприємства Тернопільського району, в якому успішно функціонує свинокомплекс на 30 тис. свиней аграрного підприємства «Агропродсервіс» с. Настасів. У цьому районі підприємства мали порівняно найбільший середньодобовий приріст маси свиней (556 г), найменший термін відгодівлі тварин до 100 кг (178 діб, або 5,8 міс.). Все це дало змогу зменшити повну собівартість 1 ц реалізованої маси свиней до 1317,16 грн. та збільшити масу прибутку з розрахунку на 1 ц продукції і один район відповідно до 261,5 грн. та 21766,6 тис. грн., рівень рентабельності галузі свинарства підвищився до 19,9%.

Передовий досвід роботи аграрних підприємств засвідчує, що підвищення продуктивності тварин, концентрація і спеціалізація галузей тваринництва є головними внутрігосподарськими чинниками зменшення собівартості продукції.

Висновки. Таким чином, підвищити дохідність виробництва сільськогосподарської продукції у підприємствах можливо за рахунок: суттєвого зменшення собівартості одиниці всіх видів продукції шляхом підвищення урожайності культур і продуктивності тварин, концентрації і спеціалізації виробництва, запровадження прогресивних, ресурсозберігаючих технологій, раціонального використання матеріально-технічних, енергетичних, трудових та інших ресурсів; встановлення еквівалентних цін на всі види аграрної продукції шляхом державного регулювання процесу ціноутворення, підтримки товаровиробників, підвищення купівельної спроможності споживачів.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств : теорія, методика, аналіз : монографія / В.Г. Андрійчук. – Вид. 2-ге, без змін. – К. : КНЕУ, 2006. – 292 с.
2. Березівський П.С. Ефективність виробництва і формування ринку продуктів скотарства у Карпатському регіоні / П.С. Березівський. – Львів : Українські технології, 1998. – 254 с.

3. Брошак І. С. Моніторинг ґрунтів шляхом покращення родючості та економічної безпеки земель Тернопільської області : монографія / І.С. Брошак, Р.Б. Гевко, С.С. Никеруй та ін. – Тернопіль : Економічна думка, 2013. – 160 с.
4. Витрати та ефективність виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах (Моніторинг) / [Шпичак О.М., Воскобійник Ю.П., Шпикуляк О.Г. та ін.]; за ред. Ю.П. Воскобійника. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 440 с.
5. Губені Ю.Е. Підприємництво : навч. посіб. / Ю.Е. Губені. – Львів : Українські технології, 2012. – 572 с.
6. Дієсперов В.С. Ефективність виробництва в сільськогосподарському підприємстві : монографія / В.С. Дієсперов. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2008. – 340 с.
7. Доходи та фактори їх збільшення у сільськогосподарських підприємствах регіону: теорія, методика, практика / М.К. Пархомець, Л.М. Уніят // Інноваційна економіка. – 2013. – № 9. – С. 83-92.
8. Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва України (в цифрах) / [під кер. О.М. Шпичака]. – К. : Вц НАУ, 2006. – 248 с.
9. Ільчук М.М. Перспективи ефективного функціонування аграрних формувань / М.М. Ільчук, Р.М. Рудько // Біоресурси і природокористування. – 2010. – Т. 2, № 1-2. – С. 137-144.
10. Малік М.Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми: монографія / М.Й. Малік, О.А. Нужна. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.
11. Організаційно-економічний механізм забезпечення дохідності сільськогосподарських підприємств регіону : теорія, методика, практика: монографія / М. К. Пархомець, В. В. Гудак ; за ред. д-ра екон. наук, проф. М.К. Пархомця ; Терноп. нац. екон. ун-т. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – 255 с.
12. Пархомець М.К. Доходи галузей тваринництва та шляхи їх збільшення у аграрних підприємствах регіону / М.К. Пархомець, Л.М. Уніят // Вісник ТНЕУ. – 2014. – №1. – С. 49-62
13. Пархомець М.К. Організаційно-економічні основи розвитку молокопродуктового підкомплексу в ринкових умовах : [Монографія] / М.К. Пархомець. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 346 с.
14. Пархомець М.К. Організаційно-економічні засади підвищення ефективності функціонування цукробурякового підкомплексу АПК : [Монографія] / М.К. Пархомець, О.Р. Олійник. – Тернопіль : ТНЕУ. 2013. – 260 с.
15. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2008. – № 4. – С. 19-37.
16. Сільське господарство Тернопільської області за 2013 рік : [стат. збірник]. – Тернопіль: Головне управління статистики у Тернопільській області, 2014. – 216 с.

Пархомець Н. К., Уніят Л. Н. Анализ доходности основных отраслей аграрных предприятий и направления ее повышения в западных областях Украины

В статье рассмотрен анализ, проблемы и причины высокого уровня полной себестоимости единицы продукции основных отраслей сельского хозяйства на предприятиях западных областей Украины. Исследованиями установлено, что основными критериями определения доходности аграрных отраслей является получение максимума продукции при минимуме производственных затрат. Для мониторинга уровня доходности и конкурентоспособности основных отраслей сельского хозяйства принято

использовать коэффициент доходности, который показывает сколько прибыли получила отрасль в расчете на 1 грн расходов.

Ключевые слова: доходность, прибыль, сельское хозяйство, аграрные предприятия, себестоимость продукции.

Parhomets M. K., Uniyat L. M. Analysis of profitability of the main branches of agricultural enterprises and the direction of its increase in the western regions of Ukraine

The article deals with the analysis of the problems and the reasons for the high level of the full unit cost of basic branches of agriculture in the enterprises of the western regions of Ukraine. Research has shown that the main criteria for determining the profitability of agricultural industries is to obtain the maximum output with minimum production costs. To monitor the level of profitability and competitiveness of major sectors of agriculture decided to use margin, which shows how much profit sector received per 1 USD costs.

Key words: profitability, profit, agriculture, agricultural enterprises, the cost of production.

УДК 005.591.4:622.32(477)

Степанюк Галина Сергіївна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту і адміністрування
Івано-Франківського національного
технічного університету нафти і газу

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ ТЕХНОГЕННО НЕБЕЗПЕЧНИМИ НАФТОГАЗОВИМИ ПІДПРИЄМСТВАМИ

У статті розглянуто особливості функціонування техногенно небезпечних нафтогазових підприємств, що зумовлені неможливістю навіть сучасною технікою і технологією повністю виключити негативний вплив процесів буріння свердловин, видобування, транспортування і переробки нафти на навколишнє середовище через специфіку нафтогазової галузі. Представлено основні проблеми управління такими підприємствами на сучасному етапі суспільного розвитку на прикладі нафтогазових підприємств Західного нафтогазоносного регіону. Розроблено модель взаємодії суб'єкта і об'єкта управління з визначенням можливих варіантів одержання загального еколого-економічного результату.

Ключові слова: техногенно-екологічна безпека, техногенно небезпечні нафтогазові підприємства, особливості функціонування, проблеми управління, механізм управління.

Постановка проблеми. На сучасному етапі цивілізаційного розвитку екологічна ситуація характеризується наростанням деструктивних виробничих процесів через наявність значної частки техногенно небезпечних підприємств, на які припадає майже третина обсягів виробництва продукції. Саме техногенно небезпечні підприємства за певних умов можуть призвести до виникнення надзвичайних ситуацій аварійного і катастрофічного характеру та пов'язаних з цим значних еколого-економічних втрат. Це стосується і нафтогазових підприємств, що засвідчує катастрофа у Мексиканській затоці, рекордно великий розлив нафти з нафтопроводу, що прорвався 2011 року у канадській провінції Альберта, а також численні проблеми пов'язані із забрудненням довкілля при розробці нафтогазових родовищ на території України у тому числі на території Західного нафтогазоносного регіону.

Тому, зважаючи на те, що у міру розвитку техногенної діяльності повністю виключити її негативні наслідки неможливо політика управління техногенно-екологічною безпекою на всіх рівнях повинна будуватись на знаходженні оптимуму між корисністю такої діяльності і рівнем її загроз та негативного впливу на довкілля.

Отже, в основі стратегії функціонування небезпечного підприємства у відношенні до прилеглих територій та їх соціуму повинні бути закладені послідовні дії зі зниження рівня техногенної небезпеки шляхом оптимізації виробничої структури чи проведення радикальних змін недосконалих виробничих процесів на підприємствах, функціонування яких пов'язане із значними економічними збитками від забруднення довкілля для досягнення найбільш бажаного еколого-економічного результату. Між тим, згідно з керівними принципами Декларації з навколишнього середовища та розвитку (Ріо-де-

Жанейро, 1992 р.) зусилля держави мають бути спрямовані на забезпечення природної і техногенно-екологічної безпеки на всіх її рівнях – загальнодержавному, регіональному й локальному – в умовах конкурентоспроможного підприємництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для вирішення еколого-економічних проблем на промислових підприємствах та порушених територіях в умовах трансформації економіки в екологічно безпечну потрібен комплексний підхід, серед першочергових завдань якого – розробка заходів з підвищення рівня техногенно-екологічної безпеки та раціональне використання природних багатств держави. Управління техногенно-екологічною безпекою є однією з найважливіших функцій у загальній системі управління, чому присвячено чимало праць у сучасній науковій літературі.

Найбільше уваги питання управління техногенно-екологічною безпекою, концепції мінімізації ризику, попередження надзвичайних ситуацій техногенно походження та ліквідації їх наслідків, пошуку практичних рекомендацій, які корисні для менеджменту у сфері техногенної безпеки та безпеки життєдіяльності на рівні держави, регіону та господарюючого суб'єкту отримали у працях таких вітчизняних та російських авторів: С. Вакуленка, С. Дорогунцова, Л. Мельника, Н. Мінакової, Г. Обиход, Д. Округіна, І. Підкамінного, Г. Плосконос, А. Проценка, Є. Хлобистова, І. Шевченка, В. Шевчука [2; 4; 5-7; 9].

Постановка завдання. Дана стаття покликана зосередити увагу на особливостях функціонування і проблемах управління техногенно небезпечними підприємствами на сучасному етапі суспільного розвитку та виявити основні з них, які характерні для нафтогазових підприємств Західного нафтогазоносного регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку з тим, що діяльність кожного промислового підприємства в усіх режимах його функціонування тією чи іншою мірою впливає на здоров'я та тривалість життя персоналу, населення регіону, а також на стан навколишнього середовища, правомірно визначати будь-які підприємства які можуть бути техногенно небезпечними об'єктами.

Дослідження поняття техногенно небезпечні підприємства з позицій існуючої нормативної бази дозволило запропонувати автору таке їхнє визначення – це такі промислові суб'єкти господарювання, у результаті діяльності яких при певних умовах можливе виникнення значних небажаних явищ, ситуацій чи процесів (техногенно небезпечних факторів), вплив яких на навколишнє середовище і людину може призвести до погіршення стану навколишнього середовища та відхилення стану здоров'я людини від середньостатистичного значення або її загибелі.

Відомо, що управління – це процес забезпечення діяльності підприємства у відповідності з його планами, який спрямований на ефективне та результативне використання ресурсів для досягнення поставленої мети [3, с. 60]. У ході цього процесу реалізуються принципи, методи, процедури, які спрямовують діяльність всіх структурних підрозділів на досягнення цілей організації.

Якщо проаналізувати увесь ланцюжок діяльності сучасного екологічно або потенційно небезпечного підприємства (від проекту до випуску готової продукції та створення планів на майбутнє), то можна зробити висновок що кожна наступна ланка не в змозі нормально функціонувати без дієздатності попередньої. Проблема у функціонуванні будь-якої із них спричиняє неможливість досягнення визначеної мети діяльності промислового підприємства та забезпечення техногенно-екологічної безпеки. Головною особливістю проблемної ситуації є те, що вона потенційно або реально може спричинити можливість руйнування усієї виробничо-економічної структури підприємства та

призвести до виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру. Тобто бачимо, наскільки важливим є ефективне функціонування кожної складової та якісне вирішення проблемних питань, що дозволить підприємству як суб'єкту управління ефективно розвиватися в екологічно безпечному напрямку.

Базуючись на процесному та системному підходах, ми вважаємо, що управління техногенно небезпечним підприємством має бути орієнтоване на перспективу, виходячи із вимог і тенденцій зовнішнього та внутрішнього середовища, а механізм досягнення підприємством безпечного та стійкого стану обумовлюється тісною взаємодією і координацією всіх складових системи управління, таких як: екологічні закономірності та політика; регулятивні закони; стандарти, нормативи, ліміти; кадастри і механізми (методи) управління.

Тому визначення основних принципів, методів і механізму управління техногенно небезпечним підприємством з точки зору його еколого-економічної безпечності (досягнення прийнятного рівня ризику) є основою оптимальної взаємодії складових техногенно небезпечного виробництва і навколишнього природного середовища. З метою вдосконалення механізму управління техногенно небезпечним підприємством пропонується модель, яка ілюструє взаємодію суб'єкта і об'єкта управління з визначенням можливих варіантів одержання загального еколого-економічного результату (рис. 1).

На рис. 1 прийняті наступні позначення: СУ – суб'єкт управління (системи управління і менеджменту, керівництво підприємства, менеджери різних служб та підрозділів); ОУ – об'єкт управління (бізнес-процеси, виконавчий персонал підприємства); КУВсу – комплексний управлінський вплив СУ на ОУ; Ір.о., Ін.п.с. – вхідна інформація про ситуацію в ринковому оточенні і стан навколишнього природного середовища, яка враховується одночасно як СУ так і персоналом ОУ при виробленні тих чи інших рішень в процесі формування управлінських впливів та їх реалізації; Зв.зв1, Зв.зв2, – інформаційний зворотний зв'язок, отримуваний СУ у вигляді позитивних і негативних економічних результатів; С, З, Л, Ф – відповідно сировинні, техніко-технологічні (основні засоби), людські та фінансові ресурси, які трансформуються в загальний результат функціонування системи Заг.Рез., що розділяється на позитивний економічний результат (Ек.Рез. (+)) і негативний (Ек.Рез. (-)); (Рез. (+) ≤ Рез. (-), Рез. (+) << Рез. (-), (Рез. (+) ≥ Рез. (-), Рез. (+) >> Рез. (-)) – серія рівнянь результатів діяльності підприємства.

Розглядаючи модель взаємодії складових управління техногенно небезпечним підприємством і функціонування його еколого-економічної системи можна проаналізувати різні варіанти одержання загального результату в процесі діяльності такого підприємства з врахуванням механізмів зворотного зв'язку на суб'єкт управління. При цьому ОУ трансформує комплекс наявних в еколого-економічній системі ресурсів С, З, Л, Ф, покриваючи їх дефіцити із зовнішнього оточення та внутрішнього середовища, у кінцевий результат Ек.Рез.(+) (продукція, роботи, послуги). Ресурси, які не увійшли у продукт праці повертаються у навколишнє середовище як відходи виробництва Ек.Рез.(-).

Суб'єкт управління генерує комплекс управлінських рішень (КУВсу) впливу на персонал, а через нього на всі інші види виробничих ресурсів, згідно вхідної інформації: про ситуацію в ринковому оточенні (Ір.о.) і стан навколишнього природного середовища (Ін.п.с.); про місію і мету господарської діяльності, встановлені цілі і деталізовані завдання, способи їх здійснення; про поточний стан об'єкту і використання природних ресурсів, про ступінь його фізичного впливу на населення та інші суб'єкти

господарювання та про досягнуті результати його діяльності через зворотній зв'язок (Зв.зв.1, Зв.зв.2).

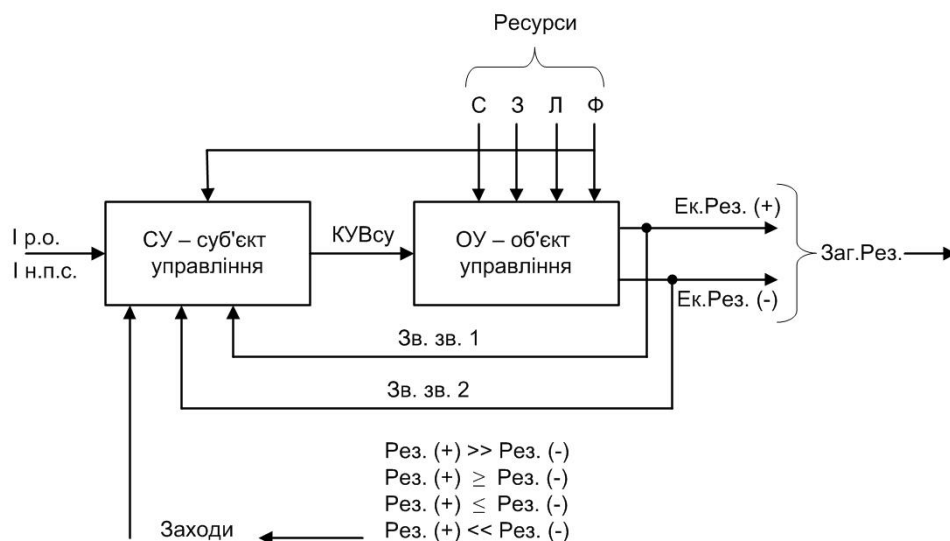

Рис. 1. Модель взаємодії складових управління техногенно небезпечним підприємством з визначенням можливих варіантів одержання загального еколого-економічного результату (джерело: складено автором)

Суб'єкт управління генерує комплекс управлінських рішень (КУВсу) впливу на персонал, а через нього на всі інші види виробничих ресурсів, згідно вхідної інформації: про ситуацію в ринковому оточенні (Ір.о.) і стан навколишнього природного середовища (Ін.п.с.); про місію і мету господарської діяльності, встановлені цілі і деталізовані завдання, способи їх здійснення; про поточний стан об'єкту і використання природних ресурсів, про ступінь його фізичного впливу на населення та інші суб'єкти господарювання та про досягнуті результати його діяльності через зворотній зв'язок (Зв.зв.1, Зв.зв.2).

Визначення загального результату діяльності підприємства, з економічної точки зору, можна здійснити в рамках концепції «витрати-вигоди». Під впливом різноманітних факторів в об'єкті управління настають зміни, які можна виразити деякою величиною. У випадку позитивних змін, підприємство отримує вигоди, негативних – збитки або втрати. Отже, у результаті впливу суб'єкту на об'єкт в процесі діяльності підприємства на виході одержуємо певний економічний результат, який розділено на бажаний (позитивний) – отримані вигоди, дохідна частина фінансової підсистеми (Ек.Рез.(+)), небажаний (негативний) – завдані збитки і втрати, витратна частина фінансової підсистеми (Ек.Рез.(-)). У лівій частині серії рівнянь представленої моделі (рис.1.) відображено позитивний економічний результат, а в правій – всі витрати і втрати, які несе підприємство. Тоді загальний результат (ефект) змін з точки зору суб'єкта безпеки (СУ) визначено як різниця вигід і завданого підприємству збитку.

Побічним результатом техногенної діяльності є виникнення додаткових шкідливих (небезпечних) факторів, що небажаним чином діють на живі та неживі об'єкти. Якщо негативні результати як небажані наслідки діяльності підприємства переважають (Рез. (+) ≤ Рез. (-), Рез. (+) << Рез. (-)) і в кінцевому варіанті загальний результат (Заг.Рез.) отримуємо зі знаком «-», то об'єкту безпеки (ОУ) нанесений збиток і це є основою для

прийняття рішення про проведення необхідних змін на підприємстві з метою уникнення негативних наслідків в подальшій його діяльності.

Отже, в основі стратегії функціонування небезпечного підприємства у відношенні до промислової зони та прилеглих територій повинні бути закладені послідовні дії зі зменшення рівня техногенної небезпеки шляхом оптимізації виробничої структури чи проведення радикальних змін на підприємстві за сценарієм збільшення бажаних результатів діяльності (Рез. (+) $\geq$ Рез. (-), Рез. (+) $\gg$ Рез. (-)) і поступового зменшення економічних збитків від екологічних порушень. Такий аналіз дасть змогу ефективно вирішувати задачі управління (оптимізації) для підприємства за сценарієм зменшення техногенного навантаження на навколишнє природне середовище і досягнення найбільш бажаного економічного результату.

Протягом останніх років у розвитку багатьох підприємств нафтогазового комплексу спостерігається ряд негативних процесів, які мають істотний вплив на розвиток галузі. Причини такої ситуації полягають як у загальних для всієї економіки України проблемах, викликаних процесами реформування, так і пов'язаних з внутрішніми проблемами окремих підприємств, які поглиблюються внаслідок старіння технологій та обладнання, зниження темпів відновлення і модернізації виробництва.

Дослідження екологічних проблем та оцінка функціонування основних нафтогазових підприємств на території Західного нафтогазозного регіону (НГВУ «Долинанафтогаз», НГВУ «Надвірнанафтогаз», Долинський ГПЗ, Прикарпатське УБР, Управління магістральних газопроводів «Прикарпаттрансгаз», ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття») показали, що найбільш значними техногенно небезпечними факторами їхнього впливу на довкілля є: механічне пошкодження поверхні; забруднення атмосферного повітря, ґрунтів, поверхневих та підземних вод хімічними речовинами, відходами виробництва і споживання; шумове навантаження. Найбільш агресивними техногенними забруднювачами довкілля є нафта та нафтопродукти, високомінералізовані пластові води, відходи буріння і хімреагенти. Вони по-різному проявляють себе на основних стадіях розвідки нафтогазових родовищ, спорудження і експлуатації нафтогазових промислів, нафто- і газопереробки та при аварійних ситуаціях. Ступінь їх впливу на довкілля у більшості випадків залежить від природних умов, властивостей екосистем і визначається стійкістю останніх до розміщених техногенних об'єктів з врахуванням екологічного ризику освоєння території. У зв'язку з цим характер впливу об'єктів нафтогазового комплексу на довкілля доцільно визначати з врахуванням двох основних сукупностей факторів: 1) властивостей природних комплексів і їх компонентів; 2) специфіки та інтенсивності впливу на них господарської діяльності нафтогазових підприємств.

До типових проблемних місць даних підприємств належать такі:

- нанесення шкоди навколишньому середовищу;
- недотримання законодавчих вимог з охорони довкілля;
- постійне збільшення споживання ресурсів;
- високий рівень зносу зовнішніх і внутрішніх комунікацій, що є постійною загрозою виникнення аварійних ситуацій.

Процес видобування нафти є найбільш техногенно небезпечним виробництвом і у відповідності з нормативною документацією його віднесено до видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку. На його частку припадає 8 – 10% загального негативного впливу на природу: порушується поверхневий покрив, забруднюється земля, атмосфера і вода внаслідок витікання нафти, газових факелів, зливання пластової води [1,

с. 59]. Значна частина нафти в регіоні видобувається на родовищах, що експлуатуються тривалий час, які часто обладнані малопристосованою до сучасних вимог охорони природи технікою, де ще використовується і застаріла технологія. Все це сприяє появі аварійних розливів і витоків продукції свердловин інколи із значними негативними наслідками для навколишнього середовища.

Підсумовуючи розглянуті умови та особливості функціонування нафтогазовидобувних підприємств Західного нафтогазоносного регіону і проблеми, що з цим пов'язані можна виділити наступні недоліки в організації їх природоохоронної діяльності: незадовільна якість очищення нафтопромислових стічних вод; викиди нафтового газу в атмосферу і спалювання його у факелах; факти залпових скидів забруднюючих промислових стоків у водойми, псування земель в результаті проривів нафтопроводів і водойм стічних вод; численні аварійні випадки на підприємствах; не повсюдно організований облік водоспоживання та водовідведення; практична відсутність обліку втрат нафти і стічних вод при видобутку, підготовці та транспортуванні, а також виходу інших забруднюючих речовин у навколишнє середовище.

Отже, у результаті діяльності нафтогазових підприємств виникають дві групи проблем: проблеми функціонування та проблеми в управлінні такими підприємствами. Проблеми функціонування проявляються у нераціональному природокористуванні і визначаються різними масштабами впливів і їх специфічним характером в залежності від особливостей технологічних процесів виробництва. Крім того, існує зворотній зв'язок між діяльністю нафтогазових підприємств і впливом на них видозміненого навколишнього середовища, – це призводить до того, що підприємства функціонують менш ефективно в забрудненому середовищі і, відповідно, їм наноситься збиток.

Основна причина проблем другої групи полягає у низькій ефективності використання механізмів екологічного контролю та екологічної відповідальності в управлінні техногенно небезпечних нафтогазових підприємств, які не сприяють ефективній природоохоронній діяльності в результаті досить низької екологічної плати, що не відшкодовує реальний економічний збиток від екологічних порушень і необхідні витрати на усунення забруднення довкілля, а також через відсутність належного стимулювання охорони навколишнього середовища. Стимулювати природоохоронну діяльність можна тільки доводячи ефективність еколого-економічних заходів, тобто вираховуючи втрати від пасивності і ефект від активного впровадження таких заходів.

Тому необхідним є пошук більш ефективних техніко-технологічних рішень, що дозволяють з найменшим шкідливим впливом на навколишнє середовище видобувати і транспортувати нафту і газ, підвищувати нафтовіддачу родовищ, швидко і без ускладнень усувати причини і наслідки аварійних розливів і технологічних викидів продукції свердловин, а також проводити заходи з підвищення рівня техногенної і екологічної безпеки.

Крім того, для ефективного управління техногенно небезпечними нафтогазовими підприємствами стратегічний підхід має поєднуватися із системою управління навколишнім середовищем. При цьому для стратегії відповідності досить традиційної системи управління навколишнім середовищем, орієнтованої на виконання національних вимог, а для досягнення конкурентних переваг і сталого розвитку необхідно перебудовувати існуючу систему на базі міжнародних стандартів та впровадження ефективних управлінських технологій, наприклад запропоновану автором технологію еколого-економічного реінжинірингу [8].

Висновки. Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що у стратегічному

плані основою екологічно-орієнтованого розвитку нафтогазової галузі має бути орієнтація суб'єктів господарювання на врахування змін і вимог до сучасних технологічних, управлінських, соціальних і екологічних умов. Окреслені особливості функціонування та наведені проблеми управління техногенно небезпечними нафтогазовими підприємствами доводять доцільність впровадження прогресивних управлінських технологій екологізації суспільного виробництва, з метою оздоровлення як окремих підприємств так і структурної перебудови нафтогазової галузі, враховуючи сучасні світові напрацювання в сфері регулювання раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища, а також регіональні особливості порушених територій.

Однак, незважаючи на численні дослідження проблем техногенно небезпечних підприємств та можливих напрямків екологізації виробництва, особливої уваги заслуговує подальше поглиблене дослідження питань, пов'язаних з формуванням концепції комплексної моделі гармонійного функціонування і управління всіма складовими техногенно небезпечного нафтогазового підприємства або суб'єктів на їх основі. Тобто, з одного боку, необхідний механізм управління для одержання високих виробничих показників та економічної ефективності, а з другого – механізм управління для сприяння збереженню та ефективному відтворенню природних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Бойко В.С. Розробка та експлуатація нафтових родовищ : підруч. / В.С. Бойко – [3-є допов. вид.]. – К. : «Реал-Принт», 2004. – 695 с.
2. Вакуленко С.В. Информационные технологии обеспечения процесса управления экологической безопасностью при эксплуатации нефтеперерабатывающих предприятий / С.В. Вакуленко, М.А. Балабанов // Вестник Санкт-Петербургского университета ГПС МЧС России. – 2009. – №3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vestnik.igps.ru/wp-content/uploads/V3/1.pdf>.
3. Войнаренко М. Управління економічною безпекою підприємств на основі оцінки відхилень порогових показників / М. Войнаренко, О. Яременко // Економіст. – 2008. – №12. – С. 60-63.
4. Дорогунцов С.І. Сталий розвиток і безпека : аспекти сполучення / С.І. Дорогунцов, О.М. Ральчук. – К. : Т-во «Знання» України, 2002. – 34 с.
5. Мінакова Н. Економічний механізм управління надзвичайними ситуаціями техногенного характеру / Н. Мінакова, А. Стрілець, Ю. Драчук // Вісник ТАНГ. – 2005. – №3. – С. 143-151.
6. Округин Д.Г. О роли экономических механизмов в управлении техногенной безопасностью предприятий / Д.Г. Округин, Г.Ф. Яричина // Успехи современного естествознания. – 2009. – №8. – С. 71-73.
7. Проценко А.Н. Об основных принципах и механизмах управления региональной безопасностью / А.Н. Проценко // Научный журнал «Проблемы анализа риска». – 2006. – Том3. – №3. – С. 256-292.
8. Степанюк Г.С. Концепція еколого-економічного реінжинірингу виробничих процесів техногенно небезпечних нафтогазових підприємств / Г.С. Степанюк, Д.В. Тимошенко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності : Зб. наук. праць. – Маріуполь : ДВНЗ «ПДТУ», 2012. – Вип. 1, Т. 3. – С. 103-108.
9. Хлобистов Є.В. Екологічна безпека трансформаційної економіки / РВПС України НАН України; відп. ред. Дорогунцов С.І. / Є.В. Хлобистов. – К. : Агенство «Чорнобильінтерінформ», 2004. – 336 с.

Степанюк А. С. Особенности функционирования и проблемы управления техногенно опасными нефтегазовыми предприятиями

В статье рассмотрены особенности функционирования техногенно опасных нефтегазовых предприятий, обусловленные невозможностью даже современной техникой и технологией полностью исключить негативное воздействие процессов бурения скважин, добычи, транспортировки и переработки нефти на окружающую среду из-за специфики нефтегазовой отрасли. Представлены основные проблемы управления такими предприятиями на современном этапе общественного развития на примере нефтегазовых предприятий Западного нефтегазоносного региона. Разработана модель взаимодействия субъекта и объекта управления с определением возможных вариантов получения общего эколого-экономического результата.

Ключевые слова: техногенно-экологическая безопасность, техногенно опасные нефтегазовые предприятия, особенности функционирования, проблемы управления, механизм управления.

Stepanjuk A. S. Features of functioning and management problems technological hazards oil and gas companies

The operation features of industrial hazardous oil and gas companies which are caused by the inability to even modern equipment and technology to completely eliminate the negative impact of drilling, production, transportation and refining of oil on the environment due to the nature of oil and gas industry. The basic problems of managing such companies at the present stage of social development in the case of oil and gas companies of Western oil and gas region are highlighted. It is developed the model of interaction between subject and object of the management with determining the options for obtaining the definition of general environmental and economic performance.

Key words: industrial and ecological safety, industrial hazardous oil and gas companies, problems of management.

УДК 334.716.009.12

Легкий Василь Іванович,
кандидат економічних наук,
завідувач кафедри економічної теорії
та управління персоналом імені академіка УАН З. Маніва
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ЕТАПИ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА ТА ВИДИ СТРАТЕГІЙ ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ

У статті досліджено сутність поняття «конкурентоспроможність підприємств» етапи оцінки та рівні конкурентоспроможності, розроблена модель поетапної оцінки і розробки стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємства. Викладені основні групи стратегій підвищення конкурентоспроможності підприємства в сучасних ринкових умовах.

Ключові слова: конкурентоспроможності, конкурентоспроможності підприємства, рівні конкурентоспроможності підприємства, стратегія конкурентоспроможності.

Постановка проблеми. В умовах сильної конкуренції будь-який господарюючий суб'єкт для нормального функціонування і оцінки своїх перспектив на майбутнє повинен знати свою конкурентоспроможність. Маючи в розпорядженні інформацію про конкурентні позиції, підприємства дістають можливість визначити свої переваги і вузькі місця, вибрати правильну стратегію і тактику поведінки, адекватну реаліям ринкових процесів. Тому проблема досягнення конкурентоспроможності підприємства є актуальною і потребує докладного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та практичних питань визначення сутності конкурентоспроможності підприємств, методів її оцінки та підвищенню присвячено багато робіт вітчизняних та зарубіжних вчених. Так в роботі А. Денисової [2] розглянуті неформалізовані методи оцінки конкурентоспроможності підприємств. В роботах Ю. Іванова [6], О. Тищенко [7] докладно розглянуті методи інтегральної оцінки конкурентоспроможності підприємств. І. Ансофф [1] приділяє увагу конкурентному позиціонуванню підприємства в ринковому середовищі. Нагромадження в науковій літературі великого обсягу матеріалу відносно питань оцінки конкурентоспроможності підприємств обумовлює необхідність його впорядкування та всебічного аналізу.

Постановка завдання. Мета написання статті полягає у тому, щоб узагальнити і систематизувати етапи оцінки, рівні конкурентоспроможності підприємств та види груп стратегій її підвищення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конкурентоспроможність є однією з основних категорій, що широко використовується в теорії та практиці економічних наук, багатоаспектним поняттям, що в перекладі з латинської мови означає суперництво, боротьба за досягнення найкращих результатів [4, с. 28].

Основою розуміння сутності поняття конкурентоспроможності підприємства є дослідження М. Портера, який оприлюднив теорію конкурентної переваги, згідно з якою конкурентоспроможність підприємства може бути оцінена у межах груп підприємств, які належать до однієї галузі [8].

Конкурентоспроможність підприємства – здатність виробляти й реалізовувати свою продукцію швидко, дешево, якісно, продавати її в достатній кількості, при високому технологічному рівні обслуговування. Конкурентоспроможність підприємства – це можливість ефективно розпоряджатися власними й позиковими ресурсами в умовах конкурентного ринку [5, с. 7].

В економічній літературі пропонують розрізняти чотири основні рівні конкурентоспроможності підприємства [3]:

- перший рівень – менеджери дбають лише про випуск продукції, на споживача не зважають;
- другий рівень – менеджери прагнуть, щоб продукція підприємства повністю відповідала стандартам, встановленим конкурентами;
- третій рівень – менеджери уже не зважають на стандарти конкурентів, а вже самі потроху стають «законодавцями моди» у галузі;
- четвертий рівень – коли успіх у конкурентній боротьбі забезпечує насамперед не виробництво, а управління і підприємство повністю стає «законодавцем моди» на певному ринку.

Таким чином, під рівнем конкурентоспроможності підприємства слід розуміти, відносний показник, що відбиває характеристику його можливостей протистояти конкурентному натиску на конкретних ринках (окремих сегментах) в певний період часу. При цьому методи його встановлення, незважаючи на традиційний набір обчислювальних процедур, можуть істотно відрізнятися. Зокрема, відмінності часто спостерігаються по складу локальних (приватних) показників, що значною мірою залежить від галузевої спеціалізації підприємства, масштабів виробництва, організаційної структури використання інструментів маркетингу і т. д.

Узагальнений алгоритм оцінки конкурентоспроможності підприємства представлений на рисунку 1.

Починати дослідження і оцінку конкурентоспроможності підприємства слід з аналізу стану його місця і ролі в конкурентному середовищі. При цьому важливо знати не лише частку ринку і займаних сегментів, але і що відбуваються в них зміни. Також необхідно чітко представляти міру популярності цього підприємства (стосунки до нього споживачів, установить мотиви переваг при виборі, того, або іншого виробника при купівлі продукції, включаючи якість, рівень цін, дизайн, упаковку і т. д.). За результатами моніторингу проводиться зіставлення показників з аналогічними характеристиками конкуруючих суб'єктів і виконуються прогностичні розрахунки на майбутнє. При широкій номенклатурі виробів необхідно увесь асортимент продукції розбити по товарних групах, ґрунтуючись на ряду критеріїв (вид продукції, упаковки, ціна, клас і т. д.). Тут також важливо враховувати динаміку цього показника.

Джерелом інформації можуть являтися торгові точки, в яких реалізується продукція цього підприємства і конкурентів. Це дослідження проводиться шляхом опитування за допомогою розробленої анкети. При цьому з'ясовується, чи уся продукція реалізується, чи влаштовують споживачів ціни на товари, яка думка про компанію, її продукції потенційних покупців, мотиви споживчих переваг при купівлі продукції того або іншого товаровиробника і т. д. Отримані відомості створюють інформаційне поле

аналізу і дозволяють дати оцінку конкурентного положення досліджуваних суб'єктів ринку в динаміці за визначений період часу, виявити зміни ринку в цілому і його сегментів, встановити причини таких змін, провести зіставлення конкретних показників з аналогічними характеристиками конкурентів і перейти до необхідним розрахунків.

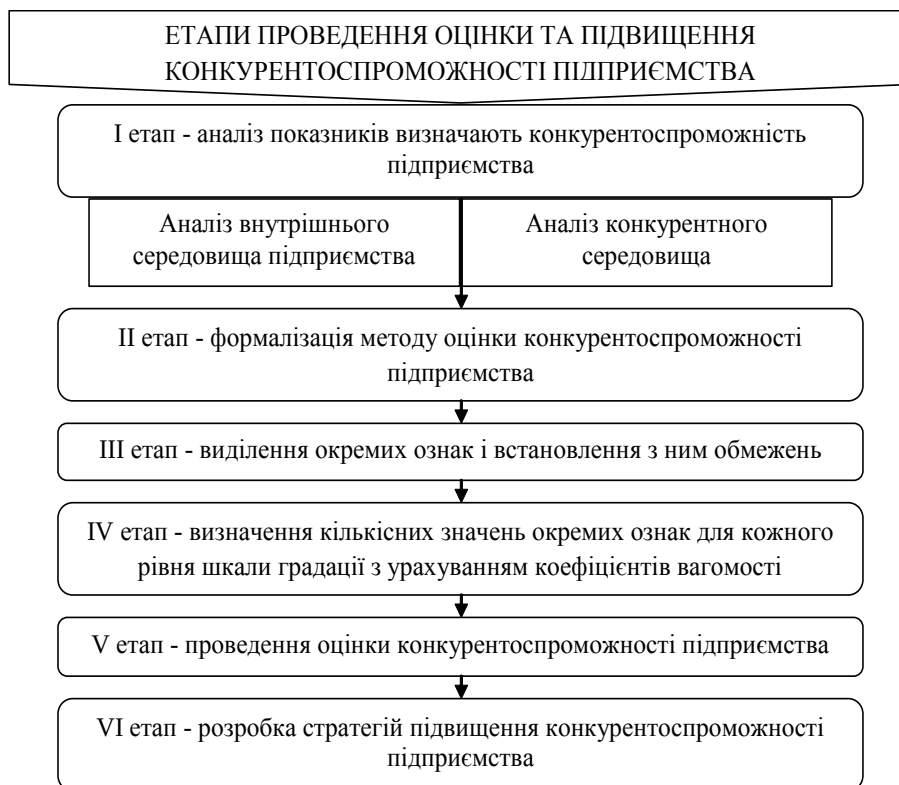

Рис. 1. Модель поетапної оцінки і розробки стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємства

Для оцінки конкурентоспроможності підприємств, що випускають широкий асортимент продукції, можна використовувати модель, що дезагрегує, із застосуванням деталізованих показників, характеризують кожну конкретну групу товарів. Це необхідно для визначення місця, займаного цією товарною групою (чи окремого виробу) у ряді представленої на ринку аналогічної продукції.

Важлива роль в оцінці внутрішнього середовища підприємства відводиться відбору показників, що входять в систему оцінки, і безпосередньо характеризують результати його діяльності. Такими основними індикаторами для промислових підприємств : якість продукції (включаючи частоту, кількість повернення і рекламаций, наявність і величину браку); широта асортименту (число найменувань виробів, різновиди упаковки, маси і ін.); собівартість одиниці продукції (по видам); ціни на товари, що випускаються; розмір прибутку (збитків); рівень рентабельності; наявність власного капіталу; ліквідність активів, кредитоспроможність і платоспроможність; рівень використання виробничих потужностей; кадровий потенціал (рівень кваліфікації, плінність); розмір середньої заробітної плати і ін. Для порівняльної оцінки цих показників і зіставлення їх з аналогічними показниками конкурентів можна використовувати SWOT – аналіз, який

дозволяє виявити сильні і слабкі сторони підприємства і розробити стратегію і тактику роботи на ринку на перспективу.

У розроблених за результатами дослідження методичних положеннях найбільш важливе місце відводиться відбору (виділенню) найважливіших характеристик (ознак) конкурентоспроможності підприємств і визначенню міри значущості кожної ознаки. Це пов'язано з тим, що виділені ознаки створюють основу для кількісної оцінки і міри їх впливу на кінцевий результат.

Для оцінки внутрішніх елементів, визначальних конкурентоспроможність підприємств, пропонується використовувати наступні показники: якість продукції (з урахуванням наявності і величини браку, частоти і кількості рекламаций); широта асортименту; собівартість одиниці продукції (по видах); рівень цін; рівень використання виробничих потужностей (тенденції зміни); розмір прибутку (збитку); рівень рентабельності; фінансовий стан; кредитоспроможність; платоспроможність і ін.

Рівень використання виробничої потужності є найважливішою техніко-економічною характеристикою, впливає на розмір витрат, цін на продукцію і, зрештою на конкурентоспроможність підприємства.

Техніко-економічний рівень – комплексна характеристика, яка відрізняється специфікою розрахунку і вимагає системного підходу до оцінки. Технічний рівень підприємства визначається по усьому парку устаткування. При цьому за основу можуть бути прийняті: віковий ценз, міра оновлення устаткування і ін. Спочатку визначаються локальні показники, потім з урахуванням вагових коефіцієнтів їх значимості встановлюється узагальнюючий показник.

Економічні показники враховують такі аспекти, як рівень рентабельності (продукції, виробництва, продажів, активів і підприємства); розмір виробничих витрат; продуктивність труда; фондовіддача; витрати на гривню товарної продукції і ін. Спочатку виконуються розрахунки по локальних напрямках, з наступною інтегральною оцінкою. Потім визначається загальний показник по сукупності економічних і технічних параметрів з урахуванням їх значущості.

Фінансова стійкість залежить від наступних показників: загальній (абсолютній) і відносній ліквідності; автономії підприємства; оборотності оборотних коштів і платоспроможності.

Конкурентоздатне підприємство випускає конкурентоздатну продукцію, яка являється комплексною характеристикою і підлягає оцінці по якісним параметрах, широті асортименту і ціновому чиннику з наступним синтезом в єдиного вимірника.

Рівень дистрибуції і широта асортименту не представляють складності в встановленні.

Корпоративна культура формує імідж підприємства, який являється однією з найважливіших характеристик його привабливості на ринку. Чинники іміджу відрізняються великою різноманітністю: популярність, як підприємства, так і його продукції; позиція на ринку; наявність бренду і т. д. Тут потрібні спеціальні дослідження для встановлення кількісних показників. Можлива оцінка (у балах) за спеціально розробленою шкалою. Рівень інноваційної активності визначається мірою готовності підприємства до оновлення по усіх елементах виробництва: нова продукція, техніка, технологія, упаковка і т. д.

Визначення конкурентоспроможності підприємства є складним процесом і вимагає залучення вчених і висококваліфікованих фахівців в якості експертів. Особливо це важно

при встановленні кількісних показників, де неможливо їх встановити розрахунковим шляхом, як по параметрах конкурентоспроможності, так і по вагових коефіцієнтах.

Оцінку конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта можна проводити як по одному підприємству, так і порівняно з іншими представниками ринку. Крім того, рівень конкурентоспроможності може розглядатися в динаміці за різні періоди часу. Це дозволяє виявити тенденцію зміни конкурентного потенціалу.

Різні види і рівні конкуренції зумовлюють пошук різних способів зміцнення підприємствами своїх позицій на ринку і, відповідно, розробку стратегій адекватного реагування на мінливість ринкового середовища. Можна виділити серед них декілька основних груп:

1. Стратегія лідерства на основі низьких витрат. У основу цієї стратегії покладено створення стійкої переваги у витратах перед конкурентами і прагнення стати постачальником на ринок найдешевших товарів, привабливих для широкого круга споживачів. Широкому застосуванню цієї стратегії перешкоджають такі чинники, як інфляція, недосконалість законодавства, проблеми із забезпеченням сировиною та ін.

2. Стратегії індивідуалізації складаються в прагненні зробити свою продукцію унікальною, щоб вона вигідно відрізнялася від товарів конкурентів і за рахунок цього стала більше привабливою для широкого круга покупців. Успіх при реалізації цієї стратегії може бути забезпечений тільки при ретельному вивченні потреб покупців. Правильне використання цієї стратегії забезпечує підприємствам стабільно високий прибуток, коли дельта підвищення ціни на продукцію перевищує додаткові витрати на здійснення індивідуалізації продукту. Реалізація стратегії індивідуалізації на практиці закінчується невдачею, у разі, якщо покупці не оцінили унікальність цієї торгової марки і віддали перевагу продукції конкурентів.

3. Стратегії концентрації на ринковій ніші відрізняє зосередження уваги на вузькій ділянці ринку. Тут домінує пропозиція вузькому сегменту ринку продукції, що відповідає його смакам і потреби. Цільова ніша ринку може визначатися регіональними особливостями, витікаючими із спеціальних вимог до продукції, або спеціальними властивостями товару, привабливими для учасників тільки цього ринкового сегменту. Завдання полягає в кращому, ніж це роблять конкуренти, обслуговуванні покупців такої ринкової ніші.

4. Стратегія найкращої вартості полягає в тому, що в ній упор робиться на пропозиції споживачам більшої реальної цінності товару шляхом поєднання низьких витрат і диференціації якості. Щоб стати виробником з найкращою вартістю, підприємству необхідно забезпечити високу якість продукції і надати їй потрібні властивості при нижчих, порівняно з конкурентами, витратах.

5. Стратегія інновації може забезпечити підприємству конкурентне перевага в отриманні монопольного, надвисокого прибутку і досягненні б-строого економічного зростання. Перевага господарюючого суб'єкта, що реалізує дану стратегію, засноване на тому, що він є першим або в цьому бізнесі, або на визначеній території, або на новому ринку (сегменті). Основні особливості конкурентного переваги, пов'язаної із стратегією інновації, полягають у використанні продуктових, технологічних, організаційних і інших нововведень. Це зв'язано зі значним ризиком, проте у разі успіху забезпечує високий прибуток за рахунок встановлення монопольних цін. Орієнтовані на інноваційну діяльність підприємства повинні мати в розпорядженні висококваліфікованим персонал, достатніми фінансовими ресурсами для створення і виведення новинок на ринок. Така стратегія властива переважно великим компаніям.

6. Стратегія фокусування використовується, як правило, невеликими підприємствами, які знаходять свою нішу на ринку і усі зусилля направляють на цей сегмент. Багато невеликих зарубіжних підприємств стараються дотримуватися цієї стратегії. Її рекомендується використовувати підприємствам, розташованим в невеликих населених пунктах.

Застосування на практиці розглянутих стратегій в чистому вигляді зустрічається нечасто не лише у вітчизняних, але і у зарубіжних виробників. Частіше використовується комбінація стратегій у виді деякого раціонального поєднання стратегічних прийомів. В той же час наведені стратегії можуть служити орієнтиром майбутньої діяльності підприємства залежно від рівня його конкурентоспроможності в цілому і окремих її складових. Фахівці вважають, що жодне підприємство не може досягти переваги над конкурентами абсолютно за всіма характеристиками конкурентоспроможності. Потрібний вибір пріоритетів і виробітку стратегій, в найбільшій степені тих, що відповідають тенденціям розвитку ринкової ситуації і найкращим способом що використовують сильні сторони підприємства.

Висновки. З вищевикладеного матеріалу можна зробити висновок про те, що для ефективного функціонування на ринку недостатньо лише оцінювати конкурентоспроможність підприємства і на цій основі приймати певні рішення. Потрібно бути готовим до різних ситуацій на ринку. Саме управління конкурентоспроможністю допоможе підприємству постійно вдосконалюватися та керувати всіма процесами на підприємстві, які забезпечуватимуть його конкурентними перевагами з усіма наслідками, що впливають для успішної діяльності підприємства.

Список використаних джерел

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф. – М. : Экономика, 1989. – 519 с.
2. Денисова А.Л. Управление конкурентоспособностью промышленного предприятия: аспекты качества: моногр. / А.Л. Денисова, Т.М. Уляхин / под науч. ред. А.Л. Денисовой. – Тамбов : Изд. Тамб. гос. техн. ун., 2006. – 120 с.
3. Довбенко В.І. Чинники підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств за умов глобалізації / В.І. Довбенко // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2007. – №6. – С. 29–35.
4. Клименко С.М. Управление конкурентоспособностью предприятия / С.М. Клименко, Т.В. Омеляненко, Д.О. Барабасъ. – К. : КНЕУ, 2008. – 520 с.
5. Конкурентоспособность предприятия : оценка уровня та напрямів підвищення : [монографія / за заг. ред. О.Г. Янкового]. – Одеса : Атлант, 2013. – 470 с.
6. Конкурентоспособность предприятия: оценка, диагностика, стратегия / Ю.Б. Иванов, А.Н. Тищенко, Н.А. Дробитько, О.С. Абрамова. – Х. : ХНЭУ, 2004. – 256 с.
7. Тищенко А.Н. Оценка конкурентоспособности предприятий строительного кластера / А.Н. Тищенко, Ю.А. Тараруев // Бизнес Информ. – 2009. – №3. – С. 32–36.
8. Porter M.E. Competitive Advantage of Nations / M.E. Porter. – New York : Free Press, 1990. – 426 p.

Легкий В. И. Этапы оценки конкурентоспособности предприятия и виды стратегий ее повышения

В статье исследована сущность понятия «конкурентоспособность предприятий» этапы оценки и уровни конкурентоспособности, разработанная модель поэтапной оценки и разработки стратегии повышения конкурентоспособности предприятия. Изложены основные группы стратегий повышения конкурентоспособности предприятия в современных рыночных условиях.

Ключевые слова: конкурентоспособности, конкурентоспособности предприятия, уровне конкурентоспособности предприятия, стратегия конкурентоспособности.

Legkyi V. I. Stages of assessment competitiveness of enterprises and its improvement types of strategies

This article explores the essence of the concept of «competitiveness of enterprises' evaluation stages and levels of competitiveness, the model of phased assessment and development strategy to increase competitiveness. The basic strategy of increasing competitiveness in today's market conditions.

Key words: competitiveness, enterprise competitiveness, the competitiveness of enterprises competitiveness strategy.

УДК 330.111.62

Криховецький Іван Зеновійович,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
та управління персоналом імені академіка УАН З. Маніва
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ТЕОРІЯ УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВИМИ ЗАХОДАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

У статті характеризуються основні теоретичні аспекти управління на підприємствах туристичної галузі. Окрема увага зосереджується на організаційній культурі обслуговування клієнта та її місці у системі маркетингових заходів. Подається авторське бачення побудови мети та місії підприємства, що займається наданням туристичних послуг. Одним із основних маркетингових підходів визначається диверсифікація послуг підприємства, формулюються критичні межі у рамках розширення диверсифікації, що у випадку їх недотримання, може призвести до втрати сфокусованості ринку.

Ключові слова: маркетинг, сфера туристичних послуг, диверсифікація, ринкова економіка, організаційна культура, ринок, ресурси.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання та економічного розвитку туристична сфера може стати, насамперед для Івано-Франківської області, основним ресурсом, як для залучення інвестицій, так і формування засад малого та середнього бізнесу на місцях. За таких умов значний інтерес для вітчизняних підприємств галузі становить сучасна маркетингова концепція, впровадження маркетингових заходів в управлінні діяльністю підприємств, передові методи маркетингового впливу на формування ринкового попиту, конкурентної позиції туристичного підприємства.

В умовах ринкової економіки функція маркетингу полягає в організації вільного і конкурентного обміну для забезпечення ефективної відповідності пропозиції і попиту на товари і послуги. Ця відповідність вимагає організації: матеріального обміну, іншими словами, потоку товарів між виробництвом і споживачем, комунікації, іншими словами, інформаційного потоку для забезпечення ефективної відповідності пропозиції і попиту [12, с. 392].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як І. Ансоффа, П. Друкера, В. Квартальнова, Г. Муніна, Л. Нечалюк, Г. Папиряна, С. Савастьянної, Ю. Чаплінського та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення основних теоретичних аспектів управління маркетинговими заходами на підприємствах туристичної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління маркетингом дозволяє об'єднати стратегічний і операційний маркетинг і є продовженням реалізації ідей, які закладені у першому з них. Управління маркетингом – це система, яка прислухається до голосу покупця, орієнтує інвестиції і виробництво на потреби, що передбачаються,

враховує різноманітність потреб через сегментацію ринків, стимулює інновацію і підприємницьку діяльність і тим самим забезпечує собі стійку конкурентну перевагу.

Деякі автори дотримуються іншого формулювання, яке дещо відрізняється від наведеного вище. Наприклад, вважається, що маркетингове управління є аналізом, плануванням, реалізацією і контролем над програмами, які покликані цілеспрямовано створювати, формувати і підтримувати взаємовигідні обмінні операції з покупцями цільового ринку заради досягнення стратегічних цілей підприємства [3 с. 102].

Питання культури обслуговування також мають колосальне значення в індустрії туризму. Багато підприємств, підприємницька культура яких не була орієнтована на обслуговування клієнтів, зазнали невдачі.

Організаційна культура – система цінностей і переконань, яка дає співробітникам підприємства розуміння її завдань і забезпечує їх правилами поведінки в ній. Кожна організація має свою культуру. У добре керованих підприємствах усі співробітники є носіями цієї культури. Висока культура допомагає організації визначати поведінку своїх співробітників у різних ситуаціях, а також дозволяє службовцям відчувати почуття гордості за своє підприємство.

У підприємстві, що має високу культуру обслуговування, на першому місці завжди стоїть клієнт, а адміністрація і керівництво – у самому низу організаційної структури. При такому типі організації робота кожного співробітника спрямована на те, щоб якнайкраще обслужити клієнта. Здавалося б, на перший погляд, це є несуттєвим, але такий підхід формує загальне уявлення про туристичне підприємство, його культуру і стиль обслуговування, а також формують прихильність клієнта до цього підприємства [9, с. 241].

За здійснення всього процесу планування відповідає керівництво підприємства. При цьому в деяких організаціях дається значна свобода дій підрозділам, що входять до них, яким дозволяють розробляти власні стратегічні плани. Інші самі ставлять перед підрозділами цілі і беруть активну участь у розробці стратегій, спрямованих на їх реалізацію. Нині в усій індустрії туризму відчувається потреба в передачі повноважень службовцям, особливо тим, хто діє в середній управлінській ланці. Часто висловлюється думка, що багато традицій індустрії практично не змінюються. Більшість менеджерів здобули освіту в старій школі, де їх навчали традиційним методам управління. Усе робиться за інструкцією. Проте і керівництво, і дослідники, зайняті в індустрії туризму і гостинності, відчувають все більшу необхідність змін.

Галузь туризму за своєю природою є міжнародною і мультикультурною. Стосунки і культура іноді породжують найрізноманітніші варіанти управлінських стилів і обумовлюють різне ставлення до стратегічного планування, наділення службовців повноваженнями та інших концепцій. Вивчення роботи менеджерів, що займаються туризмом у різних країнах, показало, наскільки відмінно вони ставляться до питань ризику і міжнародних аспектів. Цікаво зауважити, що польські менеджери набагато уважніше відносяться до міжнародних аспектів, ніж їхні колеги з Франції. За результатами цього аналізу ми дійшли висновку, що різне ставлення менеджерів з різних країн впливає на міру їх автономності в роботі. Ми упевнені, що стратегія підприємства, яка діє у галузі туризму, і показники її функціонування багато в чому визначаються різним відношенням менеджерів, що представляють різні країни [4, с. 66].

Будь-яке підприємство туристичного бізнесу створене для здійснення якоїсь мети: розважити гостей, надати їм можливість культурно відпочити. Звичайне конкретне призначення цього підприємства або мета його діяльності зрозумілі із самого початку.

Але після певного часу його менеджери можуть втратити інтерес до цієї мети або мета може втратити свою актуальність.

Якщо керівництво підприємства починає розуміти, що діяльність підприємства стає розмитою, несфокусованою, необхідно наново повернутися до пошуку основної мети. За словами Пітера Друкера, рано чи пізно настає час, коли потрібно поставити декілька питань фундаментального характеру. Яким бізнесом ми займаємося? Хто наші клієнти? Які у них цінності? Яким буде наш бізнес у майбутньому? Яким він має бути? Усі ці прості, на перший погляд питання насправді належать до найскладніших, але керівництво підприємства повинне отримати на них відповіді. Організації, яким вдалося досягти успіху у своїй справі, постійно ставлять собі подібні питання і відповідають на них, всебічно проаналізувавши усі чинники, що впливають на їх бізнес [2, с. 182].

Місія підприємства формується історично. У кожного підприємства є накопичений досвід, який пов'язаний з цілями діяльності, політикою їх досягнення, невдачами і здобутками. Тому підприємство не повинно дуже сильно відходити від цього досвіду. Вищу мету підприємства, до досягнення якої воно прагне, зумовлюють також і ресурси, які воно має в розпорядженні. Врешті, підприємство повинно ставити для себе вищу мету, не виходячи за межі своєї компетентності. Підприємствам слід визначати свою діяльність не на основі товарів або послуг, якими вони займаються, а з точки зору потреб, які вони задовольняють.

Підприємство не повинно забувати про ті напрями у своїй діяльності, які варто розвивати стратегічно. З цією метою на підприємстві створюються стратегічні бізнес-одиниці (СБО), які характеризуються такими особливостями:

1. Це сфера бізнесу або декілька взаємопов'язаних сфер бізнесу, що займають у стратегічному плануванні діяльності підприємства особливе місце.
2. Стратегічна одиниця бізнесу бере участь у конкурентній боротьбі самостійно.
3. У стратегічній одиниці бізнесу є свій власний менеджер, який відповідає за стратегічне планування і рентабельність її діяльності і контролює більшість чинників, що впливають на її прибуток [5, с. 113].

Окрім оцінки поточних видів бізнесу, розробка бізнес-портфеля включає пошук тих видів бізнесу, які підприємству бажано придбати. Підприємствам, якщо вони хочуть успішно конкурувати на ринку, необхідно розширюватися і залучати кращих фахівців. Зростання призводить до створення динамічної корпорації, у якій службовці працюють з ентузіазмом і бачать для себе справжні можливості. У цьому відношенні, зростання є навіть серйознішим чинником, ніж будь-який найважливіший фінансовий важіль. У той же час підприємство повинно ретельно підходити до виду своєї діяльності, щоб зростання не стало самоціллю. Тому зі сказаного можна зробити такий висновок: метою підприємства має бути зростання, що забезпечує рентабельність надання послуг [8, с. 118].

За забезпечення такого прибуткового зростання підприємства значною мірою відповідальність несе відділ маркетингу. Його фахівці повинні виявити, оцінити і відібрати можливості і сформулювати стратегії, що дозволяють скористатися ними. Зручною і корисною моделлю для вивчення можливостей зростання бізнесу є сітка розвитку товару і ринку Ансоффа, показана у табл. 1. Передусім керівництво підприємства повинне переконатися, чи немає можливостей для поліпшення показників функціонування за вже наявними у неї напрямками бізнесу (стратегія ринкової концентрації). Потім розглядаються можливості щодо відшукування або створення нових ринків для тих самих товарів і послуг (стратегія розвитку ринку) [11, с. 94].

Таблиця 1.
Виявлення нових ринків за допомогою «сітки розвитку товару і ринку»

Ринки	Товари / Послуги			
	Наявні		Нові	
Наявні	1. Більш глибоке проникання на ринок		3. Удосконалення товару	
	Імовірність успіху – 50%	Витрати – 100%	Імовірність успіху – 33%	Витрати – 800%
Нові	2. Розширення меж ринку		4. Диверсифікація	
	Імовірність успіху – 20%	Витрати – 400%	Імовірність успіху – 5%	Витрати – 1200-1600%

Джерело: [1, с. 102]

Після цього менеджери повинні проаналізувати можливості розробки нової послуги або модифікації колишньої для вже наявних ринків. Вивчивши три вказані стратегії інтенсивного зростання, керівництво підприємства, імовірно, виявить декілька способів подальшого розвитку [10, с. 114]. Проте, привабливих варіантів може виявитися недостатньо, і тоді топ-менеджерам підприємства слід проаналізувати можливості, пов'язані з диференціацією й інтеграційним зростанням.

Диверсифіковане зростання має сенс, якщо для підприємства відкриваються хороші ділові перспективи за межами тих напрямів діяльності, якими воно займається нині. Хорошою перспективою вважається ситуація, коли галузь вкрай приваблива і підприємство має досить ресурсів, щоб у ній досягти успіху. Існує три типи диверсифікації. По-перше, підприємство може зайнятися наданням послуг, які за своїми технологічними і маркетинговими характеристиками перевершують послуги, що вже надавалися ним, хоча для продажів нових послуг йому, можливо, доведеться виходити на іншу категорію споживачів (стратегія концентричної диверсифікації). По-друге, підприємства може почати надання нових видів послуг, які цікаві для його колишніх споживачів, хоча технологічно і не споріднених з тими, які воно надає нині (стратегія горизонтальної диверсифікації). Коли готелі і ресторани, круїзні океанські лінії і авіалінії продають сувеніри, футболки, духи і інші подібні товари, вони користуються саме такою стратегією. Багато турпідприємств з'ясували, що торгувати одягом зі своєю символікою дуже вигідно, не кажучи вже про те, що вона є і прекрасною рекламою [7, с. 116].

І нарешті, по-третє, підприємство може знайти нову сферу бізнесу, що не має ніякого стосунку ні до продукції, яку воно робить у певний момент, ні до технологій, які використовуються ним, ні до ринку, на який працює зараз.

Підприємства, що диверсифікують свою діяльність занадто широко, і початківці, що займаються незнайомими продуктами або діють у незнайомих галузях, можуть втратити свою ринкову сфокусованість. Проте, в цілому, підприємство може систематично виявляти нові можливості для бізнесу, використовуючи для цього модель маркетингових систем [6, с. 84].

Управління маркетингом (чи маркетинг-менеджмент) обумовлюється як управлінська діяльність, що пов'язана з плануванням, організацією, координацією, контролем, аудитом і стимулюванням дій з інтенсифікації процесу формування попиту на продукцію і послуги та збільшення прибутків.

Управління маркетинговими заходами на підприємствах туристичної галузі тісно пов'язане з процесом маркетингового планування. Основою в цілях планування є аналіз

внутрішнього і зовнішнього середовища туристичного підприємства. Функції управління маркетинговими заходами можна схематично відобразити на рис. 1.

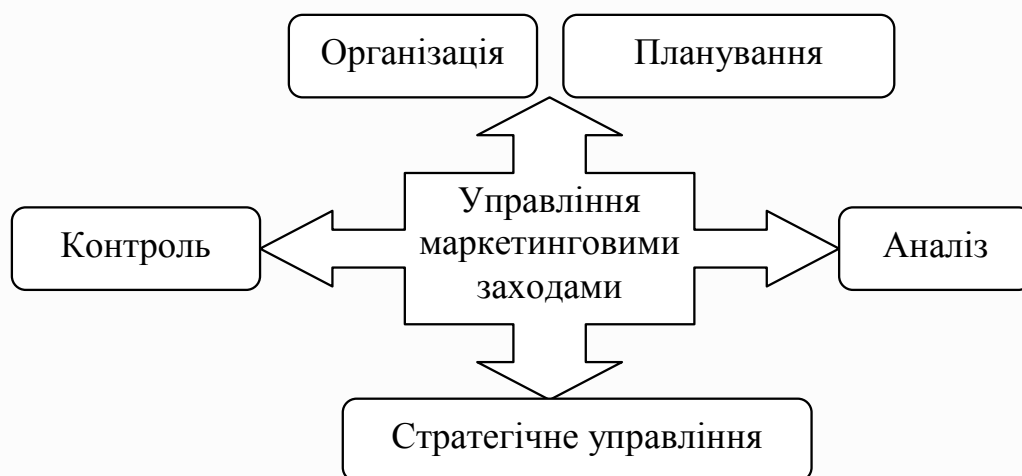

Рис. 1.1 Функції управління маркетинговими заходами на підприємствах туристичної галузі [розроблено автором]

Оскільки інформація про внутрішнє середовище є доступною і відмінною від відомостей про зовнішнє середовище, то потрібно відрізнити власне планування і прогнозування. Планування торкається тих сфер маркетингової діяльності, на які підприємство може впливати (наприклад, власна рекламна кампанія), а прогнози торкаються сфер, які невіддільні впливу офісу (наприклад, робота туристичних підприємств-конкурентів) [6, с. 84].

Висновки. Таким чином, управління маркетингом на підприємствах туристичної галузі можна розглядати як процес досягнення поставлених маркетингових цілей: визначення можливостей і загроз ринку і ресурсів підприємства, сильних і слабких місць туристичного підприємства, а також організація, планування і проведення маркетингової діяльності, яка є необхідною умовою для ефективного функціонування підприємств.

Список використаних джерел

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф. – М. : Экономика, 1989. – 519 с.
2. Друкер П.Ф. Практика менеджмента / П.Ф. Друкер. – М. : Вильямс, 2003. – 388 с.
3. Жукова М.А. Менеджмент в туристском бизнесе: учеб. пособ. / М.А. Жукова. – [2-е изд., стер.]. – М. : КНОРУС, 2006. – 192 с.
4. Квартальнов В.А. Стратегический менеджмент в туризме / В.А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 1999. – 308 с.
5. Мунін Г.Б. Маркетинг турпродукту: підруч. / Г.Б. Мунін. – К. : Кондор, 2009. – 364 с.
6. Нечаюк Л.І. Готельно-ресторанний бізнес: менеджмент: навчальний посібник / Л.І. Нечаюк, Н.О. Телеш. – К. : ЦУЛ, 2003. – 348 с.
7. Папирян Г.А. Менеджмент в индустрии гостеприимства: Отели и рестораны / Г.А. Папирян. – М. : Экономика, 2000. – 208 с.
8. Правик Ю.М. Маркетинг туризму: підруч. / Ю.М. Правик. – К. : Знання, 2008. – 303 с.

9. Саак А.Э. Менеджмент в социально-культурном сервисе и туризме / А.Э. Саак, Ю.А. Пшеничных. – СПб. : Питер, 2007. – 512 с.
10. Севастьянова С.А. Региональное планирование развития туризма и гостиничного хозяйства / С.А. Севастьянова. – М. : КноРус, 2007. – 256 с.
11. Сокол Т.Г. Організація обслуговування в готелях і туристичних комплексах: підруч. – К. : Альтерпрес, 2009. – 447 с.
12. Чаплінський Ю.Б. Особливості управління маркетингом туристичного підприємства / Ю.Б. Чаплінський // Держава та регіони. – 2006. – №4. – С. 391-393.

Криховецкий И. З. Теория управления маркетинговыми мероприятиями на предприятиях туристической отрасли

В статье характеризуются основные теоретические аспекты управления на предприятиях туристической отрасли. Особое внимание сосредотачивается на организационной культуре обслуживания клиента и ее место в системе маркетинговых мероприятий. Подается авторское видение построения цели и миссии компании, занимающейся предоставлением туристических услуг. Одним из основных маркетинговых подходов определяется диверсификация услуг предприятия, формулируются критические пределы в рамках расширения диверсификации, в случае их несоблюдения, может привести к потере сфокусированности рынка.

Ключевые слова: маркетинг, сфера туристических услуг, диверсификация, рыночная экономика, организационная культура, рынок, ресурсы.

Kryhovetsky I. Z. The theory of management of marketing activities in enterprises of the tourism industry

The article characterizes the main theoretical aspects of management in enterprises of the tourism industry. Particular attention is focused on the organizational culture of customer service and its place in the marketing activities. Served author's vision of building a purpose and mission of the company engaged in the provision of travel services. One of the main marketing approaches is determined by the diversification of enterprise, critical limits are formulated within the framework of greater diversification in the event of non-compliance can lead to loss of market focus.

Key words: marketing, tourism services, diversification, market economics, organizational culture, market resources.

УДК 330.111.62

Криховецький Іван Зеновійович,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри економічної теорії
та управління персоналом імені академіка УАН З. Маніва
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ТЕОРІЯ УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВИМИ ЗАХОДАМИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ

У статті характеризуються основні теоретичні аспекти управління на підприємствах туристичної галузі. Окрема увага зосереджується на організаційній культурі обслуговування клієнта та її місці у системі маркетингових заходів. Подається авторське бачення побудови мети та місії підприємства, що займається наданням туристичних послуг. Одним із основних маркетингових підходів визначається диверсифікація послуг підприємства, формулюються критичні межі у рамках розширення диверсифікації, що у випадку їх недотримання, може призвести до втрати сфокусованості ринку.

Ключові слова: маркетинг, сфера туристичних послуг, диверсифікація, ринкова економіка, організаційна культура, ринок, ресурси.

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання та економічного розвитку туристична сфера може стати, насамперед для Івано-Франківської області, основним ресурсом, як для залучення інвестицій, так і формування засад малого та середнього бізнесу на місцях. За таких умов значний інтерес для вітчизняних підприємств галузі становить сучасна маркетингова концепція, впровадження маркетингових заходів в управлінні діяльністю підприємств, передові методи маркетингового впливу на формування ринкового попиту, конкурентної позиції туристичного підприємства.

В умовах ринкової економіки функція маркетингу полягає в організації вільного і конкурентного обміну для забезпечення ефективної відповідності пропозиції і попиту на товари і послуги. Ця відповідність вимагає організації: матеріального обміну, іншими словами, потоку товарів між виробництвом і споживачем, комунікації, іншими словами, інформаційного потоку для забезпечення ефективної відповідності пропозиції і попиту [12, с. 392].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічною основою нашого дослідження стали праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як І. Ансоффа, П. Друкера, В. Квартальнова, Г. Муніна, Л. Нечалюк, Г. Папиряна, С. Савастьянної, Ю. Чаплінського та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є визначення основних теоретичних аспектів управління маркетинговими заходами на підприємствах туристичної галузі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Управління маркетингом дозволяє об'єднати стратегічний і операційний маркетинг і є продовженням реалізації ідей, які закладені у першому з них. Управління маркетингом – це система, яка прислухається до голосу покупця, орієнтує інвестиції і виробництво на потреби, що передбачаються,

враховує різноманітність потреб через сегментацію ринків, стимулює інновацію і підприємницьку діяльність і тим самим забезпечує собі стійку конкурентну перевагу.

Деякі автори дотримуються іншого формулювання, яке дещо відрізняється від наведеного вище. Наприклад, вважається, що маркетингове управління є аналізом, плануванням, реалізацією і контролем над програмами, які покликані цілеспрямовано створювати, формувати і підтримувати взаємовигідні обмінні операції з покупцями цільового ринку заради досягнення стратегічних цілей підприємства [3 с. 102].

Питання культури обслуговування також мають колосальне значення в індустрії туризму. Багато підприємств, підприємницька культура яких не була орієнтована на обслуговування клієнтів, зазнали невдачі.

Організаційна культура – система цінностей і переконань, яка дає співробітникам підприємства розуміння її завдань і забезпечує їх правилами поведінки в ній. Кожна організація має свою культуру. У добре керованих підприємствах усі співробітники є носіями цієї культури. Висока культура допомагає організації визначати поведінку своїх співробітників у різних ситуаціях, а також дозволяє службовцям відчувати почуття гордості за своє підприємство.

У підприємстві, що має високу культуру обслуговування, на першому місці завжди стоїть клієнт, а адміністрація і керівництво – у самому низу організаційної структури. При такому типі організації робота кожного співробітника спрямована на те, щоб якнайкраще обслужити клієнта. Здавалося б, на перший погляд, це є несуттєвим, але такий підхід формує загальне уявлення про туристичне підприємство, його культуру і стиль обслуговування, а також формують прихильність клієнта до цього підприємства [9, с. 241].

За здійснення всього процесу планування відповідає керівництво підприємства. При цьому в деяких організаціях дається значна свобода дій підрозділам, що входять до них, яким дозволяють розробляти власні стратегічні плани. Інші самі ставлять перед підрозділами цілі і беруть активну участь у розробці стратегій, спрямованих на їх реалізацію. Нині в усій індустрії туризму відчувається потреба в передачі повноважень службовцям, особливо тим, хто діє в середній управлінській ланці. Часто висловлюється думка, що багато традицій індустрії практично не змінюються. Більшість менеджерів здобули освіту в старій школі, де їх навчали традиційним методам управління. Усе робиться за інструкцією. Проте і керівництво, і дослідники, зайняті в індустрії туризму і гостинності, відчувають все більшу необхідність змін.

Галузь туризму за своєю природою є міжнародною і мультикультурною. Стосунки і культура іноді породжують найрізноманітніші варіанти управлінських стилів і обумовлюють різне ставлення до стратегічного планування, наділення службовців повноваженнями та інших концепцій. Вивчення роботи менеджерів, що займаються туризмом у різних країнах, показало, наскільки відмінно вони ставляться до питань ризику і міжнародних аспектів. Цікаво зауважити, що польські менеджери набагато уважніше відносяться до міжнародних аспектів, ніж їхні колеги з Франції. За результатами цього аналізу ми дійшли висновку, що різне ставлення менеджерів з різних країн впливає на міру їх автономності в роботі. Ми упевнені, що стратегія підприємства, яка діє у галузі туризму, і показники її функціонування багато в чому визначаються різним відношенням менеджерів, що представляють різні країни [4, с. 66].

Будь-яке підприємство туристичного бізнесу створене для здійснення якоїсь мети: розважити гостей, надати їм можливість культурно відпочити. Звичайне конкретне призначення цього підприємства або мета його діяльності зрозумілі із самого початку.

Але після певного часу його менеджери можуть втратити інтерес до цієї мети або мета може втратити свою актуальність.

Якщо керівництво підприємства починає розуміти, що діяльність підприємства стає розмитою, нефокусованою, необхідно наново повернутися до пошуку основної мети. За словами Пітера Друкера, рано чи пізно настає час, коли потрібно поставити декілька питань фундаментального характеру. Яким бізнесом ми займаємося? Хто наші клієнти? Які у них цінності? Яким буде наш бізнес у майбутньому? Яким він має бути? Усі ці прості, на перший погляд питання насправді належать до найскладніших, але керівництво підприємства повинне отримати на них відповіді. Організації, яким вдалося досягти успіху у своїй справі, постійно ставлять собі подібні питання і відповідають на них, всебічно проаналізувавши усі чинники, що впливають на їх бізнес [2, с. 182].

Місія підприємства формується історично. У кожного підприємства є накопичений досвід, який пов'язаний з цілями діяльності, політикою їх досягнення, невдачами і здобутками. Тому підприємство не повинно дуже сильно відходити від цього досвіду. Вищу мету підприємства, до досягнення якої воно прагне, зумовлюють також і ресурси, які воно має в розпорядженні. Врешті, підприємство повинно ставити для себе вищу мету, не виходячи за межі своєї компетентності. Підприємствам слід визначати свою діяльність не на основі товарів або послуг, якими вони займаються, а з точки зору потреб, які вони задовольняють.

Підприємство не повинно забувати про ті напрями у своїй діяльності, які варто розвивати стратегічно. З цією метою на підприємстві створюються стратегічні бізнес-одиниці (СБО), які характеризуються такими особливостями:

1. Це сфера бізнесу або декілька взаємопов'язаних сфер бізнесу, що займають у стратегічному плануванні діяльності підприємства особливе місце.
2. Стратегічна одиниця бізнесу бере участь у конкурентній боротьбі самостійно.
3. У стратегічній одиниці бізнесу є свій власний менеджер, який відповідає за стратегічне планування і рентабельність її діяльності і контролює більшість чинників, що впливають на її прибуток [5, с. 113].

Окрім оцінки поточних видів бізнесу, розробка бізнес-портфеля включає пошук тих видів бізнесу, які підприємству бажано придбати. Підприємствам, якщо вони хочуть успішно конкурувати на ринку, необхідно розширюватися і залучати кращих фахівців. Зростання призводить до створення динамічної корпорації, у якій службовці працюють з ентузіазмом і бачать для себе справжні можливості. У цьому відношенні, зростання є навіть серйознішим чинником, ніж будь-який найважливіший фінансовий важіль. У той же час підприємство повинно ретельно підходити до виду своєї діяльності, щоб зростання не стало самоціллю. Тому зі сказаного можна зробити такий висновок: метою підприємства має бути зростання, що забезпечує рентабельність надання послуг [8, с. 118].

За забезпечення такого прибуткового зростання підприємства значною мірою відповідальність несе відділ маркетингу. Його фахівці повинні виявити, оцінити і відібрати можливості і сформулювати стратегії, що дозволяють скористатися ними. Зручною і корисною моделлю для вивчення можливостей зростання бізнесу є сітка розвитку товару і ринку Ансоффа, показана у табл. 1. Передусім керівництво підприємства повинне переконатися, чи немає можливостей для поліпшення показників функціонування за вже наявними у неї напрямками бізнесу (стратегія ринкової концентрації). Потім розглядаються можливості щодо відшукування або створення нових ринків для тих самих товарів і послуг (стратегія розвитку ринку) [11, с. 94].

Таблиця 1.
Виявлення нових ринків за допомогою «сітки розвитку товару і ринку»

Ринки	Товари / Послуги			
	Наявні		Нові	
Наявні	1. Більш глибоке проникання на ринок		3. Удосконалення товару	
	Імовірність успіху – 50%	Витрати – 100%	Імовірність успіху – 33%	Витрати – 800%
Нові	2. Розширення меж ринку		4. Диверсифікація	
	Імовірність успіху – 20%	Витрати – 400%	Імовірність успіху – 5%	Витрати – 1200-1600%

Джерело: [1, с. 102]

Після цього менеджери повинні проаналізувати можливості розробки нової послуги або модифікації колишньої для вже наявних ринків. Вивчивши три вказані стратегії інтенсивного зростання, керівництво підприємства, імовірно, виявить декілька способів подальшого розвитку [10, с. 114]. Проте, привабливих варіантів може виявитися недостатньо, і тоді топ-менеджерам підприємства слід проаналізувати можливості, пов'язані з диференціацією й інтеграційним зростанням.

Диверсифіковане зростання має сенс, якщо для підприємства відкриваються хороші ділові перспективи за межами тих напрямів діяльності, якими воно займається нині. Хорошою перспективою вважається ситуація, коли галузь вкрай приваблива і підприємство має досить ресурсів, щоб у ній досягти успіху. Існує три типи диверсифікації. По-перше, підприємство може зайнятися наданням послуг, які за своїми технологічними і маркетинговими характеристиками перевершують послуги, що вже надавалися ним, хоча для продажів нових послуг йому, можливо, доведеться виходити на іншу категорію споживачів (стратегія концентричної диверсифікації). По-друге, підприємства може почати надання нових видів послуг, які цікаві для його колишніх споживачів, хоча технологічно і не споріднених з тими, які воно надає нині (стратегія горизонтальної диверсифікації). Коли готелі і ресторани, круїзні океанські лінії і авіалінії продають сувеніри, футболки, духи і інші подібні товари, вони користуються саме такою стратегією. Багато турпідприємств з'ясували, що торгувати одягом зі своєю символікою дуже вигідно, не кажучи вже про те, що вона є і прекрасною рекламою [7, с. 116].

І нарешті, по-третє, підприємство може знайти нову сферу бізнесу, що не має ніякого стосунку ні до продукції, яку воно робить у певний момент, ні до технологій, які використовуються ним, ні до ринку, на який працює зараз.

Підприємства, що диверсифікують свою діяльність занадто широко, і початківці, що займаються незнайомими продуктами або діють у незнайомих галузях, можуть втратити свою ринкову сфокусованість. Проте, в цілому, підприємство може систематично виявляти нові можливості для бізнесу, використовуючи для цього модель маркетингових систем [6, с. 84].

Управління маркетингом (чи маркетинг-менеджмент) обумовлюється як управлінська діяльність, що пов'язана з плануванням, організацією, координацією, контролем, аудитом і стимулюванням дій з інтенсифікації процесу формування попиту на продукцію і послуги та збільшення прибутків.

Управління маркетинговими заходами на підприємствах туристичної галузі тісно пов'язане з процесом маркетингового планування. Основою в цілях планування є аналіз

внутрішнього і зовнішнього середовища туристичного підприємства. Функції управління маркетинговими заходами можна схематично відобразити на рис. 1.

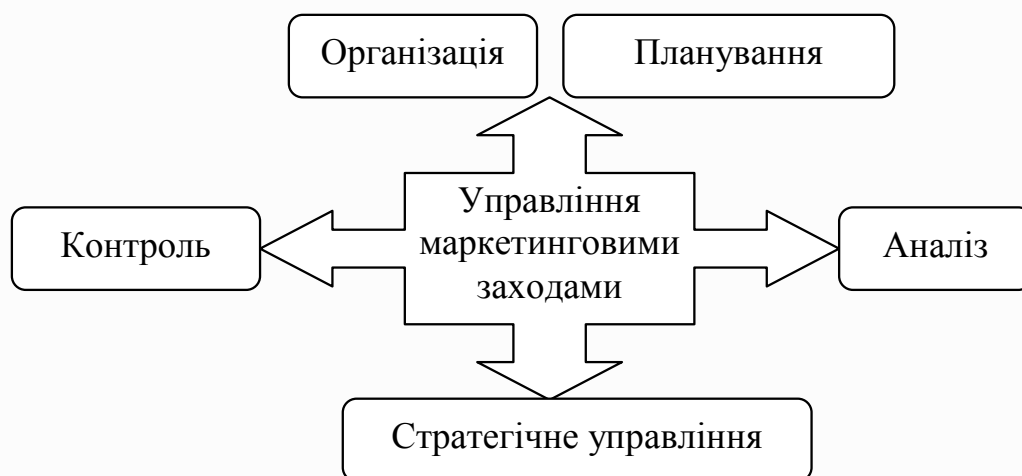

Рис. 1.1 Функції управління маркетинговими заходами на підприємствах туристичної галузі [розроблено автором]

Оскільки інформація про внутрішнє середовище є доступною і відмінною від відомостей про зовнішнє середовище, то потрібно відрізнити власне планування і прогнозування. Планування торкається тих сфер маркетингової діяльності, на які підприємство може впливати (наприклад, власна рекламна кампанія), а прогнози торкаються сфер, які не підвладні впливу офісу (наприклад, робота туристичних підприємств-конкурентів) [6, с. 84].

Висновки. Таким чином, управління маркетингом на підприємствах туристичної галузі можна розглядати як процес досягнення поставлених маркетингових цілей: визначення можливостей і загроз ринку і ресурсів підприємства, сильних і слабких місць туристичного підприємства, а також організація, планування і проведення маркетингової діяльності, яка є необхідною умовою для ефективного функціонування підприємств.

Список використаних джерел

1. Ансофф И. Стратегическое управление / И. Ансофф. – М. : Экономика, 1989. – 519 с.
2. Друкер П.Ф. Практика менеджмента / П.Ф. Друкер. – М. : Вильямс, 2003. – 388 с.
3. Жукова М.А. Менеджмент в туристском бизнесе: учеб. пособ. / М.А. Жукова. – [2-е изд., стер.]. – М. : КНОРУС, 2006. – 192 с.
4. Квартальнов В.А. Стратегический менеджмент в туризме / В.А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 1999. – 308 с.
5. Мунін Г.Б. Маркетинг турпродукту: підруч / Г.Б. Мунін. – К. : Кондор, 2009. – 364 с.
6. Нечаюк Л.І. Готельно-ресторанний бізнес: менеджмент: навчальний посібник / Л.І. Нечаюк, Н.О. Телеш. – К. : ЦУЛ, 2003. – 348 с.
7. Папирян Г.А. Менеджмент в индустрии гостеприимства: Отели и рестораны / Г.А. Папирян. – М. : Экономика, 2000. – 208 с.
8. Правик Ю.М. Маркетинг туризму: підруч. / Ю.М. Правик. – К. : Знання, 2008. – 303 с.

9. Саак А.Э. Менеджмент в социально-культурном сервисе и туризме / А.Э. Саак, Ю.А. Пшеничных. – СПб. : Питер, 2007. – 512 с.
10. Севастьянова С.А. Региональное планирование развития туризма и гостиничного хозяйства / С.А. Севастьянова. – М. : КноРус, 2007. – 256 с.
11. Сокол Т.Г. Організація обслуговування в готелях і туристичних комплексах: підруч. – К. : Альтерпрес, 2009. – 447 с.
12. Чаплінський Ю.Б. Особливості управління маркетингом туристичного підприємства / Ю.Б. Чаплінський // Держава та регіони. – 2006. – №4. – С. 391-393.

Криховецкий И. З. Теория управления маркетинговыми мероприятиями на предприятиях туристической отрасли

В статье характеризуются основные теоретические аспекты управления на предприятиях туристической отрасли. Особое внимание сосредотачивается на организационной культуре обслуживания клиента и ее место в системе маркетинговых мероприятий. Подается авторское видение построения цели и миссии компании, занимающейся предоставлением туристических услуг. Одним из основных маркетинговых подходов определяется диверсификация услуг предприятия, формулируются критические пределы в рамках расширения диверсификации, в случае их несоблюдения, может привести к потере сфокусированности рынка.

Ключевые слова: маркетинг, сфера туристических услуг, диверсификация, рыночная экономика, организационная культура, рынок, ресурсы.

Kryhovetsky I. Z. The theory of management of marketing activities in enterprises of the tourism industry

The article characterizes the main theoretical aspects of management in enterprises of the tourism industry. Particular attention is focused on the organizational culture of customer service and its place in the marketing activities. Served author's vision of building a purpose and mission of the company engaged in the provision of travel services. One of the main marketing approaches is determined by the diversification of enterprise, critical limits are formulated within the framework of greater diversification in the event of non-compliance can lead to loss of market focus.

Key words: marketing, tourism services, diversification, market economics, organizational culture, market resources.

УДК 339.92

Луцька Наталія Іванівна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ФІНАНСУВАННЯ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА В УКРАЇНІ

У статті розглядаються основні аспекти організації транскордонного співробітництва в Україні. На основі аналізу чинного законодавства визначено основні проблеми аспекти в процесі реалізації даного виду економічної діяльності держави. Однією з ключових проблем визначається фінансування робіт пов'язаних із транскордонним співробітництвом. Наводяться основні пропозиції щодо вдосконалення системи фінансування заходів в рамках організації транскордонного співробітництва.

Ключові слова: транскордонне співробітництво, бюджет, фінансування, євроінтеграція, господарська діяльність, зовнішні кошти.

Постановка проблеми. Євроінтеграційна політика України не викликає жодної критики. Вона стала символом боротьби українців за свої політичні права та устремління. Закономірно, що такі процеси не є одномоментними, вони вимагають довготривалої роботи на законодавчому і дипломатичному рівні. Особливу увагу слід звернути насамперед на ініціативи окремих адміністративних регіонів, які географічно межують з країнами Європейського Союзу, що з огляду на економічну стратегію сучасної української держави, повинні перетворитися на основних партнерів нашої держави.

Актуальність нашого дослідження полягає в пошуку оптимальних та максимально ефективних підходів до вдосконалення стратегії розвитку транскордонного співробітництва (далі – ТКС). Сприяння розвитку транскордонного співробітництва як на загальнодержавному, так і регіональному рівнях, має стати рушійною силою на інтеграційному шляху України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання транскордонного співробітництва набирають особливої актуальності впродовж останніх років, що зумовлено насамперед активізацією державної діяльності в цій галузі.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці О. Власюка, В. М. Гейця, Ю. В. Ковбасюка, О. М. Кушніренка, О. Ф. Михайленка, Н. Мікули та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у формулюванні основних аспектів розвитку транскордонного співробітництва та рекомендації механізмів з удосконалення системи його фінансування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поглиблення ТКС відкриває нові можливості для активізації господарської діяльності на периферійних територіях й підвищення їх конкурентоспроможності шляхом мобілізації природно-ресурсного потенціалу сусідніх територій [13, с. 423]. Однак в Україні існує цілий ряд об'єктивних та суб'єктивних факторів, що не дають можливості ефективного розвитку ТКС.

У державній програмі розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 роки, її основними завданнями визначаються:

- сприяння економічному, соціальному, культурному розвитку прикордонних регіонів та активізація всебічного транскордонного співробітництва із сусідніми країнами на державному, регіональному та місцевому рівнях;
- забезпечення реалізації великомасштабних проектів транскордонного співробітництва в рамках програм прикордонного співробітництва Європейського інструменту сусідства та партнерства;
- забезпечення підвищення рівня життя населення та розвитку соціальної сфери прикордонних регіонів;
- поглиблення співпраці в рамках наявних єврорегіонів та створення нових;
- активізація зовнішньоекономічної діяльності регіонів;
- створення умов для заснування і функціонування спільних підприємств та утворення транскордонних економічних кластерів;
- сприяння розвитку малого та середнього підприємництва;
- забезпечення охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки;
- розвиток інфраструктури прикордонних регіонів та створення умов для залучення інвестицій [10].

Аналіз досвіду участі українських регіонів у транскордонному співробітництві (зокрема аналіз реалізації концепції розвитку транскордонного співробітництва у 2007-2010 рр.) дав змогу узагальнити низку проблем, які перешкоджають його подальшому розвитку. Так, з'ясовано, що причинами повільного розвитку транскордонного співробітництва є, зокрема, такі:

- недостатній рівень самостійності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у прийнятті рішень щодо здійснення спільних із суб'єктами транскордонного співробітництва іноземних держав заходів;
- відсутність комплексного підходу до організації транскордонного співробітництва, у тому числі кваліфікованих кадрів з глибоким знанням іноземної мови, здатних забезпечити підготовку необхідних проектів транскордонного співробітництва та встановити контакти із представниками територіальних громад іноземних держав;
- неможливість співфінансування проектів транскордонного співробітництва у сфері науки, освіти, культури, зв'язку, охорони здоров'я, туризму;
- низький рівень залучення недержавних підприємств, установ, а також громадських організацій до здійснення заходів у рамках транскордонного співробітництва;
- повільні темпи розбудови прикордонної інфраструктури і спрощення процедури митного контролю, що перешкоджає швидкому транзиту товарів та переміщення людей.

Оскільки транскордонне співробітництво здійснюється на рівні виконавчої влади на місцях та органів місцевого самоврядування, то можна стверджувати, що ефективність діяльності цих органів в Україні значною мірою спричинена низьким рівнем фінансування, зокрема з центрального бюджету. Це зумовлює неспроможність органів місцевого самоврядування виконувати більшість з функцій, що визначені їх повноваженнями; крім того, більшість програм не виконуються через брак коштів, що виділяються з місцевого та центрального бюджету [7, с. 350].

Практика європейських єврорегіонів показує, що фінансове наповнення має формуватися з різних джерел і в різних частках. Це можуть бути бюджетні кошти

Європейського Союзу, держав-учасниць транскордонного співробітництва, адміністративно-територіальних органів влади, органів місцевого самоврядування, а також позабюджетні кошти різноманітних фондів, фінансових організацій, підприємств та підприємців, приватних осіб та інших організацій, діяльність яких не заборонена законодавством.

Для стимулювання розвитку єврорегіонів в Україні держава може застосовувати такі фінансові важелі, як зниження рівня оподаткування, введення «податкових канікул», надання прямих дотацій, грантів та трансфертів [12, с. 239].

Джерелами фінансування розвитку транскордонного співробітництва в Україні мають здебільшого стати кошти державного та місцевого бюджетів та міжнародної технічної допомоги.

Варто зазначити, що отримання фінансування з державного бюджету можливе лише в рамках Державної програми розвитку транскордонного співробітництва, а також інших державних програм, які здійснюються міністерствами та іншими органами державної влади (наприклад, на облаштування кордонів, на реконструкцію доріг тощо).

Одним із можливих варіантів отримання коштів на розвиток транскордонного співробітництва може бути й розробка державних цільових програм, оскільки завдання, показники та заходи саме таких програм згідно з вимогами Закону України «Про державні цільові програми» включаються до відповідних розділів Державної програми економічного і соціального розвитку України на певний рік та враховуються під час складання проекту Державного бюджету України на відповідний рік [9].

Слід зауважити, що в Переліку проектів транскордонного співробітництва України, які будуть запропоновані для фінансування у відповідному році з Державного бюджету, необхідно уникати дублювання норм чинного законодавства, а саме пропозицій щодо запровадження окремих проектів, які включені або вже здійснюються у рамках інших чинних бюджетних програм.

Надходження бюджетних коштів на розвиток транскордонного співробітництва в подальшому має стати гарантом залучення більших обсягів фінансування з інших джерел.

Стратегія розвитку повинна передбачувати розв'язання питання виділення коштів на розвиток транскордонних відносин у межах єврорегіону через фінансування низки конкретних програм чи проектів. Щоб вирішити питання фінансування проектів (програм), необхідно визначити можливості спільного фінансування.

Сьогодні одним із головних питань функціонування єврорегіонів є їхня фінансова діяльність, основні положення якої мають бути викладені у Статуті об'єднання. Відповідно до Додаткового протоколу до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, орган транскордонного співробітництва фінансується з бюджетів територіальних общин або властей [3]. Він не має права встановлювати збори фіскального характеру, може у разі необхідності отримувати прибуток від надання послуг територіальним общинам або властям, користувачам або третім сторонам.

Слід зазначити, що у переважній більшості єврорегіонів фінанси учасників є незалежними, хоча й скоординованими. Єврорегіональні партнери акумулюють кошти на незалежних рахунках національних асоціацій. З членських внесків кошти спрямовуються на утримання структур єврорегіону, національних секретаріатів, а також частково на оплату робочих груп.

Оскільки здебільшого всі наявні єврорегіони не діють як особливі юридичні особи, а лише кожна із сторін-учасниць має статус юридичної особи, то доцільно розглянути

можливості фінансування розвитку саме українських частин єврорегіонів. Фінансова підтримка розвитку єврорегіонів з боку як уряду України, так і адміністративно-територіальних одиниць є одним з інструментів державної підтримки розвитку транскордонного співробітництва.

На сьогодні дискусійним є питання щодо наповнення бюджету єврорегіонів за рахунок бюджетних коштів місцевих органів влади, які беруть участь у транскордонному об'єднанні. Але разом з тим практика допускає такий вид фінансування, коли адміністративно-територіальні об'єднання та інші суб'єкти, що входять до складу єврорегіону, мають бути наділені деякими підприємницькими повноваженнями з можливістю самофінансування. Створюючи такий фінансовий механізм, слід використовувати й інші механізми, оскільки в такому разі фінансове наповнення проєктів транскордонного співробітництва буде існувати незалежно від наявності або відсутності фінансової підтримки з боку Європейського Союзу або ж обмеженості надходжень з місцевих бюджетів [6, с. 407].

Серйозною проблемою фінансування єврорегіонів є ризик ненадходження вже запланованих коштів з Державного бюджету на відповідний рік. Вирішення цієї проблеми потребує:

- більш ефективного аналізу проєктів (програм) на предмет наявності власних коштів у вигляді позитивних балансів готівки на рахунку місцевого бюджету;
- виділення коштів з Державного бюджету на періодичній (щоквартально або раз на півроку) основі, за можливістю залежно від успішності просування проєкту.

Державна підтримка має виключити можливість фінансування комерційних проєктів за її рахунок. Безпосередня державна фінансова підтримка може надаватися заходам, що не мають комерційного характеру, а лише опосередковано впливають на економічний розвиток (розбудова інфраструктури, організація зустрічей, надання пільг тощо). Головним механізмом підтримки транскордонного співробітництва має стати система заохочувальних заходів, яка б фінансову допомогу держави чи податкові пільги ставила в залежність від ступеня розвитку партнерських відносин і динаміки показників соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів [1, с. 69].

У цілому сподіватися лише на значні фінансові ресурси Європейського Союзу неприпустимо. Йдеться як про створення мінімального бюджету єврорегіону, так і про залучення зовнішніх коштів для реалізації проєктів транскордонного співробітництва. У цьому контексті акцент має бути зроблено на розвиток співробітництва у сферах економіки та бізнесу, науки та освіти, туризму, захисту навколишнього середовища тощо, а не на створення організаційних (адміністративних) структур для акумуляції та перерозподілу матеріальних ресурсів.

Експерти зі сфери бізнесу вважають, що позабюджетні кошти мають надходити у вигляді інвестицій лише за умови створення в регіоні незалежних умов для отримання максимального прибутку від вкладеного капіталу та встановлення прозорих правил гри (бізнес-діяльності) на ринку. У такому разі (якщо в рамках єврорегіонів будуть забезпечені привабливі ринкові умови для розвитку бізнесу) транскордонне та прикордонне співробітництво розвиватиметься самостійно, сприяючи вирішенню наявних проблем для досягнення стратегічної мети – соціально-економічного розвитку територій.

Вагомим джерелом альтернативного фінансування можуть бути такі фінансово-кредитні установи, як Світовий банк (СБ), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), який є одночасно і структурною одиницею Європейського Союзу [4, с. 8].

Чорноморський банк торгівлі та розвитку (ЧБТР), Європейський інвестиційний банк (ЄІБ), Міжнародна фінансова корпорація (МФК) [8, с. 185] тощо.

З огляду на розширення ЄС все більш актуальними стають питання розвитку партнерських відносин у сфері підтримки малого та середнього підприємництва між прикордонними регіонами України та іншими державами, з якими вони межують. У цьому плані заходи регіональних програм розвитку малого та середнього підприємництва мають бути узгоджені з програмними заходами спільних проектів транскордонного та прикордонного співробітництва між Україною та державами-членами ЄС у рамках взаємодії програм INTERREG-III, TACIS, Програм сусідства.

Найефективніше використання та розвиток підприємницького потенціалу в системі наявних єврорегіонів спрямовується на створення в регіоні стабільної і гнучкої системи фінансово-кредитної підтримки, спрощення доступу малих підприємств до кредитних та інвестиційних ресурсів.

З метою розширення можливостей доступу суб'єктів малого підприємництва до фінансово-кредитних ресурсів для їх розвитку необхідно забезпечити реалізацію комплексу заходів за такими напрямами:

- створення спеціалізованих установ мікрокредитування (кредитних спілок, товариств взаємного кредитування, інших небанківських кредитних установ);
- формування за участю органів місцевої влади та самоврядування мережі установ фінансово-кредитної підтримки малого бізнесу на пільгових умовах (спеціалізовані фонди для підтримки суб'єктів малого підприємництва, інвестиційні та інноваційні фонди, кредитні спілки);
- розробка та запровадження дієвого механізму часткового відшкодування відсотків за кредитами за рахунок коштів місцевих бюджетів;
- розробка механізмів гарантування повернення кредитів, у тому числі поширення практики кредитування без застави за порукою або рекомендаціями;
- розвиток мікрофінансових установ за підтримки міжнародних фондів і програм технічної допомоги;
- упровадження гнучкої інвестиційної підтримки, орієнтованої на виробничу та інноваційну сфери, венчурне фінансування.

Сучасні тенденції, підтверджені багаторічною міжнародною практикою, свідчать, що в умовах дефіциту коштів фінансова допомога як важіль стимулювання розвитку і підвищення ефективності підприємницької діяльності має надаватись на основі співфінансування [11, с. 65]. Крім того, будь-яка допомога з боку держави або місцевої влади в різноманітних формах має надаватись за принципами селективної політики шляхом конкурсного відбору. При цьому перевага віддається бізнес-проектам та суб'єктам малого підприємництва, що забезпечують:

- розвиток депресивних територій та сільської місцевості;
- розвиток пріоритетних галузей або видів діяльності;
- створення нових робочих місць і самозайнятості соціально вразливих категорій населення (безробітних, інвалідів, молоді, жінок) [5, с. 210].

Одним із інструментів співфінансування розвитку єврорегіону є залучення приватного сектора. Позитивний економічний та соціальний ефект у цьому разі проявлятиметься в заохочуванні підприємництва та інновацій. Потенційне підвищення добробуту проявлятиметься в зростанні рівня зайнятості, заробітної плати, доданої вартості й податків, а також у підвищенні життєвого рівня населення єврорегіону.

Заощадження приватного сектора можуть надходити у формі прямих інвестицій, портфельних інвестицій і кредитування (банківський кредит, комерційні папери). У короткостроковій перспективі переважатимуть прямі інвестиції, у середньостроковій стане важливим і банківське фінансування. Інші форми спільного фінансування можуть спиратися як на національні, так і на закордонні джерела. У зв'язку з цим необхідно впроваджувати систему заходів щодо посилення довіри населення до вітчизняних кредитно-фінансових установ шляхом удосконалення нормативно-правової бази [2, с. 369].

При цьому слід зауважити, що оскільки при кредитуванні надані фінансові ресурси підлягають обов'язковому поверненню, необхідно передбачати повну відповідальність за результати такої діяльності.

Висновки. Таким чином, однією із основних перешкод на шляху реалізації транскордонного співробітництва виступає проблема належного фінансування. Якщо для країн-партнерів України, а це зокрема країни ЄС, ця проблема нівелюється чіткими нормами законодавства і стабільною економічною ситуацією, то для України, вона є актуальною з огляду на численні причини.

Вирішити цю проблему, на нашу думку, можливо у випадку політики децентралізації і розширення економічної незалежності окремих регіонів. Останні, в такому випадку, могли б акумулювати вільні кошти саме для розвитку транскордонного співробітництва. Одночасно, важливою має бути і роль держави, яка повинна регулювати ці відносини.

Список використаних джерел

1. Власюк О. Завдання, проблеми та перспективи транскордонного співробітництва України / О. Власюк // Безпосереднє сусідство України з ЄС : закриті кордони чи нові імпульси до співпраці? : матеріали міжнар. «круглого столу» експертів (м. Ужгород, 7-9 листопада 2002 р.) / НІСД, Закарпат.філ. ; Фонд Фрідріха Еберта, Регіон. бюро в Україні, Білорусі та Молдові ; Фонд «Європ. Дім». – Ужгород : Вид-во В.Падяка, 2002. – С. 67-71.
2. Геєць В.М. Національна інноваційна система та інноваційно-інвестиційна діяльність / В.М. Геєць // Економіка України : стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. В.М. Геєця; Ін-т екон. прогнозування. – К. : Фенікс, 2003. – 1008 с.
3. Додатковий протокол до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями 1980 року (ETS №159): / 3б. договорів Ради Європи. – К. : Парламент. вид-во. 2000. – С. 213-218.
4. Ковбасюк Ю.В. Україна і міжнародні фінансові організації : навч. посіб. / Ю.В. Ковбасюк. – К. : Вид-во НАДУ, 2004. – 40 с.
5. Кушніренко О.М. Соціальна політика в країнах-членах ЄС : основні напрямки, проблеми та шляхи їх подолання / О.М. Кушніренко // Економічний розвиток і державна політика. Вип. 8 : Соціальна політика : практикум / Ю. Бажал, Н. Грицяк, С. Дзюбик та ін.; За заг. ред. І. Розпутенка. – К. : Вид-во «К.І.С.», 2002. – С. 202-212.
6. Кушніренко О.М. Фінансова підтримка розвитку єврорегіонів / О.М. Кушніренко // Проблеми трансформації системи державного управління в умовах політичної реформи в Україні: Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (31 трав.

- 2006 р., м. Київ). У 2 т. Т. 2 / За заг. ред. О. Ю. Оболенського, В.М. Князева. – К.: Вид-во НАДУ, 2006. – С. 406-408.
7. Михайленко О.Ф. Державні програми транскордонного співробітництва як інструмент міжнародної інтеграції / О.Ф. Михайленко // Державне регулювання економіки України ; методологія, напрями, тенденції, проблеми / Л.І. Антошкіна, Н.М. Бабіч, В.Ф. Бесєдін та ін. ; за ред. М. М. Якубовського. – К. : НДЕІ М-ва економіки України, 2005. – С. 348-353.
 8. Мікула Н. Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво : монографія. / Н. Мікула – Л. : ІРД НАН України, 2004. – 395 с.
 9. Про державні цільові програми: Закон Верховної Ради України від 18.03.2004 № 1621-IV Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004. – № 25. – Ст. 352 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1621-15>.
 10. Про затвердження Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2011-2015 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.12.2010 № 1088 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1088-2010-%D0%BF>.
 11. Сьомін С. Процеси глобалізації в контексті адміністративної реформи в Україні / С. Сьомін, М. Ситник // Вісн. НАДУ. – 2005. – № 2. – С. 61-67.
 12. Ткаченко А. Засади утвердження України як транзитної держави / А. Ткаченко // Вісн. УАДУ. – 2003. – № 2. – С. 233-239.
 13. Транскордонне співробітництво регіонів України : стан та перспективи // Україна : Стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки – 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://old.niss.gov.ua/book/Vlasyuk_mon/08-6.pdf.

Луцкая Н. І. Современные подходы к совершенствованию системы финансирования трансграничного сотрудничества в Украине

В статье анализируются основные аспекты организации трансграничного сотрудничества в Украине. На основе анализа действующего законодательства определены основные проблемные аспекты в процессе реализации данного вида экономической деятельности государства. Одной из ключевых проблем определяется финансирование работ связанных с трансграничным сотрудничеством. Приводятся основные предложения по совершенствованию системы финансирования мероприятий в рамках организации трансграничного сотрудничества.

Ключевые слова: трансграничное сотрудничество, бюджет, финансирование, евроинтеграция, хозяйственная деятельность, внешние средства.

Lutska N. I. Modern approaches to improve the system of financing cross-border cooperation in Ukraine

The article analyzes the main aspects of the organization of cross-border cooperation in Ukraine. Based on the analysis of the current legislation defines the main problemnyu aspects in the implementation of this kind of economic activity of the state. One of the key problems is determined by the funding of works related to cross-border cooperation. The basic proposals for improving the system of financing the activities of the organization of cross-border cooperation.

Key words: cross-border cooperation, budget, finance, European integration, economic activity, external means.

УДК 336.146

Кравченко Віктор Петрович,

кандидат економічних наук,

доцент кафедри «Управління навчальними закладами

та економічної теорії»

Донбаського державного

педагогічного університету

Кравченко Наталія Вікторівна,

старший викладач кафедри

«Управління навчальними закладами та

економічної теорії»

Донбаського державного

педагогічного університету

АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ ТА ЇЇ ЕФЕКТИВНІСТЬ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

У статті, з огляду на рівень проведення ринкових перетворень в Україні, визначається стабільність соціальної політики. Соціальна політика на сучасному етапі розглядається як важливий елемент економічної стратегії. Акцентується увага на тому, що посилення соціальної орієнтації економіки набуло важливого значення для політики реформ. Автор приходить до висновку, що стабілізація економічного розвитку неможлива без формування соціально благополучного суспільства.

Ключові слова: соціальна політика, соціальний захист, економічний розвиток, зайнятість, стабілізація економіки, рівень життя, демографія.

Постановка проблеми. Ринкові перетворення в Україні призвели до погіршення рівня життя переважної частини населення. В сучасних економічних умовах зайнятість, тобто ті надходження, що має людина не гарантує захист від бідності. Сьогодні населення України в цілому бідне. Про це говорять найрізноманітніші показники: низька якість раціону харчування, постійний відтік громадян за межі країни, низька народжуваність, висока захворюваність і смертність, незадоволеність широких верств суспільства загальноекономічною ситуацією та своїм матеріальним становищем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням даної проблеми займаються відомі вчені-економісти: І. Бондар, Є. Бугаєнко, І. Гнибіденко, П. Левін, Е. Лібанова, В. Мандибура, Л. Ткаченко, В. П. Кравченко, Г. Філюк та багато інших.

Визначаючи зміст соціальної політики, насамперед наголошується створення умов для більшої зайнятості й визнаних державою життєвих стандартів споживання, доступності освіти, медицини й т.п. Центральною в соціальній політиці є проблема бідності й перерозподілу доходів з метою їх вирівнювання.

Основними цілями на сучасному етапі розвитку соціальної політики є: максимальне збереження фізичного, інтелектуального, духовно-етичного потенціалу країни, формування ефективної системи трудової мотивації, яка відповідає вимогам легального ринку, орієнтована на позитивне розширене відтворення «людського капіталу» України. Збереження генофонду країни та цілісності її меж повинно стати основною метою державної соціальної політики на сучасному етапі.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних показників рівня життя населення України та показати неефективність сучасної соціальної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для оцінки рівня життя населення статистичною комісією ООН рекомендовано такі групи показників: демографічні характеристики населення, показники доходів населення, показники витрат і заощадження, показники споживання населенням матеріальних благ та послуг, показники забезпеченості населення житлом і предметами довготривалого користування, показники зайнятості і безробіття, показники умов праці населення, показники вільного часу, показники освіти, охорони здоров'я.

Оскільки ринкові відносини не гарантують права на працю, на дохід, на утвір, не забезпечують соціального захисту інвалідів, незаможних пенсіонерів і інших категорій громадян, то потрібне державне втручання в сферу розподілу доходів і створення системи соціального забезпечення тих верств населення, які потребують підтримку держави. Якщо функціональний розподіл доходів заснований на власності на факторах виробництва, то персональний розподіл доходів здійснює державна влада. Головним інструментом перерозподілу доходів у країні є державний бюджет, який створює механізм соціального забезпечення населення. Соціальний захист населення, здійснюється за допомогою соціальної політики держави, використовує два способи: соціальний захист і соціальні гарантії.

Ринкова економіка сама по собі не може забезпечити справедливий розподіл доходів. Вона приводить до їх диференціації, в результаті чого частина населення опиняється за межею бідності. Тому є наглядна потреба у соціальному захисті. Соціальний захист – це державна підтримка верств населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, з метою забезпечення відповідного життєвого рівня, тобто заходи, що включають надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам тобто найбільш вразливим верствам населення, а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення, також це комплекс законодавчо закріплених гарантій, що протидіють дестабілізуючим життєвим факторам таким як інфляція, спад виробництва, економічна криза, безробіття тощо [4].

В державі створено програму яка передбачає здійснення заходів за напрямками подолання бідності та досягнення результатів щодо зниження рівня бідності в цілому та серед груп населення. Розв'язання цієї проблеми передбачається шляхом поєднання активної соціальної політики, спрямованої на відновлення і зростання зайнятості та створення умов для гідної праці, з ефективною підтримкою найуразливіших верств населення.

По статистиці на кінець 2014 року економічні показники на споживчому ринку, які мають прямий вплив на стан бідності такі. На 3,0-8,5% подорожчали рис, продукти переробки зернових, макаронні вироби, овочі, безалкогольні напої; на 0,3-2,2% зросли ціни на молоко, яйця, соняшникову олію, сири, сметану та хліб. Ціни на алкогольні напої та тютюнові вироби підвищилися на 0,7%, у тому числі алкогольні напої – на 1,6%, тютюнові вироби – на 0,3%. Зростання цін (тарифів) на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива на 5,7% відбулося головним чином за рахунок підвищення цін на тверде паливо в 1,8 рази. Крім того, зросли тарифи на опалення на 23,5% та гарячу воду на 5,8%. У сфері охорони здоров'я ціни підвищилися на 1,3%, що зумовлено зростанням цін на амбулаторні послуги на 2,3% та фармацевтичну продукцію на 1,6%. Підвищення цін на транспорт у цілому на 1,5% пов'язано зі зростанням цін на автомобілі на 14,7%, а також подорожчанням перевезень авіаційним та залізничним транспортом (на 3,7% та 0,2%

відповідно) і палива та мастил на 1,9%. Ціни у сфері відпочинку і культури зросли на 3,3% в основному через подорожчання туристичних послуг на 8,4%. Середній розмір пенсії разом з цільовою грошовою допомогою становить по Україні – 1526,1 грн.

Основними чинниками бідності є низький рівень заробітної плати, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги внаслідок неефективної системи її надання, а також високий рівень безробіття, особливо в окремих регіонах та інфляції [2].

Бідність в Україні характеризується і низкою національних ознак. Зокрема, специфічні особливості бідності в Україні мають прояв у наступному: низький рівень життя населення в цілому, надмірне соціальне та майнове розшарування, розповсюдженість бідності серед працюючого населення, висока питома вага людей, що вважають себе бідними.

Проблема бідності населення в Україні набуває ще більшого звучання в умовах фінансово-економічної кризи, яка суттєво вплинула на соціально-економічний стан України. Світовий досвід свідчить про те, що у часи економічних та політичних криз проблема бідності надзвичайно загострюється та здатна досягти масштабів соціальної катастрофи. Економічні негаразди неминуче призводять до зниження розміру заробітної плати або фіксація заробітної плати при зростаючих відсотках інфляції, зростання заборгованостей із її виплати, зростання утриманців за рахунок звільнених та безробітних тощо, що веде внаслідок цього до зниження рівня доходів населення та зростання частки бідних.

Упродовж останніх років в Україні приділяється багато уваги розробленню та впровадженню певних заходів щодо подолання та попередження бідності населення. Про це свідчить ціла низка нормативно-правових документів, прийнятих Верховною Радою України та Урядом України. Офіційним визнанням чого слугує Указ Президента України «Про невідкладні заходи з подолання бідності» за № 274/2010 від 26.02.2010 р. На виконання Плану організації реалізації цього Указу розроблено проект Закону України «Про затвердження Загальнодержавної програми подолання та запобігання бідності в Україні на 2010-2015 роки».

Метою Програми є створення системи дій, спрямованих на зниження рівня бідності, подолання хронічної бідності, бідності серед працюючих та сімей з дітьми, особливо багатодітних сімей.

Одним із основних напрямів Програми є відновлення та стимулювання економічного зростання. Основними завданнями у цьому напрямі будуть: запровадження нових механізмів відновлення виробництва, стимулювання економічного зростання та соціального прогресу, створення умов для забезпечення стабільного розвитку галузей промисловості. Ці аспекти мають особливе значення для вирішення проблем бідності, адже ефективно впливати на бідність можна тільки на основі економічного зростання.

Але в Україні панує законодавча та нормативно-правова неврегульованість. Правовим актам, які врегульовують питання надання в Україні соціальних послуг, притаманні неадекватність термінологічного апарату, розмитість визначень функцій, цілей і напрямів роботи відповідних інститутів. Державну політику у сфері соціального захисту та соціального забезпечення визначають близько 30 законодавчих актів, серед яких провідне місце належить законам України, указам Президента та постановам Кабінету Міністрів України. Різноманітні пільги, соціальні виплати та соціальні послуги в Україні безпосередньо передбачені у 58 законах та більше ніж 120 підзаконних нормативно-правових актах [3].

Спостерігається неефективність і нераціональність у підходах до фінансування та управління. Неефективність системи соціальних послуг, визначається низьким рівнем адресності в наданні соціальної підтримки та допомоги, а нераціональність – розпорошенням виділених на сферу соціального захисту бюджетних коштів. Держава домінує в системі соціальних послуг, оскільки їх надання віднесено лише до компетенції міністерств. Ця система базується на громіздкій, забюрократизованій мережі державних і комунальних закладів соціального захисту та соціальних служб. Недостатність механізмів впровадження норм правових актів – не дає змоги повністю реалізовувати заходи щодо надання соціальних послуг [1].

На сьогоднішній день в Україні у сфері соціального захисту та соціального забезпечення присутня непрозора система пільг і соціальних виплат. Держава утримує громіздку мережу комунальних та державних закладів соціальних служб та соціального захисту, натомість реальне соціальне обслуговування населення залишається на низькому рівні. Система адміністрування пільг та обліку категорій громадян, які мають право на отримання пільг, де далі ускладнюється.

Однак, є певні позитивні зрушення у реформуванні системи соціального захисту, так Світовий Банк надав позику в розмірі 300 млн. дол. США на реалізацію проекту «Модернізація системи соціальної підтримки населення України» для розширення адресної програми соціальної допомоги з метою підтримки найбільш вразливих та соціально найменш захищених груп населення. Новий проект допоможе підвищити ефективність системи соціальної підтримки малозабезпечених сімей та системи соціальних послуг в Україні. Підтримка найбідніших верств населення має важливе значення, особливо в умовах, коли уряд починає проводити низку реформ, які передбачають, зокрема, підвищення тарифів на оплату послуг з постачання газу та централізованого опалення [5].

З 2015 року урядом планується об'єднати Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності та Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття в один Фонд соціального страхування, в якому будуть об'єднані функції цих трьох фондів. Основними перевагами цього об'єднання буде скорочення адміністративних видатків, уніфікація системи управління, ефективне використання коштів, покращення обслуговування страхувальників та застрахованих осіб, створення умов для контролю за плануванням та використанням коштів Фонду соціального страхування з боку держави.

З метою посилення ефективності системи соціального захисту основними напрямками її реформування повинна стати реалізація ряду заходів, а саме: скорочення переліку соціальних виплат, замінити надання соціальних пільг на систему адресної соціальної допомоги [2], удосконалити законодавство у сфері соціального захисту, зменшити монополізацію держави на ринку соціальних послуг, суттєвого вдосконалення потребує система міжбюджетних трансфертів на фінансування видатків у сфері соціального захисту та соціального забезпечення, запровадити систему штрафів для громадян, які користуються пільгами, що їм не належать.

Висновки. На основі проведеного аналізу можна зробити висновок про те, що у системі соціального захисту України присутня низка проблем, які потребують негайного вирішення. Непрозора законодавча база, присутність великої кількості неефективних соціальних пільг, недосконала система фінансування та бюрократія а органах соціального захисту. Система соціального захисту потребує реформування, впровадження нових

напрямів розвитку, котрі дозволять працювати більш результативно для найбільш уразливого шару населення, котрі потребують соціального захисту, та повністю залежать від допомоги держави. Такими напрямками є: перехід від надання пільг та дотацій до адресної допомоги, удосконалення законодавства у соціальній сфері, скоротити перелік неефективних соціальних виплат, зменшити монополізацію держави на ринку соціальних послуг. Реформування системи соціального захисту допоможе зменшити видатки державного бюджету та покращити добробут, рівень та якість незахищених верств населення та населення в цілому.

Список використаних джерел

1. Дубич К. Реформи соціальних послуг в Україні: сучасний стан і проблеми впровадження / К. Дубич // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2013. – № 1. – С. 211-218.
2. Київська обласна державна адміністрація. Аналітична записка до Цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності у Київській області на період до 2015 року за 2014 рік.
3. Офіційний сайт Світового Банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org>.
4. Стеченко Д.М. Державне регулювання економіки: [навчальний посібник] / Д.М. Стеченко. – К. : Знання, 2006. – 262 с.
5. Шаманська Н. Соціальний захист населення в контексті надання соціальних допомог : сучасний стан і пріоритети / Н. Шаманська // Галицький економічний вісник. – 2013. – №2(41). – С. 43-48.

Кравченко В. П., Кравченко Н. В. Анализ социальной политики Украины и ее эффективность на современном этапе

В статье, учитывая уровень проведения рыночных преобразований в Украине, определяется стабильность социальной политики. Социальная политика на современном этапе рассматривается как важный элемент экономической стратегии. Акцентируется внимание на том, что усиление социальной ориентации экономики приобрело важное значение для политики реформ. Автор приходит к выводу, что стабилизация экономического развития невозможна без формирования социально благополучного общества.

Ключевые слова: *социальная политика, социальная защита, экономическое развитие, занятость, стабилизация экономики, уровень жизни, демография.*

Kravchenko V. P., Kravchenko N. V. Analysis of Social Policy of Ukraine and its effectiveness at the present stage

In this paper, given the level of market reforms in Ukraine is determined by the stability of social policy. Social policy at the present stage is seen as an important element of the economic strategy. Attention is drawn to the fact that strengthening the social orientation of the economy has become important for policy reform. The author concludes that the stabilization of economic development is impossible without the formation of social welfare society.

Key words: *social policy, social protection, economic development, employment, economy stabilization, a standard of living, a demography.*

УДК: 657:005.591.452:336.71

Пилипів Надія Іванівна,
*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри теоретичної і прикладної економіки
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

П'ятничук Ірина Дмитрівна,
*кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку і аудиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

ФОРМУВАННЯ ОБЛІКОВО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СИСТЕМИ ДІЛОВОГО ПАРТНЕРСТВА БАНКІВ

У статті досліджено питання визначення сутності системи ділового партнерства банків. Проведено аналіз сучасного стану бізнес-зв'язків у системі ділового партнерства банків. Досліджено інформаційне забезпечення у системі ділового партнерства комерційних банків та обґрунтовано необхідність виокремлення ділових партнерів різних рівнів. Виявлено взаємозв'язок облікової системи банку з іншими підсистемами управління та формування звітності. Обґрунтовано необхідність виокремлення окремих облікових операцій у автоматизованих інформаційних системах банку та визначено їх будову для цілей ділового партнерства. Доведено, що формування якісного обліково-інформаційного забезпечення системи ділового партнерства банків сприяє ефективній реалізації бізнес-зв'язків, є основою для проведення аналізу та формування стратегії поведінки банку із його партнерами.

Ключові слова: обліково-інформаційне забезпечення, облікова система, ділове партнерство, ділові партнери, ділова репутація, бізнес-зв'язки, банки.

Постановка проблеми. У сучасних умовах формування якісного обліково-інформаційного забезпечення є основою запоруки ефективної діяльності облікових служб банку, раціонального функціонування системи бухгалтерського обліку, а отже, і всієї установи.

Особливості технічного забезпечення організації обліку банківських установ, некоректно сформовані завдання їхнім керівництвом, які мають вирішуватись, а також упровадження нових об'єктів обліку, що сприяють формуванню більш детальної інформації про діяльність установи та розвитку ділового партнерства викликають необхідність пошуку науковцями й бухгалтерами-практиками шляхів його вдосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням облікової системи займалися такі вітчизняні та зарубіжні дослідники, як: А. М. Герасимович [9], О. В. Васюренко [8], Л. В. Нападовська [7], Н. В. Наконечна [6], Ю. Д. Чацкіс [14], Г. П. Голубнича [1], С. О. Левицька [3; 4], В. А. Дерій [2], Г. П. Табачук [12] та інші. Однак, проведений аналіз спеціальної літератури дав змогу встановити, що питання

формування облікового забезпечення системи ділового партнерства банку потребує подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою роботи є формування обліково-інформаційного забезпечення системи ділового партнерства банків з метою створення вигідних бізнес-зв'язків, визначає актуальність даного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення ринкової економіки сприяло формуванню підвищеної зацікавленості до діяльності банківських установ, що пов'язано з виконанням їхніх функцій. Однак, різке загострення кризової ситуації в країні зумовлює кризові явища і у банківській системі, тому надзвичайно важливо за таких умов сприяти підвищенню ділової репутації банків, як результату ефективного виконання основної їх діяльності і формуванню економічних відносин при співпраці з діловими партнерами.

Масштаби відносин, які формуються у системі ділового партнерства банків у національній економіці можна оцінити з наведених у табл. 1 даних.

Таблиця 1

Кількість клієнтів банків та кількість відкритих клієнтами рахунків у вітчизняній банківській системі

Показник	Станом на 01.01.				
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.
Кількість клієнтів – юридичних та фізичних осіб, млн.	127,2	127,6	131,3	131,8	74,4
Кількість відкритих клієнтами рахунків, млн.	159,6	166,4	169,0	182,9	116,0

Джерело: складено на основі [13]

Згідно з даними звітності (форма № 410 «Звіт про кількість клієнтів банків та кількість відкритих клієнтами рахунків») станом на 01.01.2014 р. 180 банків обслуговували 74,4 млн. клієнтів – юридичних та фізичних осіб (резидентів і нерезидентів), які відкрили поточні та вкладні (депозитні) рахунки. За 2013 р. кількість клієнтів, які обслуговувалися в банках, зменшилася на 57,4 млн. [13].

Загальна кількість відкритих клієнтами рахунків на звітну дату становила 116,0 млн., у тому числі: поточних – 99,5 млн. (85,8% від загальної кількості рахунків, відкритих у банках); вкладних – 16,5 млн. (14,2% від загальної кількості рахунків, відкритих у банках). За 2013 р. загальна кількість відкритих клієнтами рахунків зменшилася на 66,9 млн. [13].

Агреговані дані станом на 01.01.2015 р. відсутні. Однак, у зв'язку із погіршенням економічної ситуації в країні, можна стверджувати, що загальна кількість клієнтів та відкриті ними рахунки у банку протягом 2014 р. мала також негативну тенденцію.

Аналіз літератури свідчить, що систему ділового партнерства комерційних банків слід розглядати як сукупність бізнес-зв'язків і відносин, які ґрунтуються на діловій етиці, довірі й горизонтальних зв'язках, виникають між діловими партнерами з приводу отримання взаємної економічної вигоди та зниження ризиків і витрат за рахунок виникнення ефекту синергії [5].

Основною метою ділового партнерства є отримання економічної вигоди від співпраці. Відповідно до цього, у науковій літературі ділових партнерів банку поділяють на партнерів двох рівнів [10]:

- ділові партнери I рівня – це особи, з якими банк вступає у співпрацю, в результаті якої отримується новий продукт чи послуга (інші банки, страхові компанії, агентства нерухомості, оціночні компанії та ін.);
- ділові партнери II рівня – це особи, з якими банк вступає у співпрацю шляхом укладання договорів (угод) для надання банківських послуг (клієнти).

Тобто, з однієї сторони банк вступає у фінансові відносини з метою отримання економічної вигоди через утворення нових банківських продуктів і послуг. Для цього, спочатку налагоджуються контакти з потенційними партнерами, збирається інформація щодо ідентифікації партнера, оцінки його надійності, тривалості присутності на ринку, рівня їх кваліфікації і порядності. Зареєстрована, нагромаджена і оброблена інформація служить основою для прийняття рішення про вибір ділових партнерів як I, так і II рівня [10].

При цьому, ділові партнери I і II рівня для вибору банку збирають та оцінюють інформацію про: рейтинг банків, їх фінансову стійкість, тривалість присутності на ринку, рівень кваліфікації і порядності менеджерів банку. У свою чергу, ділові партнери для встановлення співпраці надають банку інформацію для їх ідентифікації, тобто облікову та необлікову інформацію. Доцільність співпраці банку з діловими партнерами встановлюється також після дослідження ринку потреб споживачів банківських послуг та аналізу вже наявних послуг.

Такий розподіл ділових партнерів на рівні дає змогу сформувати ефективну систему обліково-інформаційних потоків з метою отримання взаємної економічної вигоди всім сторонам ділового партнерства.

Від порядку організації обліково-інформаційного забезпечення системи ділового партнерства залежить можливість банку встановлювати взаємовигідні відносини з різними суб'єктами. Це пояснюється тим, що внаслідок вивчення одержаної інформації у партнерів формуються знання про ділову репутацію банку, завдяки якій будуть формуватись бізнес-зв'язки.

В управлінні діяльністю банків, важливим аспектом якого є координація та регулювання системи ділового партнерства з метою досягнення стратегічних цілей, необхідним є отримання і застосування менеджерами цільової інформації [14].

Доречно зазначає науковець Л. В. Нападовська, що управління починається з інформації (розробка планів), на підставі якої оцінюється діяльність (облік і контроль основних показників діяльності), виявляються резерви та невикористані можливості (аналіз інформації), ухвалюються рішення та оцінюється ефективність прийнятих рішень [7, с. 78]. Саме така інформація формується у системі обліку.

Облікове забезпечення управління суб'єктами господарювання можна охарактеризувати як систему, оскільки воно має ознаки, властиві системі: наявність зв'язків (у тому числі зворотних), поділ на частини, наявність структури (упорядкованих елементів), цілеспрямованість, збереження певної стійкості в заданих межах під впливом зовнішніх факторів та багатоаспектність [14].

Основою визначень системи бухгалтерського обліку, що запропонувала значна група науковців (А. М. Герасимович [9], О. В. Васюренко [8], Н. В. Наконечна [6] та ін.), є те, що під останнім слід розуміти сукупність правил, методик та процедур обліку виявлення, вимірювання, реєстрації, накопичення, узагальнення та передавання

інформації про господарські операції зовнішнім користувачам, а також внутрішнім користувачам для прийняття управлінських рішень.

Таким чином, облікова система охоплює збирання, оцінювання, тлумачення фінансових даних та звітування про фінансову діяльність банку, кінцевим продуктом системи обліку є фінансові звіти. Отже, бухгалтерський облік забезпечує своєчасне й повне відображення всіх операцій банку та надання користувачам інформації про стан активів і зобов'язань, власний капітал, результати фінансової діяльності та їх зміни.

Для прийняття правильного рішення стосовно діяльності банку в майбутньому зацікавленим особам необхідно враховувати інформацію про минулі події, які мали відношення до діяльності банку. Таку інформацію також надає облік.

Облік забезпечує зворотний зв'язок за кожним прийнятим рішенням, і фінансові звіти, які періодично складаються для зацікавлених осіб, містять у собі відомості про економічні наслідки раніше прийнятих рішень.

Тому облікова інформація необхідна широкому колу користувачів – внутрішніх та зовнішніх – для прийняття відповідних рішень [8].

Облікова система, незалежно від розмірів банку, призначена для збору, опрацювання фінансової інформації про установу банку та періодичного звітування. Фінансові звіти складають наприкінці кожного звітного періоду, який часто також називають обліковим періодом. У межах річного облікового циклу банки складають проміжні фінансові звіти за менші періоди (квартальні, місячні).

Ведення бухгалтерського обліку і звітності в комерційних банках здійснюється згідно з нормативними актами, затвердженими НБУ, а саме: інструкцією про застосування плану рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків; положенням про організацію бухгалтерського обліку і звітності в банках України; правилами організації фінансової та статистичної звітності банків України; планом рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України.

Організація елементів обліку у банках має деякі специфічні властивості. Наявність особливостей у системі бухгалтерського обліку в банках обумовлена сферою їхньої діяльності – фінансові ринки, а відповідно і специфікою операцій, які вони здійснюють, та їх роллю в забезпеченні стабільності грошово-кредитної системи. Як підприємство, що працює на фінансових ринках, банк належить до категорії підприємств – фінансових посередників і здійснює операції на грошовому, кредитному ринках та ринку цінних паперів із використанням різноманітних фінансових інструментів. Цим банки суттєво відрізняються від підприємств, які діють у сфері виробництва і левова частка операцій яких припадає на закупівлю сировини, її оброблення і виготовлення готової продукції та її реалізації. Тобто, у загальному плані об'єкт обліку – це грошовий обіг, що обліковується за банківськими рахунками [9, с. 10].

Цілком правомірно науковець А. М. Герасимович у своїй праці [9] наводить особливості облікової системи банку. Погоджуємось з цією думкою та вважаємо за доцільне виокремити й інші не менш вагомні властивості, які в цілому можливо сформулювати так:

- зміст і структура плану рахунків (мультивалютність; наявність управлінського обліку; подвійний запис операцій за позабалансовими рахунками);
- параметри і форми ведення аналітичного обліку;
- відображення і документування банківської операції в обліку на момент її здійснення;
- закриття «операційного дня» і щоденне формування балансу;

- специфіка діяльності банку – сфера обміну, яка базується на грошово-кредитних відносинах;
- основа бухгалтерського обліку банків – облік фінансових розрахунків, а не традиційних операцій;
- високий рівень автоматизації облікових процесів та ведення електронних розрахунків;
- взаємодія облікової електронної системи з іншими банками, у тому числі з НБУ.

Предметом бухгалтерського обліку в комерційному банку виступають банківські операції, які впливають зі статутної діяльності банку: розрахункові операції, депозитні операції, операції з цінними паперами, позичкові операції, операції з касового обслуговування бюджетних рахунків, операції з основними засобами банку, валютні та ін. Виконання таких операцій має вплив на результати діяльності банку.

У бухгалтерському обліку кожному об'єкту відповідає рахунок. У структурі плану рахунків можна виділити три частини, які логічно пов'язані між собою: балансова частина; частина доходів і витрат; позабалансова частина [9, с. 22-41, 64].

Правильне розуміння ознак, які покладено в основу групування рахунків усередині розділів та класів, у подальшому полегшить проведення аналізу банківської діяльності [9, с. 73].

Фінансовий облік повинен забезпечити реалізацію принаймні двох функцій:

1) запис інформації про операції, які виконуються банком, та можливість відобразити ці операції в агрегованому вигляді у балансовій та фінансовій звітності для аналізу та управління;

2) запис детальної інформації про параметри та контрагентів кожної операції з метою отримання звітів різного рівня для внутрішнього користування, подання перевірним органам та для обрахування макроекономічних параметрів грошово-кредитної статистики. Крім того, враховуючи високу ступінь автоматизації ведення бухгалтерського обліку, необхідно передбачити низку параметрів для автоматизованого виконання завдань, наприклад, для нарахування відсотків, складання допоміжної фінансової звітності за окремими видами операцій (кредитними, депозитними і т. п.).

Здійснення агрегованого обліку для виконання першої функції забезпечується за допомогою синтетичного обліку, тобто з використанням бухгалтерських рахунків. Однак, не всю необхідну інформацію можна відобразити на рівні лише балансових рахунків, оскільки це призведе до того, що план рахунків стане громіздким та незручним для роботи.

Щоденна детальна інформація про здійснені банком операції відображається в основній формі аналітичного обліку – особовому рахунку. По кожному балансовому і позабалансовому рахунку відкриваються рахунки аналітичного обліку. Виділення особових рахунків залежить від виду активу, зобов'язань і власного капіталу з розподілом за контрагентами [9, с. 87-88].

Опрацьовувати інформацію в обліковій системі дозволяють інформаційні системи банків. Згідно з постановою НБУ «Про затвердження Положення про забезпечення безперервного функціонування інформаційних систем Національного банку України та банків України» №265 від 17.06.2004 р. «інформаційні системи банків – комплекси програмно-апаратних засобів, призначені для вирішення банками та їх філіями власних завдань у сфері автоматизації, технічної й технологічної підтримки діяльності Центру сертифікації ключів банку та взаємодії з інформаційними системами Національного банку. До цих систем належать система автоматизації банку (САБ), внутрішньобанківська

міжфілійна платіжна система (ВМПС), інформаційна система Центру сертифікації ключів банку тощо» [11].

При застосуванні автоматизованих облікових систем можна вирішити проблему оперативності звітних даних. Якщо при паперовій бухгалтерії операції накопичення даних в облікових регістрах, обчислення підсумків та перенесення даних між обліковими регістрами потребують великих витрат праці та завжди пов'язані з помилками, то при застосуванні комп'ютерів ці операції виконуються з мінімальною участю людини. До того ж, низькою є ймовірність допущення арифметичних помилок, а також помилок, пов'язаних з неправильним перенесенням тієї чи іншої цифри [3, с. 367-372].

Однак, попри усю досконалість автоматизованих форм обліку і вони мають серйозні недоліки. Р. Ентоні та Дж. Ріс до таких недоліків зараховують, по-перше ускладнення процесу контролю за записами, адже зберігання даних й арифметичні дії сховані від споглядання; по-друге, керівництво і менеджери підприємств вимагають від працівників обліку велику кількість різних звітів, що, на нашу думку, призводить до збільшення непродуктивних витрат часу працівників, зростання витрат на папір і електроенергію, прискорення зношуваності персональних комп'ютерів та копіювальної техніки [2, с. 39-45; 4, с. 88-95].

На відміну від підприємств, банки складають баланс щоденно і день є для них найменшим обліковим періодом, в якому повторюється обліковий цикл. Отже, протягом кожного звітного періоду облікова система мусить збирати та опрацьовувати економічну інформацію про всі операції, які проводить банк [12, с. 38-42]. Досягається це завдяки автоматизованим інформаційним системам.

Автоматизована банківська система (АБС) включає в себе базову підсистему – «Операційний день банку». Основні функції цієї підсистеми наступні:

- введення та опрацювання розрахунково-грошових документів;
- створення та ведення особових рахунків клієнтів і масивів нормативно-довідкової інформації;
- робота з картотеками;
- опрацювання особових та бухгалтерських рахунків;
- ведення аналітичного і синтетичного обліку, формування балансу та відповідних форм за кожний день (реєстрів аналітичного і синтетичного обліку) та форм фінансової звітності.

У підсистемі «Операційний день банку» опрацювання облікової інформації здійснюється за одним і тим самим обліковим циклом.

Фаза 1 – збір економічної інформації про кожну операцію. Початкова фаза циклу опрацювання інформації – це збір первинної інформації щодо кожної операції.

Фаза 2 – аналіз операцій – це термін, що вживається для опису в термінах облікової моделі процесу вивчення її подвійного впливу на установу. Аналіз операції починається тоді, коли з'являється документ, який вказує на завершеність операції. Відповідно до характеру операції і застосування фундаментальної облікової моделі наслідки операції реєструють у системі бухгалтерського обліку.

Фаза 3 – запис операцій у журнал. Після аналізу економічні наслідки кожної операції вводяться з документа або окремого меморіального ордера в комп'ютерну систему.

Фаза 4 – перенесення даних до Головної книги. В автоматичному режимі всі операції розносяться за бухгалтерськими рахунками.

Фаза 5 – складання перевірного балансу. На підставі даних Головної книги

складають перевірочний баланс. Це робиться для перевірки правильності записів та для подальшого використання. Перевірочний баланс складається як робочий баланс за всією номенклатурою бухгалтерських рахунків.

Фаза 6 – трансформаційні записи. Виправлення помилкових записів, виявлених у процесі складання перевірочного балансу. Виконується звірка даних аналітичного обліку (особових рахунків) з даними синтетичного обліку (оборотно-сальдова відомість, відомість за залишками та ін.). Виправлення виконується шляхом здійснення зворотних записів за бухгалтерськими рахунками, тобто методом зворотного сторно на підставі виправних ордерів. Передбачено виконання коригувальних проведення, які використовують для обліку нарахованих процентних та інших доходів і нарахованих процентних та інших витрат. Списується також безнадійна заборгованість.

Фаза 7 – трансформація перевірочного балансу. Після складання виправних та коригувальних проведення та їх реєстрації й відображення в Головній книзі складається трансформований перевірочний баланс для контролю за правильністю коригувальних записів.

Фаза 8 – підготовка фінансових звітів. Після складання коригувальних проведення Головна книга містить усі відповідні рахунки та їх сальдо, необхідні для складання звіту про фінансові результати, а також бухгалтерського балансу. Фінансові звіти, які складаються протягом облікового періоду (денні, місячні, квартальні), називаються проміжними.

Фаза 9 – закриття рахунків. Наприкінці річного облікового періоду виконуються заключні проведення. За допомогою заключних проведення закриваються тимчасові рахунки, до яких належать рахунки з обліку доходів і витрат і відкривається рахунок «Результат поточного року». Підсумовуються залишки за кожним бухгалтерським рахунком.

Фаза 10 – підготовка повного перевірочного балансу. Ця фаза має процедурний характер. Її мета – перевірка сальдо рахунків після перенесення всіх заключних проведення до Головної книги. У комп'ютеризованій обліковій системі це може бути зроблено автоматично. Цей повний пробний баланс складають до початку нового облікового періоду. Оскільки всі рахунки звіту про фінансові результати закриваються наприкінці облікового періоду на рахунок фінансового результату поточного року, то повний пробний баланс складається тільки з постійних рахунків (тобто рахунків активів, зобов'язань та капіталу власників). Кінцеві сальдо рахунків Головної книги після здійснення заключних проведення будуть початковими сальдо цих рахунків у новому обліковому періоді [12, с. 38-42].

Особливості функціонування банків зумовлені специфічними властивостями їх бухгалтерського обліку. З метою формування необхідної інформації для цілей управління доцільно виокремлювати облік у банках у відповідності до здійснення ними їх фінансової (основної) та господарської діяльності.

Так, облік основної діяльності банків включає систематизацію інформації стосовно здійснення ними операцій, які впливають зі статутної діяльності банку: облік розрахункових операцій; облік кредитних операцій; облік касових операцій; облік депозитних та інших зобов'язань банку; облік операцій з цінними паперами; облік валютних операцій; облік лізингових операцій; облік інших операцій основної (фінансової) діяльності банку.

Облік господарської діяльності передбачає систематизацію інформації про господарські операції, які забезпечують належне функціонування банку: облік основних

засобів і нематеріальних активів та матеріалів; облік доходів, витрат і фінансових результатів; облік капіталу банку; облік внутрішньобанківських операцій (операцій з обліку матеріальних цінностей, МШП, витрат на утримання персоналу, нарахування та сплати податків і платежів, дебіторської і кредиторської заборгованості за господарськими операціями банку та ін.); облік інших операцій господарської діяльності банку. Таке розмежування облікових операцій уможливорює розмежовувати і згруповувати інформацію для цілей ефективного управління системою ділового партнерства, забезпечуючи необхідним обліковим забезпеченням як внутрішніх, так і зовнішніх користувачів. Виокремлення цих операцій у автоматизованих інформаційних системах банку наведена на рис. 1.

Рис. 1. Будова системи автоматизації обліку для цілей ділового партнерства банку

Джерело: авторська розробка.

Облікова система банку служить джерелом інформації для інших важливих управлінських підсистем, а саме, для системи планування і бюджетування, контролю та аналітичної системи. Як наслідок, менеджерами формується відповідна звітність, в залежності від користувачів.

Висновки. Таким чином, проведене наукове дослідження стосовно формування обліково-інформаційного забезпечення системи ділового партнерства банків, дозволило встановити, що облікова система відіграє особливу роль у ефективній реалізації бізнес-зв'язків, оскільки є основою для проведення аналізу та формування стратегії поведінки банку із його партнерами, і тому становлять основу для подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Голубнича Г.П. Удосконалення обліково-аналітичного інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень [Текст] / Г.П. Голубнича // Вісник КНУ ім. Т.Шевченка. Економіка. – 2005. – № 74. – С. 44-45.
2. Дерій В.А. Форми (системи) обліку та відображення в них витрат і доходів підприємства [Текст] / В.А. Дерій // Міжнародний збірник наукових праць. – 2010. – № 1 (16). – С. 37-46.
3. Левицька С.О. Інформаційне забезпечення системи бухгалтерського обліку [Текст] / С.О. Левицька, О.В. Король // Вісник НУВГП. – 2009. – Вип. 3. – Ч. 1. – С. 367-372.
4. Левицька С.О. Облікова система підприємства в умовах сучасного реформування вітчизняної економіки / С.О. Левицька, І.М. Васильчик // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції. Збірник наукових праць. – 2011. – Вип. XVII. – № 4. – С. 88-96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/prvse/2011_4/2_4.pdf.
5. Максимів Ю.В. Экономическая сущность и принципы функционирования системы делового партнерства коммерческих банков / Ю.В. Максимів, М.И. Пыльпив // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки (электронное научное издание). – Краснодар, ООО «Наука и образование». – 2013. – № 6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.online-science.ru/m/products/economy_science/gid837/pg0.
6. Наконечна Н.В. Концептуалізація облікових систем [Текст] / Н.В. Наконечна // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.4. – С. 191-198.
7. Нападовська Л.В. Управлінський облік : значення та застосування у практичній діяльності вітчизняних підприємств в умовах ринкових відносин [Текст] / Л.В. Нападовська // Бухгалтерський облік та аудит. – 2009. – № 8-9. – С. 78-93.
8. Облік і аудит у банках [Текст] / О.В. Васюренко, Л.В. Сердюк, О.М. Сидоренко та ін. ; за заг. ред. О.В. Васюренка. – К. : Знання, 2008. – 623 с.
9. Облік і аудит у банках [Текст] : підручник / А.М. Герасимович, Л.М. Кіндрацька, Т.В. Кривов'яз та ін. ; за заг. ред. проф. А.М. Герасимовича. – К. : КНЕУ, 2004. – 536 с.
10. Пилипів М.І. Формування інформаційних облікових потоків у системі ділового партнерства банків / М.І. Пилипів // Ефективна економіка. – 2013. – № 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2266>.
11. Положення про організацію бухгалтерського обліку та звітності в банківських установах України. Затверджене постановою Правління НБУ 30.12.98 р. № 566 [Текст] // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 1999. – Вип. 3. – С. 14.

12. Табачук Г.П. Фінансовий облік у банках [Текст] / Г.П. Табачук, О.М. Сарахман, Т. М. Бречко. – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 424 с.
13. Фінансові ринки // Статистика : [сайт] / Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.
14. Чацкіс Ю.Д. Визначення методів формування системи облікового забезпечення управління суб'єктами господарювання / Ю.Д. Чацкіс, О.А. Наумчук // Вісник ДНУЕТ ім. М.Туган-Барановського. – 2009. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vdnuet/econ/2009_4/30.pdf.

Пилипів Н. И., Пятничук И. Д. Формирование учетно-информационного обеспечения системы делового партнерства банков

В статье исследованы вопросы сущности системы делового партнерства банков. Проведен анализ современного состояния бизнес-связей в системе делового партнерства банков. Исследовано информационное обеспечение в системе делового партнерства коммерческих банков и обоснована необходимость выделения деловых партнеров разных уровней. Выявлена взаимосвязь учетной системы банка с другими подсистемами управления и формирования отчетности. Обоснована необходимость выделения отдельных учетных операций в автоматизированных информационных системах банка и определены их строение для целей делового партнерства. Доказано, что формирование качественного учетно-информационного обеспечения системы делового партнерства банков способствует эффективной реализации бизнес-связей, является основой для проведения анализа и формирования стратегии поведения банка с его партнерами.

Ключевые слова: *учетно-информационное обеспечение, учетная система, деловое партнерство, деловые партнеры, деловая репутация, бизнес-связи, банки.*

Pylypyv N. I., Piatnychuk I. D. Formation of accounting and information software systems of business partnership banks

This article explores the question of defining the essence of the system business partnership banks. The analysis of the current state of business relationships in the system business partnership banks. Investigated information support in the system of business partnership the commercial banks and substantiates the necessity separation of business partners at different levels. Discovered the dependence of bank accounting system with other subsystems management and reporting. Grounded necessity separation certain accounting operations in automated information systems of the bank and their structure determined for the purposes of business partnership. Proved that the formation of high-quality accounting and information support system business partnership banks contribute to efficient implementation of business relationships as a basis for analysis and strategy formation behavior of its bank partners.

Key words: *accounting and information support, accounting system, business partnership, business partners, business reputation and business relationships, banks.*

УДК 519.2

Остафійчук Петро Георгійович,
*кандидат фізико-математичних наук,
доцент, заступник першого проректора
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

Боркович Ірина Петрівна,
*викладач першої категорії Івано-Франківського
фінансово-комерційного кооперативного
коледжу імені С.Граната*

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ СТАТИСТИЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ В ЕКОНОМІЦІ

У статті проводиться аналіз сучасних методологічних підходів статистичного оцінювання взаємозв'язків в економіці, переваг та недоліків відомих статистичних методів, а також деякі практичні аспекти їх застосування. Подається детальний аналіз найпоширеніших методів та їх відображення у практичній площині. Акцент робиться на тому, що використання тих чи інших методів в економетричних розрахунках залежить від мети, задач та специфіки розгляду окремих сторін господарської діяльності у майбутньому періоді.

Ключові слова: статистичні методи, взаємозв'язок, групування, регресійний, кореляційний та дисперсійний аналіз, метод статистичних рівнянь залежностей.

Постановка проблеми. Зміст будь-якої економічної політики полягає у регулюванні економічних показників і у усвідомленні того, як ці показники впливають на інші, ключові параметри економіки. Так, в ринковій економіці неможливо безпосередньо регулювати темп інфляції, однак на нього можна вплинути засобами бюджетної, податкової і кредитно-грошової політики. Тому, наприклад, може бути вивчена залежність між пропозицією грошей і рівнем цін.

Вся сфера економічних досліджень може бути в певному розумінні охарактеризована як вивчення взаємозв'язків економічних змінних. Вивчення таких взаємозв'язків ускладнюється тим, що вони, по-перше, не є строгими, функціональними залежностями, по-друге, завжди містять випадкову складову, тобто, утворюють статистичний зв'язок. Ще більшою проблемою є обмежений набір даних статистичних спостережень, які до того ж містять різного роду помилки. Тому кількісні закономірності економічних явищ визначають і досліджують на основі методів теорії ймовірності і математичної статистики, адаптованої до обробки економічних даних.

Об'єктивну характеристику взаємозв'язку і взаємовпливу економічних явищ можуть забезпечити тільки правильно підібрані статистичні методи. Вибір правильного методу чи способу оцінки впливу чинників на результати соціально-економічного розвитку вимагає значних зусиль, і залежить, в значній мірі, від мети прикладного використання проведених розрахунків. При цьому, одержання у відповідності зі всіма критеріями точної відповіді на неправильно вибрану функцію буде менш корисним, ніж неповна відповідь на основі правильного рівняння регресії чи залежності. Тому проблеми статистичного аналізу взаємозв'язків суспільних та економічних явищ і процесів залишаються актуальними і на даний час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні підходи статистичної методології в дослідженні взаємозв'язків економічних явищ і процесів розглянуто в ряді підручників та монографій зі статистики та економетрики [1; 2; 4; 6], в яких автори обґрунтовують необхідність застосування статистичних прийомів у поглибленому дослідженні причинно-наслідкових зв'язків з позицій системного підходу їх використання: методи, статистичні показники, оцінки надійності.

Прикладні аспекти застосування таких основних статистичних методів, як групування, регресійний і кореляційний аналіз, досліджувалися в наукових працях О. Замкова [1], Р. Кулинич [3], А. Опря [7], Н. Парфенцевої [8].

Останній час набуває практичного застосування відносно новий статистичний метод – метод статистичних рівнянь залежностей, запропонований О. Кулиничем [2]. Різні практичні аспекти застосування цього методу досліджувалися О. Кулиничем [4], Р. Кулиничем [5], Н. Парфенцевою [8], І. Чайковською [9] та іншими.

Постановка завдання. Метою наукової статті є аналіз сучасних методологічних підходів статистичного оцінювання взаємозв'язків в економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. До математичних методів вивчення залежностей відносять класичні методи елементарної математики, регресійного та кореляційного аналізу, дослідження операцій і теорії масових послуг, економічної кібернетики, планування експериментів, кластерного аналізу та інших. Потрібно відмітити, що використання тих чи інших методів в економетричних розрахунках залежить від мети, задач та специфіки розгляду окремих сторін господарської діяльності у майбутньому періоді.

Розглянемо можливості застосування деяких з них.

У системі статистичних методів оцінки впливу чинників на результати економічної діяльності важливе місце займає індексний метод. Проблемами статистичного оцінювання індексним методом макроекономічних показників, його методологічними і методичними аспектами займаються такі вітчизняні вчені: В. Гнесь, С. Герасименко, А. Головач, А. Єріна, Г. Ковалевський, О. Чупріна, В. Швець та інші, а також зарубіжні: О. Кун, Н. Ряузов, Е. Герде. Зведені статистичні індекси характеризують функціональні зв'язки між явищами і не можуть бути застосовані до вивчення взаємовпливу у стохастичних (кореляційних) залежностей.

Наявність чи відсутність зв'язку визначають, також, шляхом побудови паралельних рядів і графіків. Уявлення про залежність можна одержати порівнянням двох чи декількох паралельних рядів. Але, якщо ряди дуже довгі, тоді для виявлення кореляційної залежності одиниці сукупності групують за чинниковою ознакою, а потім за групами – обчислюють значення середніх показників результативної ознаки. Так визначають форму, суть, характер, напрям, аналітичний вираз і тісноту зв'язку [2].

Зведення і групування інформації за визначеною ознакою проводиться при наявності не менше 20 одиниць спостереження і дає можливість мати види інформації, що характеризують абсолютний рівень в окремих групах, відхилення між обсягом окремих груп та обсягом сукупності, взаємозв'язок між окремими групами. Будуючи групування, необхідно пам'ятати, що одні і ті ж вихідні дані при різному поєднанні чинників і підході до вибору інтервалів групувань дають різні результати – від неправильних (випадкових) до правильних (закономірних) висновків [2].

Також, оскільки більшість економічних явищ є неоднорідні за своєю структурою, то і встановлення залежностей між чинником і результативною ознакою за допомогою статистичних групувань теж може привести до неправильних висновків. Побудова

аналітичних групувань вимагає підтвердження гіпотези про наявність взаємозв'язку між результативними та чинниковими ознаками.

На даний час вважається, що основними методами, які дозволяють встановити закономірності та тенденції розвитку досліджуваних явищ, а також оцінити їх взаємозв'язки, є: дисперсійний аналіз; регресійний та кореляційний аналіз.

Дисперсійний аналіз взаємозв'язків результативних та чинникових ознак є логічним продовженням методу групувань. Тут для оцінки варіації, зумовленої тією чи іншою ознакою, сукупність розподіляють на групи за ознакою, вплив якої досліджується. Це дозволяє розкласти загальну варіацію ознаки на дві дисперсії, з яких одна частина варіації визначається впливом чинника, закладеного в основу групування, а друга – варіацією, зумовленою впливом усіх інших чинників крім того, що вивчається. Отже, тут згідно з правилом складання дисперсій для розрахунку використовують загальну, міжгрупову і внутрішньогрупову (залишкову) дисперсію. При цьому загальна дисперсія характеризує варіацію ознаки у статистичній сукупності в результаті впливу всіх чинників, міжгрупова дисперсія показує розмір відхилення групових середніх від загальної середньої, тобто характеризує вплив чинника, покладеного в основу групування, внутрішньогрупова (залишкова) дисперсія характеризує варіацію ознаки всередині кожної групи статистичного групування.

Найбільше поширення в практиці економетрії мають методи регресійного та кореляційного аналізу. Проте багаторічна практика використання цього методу показала, що він застосовувався без врахування статистичних критеріїв його використання для опрацювання інформації про господарську діяльність (наявність багаточисельної сукупності підприємств, випадковості господарських та економічних процесів, однакових одиниць виміру чинників та результативних показників, наявності нормального розподілу змінних, відсутності функціонального зв'язку між чинниками і результативними показниками тощо) [1].

Враховуючи те, що навіть у випадках повного забезпечення критеріїв застосування методу найменших квадратів одержуємо достатньо точні теоретичні значення лінії одночинникової регресії і відповідно її графічне зображення, то множинні рівняння регресії дозволяють лише визначити теоретичні значення результативної ознаки, а параметри цих рівнянь для кожного з чинників виступають як абстрактні розрахункові величини для забезпечення розрахунку теоретичних значень лінії множинної регресії. Отже і ефективність цього методу недостатня для кількісної оцінки ступеня впливу кожного чинника, включеного в рівняння множинної регресії, на результативну ознаку і відповідно для діагностики взаємозв'язків соціально-економічних явищ [3].

Однак, застосування цих методів має ряд обмежень. Наприклад, регресійний і кореляційний аналіз вимагає чіткого дотримання таких критеріїв, як багаточисельної сукупності об'єктів, нормального розподілу змінних, кореляційної залежності тощо. Крім того, досліджувана сукупність повинна бути у кращому разі у 7 разів більша кількості коефіцієнтів регресії.

Окремо слід наголосити, що правильне застосування регресійного і кореляційного аналізу при вивченні взаємозв'язків між економічними явищами вимагає наявності нормального розподілу сукупності. Цей розподіл спостерігаємо тільки у випадках дії багатьох незалежних або ж слабо залежних чинників та відсутності показників, які відіграють у загальному підсумку переважаючу роль. Вважається, що при вивченні економічних явищ сукупність з нормальним розподілом зустрічається рідко, а при сумісності ознак – практично відсутня. Крім того, слід зауважити, що метод найменших

квадратів не дає змоги проводити розрахунки у випадках, коли між чинниками є функціональна залежність.

Тому метод кореляції застосовується для того, щоб виявити, яка була б залежність між результатом і чинником, якби інші чинники не змінювалися і своєю зміною не перекручували основну залежність. При цьому невелике число спостережень не дає змоги виявити закономірність розвитку.

Особливі застереження у використанні регресійного аналізу стосуються виявлення тренду за даними рядів динаміки.

Визначення параметрів рівнянь множинної регресії методом найменших квадратів потребує відбору чинників, виду і форми зв'язку. Суть методу найменших квадратів полягає в тому, що модель розрахунку теоретичної лінії вважається найкращою у випадку коли квадрат відхилень фактичних значень результативної ознаки (y) від теоретичної лінії (y_x) є мінімальним $y - y_x \rightarrow \min$. При цьому велика кількість чинників не дозволяє правильно охарактеризувати дійсний взаємозв'язок, а неправомірне включення деяких чинників призводить до помилкових висновків, тобто неправильного відтворення досліджуваної залежності. Інтерпретація параметрів рівнянь парної та множинної регресії потребує врахування таких критеріїв, як наявність багато чисельної сукупності спостережень, випадковість економічних явищ, відсутність функціонального зв'язку між чинниковими та результативними ознаками, зміну величин параметрів при збільшенні або ж зменшенні кількості чинникових ознак при них тощо. При цьому важливою вимогою кількісної оцінки залежностей економічних явищ є одержання достовірних висновків при вивченні мало чисельних сукупностей одиниць статистичних спостережень.

До нових статистичних методів, які б дозволили з достатньою достовірністю оцінити взаємозв'язки результативних показників з різними чинниками господарської діяльності та на цій основі прогнозувати їх розвиток у майбутньому періоді, потрібно віднести метод статистичних рівнянь залежностей – статистичний метод аналізу причинних взаємозв'язків економічних явищ і процесів. На відміну від математичного методу кореляційного і регресійного аналізу, основою якого є лінійна алгебра, застосування методу статистичних рівнянь залежностей ґрунтується на обчисленні коефіцієнтів порівняння, які визначають через відношення окремих значень однойменної ознаки до його мінімального або максимального рівня. При збільшенні значень ознаки коефіцієнти порівняння розраховують від мінімального рівня, а при зменшенні – від максимального. Коефіцієнти порівняння показують ступінь зміни величини ознаки до прийнятої бази порівняння. На основі коефіцієнтів порівняння результативної та чинникової ознаки розраховують параметр рівняння залежності.

Метод статистичних рівнянь залежностей дозволяє визначити ступінь стійкого або нестійкого взаємозв'язку показників, а отже його можна застосувати для розмежування основних і додаткових показників економічної діяльності. При цьому основними показниками будуть ті, для яких спостерігається стійка залежність, а додатковими – її відсутність.

Метод статистичних рівнянь залежностей є молодим статистичним методом, оскільки розроблений у другій половині 70-х років XX століття професором О. І. Кулиничем [2]. За цей період метод дістав міжнародне визнання, оскільки має істотну перевагу – застосовується поряд з математичним методом кореляційно-регресійного аналізу та вирішує обернену економічну задачу, тобто дає відповідь на питання, при яких рівнях чинників може бути досягнутий оптимальний або прогнозований рівень результативної ознаки. Завдання, які вирішує цей метод відображено у таблиці 1.

Висновки. Таким чином, достовірність статистичного аналізу взаємозв'язків суспільних та економічних явищ в значній мірі залежить від правильного вибору методу для такого вивчення.

До статистичних методів, які дозволяють з достатньою достовірністю оцінити взаємозв'язки мікро- і макроекономічних показників та на цій основі прогнозувати й моделювати їх розвиток у майбутньому періоді, потрібно віднести, поряд з математичним методом кореляційно-регресійного аналізу, метод статистичних рівнянь залежностей, який можна застосовувати як для малочисельної, так і багаточисельної сукупності. Метод статистичних рівнянь залежностей є статистичним методом аналізу функціональних та кореляційних взаємозв'язків, який ґрунтується на статистичних коефіцієнтах порівняння.

Таблиця 1

Функції методу статистичних рівнянь залежностей

I. За вихідними даними варіаційних рядів при малочисельній (до 20 одиниць) та багаточисельній сукупності одиниць спостереження:	II. За вихідними даними рядів динаміки:
1) визначення рівня та розміру зміни результативної ознаки при зміні чинника (чинників) на одиницю чи будь-яку величину (планову, нормативну або прогнозовану);	1) визначення розміру зміни соціально-економічного явища при зміні періодів ряду динаміки на одиницю;
2) обчислення рівня та розміру зміни результативної ознаки при відомих значеннях чинника (чинників);	2) встановлення середнього темпу зміни економічного явища в результаті дії чинників для кожного періоду (року, кварталу, місяця);
3) визначення рівнів чинника (чинників) та розміру їх зміни при зміні результативної ознаки на одиницю чи будь-яку величину (планову, нормативну або прогнозовану);	3) моделювання динаміки соціально-економічних явищ і процесів;
4) встановлення ступеня інтенсивності використання чинників для забезпечення формування середнього рівня результативної ознаки;	4) обґрунтування прогнозних рівнів соціально-економічних явищ;
5) обчислення частки (ступеня) впливу чинників на результативну ознаку;	5) виявлення тенденції розвитку;
6) побудова функціональних теоретичних моделей розвитку соціально-економічних явищ;	6) оцінка інтенсивності використання чинників, що формують розвиток соціально-економічного явища за кожний період (рік, квартал, місяць, тощо) ряду динаміки;
7) оцінка розміру зміни рівнів чинників для забезпечення заданого (прогнозованого, нормативного або планового) рівня соціально-економічного явища, чи навпаки – рівнів результативного показника при заданих (відомих) значеннях чинників, і визначення при цьому необхідних затрат ресурсів по кожному чиннику у вартісному вираженні.	7) обчислення частки (ступеня) впливу чинників на результативну ознаку.

Список використаних джерел

1. Замков О.О. Математические методы в экономике : учебник / О.О. Замков, А.В. Толстопятенко, Ю.Н. Черемных. – М., 1999. – 365 с.
2. Кулинич О.І. Теорія статистики : підручник / О.І. Кулинич, Р.О.Кулинич. – 6-те вид., переробл. і доповн. – К. : Знання, 2013. – 239 с.
3. Кулинич Р.О. Статистична оцінка чинників соціально-економічного розвитку : [монографія] / Р.О. Кулинич. – К. : Знання, 2007. – 311 с.
4. Кулинич О.І. Правова статистика : навч. посіб. для студ. вищ. юрид. закл. освіти / О.І. Кулинич, Р.О. Кулинич. – Хмельницький : Поділля, 2002. – 239 с.
5. Кулинич Р.О. Статистичні методи аналізу взаємозв'язку показників соціально-економічного розвитку : монографія / Р.О. Кулинич. – К. : Формат, 2008. – 284 с.
6. Лук'яненко І.Г. Економетрика: підручник / І.Г. Лук'яненко, Л.І. Красикова. – К. : Товариство «Знання» КОО, 1998. – 494 с.
7. Опря А.Т. Наукова концепція статистичної методології : методи, показники, критерії надійності / А.Т. Опря // Вісн. Полтав. держ. аграр. акад.. – 2013. – № 2. – С. 109-119.
8. Парфенцева Н.О. Статистичне вивчення соціально-економічного розвитку України: підручник / Н.О. Парфенцева, Р.О. Кулинич ; Нац. акад. статистики, обліку та аудиту. – К., 2011. – 454 с.
9. Чайковська І.І. Застосування методу статистичних рівнянь залежностей в управлінні інтелектуальним капіталом підприємства / І.І. Чайковська // Актуал. пробл. економіки. – 2013. – № 9. – С. 213-218.

Остафийчук П. Г., Боркович И. П. Анализ современных методологических подходов статистической оценки взаимосвязей в экономике

В статье проводится анализ современных методологических подходов статистической оценки взаимосвязей в экономике, преимуществ и недостатков известных статистических методов, а также некоторые практические аспекты их применения. Подается детальный анализ наиболее распространенных методов и их отражение в практической плоскости. Акцент делается на том, что использование тех или иных методов в эконометрических расчетах зависит от целей, задач и специфики рассмотрения отдельных сторон хозяйственной деятельности в будущем периоде.

Ключевые слова: статистические методы, взаимосвязи, группировка, регрессионный, корреляционный и дисперсионный анализ, метод статистических уравнений зависимостей.

Ostafiichuk P. G., Borkovych I. P. The analysis of modern methodological approaches of statistic evaluation of interconnections in economics

The article highlights the analysis of modern methodological approaches of statistic evaluation of interconnections in economics, the advantages and disadvantages of famous statistic methods and also some practical aspects of their usage. A detailed analysis of the most common methods and their reflection in practical terms. The emphasis is on the fact that the use of certain methods in econometric calculations depends on the purpose, objectives and the specific consideration of individual aspects of economic activity in the period ahead.

Key words: statistic methods, interconnection, grouping, regressive, correlative and dispersive analyses, method of statistic equations of dependences.

УДК 330.332

Тимоць Мирослава Василівна,
кандидат економічних наук,
завідувач кафедри фінансів і кредиту,
Івано-Франківський університет права
імені Короля Данила Галицького

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ВІДТВОРЕННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ

Розкрито порядок розрахунку економічної ефективності від використання природних ресурсів. Проаналізовано діючі методологічні підходи до оцінювання економічного ефекту природоохоронних заходів. Обґрунтовано необхідність врахування екологічних, соціальних та економічних показників при розрахунку ефективності природокористування. Розкрито взаємозв'язок експлуатаційних витрат та суми капіталовкладень на відтворення природних ресурсів із показником загальної економічної ефективності природоохоронних заходів. Запропоновано формулу для розрахунку абсолютної соціально-економічної ефективності витрат на відтворення природних ресурсів. Розглядається необхідність використання в економічному аналізі сільськогосподарських підприємств коефіцієнту відтворення агровиробництва.

Ключові слова: економічний ефект, відтворення, природні ресурси, витрати, економічна ефективність.

Постановка проблеми. Орієнтація на сталий еколого-економічний розвиток обумовила необхідність стійкого природокористування. Основною відмінною його рисою є відповідність інтенсивності господарської експлуатації природно-ресурсних систем сталості самовідтворювальних процесів в регіоні. Рівноважне природокористування визначає наявність взаємозв'язків між виробничою, економічною, господарською та екологічною сторонами суспільного розвитку. Досягнення цілей виробничо-економічного та соціального характеру не повинно відбуватися без урахування відтворення природних ресурсів, особливо земельних, водних, лісових тощо.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Фінансово-інституційне регулювання відтворення природних ресурсів залишається в центрі уваги економістів-науковців та практиків. Цій проблематиці присвячені наукові праці О. Алімова [1], Р. Грінберга [2], В. Кравціва [3], М. Хвесика [5], А. Чухно [6], М. Щурика [7] та інших. Незважаючи на тривалі дискусії, що ведуться серед вітчизняних та зарубіжних економістів навколо даної проблематики, до цього часу не вироблено єдиної позиції стосовно єдиних методологічних підходів щодо розрахунку економічної ефективності відтворення природних ресурсів.

Постановка завдання. Проаналізувати діючу методологію розрахунку економічної ефективності від використання природних ресурсів. Вдосконалити методологічні підходи до розрахунку абсолютної соціально-економічної ефективності витрат на відтворення природних ресурсів.

Виклад основних результатів дослідження. Економічна ефективність використання та відтворення природних ресурсів багато в чому визначається економічною

оцінкою їх елементів. Однак необхідно підкреслити, що економічна оцінка земельних, водних, повітряних та лісових ресурсів не абсолют, притаманний якомусь предмету чи явищу, а відображення його значущості в процесі суспільного розвитку. Один і той самий природний ресурс (зокрема, земельні ресурси) може бути використаний різним чином і мати при цьому різну економічну оцінку. Перевагу одержує той вид природокористування, який дає максимальний соціально-економічний ефект при відповідному рівні витрат.

Водночас, оцінка економічного ефекту є показником економічних витрат суспільства при використанні (споживанні) певного виду природного ресурсу. Економічний ефект від використання природного ресурсу за розрахований період його експлуатації дорівнює сумі річних ефектів (диференційних рент) приведених (дисконтованих) до року проведення оцінки. В загальному вигляді він розраховується за формулою [4, с. 167]:

$$R = \frac{r}{\varepsilon} = \frac{\max \sum_{i=1}^n (z_i - u_i) \cdot M_i}{\varepsilon}, \quad (1)$$

де R – річний розмір економічного ефекту;

z_i – усереднені витрати на виробництво одиниці продукції при експлуатації ресурсу;

u_i – індивідуальні витрати на виробництво одиниці продукції при експлуатації відповідного ресурсу;

M_i – обсяг природного ресурсу, який оцінюється;

i – індекс виду ресурсу ($i = 1, 2, \dots, n$);

ε – норматив приведення різних за часом витрат (дисконтування).

При оцінці економічного ефекту використання природних ресурсів застосовуються різні формули, що враховують конкретні умови експлуатації відтворення кожного виду ресурсів.

Проведення заходів для відтворення природних ресурсів вимагає значних капітальних вкладень (одноразових витрат) та експлуатаційних (поточних) витрат. Зараз потреба в капітальних вкладеннях значною мірою перевищує можливості державного бюджету, і здійснювати їх слід таким чином, щоб одержати максимально можливу віддачу, досягти найбільшого економічного ефекту. Тому виникає необхідність у визначенні економічної ефективності відтворювальних заходів, яка на різних рівнях оцінюється за допомогою показників або результатів – екологічних, соціальних, економічних.

Екологічний результат полягає в обмеженні негативного впливу на навколишнє середовище та поліпшенні його стану. Він має прояв у зменшенні обсягів забруднення довкілля, збільшенні кількості та покращення якості придатних до використання земельних, лісових і водних ресурсів, атмосферного повітря. Соціальний результат полягає у підвищенні рівня життя населення, соціальної ефективності виробництва та збільшенні національного багатства країни. Економічним результатом є економія або попередження втрат природних ресурсів, живої та уречевленої праці у виробничій і невиробничій сферах господарювання.

Економічне обґрунтування відтворювальних заходів проводиться шляхом порівняння економічних результатів від їх впровадження з необхідними витратами для проведення за допомогою системи показників загальної і порівняльної ефективності.

Економічна ефективність відтворювальних витрат визначається з метою виявлення загальноекономічних заходів для відтворення природних ресурсів, визначення темпів зростання або зменшення цих витрат, оцінки галузевих пропорцій щодо розподілу капіталовкладень, прийняття рішень відносно черговості виконання відтворювальних заходів.

Показник загальної економічної ефективності відтворювальних витрат (E) визначається як співвідношення річного обсягу повного економічного ефекту і суми приведених витрат, що сприяли досягненню цього ефекту (експлуатаційні витрати і капіталовкладення, приведені до однакової розмірності згідно з нормативами ефективності), та розраховується за формулою:

$$E = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m E_{ij}}{B + E_n \cdot K}, \quad (2)$$

де E_{ij} – повний економічний ефект i -го виду, що сприяє запобіганню витрат на j -тому об'єкті, який розташований у зоні покращення стану навколишнього середовища;

B – річні експлуатаційні витрати на утримання і обслуговування основних засобів відтворювального призначення, які б забезпечили повний економічний ефект;

E_n – нормативний коефіцієнт економічної ефективності капіталовкладень відтворювального призначення;

K – капітальні вкладення у відтворення природних ресурсів.

Запроектовані показники загальної економічної ефективності відтворювальних витрат повинні бути, як правило, не нижче за відповідні нормативи і звітні показники за минулий рік. Якщо цю вимогу не задовольняють варіанти заходів у сфері охорони навколишнього природного середовища, відібрані за критеріями мінімуму витрат або максимуму економічного ефекту, а також при встановленні факту різноспрямованості економічних показників та тих, що характеризують результати відтворювальних процесів, необхідно здійснити додатковий контроль і аналіз доцільності обраних варіантів шляхом збільшення їх кількості та пошуку додаткових резервів підвищення ефективності відтворювальних заходів.

Порівняльна економічна ефективність відтворювальних витрат визначається мінімальними приведеними експлуатаційними витратами і розмірами капітальних вкладень, скоригованими за фактором часу. При проведенні заходів, здійснення яких або досягнення ефекту від яких потребує певного часу (наприклад, відновлення лісових насаджень, рекультивація порушених земель тощо), сумарні витрати визначають з урахуванням фактору часу за формулою:

$$B_{\text{сум}} = \sum_{t=t_0}^t \frac{K_t + B_t}{1 + E_n \cdot t_b}, \quad (3)$$

де $B_{\text{сум}}$ – сумарні витрати на проведення відтворювальних заходів;

K_t – капітальні вкладення в певний захід в t тому році;

B_t – витрати на експлуатацію природоохоронного об'єкта в t -му році (без реноваційних відрахувань);

E_n – нормативний коефіцієнт приведення витрат, різних за часом;

t_b – базовий термін, до якого приводяться витрати t -того року.

За базовий термін приймається початок планового періоду, в якому будуть здійснюватися заходи або найпізніший термін введення природоохоронних об'єктів в експлуатацію, чи роки початку і завершення будівництва відповідних споруд.

Умовою проведення розрахунків порівняльної економічної ефективності витрат на відтворювальні заходи є вибір тих варіантів, де досягається нормативна якість навколишнього природного середовища. Порівняльні варіанти повинні відповідати вимогам щодо умов праці, технічних та економічних показників, комплексного використання відходів, вторинних ресурсів тощо, передбачених нормативними документами.

Абсолютну соціально-економічну ефективність витрат на відтворення природних ресурсів нами пропонується визначати за наступною формулою.

$$E_T = \frac{\sum_{t=1}^T (Pt - P_{int} - (H_{int} - H_0) + (Z_{int} - Z_0) + (EP_{int} - EH_{int}) / (1+r)^t) - P_0 - P_0}{\sum_{t=1}^T (Bt / (1+r)^t)},$$

(4)

де E_T – абсолютна соціально-економічна ефективність витрат на відтворення природних ресурсів;

P_t – прибуток отриманий в t -му році;

P_{int} – фіксовані рентні платежі, які виникли в результаті здійснення проекту в період t ;

H_{int} – плата за використання сировинної бази за період t ;

Z_{int} – розмір фонду заробітної плати за рік t ;

EP_{int} – інші позитивні соціальні ефекти, у вартісному виразі за період t ;

EH_{int} – інші негативні соціальні ефекти, у вартісному виразі за період t ;

P_0 – прибуток, отриманий до інвестування (за попередній рік);

P_0 – фіксовані рентні платежі до інвестування (за попередній рік);

H_0 – плата за використання сировинної бази до інвестування (за попередній рік);

Z_0 – розмір фонду заробітної плати до інвестування (за попередній рік);

B_t – вартість інвестованих засобів t -ому році;

r – ставка дисконту;

t – строк виконання проекту.

Особливість запровадження економічних показників, які доцільно запроваджувати для аналізу відтворення природних ресурсів в сучасних умовах господарювання полягає в тому, що планові та нормативні показники тепер визначає та затверджує сам суб'єкт господарювання, а не держава. Досвід розвинених країн показує, що планування на рівні підприємства є більш жорстким та детальним.

Як відомо, в економічному аналізі підприємства існують показники економічного потенціалу. За цією аналогією здається можливим розробити показники природного потенціалу, які характеризують його використання у вартісному виразі. Під природним потенціалом землеробства ми розуміємо потенціал родючості землі. Тому пропонується в економічному аналізі сільськогосподарських підприємств використовувати такий

показник як «коефіцієнт відтворення землеробства», який встановлює масштаб змін у виробничій цінності (корисності) землі.

Коефіцієнт відтворення агровиробництва є економічним показником, який характеризує з екологічної точки зору, використання основного засобу виробництва в сільському господарстві – землі. Цей коефіцієнт можна розглядати як складовий аналог коефіцієнтів вибуття та оновлення основних засобів, але з тією різницею, що у розрахунках використовуються такі показники, як вартість землі (кадастрова ціна) та вартість гумусу, який вичерпується та оновлюється за рік.

Відомо також, що в основу якісної оцінки земель покладено багаторічну урожайність вирощуваних культур. Таким чином впливає, що оцінюється не сам ґрунт, а його родючість, де вміст гумусу є визначальним фактором, який впливає на врожайність. Тому ми вважаємо правомірним визначати вартість гумусу на підставі вартості землі. Інакше кажучи, вартість гумусу, який містить певна земельна ділянка, дорівнює її грошовій оцінці за земельним кадастром.

Пропозиція такого визначення вартості вмісту гумусу виникає з аналогічного алгоритму визначення вартості одиниці природного ресурсу (таких, наприклад, як вугілля, торф, нафта тощо) при відомій вартості родовища (якщо точніше – ціни придбання) та встановленому обсягу природного ресурсу, яке воно містить.

Таким чином, стає зрозумілою шкода, заподіяна нераціональним землекористуванням, яка визначається у вартісному виразі. На нашу думку, ця шкода повинна бути повністю компенсована: або шляхом підвищення родючості ґрунтів вже як фінансове зобов'язання землекористувача, або компенсована у грошовій формі суспільству в особі держави.

Висновки. Сучасний розвиток пореформеного агропромислового виробництва в Україні потребує удосконалення методологічних засад до оцінювання ефективності використання природних ресурсів. Нині потреба в капітальних вкладеннях у природоохоронні заходи значною мірою перевищує можливості державного бюджету. Виходячи з цього постає потреба раціонального використання наявних фінансових ресурсів і здійснювати їх слід таким чином, щоб одержати максимально можливу віддачу, досягти найбільшого економічного ефекту.

До цього висновку нас схиляє і той факт, що в усьому світі, у всіх країнах, незважаючи на різницю в рівнях розвитку, способах виробництва, незалежно від економічних чинників та соціальних факторів процес деградації природних ресурсів набуває явного прогресу. Тому цей небезпечний процес необхідно жорстко контролювати, для чого пропонуються розроблені економічні показники ефективності відтворення природних ресурсів.

Список використаних джерел

1. Алимов О.М. Економічний розвиток України : інституціональне та ресурсне забезпечення : [монографія] / [О.М. Алимов, А.І. Даниленко, В.М. Трегобчук та ін.]. – К. : Об'єднаний інститут економіки НАН України, 2005. – 540 с.
2. Грінберг Р. Інституційні уроки ринкових трансформацій / Р. Грінберг// Економіка України. – 2011. – №1. – С. 27-37.
3. Кравців В.С., Жук П.В. Формування моделі функціонування ринкових механізмів у сфері природокористування в Україні // В.С. Кравців, П.В. Жук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pk.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2010/2/p_43_48.pdf.

4. Мельник С.В. Економіка природокористування [Текст] : навч. посіб. / С.В. Мельник. – О. : Наука і техніка, 2012. – 224 с.
5. Сучасні напрямки економічного забезпечення раціонального природокористування в Україні / [за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика ; ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАНУ»]. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 64 с.
6. Чухно А. Інституціоналізм: теорія, методологія, значення / А. Чухно // Економіка України. – 2008. – №7. – С. 4-12.
7. Щурик М.В. Фінансове забезпечення процесу відтворення земельних ресурсів АПК : проблеми та передумови / М.В. Щурик // Економіст. – 2010. – №11. – С. 15-18.

**Тымоць М. В. Экономическая эффективность воспроизводства
природных ресурсов**

Раскрыт порядок расчета экономической эффективности от использования природных ресурсов. Проанализированы действующие методологические подходы к оцениванию экономического эффекта природоохранных мероприятий. Обоснована необходимость учитывания экологических, социальных и экономических показателей при расчете эффективности природопользования. Проанализированы действующие методологические подходы к оцениванию экономического эффекта природоохранных мероприятий. Предложена формула для расчета абсолютной социально-экономической эффективности расходов на воспроизводство природных ресурсов. Рассматривается необходимость использования в экономическом анализе сельскохозяйственных предприятий коэффициента воспроизводства агропроизводства.

Ключевые слова: *экономический эффект, воспроизводство, природные ресурсы, расходы, экономическая эффективность.*

Tymots M. V. Economic efficiency of recreation of natural resources

The order of calculation of economic efficiency is exposed from the use of natural resources. The operating methodological going is analyzed near the evaluation of economic effect of nature protection measures. The necessity of taking in to account of ecological, social and economic indexes is reasonable at the calculation of efficiency of nature protection. Intercommunication of running expenses and sum of capital investments is exposed on the recreation of natural resources with the index of general economic efficiency of nature protection events. A formula is offered for the calculation of absolute socio-economic efficiency of charges on the recreation of natural resources. The necessity of the use is examined for the economic analysis of agricultural enterprises to the coefficient of reproduction of agroproduction.

Key words: *economic effect, recreation, natural resources, charges, economic efficiency.*

УДК 519.2

Остафійчук Петро Георгійович,
*кандидат фізико-математичних наук,
доцент, заступник першого проректора
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького*

Боркович Ірина Петрівна,
*викладач першої категорії Івано-Франківського
фінансово-комерційного кооперативного
коледжу імені С.Граната*

АНАЛІЗ СУЧАСНИХ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ СТАТИСТИЧНОГО ОЦІНЮВАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ В ЕКОНОМІЦІ

У статті проводиться аналіз сучасних методологічних підходів статистичного оцінювання взаємозв'язків в економіці, переваг та недоліків відомих статистичних методів, а також деякі практичні аспекти їх застосування. Подається детальний аналіз найпоширеніших методів та їх відображення у практичній площині. Акцент робиться на тому, що використання тих чи інших методів в економетричних розрахунках залежить від мети, задач та специфіки розгляду окремих сторін господарської діяльності у майбутньому періоді.

Ключові слова: статистичні методи, взаємозв'язок, групування, регресійний, кореляційний та дисперсійний аналіз, метод статистичних рівнянь залежностей.

Постановка проблеми. Зміст будь-якої економічної політики полягає у регулюванні економічних показників і у усвідомленні того, як ці показники впливають на інші, ключові параметри економіки. Так, в ринковій економіці неможливо безпосередньо регулювати темп інфляції, однак на нього можна вплинути засобами бюджетної, податкової і кредитно-грошової політики. Тому, наприклад, може бути вивчена залежність між пропозицією грошей і рівнем цін.

Вся сфера економічних досліджень може бути в певному розумінні охарактеризована як вивчення взаємозв'язків економічних змінних. Вивчення таких взаємозв'язків ускладнюється тим, що вони, по-перше, не є строгими, функціональними залежностями, по-друге, завжди містять випадкову складову, тобто, утворюють статистичний зв'язок. Ще більшою проблемою є обмежений набір даних статистичних спостережень, які до того ж містять різного роду помилки. Тому кількісні закономірності економічних явищ визначають і досліджують на основі методів теорії ймовірності і математичної статистики, адаптованої до обробки економічних даних.

Об'єктивну характеристику взаємозв'язку і взаємовпливу економічних явищ можуть забезпечити тільки правильно підібрані статистичні методи. Вибір правильного методу чи способу оцінки впливу чинників на результати соціально-економічного розвитку вимагає значних зусиль, і залежить, в значній мірі, від мети прикладного використання проведених розрахунків. При цьому, одержання у відповідності зі всіма критеріями точної відповіді на неправильно вибрану функцію буде менш корисним, ніж неповна відповідь на основі правильного рівняння регресії чи залежності. Тому проблеми статистичного аналізу взаємозв'язків суспільних та економічних явищ і процесів залишаються актуальними і на даний час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Концептуальні підходи статистичної методології в дослідженні взаємозв'язків економічних явищ і процесів розглянуто в ряді підручників та монографій зі статистики та економетрики [1; 2; 4; 6], в яких автори обґрунтовують необхідність застосування статистичних прийомів у поглибленому дослідженні причинно-наслідкових зв'язків з позицій системного підходу їх використання: методи, статистичні показники, оцінки надійності.

Прикладні аспекти застосування таких основних статистичних методів, як групування, регресійний і кореляційний аналіз, досліджувалися в наукових працях О. Замкова [1], Р. Кулинич [3], А. Опря [7], Н. Парфенцевої [8].

Останній час набуває практичного застосування відносно новий статистичний метод – метод статистичних рівнянь залежностей, запропонований О. Кулиничем [2]. Різні практичні аспекти застосування цього методу досліджувалися О. Кулиничем [4], Р. Кулиничем [5], Н. Парфенцевою [8], І. Чайковською [9] та іншими.

Постановка завдання. Метою наукової статті є аналіз сучасних методологічних підходів статистичного оцінювання взаємозв'язків в економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. До математичних методів вивчення залежностей відносять класичні методи елементарної математики, регресійного та кореляційного аналізу, дослідження операцій і теорії масових послуг, економічної кібернетики, планування експериментів, кластерного аналізу та інших. Потрібно відмітити, що використання тих чи інших методів в економетричних розрахунках залежить від мети, задач та специфіки розгляду окремих сторін господарської діяльності у майбутньому періоді.

Розглянемо можливості застосування деяких з них.

У системі статистичних методів оцінки впливу чинників на результати економічної діяльності важливе місце займає індексний метод. Проблемами статистичного оцінювання індексним методом макроекономічних показників, його методологічними і методичними аспектами займаються такі вітчизняні вчені: В. Гнесь, С. Герасименко, А. Головач, А. Єріна, Г. Ковалевський, О. Чупріна, В. Швець та інші, а також зарубіжні: О. Кун, Н. Ряузов, Е. Герде. Зведені статистичні індекси характеризують функціональні зв'язки між явищами і не можуть бути застосовані до вивчення взаємовпливу у стохастичних (кореляційних) залежностей.

Наявність чи відсутність зв'язку визначають, також, шляхом побудови паралельних рядів і графіків. Уявлення про залежність можна одержати порівнянням двох чи декількох паралельних рядів. Але, якщо ряди дуже довгі, тоді для виявлення кореляційної залежності одиниці сукупності групують за чинниковою ознакою, а потім за групами – обчислюють значення середніх показників результативної ознаки. Так визначають форму, суть, характер, напрям, аналітичний вираз і тісноту зв'язку [2].

Зведення і групування інформації за визначеною ознакою проводиться при наявності не менше 20 одиниць спостереження і дає можливість мати види інформації, що характеризують абсолютний рівень в окремих групах, відхилення між обсягом окремих груп та обсягом сукупності, взаємозв'язок між окремими групами. Будуючи групування, необхідно пам'ятати, що одні і ті ж вихідні дані при різному поєднанні чинників і підході до вибору інтервалів групувань дають різні результати – від неправильних (випадкових) до правильних (закономірних) висновків [2].

Також, оскільки більшість економічних явищ є неоднорідні за своєю структурою, то і встановлення залежностей між чинником і результативною ознакою за допомогою статистичних групувань теж може привести до неправильних висновків. Побудова

аналітичних групувань вимагає підтвердження гіпотези про наявність взаємозв'язку між результативними та чинниковими ознаками.

На даний час вважається, що основними методами, які дозволяють встановити закономірності та тенденції розвитку досліджуваних явищ, а також оцінити їх взаємозв'язки, є: дисперсійний аналіз; регресійний та кореляційний аналіз.

Дисперсійний аналіз взаємозв'язків результативних та чинникових ознак є логічним продовженням методу групувань. Тут для оцінки варіації, зумовленої тією чи іншою ознакою, сукупність розподіляють на групи за ознакою, вплив якої досліджується. Це дозволяє розкласти загальну варіацію ознаки на дві дисперсії, з яких одна частина варіації визначається впливом чинника, закладеного в основу групування, а друга – варіацією, зумовленою впливом усіх інших чинників крім того, що вивчається. Отже, тут згідно з правилом складання дисперсій для розрахунку використовують загальну, міжгрупову і внутрішньогрупову (залишкову) дисперсію. При цьому загальна дисперсія характеризує варіацію ознаки у статистичній сукупності в результаті впливу всіх чинників, міжгрупова дисперсія показує розмір відхилення групових середніх від загальної середньої, тобто характеризує вплив чинника, покладеного в основу групування, внутрішньогрупова (залишкова) дисперсія характеризує варіацію ознаки всередині кожної групи статистичного групування.

Найбільше поширення в практиці економетрії мають методи регресійного та кореляційного аналізу. Проте багаторічна практика використання цього методу показала, що він застосовувався без врахування статистичних критеріїв його використання для опрацювання інформації про господарську діяльність (наявність багаточисельної сукупності підприємств, випадковості господарських та економічних процесів, однакових одиниць виміру чинників та результативних показників, наявності нормального розподілу змінних, відсутності функціонального зв'язку між чинниками і результативними показниками тощо) [1].

Враховуючи те, що навіть у випадках повного забезпечення критеріїв застосування методу найменших квадратів одержуємо достатньо точні теоретичні значення лінії одночинникової регресії і відповідно її графічне зображення, то множинні рівняння регресії дозволяють лише визначити теоретичні значення результативної ознаки, а параметри цих рівнянь для кожного з чинників виступають як абстрактні розрахункові величини для забезпечення розрахунку теоретичних значень лінії множинної регресії. Отже і ефективність цього методу недостатня для кількісної оцінки ступеня впливу кожного чинника, включеного в рівняння множинної регресії, на результативну ознаку і відповідно для діагностики взаємозв'язків соціально-економічних явищ [3].

Однак, застосування цих методів має ряд обмежень. Наприклад, регресійний і кореляційний аналіз вимагає чіткого дотримання таких критеріїв, як багаточисельної сукупності об'єктів, нормального розподілу змінних, кореляційної залежності тощо. Крім того, досліджувана сукупність повинна бути у кращому разі у 7 разів більша кількості коефіцієнтів регресії.

Окремо слід наголосити, що правильне застосування регресійного і кореляційного аналізу при вивченні взаємозв'язків між економічними явищами вимагає наявності нормального розподілу сукупності. Цей розподіл спостерігаємо тільки у випадках дії багатьох незалежних або ж слабо залежних чинників та відсутності показників, які відіграють у загальному підсумку переважаючу роль. Вважається, що при вивченні економічних явищ сукупність з нормальним розподілом зустрічається рідко, а при сумісності ознак – практично відсутня. Крім того, слід зауважити, що метод найменших

квадратів не дає змоги проводити розрахунки у випадках, коли між чинниками є функціональна залежність.

Тому метод кореляції застосовується для того, щоб виявити, яка була б залежність між результатом і чинником, якби інші чинники не змінювалися і своєю зміною не перекручували основну залежність. При цьому невелике число спостережень не дає змоги виявити закономірність розвитку.

Особливі застереження у використанні регресійного аналізу стосуються виявлення тренду за даними рядів динаміки.

Визначення параметрів рівнянь множинної регресії методом найменших квадратів потребує відбору чинників, виду і форми зв'язку. Суть методу найменших квадратів полягає в тому, що модель розрахунку теоретичної лінії вважається найкращою у випадку коли квадрат відхилень фактичних значень результативної ознаки (y) від теоретичної лінії (y_x) є мінімальним $y - y_x \rightarrow \min$. При цьому велика кількість чинників не дозволяє правильно охарактеризувати дійсний взаємозв'язок, а неправомірне включення деяких чинників призводить до помилкових висновків, тобто неправильного відтворення досліджуваної залежності. Інтерпретація параметрів рівнянь парної та множинної регресії потребує врахування таких критеріїв, як наявність багато чисельної сукупності спостережень, випадковість економічних явищ, відсутність функціонального зв'язку між чинниковими та результативними ознаками, зміну величин параметрів при збільшенні або ж зменшенні кількості чинникових ознак при них тощо. При цьому важливою вимогою кількісної оцінки залежностей економічних явищ є одержання достовірних висновків при вивченні мало чисельних сукупностей одиниць статистичних спостережень.

До нових статистичних методів, які б дозволили з достатньою достовірністю оцінити взаємозв'язки результативних показників з різними чинниками господарської діяльності та на цій основі прогнозувати їх розвиток у майбутньому періоді, потрібно віднести метод статистичних рівнянь залежностей – статистичний метод аналізу причинних взаємозв'язків економічних явищ і процесів. На відміну від математичного методу кореляційного і регресійного аналізу, основою якого є лінійна алгебра, застосування методу статистичних рівнянь залежностей ґрунтується на обчисленні коефіцієнтів порівняння, які визначають через відношення окремих значень однойменної ознаки до його мінімального або максимального рівня. При збільшенні значень ознаки коефіцієнти порівняння розраховують від мінімального рівня, а при зменшенні – від максимального. Коефіцієнти порівняння показують ступінь зміни величини ознаки до прийнятої бази порівняння. На основі коефіцієнтів порівняння результативної та чинникової ознаки розраховують параметр рівняння залежності.

Метод статистичних рівнянь залежностей дозволяє визначити ступінь стійкого або нестійкого взаємозв'язку показників, а отже його можна застосувати для розмежування основних і додаткових показників економічної діяльності. При цьому основними показниками будуть ті, для яких спостерігається стійка залежність, а додатковими – її відсутність.

Метод статистичних рівнянь залежностей є молодим статистичним методом, оскільки розроблений у другій половині 70-х років XX століття професором О. І. Кулиничем [2]. За цей період метод дістав міжнародне визнання, оскільки має істотну перевагу – застосовується поряд з математичним методом кореляційно-регресійного аналізу та вирішує обернену економічну задачу, тобто дає відповідь на питання, при яких рівнях чинників може бути досягнутий оптимальний або прогнозований рівень результативної ознаки. Завдання, які вирішує цей метод відображено у таблиці 1.

Висновки. Таким чином, достовірність статистичного аналізу взаємозв'язків суспільних та економічних явищ в значній мірі залежить від правильного вибору методу для такого вивчення.

До статистичних методів, які дозволяють з достатньою достовірністю оцінити взаємозв'язки мікро- і макроекономічних показників та на цій основі прогнозувати й моделювати їх розвиток у майбутньому періоді, потрібно віднести, поряд з математичним методом кореляційно-регресійного аналізу, метод статистичних рівнянь залежностей, який можна застосовувати як для малочисельної, так і багаточисельної сукупності. Метод статистичних рівнянь залежностей є статистичним методом аналізу функціональних та кореляційних взаємозв'язків, який ґрунтується на статистичних коефіцієнтах порівняння.

Таблиця 1

Функції методу статистичних рівнянь залежностей

I. За вихідними даними варіаційних рядів при малочисельній (до 20 одиниць) та багаточисельній сукупності одиниць спостереження:	II. За вихідними даними рядів динаміки:
1) визначення рівня та розміру зміни результативної ознаки при зміні чинника (чинників) на одиницю чи будь-яку величину (планову, нормативну або прогнозовану);	1) визначення розміру зміни соціально-економічного явища при зміні періодів ряду динаміки на одиницю;
2) обчислення рівня та розміру зміни результативної ознаки при відомих значеннях чинника (чинників);	2) встановлення середнього темпу зміни економічного явища в результаті дії чинників для кожного періоду (року, кварталу, місяця);
3) визначення рівнів чинника (чинників) та розміру їх зміни при зміні результативної ознаки на одиницю чи будь-яку величину (планову, нормативну або прогнозовану);	3) моделювання динаміки соціально-економічних явищ і процесів;
4) встановлення ступеня інтенсивності використання чинників для забезпечення формування середнього рівня результативної ознаки;	4) обґрунтування прогнозних рівнів соціально-економічних явищ;
5) обчислення частки (ступеня) впливу чинників на результативну ознаку;	5) виявлення тенденції розвитку;
6) побудова функціональних теоретичних моделей розвитку соціально-економічних явищ;	6) оцінка інтенсивності використання чинників, що формують розвиток соціально-економічного явища за кожний період (рік, квартал, місяць, тощо) ряду динаміки;
7) оцінка розміру зміни рівнів чинників для забезпечення заданого (прогнозованого, нормативного або планового) рівня соціально-економічного явища, чи навпаки – рівнів результативного показника при заданих (відомих) значеннях чинників, і визначення при цьому необхідних затрат ресурсів по кожному чиннику у вартісному вираженні.	7) обчислення частки (ступеня) впливу чинників на результативну ознаку.

Список використаних джерел

1. Замков О.О. Математические методы в экономике : учебник / О.О. Замков, А.В. Толстопятенко, Ю.Н. Черемных. – М., 1999. – 365 с.
2. Кулинич О.І. Теорія статистики : підручник / О.І. Кулинич, Р.О.Кулинич. – 6-те вид., переробл. і доповн. – К. : Знання, 2013. – 239 с.
3. Кулинич Р.О. Статистична оцінка чинників соціально-економічного розвитку : [монографія] / Р.О. Кулинич. – К. : Знання, 2007. – 311 с.
4. Кулинич О.І. Правова статистика : навч. посіб. для студ. вищ. юрид. закл. освіти / О.І. Кулинич, Р.О. Кулинич. – Хмельницький : Поділля, 2002. – 239 с.
5. Кулинич Р.О. Статистичні методи аналізу взаємозв'язку показників соціально-економічного розвитку : монографія / Р.О. Кулинич. – К. : Формат, 2008. – 284 с.
6. Лук'яненко І.Г. Економетрика: підручник / І.Г. Лук'яненко, Л.І. Красикова. – К. : Товариство «Знання» КОО, 1998. – 494 с.
7. Опря А.Т. Наукова концепція статистичної методології : методи, показники, критерії надійності / А.Т. Опря // Вісн. Полтав. держ. аграр. акад.. – 2013. – № 2. – С. 109-119.
8. Парфенцева Н.О. Статистичне вивчення соціально-економічного розвитку України: підручник / Н.О. Парфенцева, Р.О. Кулинич ; Нац. акад. статистики, обліку та аудиту. – К., 2011. – 454 с.
9. Чайковська І.І. Застосування методу статистичних рівнянь залежностей в управлінні інтелектуальним капіталом підприємства / І.І. Чайковська // Актуал. пробл. економіки. – 2013. – № 9. – С. 213-218.

Остафийчук П. Г., Боркович И. П. Анализ современных методологических подходов статистической оценки взаимосвязей в экономике

В статье проводится анализ современных методологических подходов статистической оценки взаимосвязей в экономике, преимуществ и недостатков известных статистических методов, а также некоторые практические аспекты их применения. Подается детальный анализ наиболее распространенных методов и их отражение в практической плоскости. Акцент делается на том, что использование тех или иных методов в эконометрических расчетах зависит от целей, задач и специфики рассмотрения отдельных сторон хозяйственной деятельности в будущем периоде.

Ключевые слова: статистические методы, взаимосвязи, группировка, регрессионный, корреляционный и дисперсионный анализ, метод статистических уравнений зависимостей.

Ostafiichuk P. G., Borkovych I. P. The analysis of modern methodological approaches of statistic evaluation of interconnections in economics

The article highlights the analysis of modern methodological approaches of statistic evaluation of interconnections in economics, the advantages and disadvantages of famous statistic methods and also some practical aspects of their usage. A detailed analysis of the most common methods and their reflection in practical terms. The emphasis is on the fact that the use of certain methods in econometric calculations depends on the purpose, objectives and the specific consideration of individual aspects of economic activity in the period ahead.

Key words: statistic methods, interconnection, grouping, regressive, correlative and dispersive analyses, method of statistic equations of dependences.

УДК 336.131(477)

Потеряйло Ірина Юрївна,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансів і кредиту
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАСТОСУВАННЯ ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВОГО МЕТОДУ БЮДЖЕТУВАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ В УКРАЇНІ

Проаналізовано зарубіжний досвід застосування програмно-цільового методу бюджетування та перспективи його використання на сучасному етапі в Україні. Систематизовано особливості впровадження програмно-цільового методу формування бюджету в зарубіжних країнах та обґрунтовано доцільність його подальшого застосування в Україні.

Ключові слова: бюджетні ресурси, бюджетування, програмно-цільовий метод, доходи, видатки, виконання бюджету.

Постановка проблеми. На сьогоднішньому етапі розвитку Україна знаходиться на стадії впровадження здійснених соціально-економічних реформ. Однак, проблема ефективного управління бюджетними ресурсами лишається досить актуальною, особливо зважаючи на необхідність жорсткої економії як державних так і місцевих фінансів. З урахуванням зарубіжного досвіду, програмно-цільовий метод формування і виконання бюджету, механізми якого орієнтовані, перш за все, на ефективність кінцевого результату, в Україні є досить перспективним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням особливостей програмно-цільового методу останні роки приділялось багато уваги. Серед вітчизняних науковців його досліджували: П. К. Бечко, Д. О. Гладких, В. В. Коваль, Н. М. Корнієнко, М. І. Крупка, О. М. Посаднєва, Л. І. Радул, Н. В. Ткаченко, та інші. Однак, незважаючи на вагому базу досліджень, актуальним є розгляд подальших перспектив застосування програмно-цільового методу з урахування нового бюджетного законодавства.

Постановка завдання. Сучасний стан показників бюджетного процесу України, зокрема постійна невідповідність дохідної та видаткової частин бюджету, вимагають пошуку шляхів удосконалення їх формування. Незбалансованість бюджету призводить до значного погіршення якості, а останніми роками і кількості послуг, що надаються суспільству. Відсутність якісного стратегічного планування у бюджетному процесі є основним чинником недофінансування державного та місцевих бюджетів України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Донедавна в країні у процесі формування бюджетів застосовувався постатейний (традиційний або затратний) метод, при якому видатки плануються на короткострокову перспективу – один рік, а основна увага зосереджується на поточних видатках і адміністративних потребах, які, як правило, визначаються з використанням затверджених норм і нормативів. За таких умов система бюджетного планування характеризується високою централізацією управління суспільними фінансами й суворим контролем за цільовим витрачанням фінансових ресурсів. Основними інструментами, які забезпечують такий контроль, є детальна

економічна бюджетна класифікація, відповідно до якої проводиться розподіл бюджетних коштів, чіткий бюджетний розпис, порядок затвердження і доведення лімітів бюджетних зобов'язань.

Основною перевагою постатейного бюджетування є розподіл бюджетних коштів за видами витрат, за рахунок чого створюються умови для контролю за цільовим використанням бюджетних коштів. Водночас, недоліками традиційного способу бюджетування є: по-перше, відсутність взаємозв'язку коштів, що витрачаються, як із плановим, так із фактичним результатом (у такому разі під 100 % виконанням бюджету розуміється, що 100 % запланованих до витрачання коштів державного бюджету є успішно витраченими), тобто знівельована система оцінки результативності та ефективності бюджетних витрат.

По-друге, високий ступінь деталізації витрат не сприяє гнучкості виконання бюджету. Це пов'язано з тим, що на практиці впродовж фінансового року витрати можуть неодноразово корегуватися як з кількісної, так і якісної позицій. Вимоги до високого ступеня формалізації бюджетних витрат знижують потенційні можливості планування.

По-третє, низький рівень відповідальності безпосередньо бюджетотримувачів, що не сприяє подальшому підвищенню ефективності управління державними фінансами. Ступінь відповідальності розпорядників бюджетних коштів впливає із їх повноважень та обмежений дотриманням вимог зі своєчасного, повного і цільового витрачання бюджетних коштів. Так, навіть бажання суб'єктів бюджетного планування ефективно використати бюджетні ресурси в подальшому може призвести до зменшення їхніх асигнувань на наступний плановий період. У разі ж нестачі фінансових ресурсів, що виникає внаслідок неефективного управління ними, кошти виділяються «зверху».

По-четверте, хоча й до повноважень розпорядників бюджетних коштів належить процедура контролю, але об'єктом його є лише цільове використання грошових ресурсів, обсяги та строки витрачання, відповідність витрат детальному плану. Розподіл бюджету відбувається лише на основі функціональної та економічної класифікацій витрат, наприклад, заробітна плата, медикаменти, соціальні або капітальні трансферти тощо. При цьому він має вигляд форм, заповнених даними щодо основних видів видатків, але не містить жодної інформації про ціль їх здійснення та потенційний ефект. Тобто така методологія не має чіткого зв'язку між ресурсами, які були витрачені, та результатами, які отримала громадськість. Разом з тим, такий розподіл не дозволяє ні законодавчій, ні виконавчій гілці влади визначити ефективність та результативність профінансованих послуг. При цьому результативність, а тим паче раціональність та соціальний ефект від таких витрат, залишаються за межами контролю [8, с. 78-79].

Як відомо, бюджетне планування – це процес визначення джерел створення і напрямів використання бюджетних ресурсів в економіці держави з метою забезпечення її стабільного соціально-економічного розвитку [1, с. 84].

Піонерами в області запровадження програмно-цільового методу є Сполучені Штати Америки, Нова Зеландія, Австралія, Нідерланди, Великобританія і Швеція.

Програмно-цільовий метод формування бюджету вперше був використаний у Сполучених Штатах Америки в середині 60-х рр. з метою планування доходів і витрат не бюджету держави чи територіальної громади, а плану доходів і витрат автомобілебудівної компанії «Форд», яку на той час очолював Роберт Макнамара. Вперше його було застосовано на рівні держави тим самим Робертом Макнамарою з метою розробки кошторису міністерства оборони Сполучених Штатів Америки, яке він очолював дещо пізніше. Практика застосування цього методу свідчить про його переваги, порівняно з

іншими методами, що використовуються в процесі розробки проектів бюджетів. Саме це сприяло використанню програмно-цільового методу бюджетного планування в світовій практиці [4, с. 9].

Світова практика виділяє такі головні елементи програмно-цільового бюджетування, як: 1. Фінансове стратегічне планування як складова стратегічного планування діяльності органів державної влади (перший етап циклу бюджетування). 2. Середньострокове бюджетування, що визначає певні часові фінансові рамки для оптимального розподілу ресурсів у середньостроковій перспективі за програмами (другий етап циклу бюджетування). 3. Система моніторингу й оцінки бюджетних програм і результатів діяльності їх виконавців (основною для останньої є стратегічні плани) [2, с. 7].

Технічними інструментами програмно-цільового бюджетування є [7]: 1) стратегічний план головного розпорядника бюджетних коштів; 2) середньострокові фінансові рамки (обсяги доходів, видатків і джерел фінансування дефіциту на середньострокову перспективу); 3) бюджетна програма, що є інструментом реалізації бюджетування, який систематизує цілі та очікувані результати від витрачання бюджетних коштів; 4) показники виконання, що відбивають безпосередні результати (від реалізації програми) та кінцеві результати діяльності органів державної влади (показники реалізації стратегії).

Зазначимо, що програмно-цільовий метод складання та виконання бюджету має такі переваги:

1. Забезпечення прозорості бюджетного процесу, що чітко визначає цілі і завдання, на досягнення яких витрачаються бюджетні кошти, підвищення рівня контролю за результатами виконання бюджетних програм.

2. Забезпечення за результатами виконання бюджету здійснення оцінки діяльності учасників бюджетного процесу щодо досягнення поставлених цілей та виконання завдань, а також проведення аналізу причин неефективного виконання бюджетних програм.

3. Упорядкування організації діяльності головного розпорядника бюджетних коштів щодо формування і виконання бюджетних програм шляхом чіткого розмежування відповідальності за реалізацію кожної бюджетної програми між визначеними головним розпорядником бюджетних коштів відповідальними виконавцями бюджетних програм.

4. Посилення відповідальності головного розпорядника бюджетних коштів за дотримання відповідності бюджетних програм законодавче визначеній меті його діяльності, а також за фінансове забезпечення бюджетних програм і результати їх виконання.

5. Підвищення якості розроблення бюджетної політики, ефективності розподілу і використання бюджетних коштів [6].

Бюджетування як управлінська технологія, що має тривалий та успішний досвід застосування в зарубіжних країнах, продовжує розвиватися і в Україні.

Принципам, на яких ґрунтується бюджетна система України, оптимально відповідає програмно-цільовий метод формування й виконання бюджетів. Хоча його запровадження в бюджетний процес розпочалося у 2002 році, на сьогодні він задіяний лише частково – за окремими видатками державного бюджету та в окремих пілотних проектах. Оскільки програмно-цільовий метод бюджетування дає змогу досягти кращих результатів виконання завдань щодо підвищення якості надання державних послуг і ефективності використання бюджетних коштів, то першим кроком бюджетної реформи має бути широке та повноцінне застосування його на всіх рівнях бюджетної системи, яке використовується в багатьох країнах світу. Це не просто нова технологія калькулювання

витрат на різні види державної діяльності, а система багатоаспектного аналітичного підходу до процесу прийняття рішень щодо бюджету в державному секторі [5, с. 23].

Згідно досліджень Інституту бюджету та соціально-економічних досліджень (ІБСЕД) в основі бюджетування, орієнтованого на результат, лежить ефективність та прозорість бюджетних видатків. На сучасному етапі розвитку методів бюджетного управління, багато країн застосовує програмно-цільовий метод для підвищення ефективності та результативності використання обмежених бюджетних коштів (табл. 1)

Таблиця 1

Світовий досвід запровадження програмно-цільового методу в бюджетуванні

Країни	Рік впровадження програмно-цільового методу	Характеристика бюджетного управління
Сполучені Штати Америки	У 1950 р. прийнятий закон «Про бюджет та процедури бюджетної звітності»	Встановлювалась необхідність відображати в бюджеті не структуру видатків за видами діяльності, а очікуваний результат від реалізації певних програм чи виконання державних функцій
Англія	У 1988 р. реформа державного управління з запровадження бюджетування, орієнтованого на результат (БОР)	Проведення комплексного аналізу ефективності управління бюджетними ресурсами та розробки пропозицій щодо його вдосконалення
Канада	У 1995 р. застосування у всіх міністерствах і відомствах федерального рівня принципів програмно-цільового методу	Здійснюється планування, вимірювання результативності та складається звітність про результати діяльності відомств. Такі звіти є основним джерелом інформації про соціально-економічну ефективність програми і наданих послуг
Австралія	У 1997 р. прийнято рішення при підготовці середньострокового бюджету на 1999-2000 рр.	В процесі розроблення проекту бюджету уряд визначає кінцеві результати у вигляді суспільно важливого ефекту, при цьому розробляється система показників з метою оцінки соціальної та економічної діяльності

Аналіз досвіду використання програмно-цільового методу засвідчує різний рівень його використання, що залежить від особливостей бюджетної системи в кожній країні. Але можна виділити загальні риси, притаманні бюджетуванню, орієнтованого на результат в різних країнах:

- обов'язковою умовою застосування бюджетування, орієнтованого на результат, є середньострокова перспектива для планування бюджетної політики й показників бюджету (при інших методах планування бюджету здійснюється, як правило, тільки на один рік);
- основою для розрахунку бюджетних показників служить макроекономічна оцінка розвитку економіки в середньостроковій перспективі, а не тільки фактичні дані по програмах за кілька останніх років;
- обґрунтування витрат розпорядником бюджетних коштів базується не на оцінці касового виконання бюджету за минулі роки, як це практикується при нормативному й балансовому методах, а на аналізі результативності програми, у тому числі ефективності витрат;
- персональна відповідальність за досягнуті результати в ході реалізації програми;
- витрати формуються в розрізі програм із установленням індикаторів їхнього виконання, а не в розрізі узагальнених функцій.

Основні переваги використання принципів програмно-цільового методу лежать у площині оптимізації управління й варіюються від поліпшення управління державними фінансовими ресурсами й підвищення ефективності бюджетних витрат до оптимізації управління державними органами, перебудови механізмів мотивації праці на державній службі, повсюдної орієнтації на досягнення запланованих цілей і показників [3, с. 326-327].

Найбільш важливим при застосуванні програмно-цільового методу є побудова чітко сформульованих показників результативності та формування їх цільових значень. Водночас, проблема визначення ефективності пов'язана з тим, що суспільні блага та послуги важко піддаються кількісній оцінці. Так, показник результативності є описовим або кількісним індикатором, що характеризує результат діяльності або успішність руху до досягнення поставленої мети.

Варто зауважити, що сучасних умовах потрібна перебудова бюджетного процесу, щоб у розпорядників бюджетних коштів виникала зацікавленість у підвищенні ефективності їх використання, досягненні результатів. При цьому повинна існувати можливість скорочення або повного припинення фінансування державних програм разі їх неефективної реалізації. Це дозволить створити між міністерствами і відомствами конкуренцію за бюджетні ресурси, яка в підсумку посприє підвищенню якості державних послуг.

Підвищення відповідальності за використання бюджетних коштів має супроводжуватися збільшенням самостійності у їх витрачанні. Розпорядники бюджетних коштів та бюджетотримувачі повинні мати більшу свободу у використанні коштів у рамках виконуваних програм для досягнення поставлених результатів (самостійність в оперативному управлінні витратами, економії коштів, зміні структури витрат за дотримання лімітів асигнувань, зокрема в рамках програм).

Важливо зазначити, що в Україні вже існує практика використання програмно-цільового методу за окремими програмами, але досвід свідчить, що у сучасних умовах рівень показників за результатами прийнятих управлінських рішень є досить низьким, а використання бюджетних коштів за окремими бюджетними програмами неефективним.

Основними причинами неефективності використання бюджетних коштів і низької результативності бюджетних програм також є:

- відсутність пріоритетів у бюджетній політиці на середньо- й довгострокову перспективу;
- непослідовність управлінських рішень для досягнення результативності бюджетних програм;
- непослідовність у виконанні й реалізації бюджетної програми.

Для повноцінного впровадження в практичну діяльність програмно-цільового методу необхідно:

- створення системи врахування потреби в надаваних послугах;
 - аналіз і оцінка причин відхилень затверджених річних показників витрат від фактичних витрат у результаті виконання бюджетів;
 - впровадження механізмів формування видаткової частини бюджету, які забезпечують взаємозв'язок обсягів бюджетного фінансування з системою заходів, спрямованих на досягнення заданих результатів;
 - стимулювання органів управління, їх структурних підрозділів до пошуку резервів підвищення ефективності бюджетних витрат;
 - створення системи моніторингу та результативності надаваних бюджетних послуг
-

- для оцінки якості роботи закладів бюджетної сфери та оцінки ефективності бюджетних витрат на основі аналізу ступеня досягнення кінцевих результатів;
- організація проведення опитування серед населення з метою виявлення переваг, визначення пріоритетів у структурі бюджетних послуг, а також при здійсненні оцінки результатів діяльності установ бюджетної сфери та місцевих органів управління;
- розроблення методології стратегічного планування діяльності головних розпорядників бюджетних коштів, виходячи з визначених пріоритетів державної та регіональної соціально-економічної політики з метою формування засад для впровадження середньострокового бюджетного планування;
- запровадження програмної класифікації видатків місцевих бюджетів;
- розроблення базового переліку фінальних показників ефективного надання бюджетних програм [8, с. 80-81].

Висновки. Програмно-цільовий метод планування та фінансування бюджету є поширеним у багатьох країнах світу та визнаним в них як найефективніший в організації державних витрат, оскільки він покликаний усунути існуючі недоліки формування бюджетів дозволяє більш раціонально й ефективно управляти бюджетними ресурсами. Перехід до програмно-цільового методу управління державними фінансами дозволить витратам державних фінансів мати цільову спрямованість, при цьому розпорядники бюджетних коштів нести відповідальність за досягнення запланованих результатів на фоні більшої свободи шляхів їх досягнення. У цілому впровадження практики програмно-цільового планування сприятиме створенню системи ефективного державного управління.

Для повного та успішного переходу на програмно-цільовий метод формування бюджету в Україні необхідно вдосконалити:

1. Існуючу структуру програм для усунення організаційних та інформаційних обмежень, що заважають роботі керівників установ усіх рівнів. Складові програми не обов'язково повинні співпадати для бюджетів усіх рівнів, але структура програм на всіх рівнях має бути однаковою, щоб запобігти плутанині у термінології чи посиланнях.

2. Практику розрахунку видатків бюджету, роль якої є дещо обмеженою у традиційному формуванні бюджету. Ця практика може бути поліпшена шляхом використання методів аналізу витрат. Аналіз є обов'язковим компонентом програмно-цільового методу, і процес прийняття рішень щодо альтернативних програм або шляхів фінансування вимагає використання принаймні мінімальної аналітичної інформації. Найпростіші методи, а саме, аналіз корисності витрат чи аналіз доцільності витрат, що застосовуються на початковому етапі, згодом замінюються на більш досконалі методи.

3. Запровадження нової системи звітності за результатами діяльності, при цьому визнаючи, що управління бюджетом за програмно-цільовим методом є складовою ефективного управління державними ресурсами. На макрорівні це вимагає прийняття таких рішень, які дозволять місцевим органам влади, що запроваджують практику ефективного використання бюджетних ресурсів, зберегти власні заощадження, а тим органам місцевої влади, які сприяють підвищенню доходної бази, не зазнавати скорочення обсягів трансфертів. На мікрорівні від установ та керівників вимагається встановити такі завдання, щодо яких можна було б відстежити та проаналізувати їх виконання.

Впровадження зазначених пропозицій забезпечить прозорість та зрозумілість бюджетного процесу для громадян, покращить якість надання державних послуг та значно підвищить ефективність розподілу й використання коштів.

Список використаних джерел

1. Бечко П.К. Фінанси : навч. посібник / П.К. Бечко, Л.Д. Тулуш, В.П. Бечко, П.М. Боровик. – Львів : Новий Світ-2000, 2011. – 345 с.
2. Гладких Д. Особливості планування доходів та витрат бюджету / Д. Гладких // Вісник НБУ. – 2008. – № 1. – С. 6-8.
3. Коваль В.В. Організаційно-методичні засади програмно-цільового методу управління бюджетним процесом на сучасному етапі розбудови України / В.В. Коваль // Вісник ЖДТУ. – 2012. – № 3 (53). – С. 326-328.
4. Корнієнко Н.М. Зарубіжний досвід програмно-цільового бюджетування та його використання в Україні / Н.М. Корнієнко // Вісн. ДДФА : Економічні науки. – 2012. – № 2(28). – С. 147-152.
5. Крупка М.І. Програмно-цільовий метод бюджетування в Україні / М. Крупка // Вісн. Львів. ун-ту. – (Серія екон.). – Вип. 41. – Л. : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2009. – С. 16–34.
6. Посаднева О.М. Впровадження програмно-цільового методу управління бюджетними ресурсами в Україні / О.М. Посаднева // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1158>.
7. Радул Л.І. Сутність та проблематика бюджетування в Україні / Л.І. Радул // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://intkonf.org/radul-li-sutnist-ta-problematika-byudzhetuvannya-v-ukrayini>.
8. Ткаченко Н.В. Прагматика і проблематика впровадження програмно-цільового методу в бюджетний процес / Н.В. Ткаченко // Фінансовий простір. – 2013. – № 3. – С. 78-84.

Потеряйло И. Ю. Зарубежный опыт применения программно-целевого метода бюджетирования на современном этапе в Украине

Проанализирован зарубежный опыт применения программно-целевого метода бюджетирования и перспективы его внедрения на современном этапе в Украине. Систематизированы особенности внедрения программно-целевого метода формирования бюджета в зарубежных странах и обоснована целесообразность его дальнейшего применения в Украине.

Ключевые слова: бюджетные ресурсы, бюджетирования, программно-целевой метод, доходы, расходы, выполнение бюджета.

Poteryaylo I. Y. Foreign experience of the application of program-target method of budgeting at the present stage in Ukraine

The foreign experience is analyzed through using program-based method of budgeting and prospects of its implementation in the present time in Ukraine. The features of implementation of program-based method of budgeting in foreign countries are systematized and the necessity of its applying in Ukraine is reasoned.

Key words: budget resources, budgeting, budget, program-target method, revenues, expenditures, budget implementation.

УДК 337.643.151

Рижий Ігор Борисович,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри журналістики та інформації
Івано-Франківського університету
права імені Короля Данила Галицького

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕКЛАМНОЇ КАМПАНІЇ

У статті розглядаються сутність, основні елементи, форми та методи дослідження ефективності реклами, аналізується їх роль і значення для результативного управління рекламною кампанією. Дослідження ефективності реклами розглядається як один з основних засобів рекламного менеджменту. В цьому аспекті досліджуються критерії, за якими можна визначити ефективність рекламної кампанії. Особлива увага приділяється аналізу впливу реклами на купівельну поведінку споживачів.

Ключові слова: споживачі, торговельна марка, інтерв'ювання, купівельна поведінка, частота, пізнаваність, рекламне звернення, рівень спонукальності, тестоване рекламне повідомлення, рівень пріоритетності торговельної марки, респондент, панель, фокус-група.

Постановка проблеми. Економічна ситуація в сучасній Україні характеризується негативними тенденціями та нестабільністю. Для того щоб мати перспективи в таких умовах рекламодавці, рекламні агентства повинні чітко уявляти в якій мірі є ефективними їхні рекламні акції, наскільки дієвою є віддача від них, на які характеристики цільової аудиторії необхідно орієнтуватися, які стратегічні і творчі рішення приймати, які способи є найбільш результативними для доведення рекламної інформації до споживачів.

Всі ці та інші не менш важливі питання необхідно вирішувати в процесі управління рекламою на підприємстві. Тому дуже важливим етапом управління рекламною діяльністю поряд з проведенням маркетингових досліджень, розробкою і реалізацією плану реклами є оцінка її ефективності. Саме цей етап дозволяє зробити висновки щодо доцільності фінансування тих чи інших рекламних заходів, дає можливість внести певні корективи в перебіг рекламної кампанії, врешті-решт визначитися, чи є сенс взагалі нараховувати рекламні зусилля на конкретних ринках.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній вітчизняній і західній літературі велика увага приділяється аналізу ефективності як окремих рекламних акцій, так і повноформатних рекламних кампаній. Значний внесок в розроблення цієї проблематики внесли такі вітчизняні вчені, як А. Войчак, Т. Лук'янець, В. Полторак, Є. Ромат. Глибоко досліджуються ці проблеми в працях зарубіжних вчених, зокрема, в роботах Є. Голубкова, У. Лейна, Дж. Рассела, У. Уеллса, Г. Черчилля та інших.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд місця і ролі досліджень ефективності реклами в рекламному менеджменті. Завдання статті: проаналізувати зміст, форми та методи аналізу ефективності реклами як одного з найважливіших засобів рекламного управління.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для оцінки причин, що зумовлюють ефективність реклами, зазвичай використовуються наступні чотири критерії, що

характеризують окремі напрямки дослідження ефективності реклами, а саме: пізнаваність, здатність згадати рекламу, рівень спонукальності, вплив на купівельну поведінку. Безумовно, така класифікація певною мірою є умовною. Наприклад, показник пізнаваності тісно пов'язаний з показником запам'ятовування. Тому при проведенні дослідження ефективності реклами часом важко в чистому вигляді одержати оцінки окремо за цими показниками.

Крім того, слід пам'ятати, що розглянуті критерії – лише проміжні показники ефективності реклами і не дають ніяких вказівок на її кінцеву ефективність.

Ці проміжні показники тим не менш корисні, оскільки дозволяють рекламодавцям перевірити, чи дієвим є рекламне повідомлення, чи зуміло воно пробити стіну байдужості у цільової аудиторії.

Вивчення ступеня впізнаваності реклами полягає у визначенні, чи в змозі респондент упізнати рекламу, яку він бачив нещодавно. Часто такі дослідження полягають у проведенні оплачуваного опитування поштою. Членам вибірки надсилають анкету, в якій зображений послідовний ряд кадрів з телевізійної реклами якогось товару і друкується текст рекламного повідомлення.

Випробування на впізнаваність теле- або радіореклами може здійснюватися таким чином: респондентам протягом 10 секунд демонструють фрагменти рекламного повідомлення, позбавлені ідентифікаторів компанії і марки товару. Респондентів запитують, чи бачили (чули) вони раніше це рекламне повідомлення? Яка фірма проводить рекламну кампанію? Товар якої марки рекламується?

Випробування на впізнаваність друкованої реклами може здійснюватися шляхом опитування читачів даного друкованого видання після опублікування в ньому певної реклами. В даному випадку використовуються наступні три показники:

- відсоток читачів, які після опублікування реклами могли згадати, що бачили дану рекламу;
- відсоток читачів, які звернули увагу на рекламований товар, його виробника і марку;
- відсоток читачів, які прочитали більше половини рекламного повідомлення [4, с. 269-271].

Очевидно, що серед багатьох факторів, що впливають на впізнаваність реклами, для рекламодавця становить великий інтерес визначення, як на даний показник впливають розмір, колір рекламного повідомлення, його місцезнаходження в друкованому виданні, характер даного друкованого видання, зміст рекламного повідомлення.

Як проміжні показники ефективності реклами часто використовуються показники здатності згадати рекламу. У різних модифікаціях вони використовуються також для вимірювання ступеня сприйняття нових товарів. Фахівцями розроблені різні показники впливу реклами, що вимірюють відсоток читачів або спостерігачів, які після завершення рекламної кампанії правильно ідентифікують рекламне оголошення або повідомлення, що лежить в її основі, запам'ятовують марку товару і принаймні один з візуальних або текстових елементів рекламного повідомлення. Існує велика кількість варіантів показників впливу реклами. Регулярно використовуються три наступні показники ефективності друкованої реклами, які визначаються головним чином шляхом інтерв'ювання споживачів:

1. Показник поміченості, що характеризує відсоток читачів, які, якщо заговорити про досліджуваний товар, відзначають, що вони раніше бачили його рекламу в друкованих інформаційних засобах.

2. Показник «доведено викладом», що характеризує відсоток читачів, які, крім того, здатні правильно викласти зміст рекламного повідомлення; вони, таким чином, підтверджують реальність своєї здатності запам'ятовувати.

3. Показник «впізнавання», що характеризує відсоток тих, хто впізнає повідомлення, коли йому його покажуть.

Ці показники впливу визначаються після декількох демонстрацій реклами і є кумулятивними.

Виділяють два підходи до проведення подібних досліджень: за допомогою і без допомоги. У першому випадку респондентам демонструється фрагмент реклами без вказівки марки товару і його виробника. У другому випадку називається тільки марка товару.

На телебаченні зазвичай такі дослідження проводяться через 24-30 годин після демонстрації рекламного повідомлення. Опитування, як правило, здійснюється шляхом інтерв'ювання по телефону або шляхом проведення досліджень серед учасників спеціально організованої групи. В якості респондентів можуть виступати як звичайні споживачі, так і співробітники комерційних та інших організацій.

Відмінності, що спостерігаються в оцінках здатності згадати реклам, можуть пояснюватися привабливістю повідомлення, елементом несподіванки, дисгармонійністю та оригінальністю [10, с. 122-124].

Рівень спонукальності звичайно оцінюється наступним чином. На основі вибіркового методу по телефону формується група чисельністю в 25 осіб. Дослідження проводиться в спеціально обладнаній аудиторії. Група респондентів може формуватися безпосередньо в магазині, де проводиться дослідження. Респонденти відповідають на запитання, що з'являються на екрані телевізора. Їм демонструється спеціальна півгодинна телевізійна програма, в середині якої показуються сім рекламних повідомлень, чотири з яких відносяться до групи тестованих. Далі респондентів просять назвати марку рекламованого товару. Визначається відсоток респондентів, що згадали назву марки. Далі упереміш з іншим телевізійним матеріалом повторно демонструються чотири тестовані рекламні повідомлення. Наступні запитання ставляться з урахуванням типу досліджуваного товару. Так, якщо вивчається реклама якогось споживчого товару щоденного попиту (наприклад, туалетні приналежності), то респондентів запитують, яку з рекламованих марок товару вони б вибрали, якби виграли споживчий кошик вартістю 25 гривень? При вивченні товарів тривалого користування та послуг пріоритети споживачів вимірюються до і після демонстрації реклами, шляхом визначення:

- найкращої марки;
- наступної за рівнем пріоритетності марки;
- марок, які не котируються;
- нейтральних марок, які не приймаються і не відкидаються.

У будь-якому випадку при проведенні подібних випробувань реклама демонструється два рази [3, с. 267-270].

В кінці дослідження ставляться діагностичні запитання, спрямовані на вивчення:

- розуміння заголовка/змісту реклами;
- розуміння вторинних ідей реклами;
- рівня виконання реклами;
- сприйняття унікальності марки, її відмінності від марок інших товарів;
- елементів реклами, що викликають несприйняття і роздратування;
- ступеня захопленості респондента ідеєю реклами.

Таким шляхом визначається відсоток респондентів з позитивною емоційною реакцією на досліджувану рекламу.

Спонукальність реклами багато в чому визначається її мотиваційним впливом, який часто здійснюється на підсвідомому рівні, і це може стати інструментом маніпулювання поведінкою споживачів. Було проведено багато експериментів, які вивчають вплив реклами, розміщеної на 25-му кадрі відеофільму, зображень, виконаних за допомогою прихованих фарб. Такі способи рекламного впливу в даний час вважаються незаконними. Хоча є результати інших експериментів, які спростовують силу такого впливу. Можливе спеціальне вивчення сили мотиваційного впливу різних рекламних повідомлень, що, однак, є надзвичайно складною проблемою. Дослідження в даному випадку є доволі тривалим і має характер неструктуризованого інтерв'ювання. Результати дослідження мають надзвичайно суб'єктивний характер, в значній мірі залежать від особистості інтерв'юера, від обраного методу аналізу та інтерпретації отриманих результатів. Подібні дослідження часто проводяться паралельно в різних умовах і дають різні результати. Тому у великих масштабах такі дослідження не проводяться [11, с. 85-90].

Крім повідомлення через рекламу фактичних даних про рекламований товар при розробці реклами часто використовуються прийоми, що виходять за рамки простої передачі інформації. Мається на увазі емоційна складова реклами (наприклад, проводиться ідея, що покупка рекламованого товару приведе до успіху і щастя). Внаслідок цього виникає завдання вимірювання рівня емоційного впливу реклами. Це завдання, хоча і не є настільки складним, як завдання вимірювання мотиваційного впливу, безумовно є більш складним у порівнянні з вивченням впізнаваності реклами та здатності її згадати.

Вивчення впливу реклами на купівельну поведінку може бути проведено таким чином. У магазині випадковим чином формується дві групи покупців: тестована і контрольна. Тестованій групі демонструються п'ять телевізійних або шість друкованих рекламних повідомлень. Після чого респонденти даної групи заповнюють анкети. Членам обох груп присвоюється певний код і даються пакети купонів, включаючи купони на досліджувану марку товару. Ці купони можуть бути реалізовані в одному з найближчих магазинів. Визначається ефективність продажів, що розраховується як частка від ділення відношення чисельності покупок товару досліджуваної марки до загальної чисельності покупок членів групи, яка тестується, до подібного відношення для членів контрольної групи. Ефективність продажів визначається впливом, який на покупки споживачів справляє досліджувана реклама.

Не менше значення має вивчення зміни реакції споживачів на проведену рекламну кампанію в часі. Для цих цілей періодично опитуються представники вибірки, що характеризує склад цільової аудиторії, для вивчення зміни ставлення до рекламної кампанії. Це необхідно для переоцінки результативності рекламної кампанії і для розуміння, чому реклама «спрацьовує» або «не спрацьовує». При проведенні подібних досліджень вимірюється, чи сприймається рекламне повідомлення в цілому, його окремі елементи, зокрема рекламована марка товару, імідж марки товару і його рейтинг.

У ряді випадків відстеження динаміки ставлення до певної реклами здійснюється на основі панельного методу. Членів панелі просять зафіксувати в щоденнику всі телевізійні рекламні повідомлення, канал, час і рекламовану марку товару, які вони бачили протягом одного дня, обраного випадковим чином для кожного місяця. Перед переглядом телевізійних передач у щоденнику фіксуються купівельні наміри щодо товарів, що належать до певних продуктових груп. Рекламне повідомлення вважається

отриманим, якщо його відзначили у своєму щоденнику більше 3% респондентів (при обсязі панелі 1000-3000 осіб). Далі фіксуються нові купівельні наміри і визначається відсоток респондентів, які їх змінили в певному напрямку.

Панельний метод може використовуватися для визначення динаміки ступеня знайомства і купівельного ставлення до досліджуваних товарів. Члени панелі щомісяця в щоденниках фіксують ЗМІ, яким вони віддають перевагу, і зміну свого ставлення до рекламованих товарів. Визначаються відсоток споживачів, які мають і які не мають первинної інформації щодо досліджуваних товарів, відсоток споживачів, які сприйняли дану марку (вона задовольняє їх мінімальним вимогам). Визначаються також товари, що зайняли в порівнянні з іншими марками більш високе місце за 4-розрядної шкали вимірювань; рівень задоволеності купленими товарами і відсоток повторних покупок (рівень лояльності до певної марки товару) [8, с. 315-330].

Очевидно, що така інформація є більш глибокою, ніж вимірювання ставлення споживачів до певних марок товару тільки до і після демонстрації реклами.

Спеціальним предметом дослідження може бути вплив частоти появи рекламного повідомлення на рівень її запам'ятовуваності і виникнення в аудиторії відчуття роздратування, негативного ставлення до певної реклами. Для цього проводяться спеціальні експерименти, результати яких багато в чому носять суб'єктивний характер і практично не піддаються узагальненню.

Очевидно, що частота проведення рекламної кампанії визначається багатьма факторами. Так, спонукальна реклама, спрямована на створення зв'язку між маркою товару, почуттями споживачів та їх конкретними діями, повинна повторюватися частіше в порівнянні з чисто інформативною рекламою. Реклама нового товару вимагає більш частого повторення, ніж реклама давно виробленого товару. Те ж саме можна сказати про товари неprestижних марок і низьким ступенем лояльності, про товари з коротким життєвим циклом.

Дуже важливим є питання про те, як змінюються установки споживача, який сприймає рекламне повідомлення, в залежності від характеру цього повідомлення. Зазвичай такого роду дослідження – це дослідження експериментальні, і часто вони проводяться в лабораторних умовах. За допомогою спеціально розроблених шкал оцінюються установки випробовуваних до і після пред'явлення їм того чи іншого повідомлення.

У деяких випадках проводиться дослідження реклами, яка планується до випуску. У цьому випадку метою дослідження є отримання інформації про зміст реклами, про ідеї, що закладені в рекламне повідомлення, виявлення можливості неправильного розуміння реклами і небажаних асоціацій, які можуть виникнути при сприйнятті реклами.

Так, на етапі планування рекламної кампанії багато рекламних агентств збирають фокус-групу для генерування ідей за змістом рекламного повідомлення та перевірки реакції на зміст і виконання окремих рекламних звернень.

Для вивчення думки споживачів про заплановану рекламу серед них проводяться опитування. З цією метою в опитувальники, як правило, включаються відкриті запитання, що описують різні аспекти запланованої рекламної кампанії.

Менш традиційні дослідження реакції на рекламу полягають у фіксуванні зміни в нервовій системі і емоційній реакції респондентів на рекламу, що їм демонструється. У цьому випадку вимірюються рух очей, зміна розміру зіниць та інших параметрів, розглянутих раніше. Використовуються також спеціальні технічні засоби, що дозволяють

затримувати на екрані або зберігати звук вподобаного рекламного повідомлення, фіксувати найбільш цікаві рекламні повідомлення[4, с. 271-273].

При дослідженні ефективності реклами, як і при проведенні інших маркетингових досліджень, виникає питання про достовірність і надійність отриманих результатів.

Виходячи зі специфіки дослідження реклами необхідно, щоб чітко були визначені цілі дослідження та обрані адекватні показники, що визначають рівень їх досягнення. Далі необхідно правильно сформувати вибірку опитуваних. Суттєве значення має реакція опитуваних на умови проведеного дослідження та інструменти вимірювання, які використовуються. Очевидно, що, скажімо, оцінки респондентів отримані в реальних умовах і в процесі проведених експериментів, можуть істотно різнитися. Це обумовлено, зокрема, тим, що в останньому випадку респондент знає, що за ним спостерігають і його поведінка фіксується.

На достовірність результатів впливає також характер демонстрації реклами: одинична демонстрація, демонстрація в зв'язці з іншими рекламними повідомленнями, зі звичайними телевізійними програмами. Перелік факторів, що впливають на достовірність результатів дослідження рекламної діяльності, можна продовжити, керуючись списком відмінних особливостей різних методів вивчення реклами, наведених вище.

Висновки. З вищевикладеного випливає, що при дослідженні реклами широко використовується експериментування. В зв'язку з цим можна сформулювати деякі спеціальні рекомендації щодо проведення експериментів у галузі реклами:

1. Необхідно використовувати випадкові вибірки контрольних регіонів, міст, магазинів і т.п., в яких вплив реклами можна відокремити від дії інших факторів, що впливають на обсяг продажів. Якщо можливо, ці контрольні групи повинні відповідати експериментальним групам за показниками обсягу реалізації або ринкової частки.

2. Вимірювання слід проводити як до початку, так і після експерименту. Наприклад, повинна бути можливість порівняти обсяг продажів до і після експериментування з обсягом витрат на рекламу.

3. Необхідно проводити вимірювання для істотно різних витрат на рекламу. Не слід намагатися порівнювати відмінність в обсязі продажів, яка зумовлена зміною витрат на рекламу на 10 або 20%. Ця зміна має становити 50 або 100%.

4. Слід вивчати не тільки зміну обсягу продажів внаслідок збільшення витрат на рекламу, але також і в результаті зменшення цих витрат.

5. Необхідно контролювати, або принаймні відстежувати, вплив на кінцеві результати експерименту інших параметрів. Наприклад, в процесі проведення експерименту з виявлення впливу реклами на обсяг продажів слід врахувати вплив на досліджуваний параметр ціни та інших маркетингових змінних. Експерименти можуть бути проведені як у великих, так і в малих магазинах. У цьому випадку потрібно виявити вплив розміру магазину на отримані результати. З іншого боку, також слід відстежувати вплив таких неконтрольованих факторів, як дії конкурентів.

6. Необхідно бути впевненим, що експеримент триває необхідний час. Наприклад, коли вивчається вплив реклами на продажу товару, що знаходиться в стадії зрілості, для проведення експериментів може знадобитися цілий рік.

Список використаних джерел

1. Бернет Дж. Маркетинговые коммуникации: интегрированный подход [Текст] / Дж. Бернет, С. Мориарти; пер. с англ.; под ред. С.Г. Божук. – СПб. : Питер, 2001. – 864 с.

2. Браун Т. Маркетинговые исследования [Текст] / Т. Браун, Г. Черчилль ; пер. с англ. – СПб. : Издательство «Питер», 2007. – 704 с.
3. Войчак А.В. Маркетингові дослідження [Текст] / А.В. Войчак, А.В. Федорченко. – К. : КНЕУ, 2007. – 408 с.
4. Голубков Е.П. Маркетинговые исследования : теория, методология и практика [Текст] / Е.П. Голубков. – М. : Издательство «Финпресс», 2005. – 339 с.
5. Лейн У. . Реклама [Текст] / У.Р. Лейн, Дж.Т. Рассел. – СПб. : Питер, 2004. – 537 с.
6. Лирик І.В. Маркетингові дослідження: кейси та ситуаційні вправи [Текст] / І.В. Лирик, О.В. Кудирко. – К. : КНЕУ, 2010. – 313 с.
7. Лук'янець Т.І. Рекламний менеджмент : навч. посібник [Текст] / Т.І. Лук'янець. – К. : КНЕУ, 2003. – 440 с.
8. Малхорта Нэреш К. Маркетинговые исследования [Текст] / К. Малхорта Нэреш; пер. с англ. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2002. – 960 с.
9. Обритько Б.А. Реклама і рекламна діяльність: курс лекцій [Текст] / Б.А. Обритько. – К. : МАУП, 2002. – 240 с.
10. Полторац В.А. Маркетинговые исследования : конспект лекций [Текст] / В.А. Полторац, И.В. Тараненко, Е.Ю. Красовская. – Днепропетровск, 2007. – 132 с.
11. Рекламний менеджмент: конспект лекцій [Текст] / укладач О.Ю. Древаль. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – 91 с.
12. Уэллс У. Реклама : принципы и практика [Текст] / У. Уэллс, Дж. Бернет, С. Мориарти. – СПб. : Питер, 1999. – 797 с.

Рыжый И. Б. Исследование эффективности рекламной кампании

В статье рассматриваются сущность, основные элементы, формы и методы исследования эффективности рекламы, анализируется их роль и значение для результативного управления рекламной кампанией. Исследование эффективности рекламы рассматриваются как одно из основных средств рекламного менеджмента. В этом аспекте исследуются критерии, по которым можно определить эффективность рекламной кампании. Особое внимание уделяется анализу влияния рекламы на покупательское поведение потребителей.

Ключевые слова: *потребители, торговая марка, интервьюирование, покупательское поведение, частота, узнаваемость, рекламное обращение, уровень побуждаемости, тестируемое рекламное сообщение, уровень приоритетности торговой марки, респондент, панель, фокус-группа.*

Ryzhy I. B. Research of advertising campaign effectiveness

The article touches upon the essence, main elements, forms and methods of the research of advertising campaign effectiveness. Their role and meaning are analyzed in the aspect of effective advertising campaign management. The research of advertising effectiveness is considered to be one of the main means of advertising process. Also this research determines the criteria that can be used to define the effectiveness of advertising campaign. Special attention is paid to the analysis of advertising influence on the purchasing behavior of the consumers.

Key words: *consumers, trademark, interviewing, purchasing behavior, frequency, advertising appeal, tested advertising message, priority level of a trademark, respondent, panel, the focus group.*

УДК 336.748

Кулич Ігор Богданович,
аспірант кафедри обліку і аудиту
Ужгородського національного університету

ВПЛИВ ВАЛЮТНИХ КОЛИВАНЬ НА ТУРИСТИЧНИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Статтю присвячено проблемі визначення факторів, що впливають на туристичний сектор економіки України. Досліджено вплив валютних коливань на обсяг виїзного, в'їзного та внутрішнього туризму. Виявлено ступінь впливу знецінення національної грошової одиниці безпосередньо на діяльність суб'єктів туристичної індустрії, зокрема: туристичних операторів, агентів, авіаперевізників тощо. Проведено аналіз динаміки платіжного балансу України за статтею «Подорожі». Визначено слабкі сторони туристичної індустрії України.

Ключові слова: фактори туризму, валютний курс, платіжний баланс, подорожі, туристичні потоки, туристичний сектор.

Постановка проблеми. Сучасна динаміка розвитку туризму та економічні здобутки від туристичної діяльності перетворює його на один із найвагоміших секторів світової економіки з точки зору економічних процесів, поліпшення соціальної складової, збереження довкілля та відновлення культурної спадщини

Сьогодні Україна опинилася у досить складній ситуації. Українська економіка, поряд зі світовою, переживає важкі часи. При цьому темпи зростання імпорту як і раніше випереджають показники експорту. Як наслідок, відбувається подальше знецінення української гривні. Різка зміна валютного курсу досить негативно впливає на міжнародний туризм, а важка політична ситуація країни – на в'їзний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних вчених, що досліджували проблеми розвитку туристичного сектору економіки країни доцільно виділити В. Квартальнова, П. Ковалю, В. Куценко, О. Любіцеву, В. Пуцентейло, Н. Тихонову, О. Трегубова, А. Чайдака. Про стабілізацію та підтримку розвитку індустрії туризму в умовах економічної турбулентності докладно висвітлено у праці М. Бондренко. Основні фактори розвитку ринку туристичних послуг проаналізовано у праці Т. В. Момонта. Та все ж таки потребують детальнішого дослідження наступні питання: вплив валютного курсу на туристичний сектор економіки країни, залежність міжнародного туризму від валютних коливань.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні особливостей функціонування туристичного сектору в складних економічних та політичних умовах, що склалися на території України та визначенні оптимальних шляхів виходу з кризового становища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Індустрію туризму ХХІ ст. можна розглядати і як окрему галузь, і як вагомий міжгалузовий комплекс. Аналіз поточного стану туристичної галузі України дозволяє не тільки оцінити в реальному часі її

конкурентоспроможність на міжнародній арені, але й виявити низку проблем, що заважають розвитку галузі та реалізації наявного туристичного потенціалу і віднайти оптимальні шляхи їхнього вирішення для збільшення туристичних можливостей територій України [3, с. 105].

Туризм є однією з найбільш прибуткових та динамічних галузей світової економіки, що розвиваються. Він стимулює піднесення народного господарства країни, дозволяє збільшувати валютні надходження за рахунок розвитку в'їзного туризму ефективного використання природного, історико-культурного потенціалу.

Фактори, що впливають на розвиток туризму, різноманітні й багатогранні. Наявність сприятливих факторів приводить до лідерства окремих регіонів і країни у світовому туризмі, і навпаки, небажані фактори знижують туристичний потік. Туризм дуже чутливий до зовнішніх проявів та негативних тенденцій. Так, природні катастрофи, повені, урагани, цунамі, пожежі чи виверження вулканів інколи мають більш згубний вплив на імідж країни, ніж на саму інфраструктуру. Громадські заворушення, аварії, кримінальна ситуація та хвороби можуть вразити імідж найпривабливішої та найсильнішої в туристичному плані країни. До соціально-культурних факторів відноситься зростання добробуту та культурного рівня населення багатьох країн, що приймають участь в туристичному обміні. НТП зумовлює швидкий розвиток матеріально-технічної бази туристичної індустрії, що створює необхідні умови для масового туризму. Навіть такий економічний фактор, як коливання ринку цінних паперів може визвати глибоку рецесію в туристичному секторі [2, с. 168].

Що ж стосується економічних факторів розвитку туристичної індустрії, то на нашу думку, до них можна віднести: економічну стабільність держави, фінансову ситуацію, доходи населення, зовнішньоекономічну діяльність держави, ступінь інтегрованості в світогосподарську систему тощо. Одним із найбільш суттєвих факторів в сучасних умовах, що впливають на туристичну діяльність є зміни валютних курсів. Вважається, що зростання відносної вартості поїздки за кордон на 5 % веде до зменшення попиту на виїзний туризм на 6-10 %. Тому зміни курсів основних валют будуть впливати на туристські потоки між країнами з сильними і слабкими валютами.

Вивчаючи питання щодо зміни валютного курсу, нами досліджено динаміку офіційного середньорічного курсу гривні (Рис. 2).

Як видно з графіку протягом 2009-2013 років середньорічний курс української гривні по відношенню до іноземної валюти був приблизно на одному рівні без значних коливань: 7,79-7,99 грн/дол. США та 10,27-11,09 грн/євро. Та за аналізований період (2007-2014рр) в економіці України двічі відбувся обвал національної валюти. Курсові тенденції упродовж 2008 р. були вкрай неоднозначними. Якщо у травні 2008 р. виникли передумови для ревальвації гривні, то на початку осені – для її девальвації. В цілому, протягом 2008 року вона знецінилася відносно американського долара на 52,5 % та на 37,1% відносно євро відповідно. Вдруге, курс гривні зазнав значних коливань внаслідок складної економічної та політичної ситуації в країні наприкінці 2013 - початку 2014рр. Протягом 2014 року офіційний курс національної грошової одиниці по відношенню до долару США зріс на 95,4%, а також на 76,9% по відношенню до євро. У лютому 2015 року курс гривні сягнув історичного максимуму і станом на 13 лютого 2015 становив 25,92 грн/дол. США та 29,36 грн/євро.

Оскільки усі міжнародні операції країни відображаються у її платіжному балансі – то зміна валютного курсу одразу відобразиться на об'ємі експорту та імпорту послуг. За напрямом руху валюти можна визначити, що для країни, яка відправляє свого

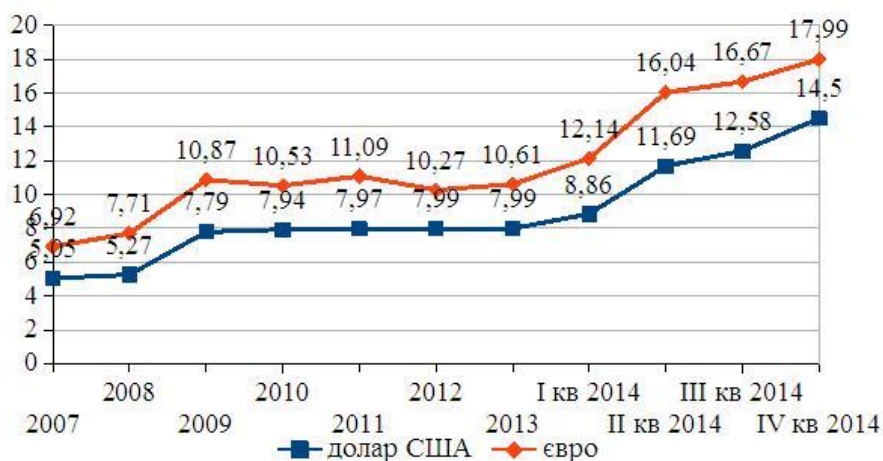

Рис. 2. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період) *

*сформовано автором на основі [8]

резидента за кордон, витрати туриста виступають імпортом, а для сторони, яка його приймає, – експортом. Такого роду операції відображаються на рахунку «Подорожі». Якщо рахунок позитивний, то це означає, що витрати в'їзних туристів перевищують витрати виїзних туристів і позитивно впливають на її платіжний баланс [1, с. 123].

Всесвітня туристична організація здійснила класифікацію країн за становищем туризму в платіжному балансі, тобто за доходами від міжнародного туризму і платежами резидентів країни для здійснення подорожей [4, с. 38]. Баланс туристичного рахунку відображає економічну ситуацію держави і може характеризувати її як з позитивним, так і негативним балансом. Поточний туристичний баланс, як правило, позитивний у країнах Середземномор'я, а саме: Франції, Італії, Іспанії, Кіпрі, Мальті, Австрії та Швейцарії. З країн, що розвиваються, до них можна віднести: Туніс, Таїланд, Мексику, країни Карибського басейну. Негативний поточний туристичний баланс характерний переважно індустріальним країнам з високим рівнем життя – скандинавських країн, Німеччини, Канади та ін.

У більшості країн, що розвиваються, туристичний баланс негативний через те, що вони не володіють необхідною інфраструктурою для залучення туристів з інших держав і часто змушені імпортувати багато споживчих товарів і обладнання.

Для держави важливо досягнути такого балансу між доходами від в'їзного туризму і видатками на нього (включаючи повернення валюти країні-інвестору, довгострокові витрати на будівництво та обладнання готелів, доріг, аеропортів, засобів зв'язку, підготовку персоналу для створення комфортних умов перебування іноземним туристам), щоб в кінцевому підсумку забезпечити стійкий позитивний платіжний баланс держави за статтею «Подорожі».

Дані щодо експорту та імпорту туристичних послуг наведені в табл. 1.

Україна відноситься до групи країн із незначним впливом туристичної галузі на національну економіку, оскільки її частка у ВВП не перевищує 5–7%. Проте, ефект від діяльності галузі оцінюється експертами як вкрай негативний, особливо через надвисокі обсяги витоку коштів за кордон як результату неконтрольованої діяльності операторів виїзного туризму. Графічне зображення динаміки обсягів експорту, імпорту туристичних послуг, а також сальдо статті «Подорожі» наведено на рис. 3 та рис.4.

Таблиця 1

Зміна експорту та імпорту послуг за статтею «Подорожі», млн. дол. США*

Показники	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	I кв. 2014 р.	II кв. 2014 р.
Експорт	5768	3576	3788	4294	4842	5083	468	416
Імпорт	4023	3330	3742	4461	5104	5763	1262	1350
Сальдо	1745	246	46	-167	-262	-680	-794	-934

* сформовано автором на основі [9;10]

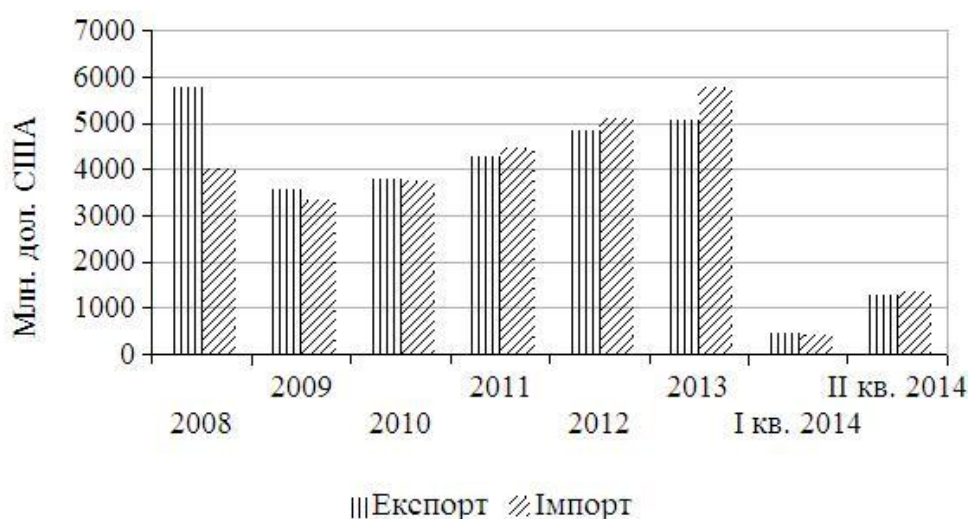

Рис. 3. Динаміка експорту – імпорту послуг з подорожування у 2008 – 2014 роках*

*сформовано автором на основі Табл. 1.

Станом на 2010 рік сальдо становило лише 46 млн. дол. США (тоді як у 2008 році воно дорівнювало 1745 млн. дол. США, а в 2009 році – 246 млн. дол. США). Насамперед це відбулось через суттєве скорочення експорту внаслідок значного зменшення чисельності подорожуючих іноземців (порівняно з 2008 роком – на 16.4%) та зниження їх витрат в Україні. З іншого боку, обсяги витрат українців на подорожі в 2010 році майже відновились до рівня 2008 року.

Проаналізувавши динаміку імпорту стає зрозумілим, що значну роль в обсягах витрат українців спричинила зміна валютного курсу.

Починаючи з 2011 року відбувається помітне збільшення негативного сальдо за цією статтею. Новий обвал гривні в 2014 році спричинив аналогічний ефект. Лише протягом 1 кварталу 2014 року негативне сальдо за статтею «Подорожі» склало 794 млн.дол. США. Ця сума є навіть більшою ніж негативне сальдо 2013 року. Постійна зміна валютного курсу призвела до негативного сальдо 2 кварталу 2014 року в обсязі 934 млн. дол. США.

Незважаючи на достатню впорядкованість функцій і повноважень інститутів, що мають регулювати галузь, важко визначити реальну стратегію розвитку туристичної сфери. За малих обсягів споживання туристичних послуг названі процеси не є критичними, але поступове збільшення імпорту туристичної продукції (товарів і послуг)

без урівноваження від експортних операцій здатне призвести до структурних диспропорцій у економіці країни.

Рис. 4. Сальдо платіжного балансу за статтею «Подорожі» у 2008 – 2014 роках*

**сформовано автором на основі Табл.1.*

Валютні коливання впливають і на самий процес діяльності туристичних фірм. 6 лютого 2014 на сайті НБУ було розміщено дві постанови. В якості антикризових заходів дані постанови запровадили ряд обмежень на купівлю валюти, зокрема, для юридичних осіб. Вони докорінно змінили всю фінансову систему країни, вплинувши і на бізнес:

1. НБУ запровадив «певні обмеження на переведення в готівку і перекази грошових коштів фізичних та юридичних осіб в будь-якій валюті в межах суми, яка дорівнює залишкам коштів на їх поточних рахунках на початок операційного дня» [11]. Це означало, що кошти, які надійшли на рахунок протягом дня, недоступні їх власнику, як мінімум, до наступного ранку: їх не можна перевести в готівку або перерахувати на інший рахунок. Це, в свою чергу, спричинюватиме затримку лівової частки платежів – на один день.
2. НБУ запровадив обмеження щодо термінів купівлі банками іноземної валюти за дорученнями підприємців та юридичних осіб. Операція проводитиметься на шостий день після резервування потрібної суми в гривні. З вересня 2014 року купівля валюти відбувається на третій день після резервування.

Оскільки затримка з купівлею валюти збільшує курсові ризики клієнтів – для туристичних операторів дані обмеження мали негативний вплив. Оскільки передбачити ситуацію на валютному ринку неможливо, при подальшій девальвації гривні на багатомільйонних контрактах протягом шести днів бізнес втрачатиме сотні тисяч гривень.

У зв'язку з тим, що станом лише на червень 2014 року у порівнянні до долара гривня впала на 30-40% мінімум, то відповідно на ці ж 30-40% і відбулося збільшення вартості закордонних турів. Як наслідок, через важкі умови праці та зменшення туристичного потоку з України чимало туроператорів вдалися до скорочення кількості чартерних рейсів на частину європейських курортів до мінімуму.

За словами комерційного директора туристичної компанії «Natalie Tours Україна» І. Чучман, кількість чартерних авіарейсів з Києва (тих, де всі квитки викуплені туркомпаніями) впала на 40% порівняно з минулим роком, а кількість регулярних

міжнародних рейсів скоротилася лише на 20%. Але близько 40% пасажирів регулярних рейсів – це так само туристи [12].

За даними прес-служби міжнародного аеропорту «Львів» ім. Данила Галицького» У липні 2014 р. було перевезено 77,4 тис. пасажирів, що на 14,5% або на 13,1 тис. пасажирів менше за показник аналогічного періоду минулого року [6]. До того ж треба враховувати і непросту ситуацію в обласних центрах Донбасу, де скасовано чимало іноземних рейсів.

Та різка зміна валютного курсу впливає на туристичний сектор економіки не лише через зменшення туристичного потоку. Якщо низькі продажі путівок влітку 2014 року експерти пояснювали переважно подорожчанням поїздок через підвищення курсу долара і нестабільністю в Україні, то восени з'явився новий фактор – зростання недовіри до туристичним агентств з боку населення (люди побоюються банкрутств).

Спочатку привід для занепокоєння давали тільки російські компанії: протягом літнього періоду 2014 року в Росії збанкрутували дев'ять туроператорів. Та згодом через несвоєчасні розрахунки української компанії «Ільтур» з приймаючою стороною виник збій з розміщенням відпочиваючих в готелях. В серпні ж клієнти ТОВ «Турменю» не змогли вилетіти з Києва до Чорногорії, а ті що знаходилися за кордоном – повернутися додому.

Необхідно також врахувати вплив знецінення української гривні на внутрішній та в'їзний туризм. Оскільки на доступність та величину попиту на рекреаційні послуги та товари рекреаційного призначення впливає рівень цін то зниження рівня доходів населення можуть призвести не стільки до відмови від подорожей, скільки до споживання дешевших туристичних послуг. У цьому вбачається шанс для розвитку внутрішнього та в'їзного туризму в Україні. Динаміку туристичних потоків наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Динаміка туристичних потоків України, млн.осіб*

Туристичні потоки	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Кількість громадян України, які виїжджали за кордон	15498567	15333949	17180034	19773143	21432836	23761287
Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну	25449078	20798342	21203327	21415296	23012823	24671227

** сформовано на основі даних Держстату України (<http://www.ukrstat.gov.ua>)*

Як ми бачимо рівень відвідування України іноземними громадянами протягом 2008-2013 рр. Тримається приблизно на одному рівні, в той час як чисельність українців подорожуючих закордон має тенденцію зростання. У 2013 р. порівняно з 2008 р. приріст склав 53,31%. Разом з цим, за інформацією Адміністрації Державної прикордонної служби України за 9 місяців поточного року Україну відвідало близько 10 млн. іноземних туристів. У порівнянні з аналогічним періодом 2013 року потік туристів зменшився в половину, зокрема, за рахунок туристів з Білорусі, Молдови та Росії, що складає майже 10 млн. осіб. Проте, за цей період збільшилась кількість іноземних туристів з Угорщини, Індії та Єгипту і майже не змінилася кількість туристів із Словаччини.

Сусіди України – країни з меншим рівнем рекреаційних потреб, а тому краще забезпечені верстви населення віддають перевагу відпочинку на відомих фешенебельних курортах, а люди з нижчим рівнем статків – внутрішньому туризму. Було б помилкою

пояснювати більші успіхи наших сусідів у розвитку в'їзного туризму виключно вигіднішим географічним положенням [5, с. 20].

Отже, важливе значення для формування туристичного попиту з боку іноземців має інформованість потенційних споживачів про рекреаційні можливості країни та послуги, що тут надаються. Досить вагомим фактором, що стає на заваді позиціонуванню України на міжнародному туристичному ринку – відсутність безпеки. Окупація Криму не викликала значного збільшення потоку туристів на інших внутрішніх напрямках. Очікуваного напливу туристів ні на південь, ні в Карпати не відбулося.

Серед транспортних засобів загального користування найбільшою популярністю користується автомобільне сполучення. Стан автомобільних доріг України має найгірші оцінки серед більшості європейських країн. Низька якість дорожньої інфраструктури спричинює високі показники нещасних та летальних випадків на дорогах. Наземна інфраструктура потребує інвестицій та оновлення.

Загальний стан туристичної інфраструктури України доволі непоганий, але деталізований аналіз розкриває деякі проблеми стосовно недостатності місць розміщення, незадовільної за міжнародними стандартами якості послуг та браку туристичної пропозиції. Характерною особливістю туристичної галузі України є виражена сезонність. Основна причина такого – неготовність більшості туристичних об'єктів на гідному рівні приймати туристичний потік у міжсезоння (на відміну від зарубіжної туристичної інфраструктури), що значно знижує реалізацію туристичного потенціалу України, відповідно потенціал національних рекреаційних ресурсів використовується не на повну потужність

Висновки. На туристичний сектор економіки впливає безліч факторів: природні катастрофи, громадські заворушення, кримінальна ситуація в країні тощо. Та оскільки, усі міжнародні операції країни відображаються у її платіжному балансі – досить вагомий вплив на туристичний бізнес здійснюють коливання на валютному ринку. При знеціненні національної грошової одиниці відбувається пропорційне подорожчання поїздки за кордон та збільшення виток грошових коштів за межі країни. Це значно ускладнює умови підприємств, що зайняті в туристичному сегменті, а саме міжнародному туризмі. В свою чергу зменшення вартості української гривні може призвести не стільки до відмови від подорожей, скільки до розвитку внутрішнього та в'їзного туризму в Україні. Та для цього необхідно реконструювати та відновити близько 70% матеріально-технічного комплексу, покращити сервіс до рівня, що відповідає міжнародним стандартам, налагодити індустрію розваг, реконструювати пам'ятки культури та історії, вирішити низку проблем екологічного, соціального, економічного, а також політичного характеру.

Список використаних джерел

1. Боголюбов В.С. Экономика туризма / В.С. Боголюбов, В.П. Орловская. – М. : Академия, 2005. – 192 с.
2. Бондаренко М.П. Стабілізація та підтримка розвитку індустрії туризму в умовах економічної турбулентності / М.П. Бондаренко // Дослідження міжнародної економіки. – 2011. – С. 166-177.
3. Бондаренко М.П. Туристичний сектор економіки України: реалії та перспективи / М.П. Бондаренко // Економіка і прогнозування. – 2011. – №. 1. – С. 104-119.
4. Вуйцик О. Вплив рекреаційно-туристичного комплексу на розвиток економіки держави / О. Вуйцик // Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». – Львів. – 2008. – №. 24. – С. 35-42.

5. Коваль П.Ф. В'їзний туризм. Навчальний посібник / П.Ф. Коваль, Н.О. Алешугіна, Г.П. Андрєєва. – Ніжин : Видавництво Лук'яненко В. В., 2010. – 304 с.
6. Львівський аеропорт констатує зменшення пасажиропотоку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.varianty.net/21239-lvivskyi-aeropot-konstatuie-zmenshennia-pasazhyropotoku>.
7. Момонт Т.В. Основні фактори розвитку ринку туристичних послуг / Т.В. Момонт // Економіка. Управління. Інновації. – 2012. – №. 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/momont4.htm.
8. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют (середній за період) [Електронний ресурс]. – Режим досупу : http://www.bank.gov.ua/files/Exchange_r.xls.
9. Платіжний балнс і зовнішній борг України 2010 рік // Щоквартальне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2011 – 105 с.
10. Платіжний баланс і зовнішній борг України II квартал 2014 року // Щоквартальне аналітично-статистичне видання Національного банку України. – 2014 – 150 с.
11. Постанова НБУ № 49 від 06.02.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=5454032>.
12. Українці бояться банкрутств турфірм і подорожують «дикунами» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/news/~/336009>.
13. Цьохла С.Ю. Систематизація факторів розвитку туристичної індустрії / С.Ю. Цьохла // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Экономика и управление». – 2009. – №2 – С. 373-380.

Кулич И. Б. Влияние валютных колебаний на туристический сектор экономики Украины

Статья посвящена проблеме определения факторов, влияющих на туристический сектор экономики Украины. Исследовано влияние валютных колебаний на объем выездного, въездного и внутреннего туризма. Раскрыто степень влияния обесценивания национальной денежной единицы непосредственно на деятельность субъектов туристической индустрии, в частности: туристических операторов, агентов, авиаперевозчиков. Проведен анализ динамики платежного баланса Украины по статье «Путешествия». Определены слабые стороны туристической индустрии Украины.

Ключевые слова: факторы туризма, валютный курс, платежный баланс, путешествия, туристические потоки, туристический сектор.

Kulych I. B. The impact of fluctuations of exchange rates on tourism sector in Ukrainian economy

The article is devoted to the determination of the factors which affect the tourism sector of Ukraine. The detailed analysis was conducted to the effect of currency fluctuations on the volume of outbound, inbound and domestic tourism. In this article we revealed the degree of influence of the national currency devaluation to the subjects of the tourism industry, including: tour operators, agents, airlines. The dynamics of balance of payments of Ukraine was analyzed due to the article «Travel». Weaknesses of the tourism industry of Ukraine were determined.

Key words: factors of tourism, exchange rate, balance of payments, travel, tourist flows, tourism sector.

УДК 336.22

Касіянчук Василь Дмитрович,
кандидат технічних наук,
завідувач кафедри «Будівництво»
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПЕРЕРОБКИ ТОПІНАМБУРА НА ПРОДУКЦІЮ ЛІКУВАЛЬНО-ПРОФІЛАКТИЧНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Стаття висвітлює перспективу виробництва напівфабрикатів із топінамбура, зокрема порошку і на його основі виробництва лікарських засобів та продукції лікувально-профілактичного призначення. Визначено потребу порошку топінамбура та проаналізовано ринок його виробництва і збуту. Показана біохімічна характеристика порошку топінамбура. Запропонована універсальна технологічна схема переробки топінамбура на порошок. Порахована рентабельність виробництва порошку топінамбура.

Ключові слова: порошок топінамбура, інулін, лікувально-профілактичні «Біфтоп», ефективність.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день порошкоподібні харчові напівфабрикати знаходять все більше використання в таких напрямках як: харчові добавки, дитяче харчування, лікарські засоби, парфумерія, натуральні барвники і ін. Поряд з іншими фруктово-ягідними і овочевими порошками, порошок топінамбура має неперевершені особливості його хімічного складу і багатий на біологічно-активні елементи. Топінамбур являється одним із небагатьох джерел природного полімеру, фруктози інуліну і комплексу фруктанів, які засвоюються організмом людини без участі інсуліну. Порошок топінамбура являє собою продукт кремового кольору, солодкуватого смаку і приємного запаху, з вмістом інуліну до 48% [3]. Науковці Івано-Франківського національного медичного університету на основі порошку топінамбура створили лікарський засіб «Біфтоп», високоефективний для лікування цукрового діабету, кишкового дисбактеріозу та інших захворювань [1]. Асоціація «Укркондитерпром» замовила 1 тис. тон порошку топінамбура в рік, який планує використовувати як наповнювач для виробництва кондитерських виробів і харчових концентратів, які нададуть продукції радіопротекторні та імунно-моделюючі властивості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кафедра економічної теорії імені академіка З. О. Маніва Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького досліджує перспективи вирощування і використання топінамбура для виробництва продукції лікувально-профілактичного призначення. Матеріали опубліковано в науково-інформаційному віснику університету [2]. Кафедра «Будівництво» Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького розробила універсальну технологію переробки нетрадиційної сировини на продукцію лікувально-профілактичного призначення [6]. Науковці Івано-Франківського національного медичного університету створили високоефективний лікарський засіб «Біфтоп», основним компонентом якого є порошок топінамбура [1].

Спеціалісти науково-виробничої лабораторії Івано-Франківської асоціації «Карпатхарчпром» розробили нормативно-технічну документацію на виробництво порошку топінамбура і ряд рецептур на продукцію лікувально-профілактичного призначення [6].

Постановка завдання. Мета статті полягає в обґрунтуванні економічної ефективності переробки топінамбура на продукцію лікувально-профілактичного призначення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В останні десятиріччя підвищується інтерес до топінамбура. Він набуває все більшого розповсюдження в Америці, Австралії, Голландії, Іспанії.

Бульби топінамбуру вміщують майже всі не замінимі кислоти, пектинові речовини, цінні макро- і мікроелементи в рідкісному з'єднанні (кремній, залізо, цинк, селен), з'єднання з антиоксидантною активністю, комплекс вітамінів. Всі складові підсилюють ефект стабілізації рівня цукру в крові у хворих діабетом. Унікальний хімічний склад і біологічно активні речовини створюють передумови широкого його використання в медицині, промисловості, сільському господарстві і в сфері покращення екологічного стану забруднених територій України.

В Україні роботи по вирощуванню і переробці топінамбура знаходяться в початковій стадії. За даними Міністерства охорони здоров'я України тільки в нашій державі зареєстровано більше 1,2 мільйони хворих на цукровий діабет, яким необхідно споживати в залежності від стадії захворювання до 0,3 кг інуліну на хворого. Таким чином потреба в інуліні тільки в Україні складає до 360 тонн, а це більше 720 тонн порошку топінамбура. Крім того для профілактичних цілей всього населення від розвитку порушень вуглеводного обміну необхідно вводити порошок топінамбура в якості добавки в харчову продукцію не менше 100 грам порошку на 1 людину, що складає в цілому по державі до 4600 тонн в рік. Вчені Івано-Франківського національного медичного університету під керівництвом д. м. н. професора В. І. Боцюрка розробили лікарський засіб «Біфтоп» і визначили мінімальну потребу в кількості 15 упаковок на лікувальний цикл, а це 180 тонн порошку топінамбура в рік. Таким чином потреба в порошку топінамбура в Україні складає більше 5,5 тис. тонн в рік.

На Україні успішно працює тільки один виробник порошку топінамбура – це селянсько-фермерське господарство «Мальва» в Одеській області, потужності якого дозволяють виробляти до 20 тонн цієї продукції в рік. Менше як 0,5% задовольняється потреба населення України в порошку топінамбура [7].

В склад топінамбура входять: інулін, фруктани – найбільше корисний вуглеводний комплекс (його можуть споживати діти, люди похилого віку, хворі на цукровий діабет) майже всі не замінимі амінокислоти, важливі макро- і мікроелементи, всі вітаміни групи В, вітаміни С в кількості в 50-70 раз більший як в картоплі. Мінеральний стан зеленої маси значно кращий ніж у зеленої маси кукурудзи.

Фундаментальні дослідження НДІ ендокринології і обміну речовин АМН України, Київського національного університету харчових технологій виявили, що продукти переробки топінамбура мають багаторазову терапевтичну дію.

Науковці нашого університету у творчій співдружності зі спеціалістами агропромислового комплексу прийшли до висновку, що в умовах Івано-Франківської області для вирощування топінамбура можна виділити до 10 тис. га непридатних під традиційні культури земель. На цих землях можна виростити щонайменше 250 тис. тонн бульб топінамбура, 500 тис. тонн зеленої маси [3].

Із вказаної кількості сировини можна виготовити 7 тис. тонн порошку, 2 млн. декалітрів біоетанолу, 100 тис. тонн паливних гранул (пеллет) або паливних брикетів, як альтернативного джерела енергії.

В творчій співдружності з вченими Івано-Франківського національного медичного університету і спеціалістами харчової промисловості ми прийшли до висновку, що найбільш доцільно виготовляти із топінамбура порошок по розробленій на кафедрі «Будівництво» універсальній безвідходній технології. Спосіб виробництва порошку топінамбура передбачає транспортування, зберігання, інспекцію, очищення, миття, різання поступаючої сировини її сушіння, подрібнення продукту до порошку, просіювання і розділення на фракції та розфасовку по фракціях порошкоподібного напівфабрикату [4]. Зберігання сировини здійснюється за температури 0-3°C, сушіння проводять з використанням сушильних агрегатів, оснащених інфрачервоними елементами «Індіго», виробник Івано-Франківський ПАТ «Індуктор».

Для полегшення миття бульби топінамбура попередньо замочують в чистій воді на 1-2 години. Після миття (в двох-трьох водах) бульби піддають різанню на шматочки в найбільшому лінійному вимірі не більше 30 мм. Сушіння проводять в зазначених вище сушильних агрегатах «Індіго», тривалістю 10-12 годин при температурі 50-55°C до залишкової вологості 7% [5].

Українські споживачі порошоків топінамбура овочевих і фруктово-ягідних порошоків закупають їх в основному по імпорту за ціною близько 45 Євро за 1 кг. Якщо організувати власне виробництво порошку топінамбура і випускати в рік тільки 1000 тонн (потреба підприємств асоціації «Укркондитерпром») то є можливість зекономити щонайменше 900 млн. грн. валютних коштів і направити їх на закупівлю сучасного обладнання для підвищення технічного рівня власного виробництва. По всьому ланцюжку вирощування, зберігання, виробництва порошку топінамбура та лікарських засобів, зокрема «Біфтоп» буде можливість організувати додатково до 200 робочих місць.

За попередніми підрахунками собівартість 1 тонни порошку топінамбура складає близько 40 тис. грн, а при використанні альтернативної енергії (зокрема біомаси зі стебел топінамбура) собівартість зменшиться мінімум на 20% і становитиме близько 32 тис. грн. Якщо брати за основу, що мінімальна відпускна ціна складає 50 грн. за 1 кг порошку топінамбура, то рентабельність виробництва продукції становитиме 56%. Прибуток від реалізації 1 тонни порошку топінамбура складатиме щонайменше 18 тис. грн. При виконанні тільки замовлення асоціації «Укркондитерпром» в кількості 1000 тонн порошку топінамбура в рік, то можна отримати мінімальний прибуток в розмірі 18 млн. грн в рік.

В майбутньому порошок топінамбура можна використовувати для виробництва інуліну, етанолу і інших напівфабрикатів необхідних для виробництва продукції лікувально-профілактичного призначення та лікарських засобів.

Висновки. В Івано-Франківській області є всі можливості вирощувати топінамбур на землях, які не використовуються під традиційні культури і переробляти бульби на порошок, а зелену масу на альтернативну енергію.

Якщо виробляти тільки 1 тис. тонн порошку топінамбура в рік то можна отримати мінімальний прибуток в розмірі 18 млн. грн, крім того економія валютних коштів які йдуть на закупівлю порошку імпортного виробництва складатиме щонайменше 900 млн. грн. в рік.

На вирощуванні, заготівлі, транспортуванні, виробництві, зберіганні, виробництві лікарських засобів буде організовано до 200 робочих місць а при досягненні якості європейського рівня появиться можливість поставки продукції на експорт.

Список використаних джерел

1. Деклараційний патент на винахід, лікарський засіб «Біфтоп» 54712 А 17.03.2003 Бюл №3.
2. Касіянчук В.Д. Економічні перспективи використання топінамбура, як нетрадиційної сировини / В.Д. Касіянчук // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ : Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2013. – Вип. 8. – С. 226-271.
3. Касіянчук В.Д. Сухий продукт топінамбура ефективний напівфабрикат для виробництва продукції лікувально-профілактичного призначення / В.Д. Касіянчук // Галицький лікарський вісник Івано-Франківського національного медичного університету. – 2013. – №3. – С. 103-104.
4. Касіянчук В.Д., Касіянчук М.В. Спосіб виробництва порошкоподібних фруктово-ягідних, овочевих і грибних напівфабрикатів і/або сухо продуктів / В.Д. Касіянчук, М.В. Касіянчук // Патент на корисну модель № 95646. Зареєстровано в державному реєстрі патентів України на корисні моделі 25.12.2014 р.
5. ПАТ «Індуктор» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www/inductor-indig.com.ua>.
6. Топінамбур сушений. Технічні умови. ТУ 158-24687473-089-2002 (вводиться вперше). Розроблено Виробничо-науковою лабораторією асоціації «Карпатхарчопром» 15.05.2002 р.
7. Чем полезен порошок топинамбура «ДАР»? [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mak-var.com.ua/topinambur-dar.htm>.

Касиянчук В. Д. Эффективность переработки топинамбура на продукцию лечебно-профилактического назначения

Статья освещает перспективу производства полуфабрикатов из топинамбура, в частности порошка и на его основе производства лекарственных средств и продукции лечебно-профилактического назначения. Определена потребность порошка топинамбура и проанализирован рынок его производства и сбыта. Показана биохимическая характеристика порошка топинамбура. Предложенная универсальная технологическая схема переработки топинамбура на порошок. Посчитана рентабельность производства порошка топинамбура.

Ключевые слова: порошок топинамбура, инулин, лечебно-профилактические «Бифтоп», эффективность.

Kasianchuk V. D. Effectiveness of artichoke processing to produce therapeutic and prophylactic

The article highlights the prospect of artichoke production of semi-finished products, including powder and based on the production of medicines and health care products use. Identified needs artichoke powder and analyzed market its production and marketing. Shown biochemical characterization artichoke powder. The proposed universal processing flowsheet artichoke powder. Counted profitability artichoke powder.

Key words: artichoke powder, inulin, health care «Biftop» efficiency.

Журнал «Науково-інформаційний вісник» Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького є періодичним науковим виданням із проблем правознавства й економіки. Заснований у 2007 році. Планова періодичність виходу – 2 рази на рік.

Авторський колектив часопису – наукові, науково-педагогічні, працівники, доктори, аспіранти, здобувачі наукових ступенів установ, вищих навчальних закладів, а також практичні працівники судових, правоохоронних органів, органів державної влади та місцевого самоврядування.

НАШІ РУБРИКИ

Рубрика правового спрямування:	Рубрика економічного спрямування:
1. Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. 2. Конституційне право та процес; муніципальне право. 3. Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. 4. Господарське право, господарсько-процесуальне право. 5. Трудове право; право соціального забезпечення. 6. Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. 7. Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. 8. Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. 9. Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. 10. Судострій; прокуратура та адвокатура. 11. Міжнародне право. 12. Філософія права.	1. Економічна теорія та історія економічної думки. 2. Світове господарство і міжнародні економічні відносини. 3. Економіка та управління національним господарством. 4. Економіка та управління підприємствами. 5. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. 6. Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. 7. Демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. 8. Гроші, фінанси і кредит. 9. Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. 10. Статистика. 11. Математичні методи, моделі та інформаційні технології в економіці.
	Загальні рубрики: 1. Наукове життя. 2. Персоналії. 3. Рецензії. 4. Нариси, огляди, коментарі.

*До відома авторів
Редакція запрошує до співпраці
Вимоги до рукописів*

1. Загальні вимоги до структури тексту статті.

Відповідно до постанови президії ВАК України від 15.01.2003 р. №7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліку ВАК України» наукові статті, що подаються до друку, повинні містити такі необхідні елементи (виділені як рубрики або позначені словами в тексті статті світлим курсивом, напівжирним курсивом тощо):

- *постановка проблеми* у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, де започатковано розв'язання даної проблеми на які спирається автор;
- *виділення невирішених раніше частин загальної проблеми*, котрим присвячена стаття;
- *формулювання цілей статті* (постановка завдання);
- *виклад основного матеріалу дослідження* з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- *висновки* з даного дослідження і *перспективи подальших розробок* у даному напрямку.

2. Технічні вимоги до оформлення матеріалів наукових досліджень.

Обсяг статті (разом з анотаціями, списком використаних джерел, таблицями, схемами тощо) має бути в межах 0,5 авторського аркушу (від 12 000 до 20 000 знаків)). Оптимальний обсяг статті – 10-12 сторінок.

Текст статті має бути набраний шрифтом Times New Roman, 14 кеглем через 1,5 інтервали; верхнє і нижнє поле – 2 см, лівє – 3 см, правє – 1,5 см; абзац – 1,25 см. (28-30 рядків, 60-64 друковані знаки).

Назви розділів в тексті статті – по центру, назви підрозділів – з абзацу, таблиці – по центру (шрифт напівжирний).

Рисунки та графіки у статтю вставляють в одному з форматів (jpeg, bmp, tif, gif) з роздільною здатністю не менше ніж 300 dpi (*подавати якісні оригінали*). Написи на рисунках виконують шрифтом основного тексту та розміру. Рисунки підписують і нумерують (якщо їх більше ніж один) під рисунком по центру тексту – шрифтом розміру 12 накреслення *Курсив (Italic)*. Всі об'єкти в простих рисунках, які зроблені у Word, мають бути обов'язково згруповані.

Текст статті не повинен містити рисунків і/або тексту в рамках, рисунків, розташованих поверх/за текстом й т.і., тобто текст повинен формуватися таким чином, щоб для всіх об'єктів було встановлено розміщення «у тексті».

Складні, багатооб'єктні рисунки з нашаруваннями готувати за допомогою графічних редакторів (CorelDraw, PhotoShop та ін.).

Таблиці подають як окремі об'єкти у форматі Word з розмірами, приведеними до сторінки складання. Основний кегль таблиці 11, заголовок 12. Заголовки таблиць розміщують по центру сторінки, накреслення пряме, а нумерація таблиць (якщо їх більше ніж одна) – по правому краю сторінки.

Формули подають у форматі Microsoft Equation 3.0 (4.0), вирівнюють по центру посередині тексту і нумерують в круглих дужках з правого краю. Шрифт за визначенням Word: звичайний – 14 пт, великий індекс – 9 пт, маленький індекс – 6 пт, великий символ – 14 пт, маленький символ – 10 пт.

Виклад матеріалу повинен бути послідовним, логічно завершеним, із чіткими формулюваннями, що виключають подвійне тлумачення або неправильне розуміння інформації, мова тексту – виразною, лаконічною й відповідати літературним нормам. Скорочення слів і словосполучень, крім загальноприйнятих, не допускається.

Автор зобов'язаний забезпечити наукову цінність матеріалу, повноту висвітлення питання, системність викладу, вірогідність результатів, даних, що наводяться, і їхню достовірність, правильність цитування посилань на літературні джерела.

Список використаної літератури починається заголовком «Список використаних джерел», набраним шрифтом Times New Roman розміром 14 пт (по лівому краю виділити жирним) з абзацного відступу через рядок після тексту статті. Нижче шрифтом Times New Roman розміром, 14 кеглем через 1,5 інтервали кожне найменування з нового рядка з вирівнюванням по ширині набирається нумерований список літератури. Список нумерується в алфавітному порядку (спочатку подаються автори на кирилиці, потім на іноземній мові (на мові оригіналу)). Бібліографічний опис літературних джерел здійснюється відповідно до стандартів, ДСТУ 3008–95, ДСТУ 3582–97, ГОСТ 7.12–93 ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, ДСТУ 6095:2009, ДСТУ 7093:2009 (див. «Бюлетень ВАК України». – 2011. – № 9-10).

Посилання на використану літературу та джерела у тексті зазначаються в кінці речення у квадратних дужках, наприклад [1, с. 33].

Стаття має бути набрана в **форматі редактора** Microsoft Word (версія 6 і вище) для Windows.

3. Основні структурні елементи статті розміщуються

в такій послідовності:

- рядок 1 – шифр універсальної десятикової класифікації – УДК (шрифт напівжирний, вирівнювання по лівому краю);
- рядок 2 – фото автора (розмір 4,5х3, в форматі **jpeg** з роздільною здатністю не менше ніж 300 dpi);
- рядок 3 – інформація про автора (у називному відмінку виділити жирним прямим) **Прізвище, ім'я, по батькові**;
- рядок 4 – науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи автора статті (без скорочень); якщо авторів декілька, відомості про кожного подаються аналогічно окремими рядками (вирівнювання по правому краю);
- рядок 5 – пустий;
- рядок 6 – **НАЗВА СТАТТІ** (вирівнювання по центру, всі літери великі, шрифт напівжирний)
- рядок 7 – пустий;
- рядок 8 – (з абзацу) анотація українською мовою (5-6 рядків) (шрифт Times New Roman, курсив, 14 пт.);
- рядок 9 (з абзацу) **Ключові слова:** (слова з тексту статті, які з точки зору інформаційного пошуку несуть смислове навантаження. Ключові слова подаються у називному відмінку, загальна їх кількість – не менше трьох і не більше десяти) (шрифт курсив);
- рядки 10 та 11 анотації російською та англійською мовами (із транскрипцією прізвища та ініціалів автора, а також назви статті) у такому порядку й вигляді: з абзацного відступу **прізвище, ініціали автора і назва статті (виділити напівжирним курсивом)**; текст анотації (з абзацу); **ключові слова** (з абзацу);
- текст статті;

- підзаголовок «Список використаних джерел» (шрифт напівжирний, вирівнювання по лівому краю);
- список літератури (відсортований в алфавітному порядку і пронумерований);
- нумерація сторінок робиться олівцем зверху з правого боку лише на роздрукованому паперовому варіанті. Нумерація в електронному варіанті не потрібна.
- **авторський реферат статті англійською мовою** для розміщення на веб-сайті видання (авторський реферат статті повинен містити: прізвище та ініціали автора, назву статті, стислий зміст статті мінімальним обсягом 2500 знаків з пробілами) (відповідно до наказу МОН України № 1111 від 17.10.2012 р. «Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України»);.

4. Вимоги щодо подання:

4.1. Матеріали подаються в редакцію журналу в друкованому вигляді (роздрукований з електронного варіанта статті (файлу), підписаний автором на першій сторінці біля прізвища, в **1 примірнику**) й електронному варіанті. Файл статті повинен мати таку назву (англ. мовою): Прізвище (автора статті англ. мовою) Stat. **Наприклад: Karpenko_Stat.**

4.2. Завірені належним чином (з підписами та «мокрими» печатками) належні документи:

- рекомендація до друку від кафедри (відділу) вищого навчального закладу (наукової установи);
- рецензія доктора або кандидата наук з відповідної спеціальності (для аспірантів, здобувачів бажаною є рецензія наукового керівника).
- заявка відповідного змісту (додається).
- копія квитанції про оплату за розміщення матеріалів у науковому часописі «Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького». Вартість публікації становить **35 (тридцять) гривень** за одну (повну чи неповну) сторінку тексту, оформленого відповідно до зазначених правил. У разі відсутності англomовного варіанту авторського реферату статті, вартість перекладу складає **150 грн.** Вартість додаткового авторського примірника видання – **75 грн.** Реквізити для оплати: Код 24684167; Р/р 26007000116665 в АТ «Укресімбанк» філія в м. Івано-Франківську; МФО 336688. Квитанція з поміткою «За розміщення статті у «Науково-інформаційному віснику Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького» (П.І.Б. автора)».

4.3. Матеріали, що не відповідають усім вказаним вимогам, не розглядаються та не рецензуються.

4.4. Редакція залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей. Негативне рішення щодо публікації статті повідомляється автору, рукописи не повертаються. Стаття може бути повернута на доопрацювання.

4.5. Автор, який подав матеріали до редакційної колегії вважається таким, що погоджується на подальше безоплатне розміщення своїх матеріалів на сайті Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького з дотриманням при цьому його прав авторства.

*Журнал приймає замовлення на рекламу,
а також на підготовку спеціальних випусків
з матеріалами конференцій, симпозіумів, семінарів тощо.*

Наукове видання

Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького, 2015. – Вип. 11. – 360 с.

Головний редактор –	А. І. Луцький
Відповідальні редактори –	І. В. Жукевич
	В. В. Книш
	Т. С. Івашків

Відповідальний секретар –	Л. М. Ілин
Секретар –	Л. Б. Федик
Дизайн –	І. В. Гребенюк
Комп'ютерна верстка –	І. Г. Петрів
Коректор –	І. В. Данилюк

Підписано до друку 29.01.2015 р.
Формат 60х84 1/8. Папір офсетний. Віддруковано на ризографі
Ум. друк. арк. 20. Тираж 150. Зам. № 5

Редакційно-видавничий відділ
Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

76018, м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35
Тел.: (0342) 77-18-45
E-mail: redakcijaifup@gmail.com
Сторінка в Інтернеті: <http://visnyk.iful.edu.ua/>